

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIE.

III

5

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH INDIË.

UITGEGEVEN

DOOR

HET KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

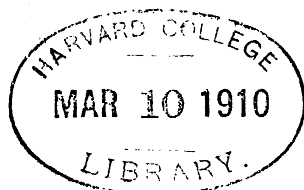
TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIË.

DERDE VOLGREEKS.

VIJFDE DEEL.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1870.

GEDRUKT BIJ H. L SMITS.

HARVARD COLLEGE
MAR 10 1910
LIBRARY.

NAAMLIJST DER LEDEN

VAN HET

INSTITUUT.

(1 JUNI 1870.)

Het getal leden bedraagt 269, waarvan in Nederland 9 Donateurs en 117 gewone leden, en in de Koloniën 143 gewone leden. Met 30 wetenschappelijke instellingen staat het Instituut in betrekking en het telt 9 buitenlandsche leden.

BESCHERMHEER:

Z. M. DE KONING.

BESTUUR:

	Jaar van aftreding.
Jhr. Mr. W. T. GEVERS DEYNOOT, *Voorzitter*	1872.
Mr. L. A. J. W. Baron SLOET VAN DE BEELE, *Onder-Voorzitter*	1871.
P. J. B. C. ROBIDÉ VAN DER AA, *Secretaris*	1872.
P. J. BACHIENE, *Penningmeester*	1873.
Mr. J. E. BANCK	1871.
A. R. BLOMMENDAL	1874.
Mr. P. A. S. VAN LIMBURG BROUWER	1872.
Dr. F. A. C. DUMONTIER	1873.
Prof. J. HOFFMANN	1873.
Prof. H. KERN	1871.
J. MILLARD	1874.
G. K. NIEMANN	1874.

J. BOUDEWIJNSE, *Adjunct-Secretaris*.

CONTRIBUEERENDE INSTELLINGEN.

Het Nederlandsche Bijbelgenootschap.

Het Nederlandsche Zendelinggenootschap.

WETENSCHAPPELIJKE INSTELLINGEN, WAARMEDE HET INSTITUUT IN BETREKKING STAAT.

Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam.

Vereeniging van Statistiek te Amsterdam.

Indisch Genootschap te 's Gravenhage.

Maatschappij tot bevordering van Nijverheid te Haarlem.

Maatschappij van Nijverheid in Ned. Indië.

Statistisch en Historisch Bureau te Batavia.

Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te Batavia.

Royal Asiatic Society. Londen.

Asiatic Society of Bengal.

Société de Géographie. Parijs.

Deutsche Morgenländische Gesellschaft. Leipzig.

Koninklijk Instituut van Ingenieurs te 's Gravenhage.

Royal Geographical Society. Londen.

Commission des monuments et documents historiques et des bâtiments civils à Bordeaux.

Smithsonian Institution. Washington.

Gesellschaft für allgemeine Erdkunde. Berlijn.

Public library. Melbourne.

Royal Society of Victoria. Melbourne.

Kais. Academie d. Wissenschaften. Weenen.

Kön. Academie der Wissenschaften. Berlijn.

Academie der Wissenschaften. Munchen.

Muséum d'Histoire naturelle. Parijs.

Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. Leiden.

L'Université royale de Norvège. Christiania.

Reale Instituto Lombardo di Scienze e Lettere. Milaan.

Académie royale des Sciences, des Lettres et des beaux Arts. Brussel.

La real Academia de Ciencias. Lissabon.

Académie impériale des Sciences. St. Petersburg.

Ceylon branch of the Royal Asiatic Society. Ceylon.

Historisch Genootschap. Utrecht.

BUITENLANDSCHE LEDEN.

ED. DULAURIER, Parijs.

L'abbé P. E. L. FAVRE, Parijs.

H. C. VON DER GABELENTZ, Altenburg.

Prof. CHR. LASSEN, Bonn.

L. P. A. E. SEDILLOT, Parijs.

Dr. REINHOLD ROST, Londen.

Dr. H. G. DALTON, Demerary.

J. W. PLOOS VAN AMSTEL, Melbourne.

W. W. HUNTER, te Calcutta.

NEDERLAND.

DONATEURS.

Z. K. H. Prins HENDRIK der Nederlanden.

Z. K. H. Prins FREDERIK der Nederlanden.

De Nederlandsche Handelmaatschappij.

J. J. ROCHUSSEN, 's Gravenhage.

Mr. A. J. DUYMAER VAN TWIST, Deventer.

Jhr. J. C. REYNST, 's Gravenhage.

Mr. C. VISSCHER, Arnhem.

Mr. H. J. VAN BUREN, Rotterdam.

DUDOK VAN HEEL, Amsterdam.

GEWONE LEDEN.

P. J. B. C. ROBIDÉ VAN DER AA, 's Gravenhage.

J. W. ARNOLD, 's Gravenhage.

C. T. VAN ASSENDELFT DE CONINGH, Amsterdam.

P. J. BACHIENE, 's Gravenhage.

Mr. J. E. BANCK, 's Gravenhage.

G. L. BAUD, 's Gravenhage.

N. P. VAN DEN BERG, Amsterdam.

Mr. H. BETH, 's Gravenhage.

L. BIENFAIT, Amsterdam.
Dr. P. BLEEKER, 's Gravenhage.
A. R. BLOMMENDAL, 's Gravenhage.
J. P. DE BORDES, 's Gravenhage.
Mr. à BRAKEL REIGER, 's Gravenhage.
Mr. P. A. S. VAN LIMBURG BROUWER, 's Gravenhage.
H. DE BRUIJN, Leiden.
Mr. H. J. VAN BUREN, *Donateur*, Rotterdam.
NED. BIJBELGENOOTSCHAP, Amsterdam.
Mr. C J. E. Graaf VAN BYLANDT, 's Hage.
Mr. E. J. A. Graaf VAN BYLANDT, 's Hage.
F. D. COCHIUS, Breda.
Mr. S. L. COHEN, Amsterdam.
Dr. F. A. C. DUMONTIER, 's Hage.
F. W. C. FALCK. 's Gravenhage.
E. FRANCIS, Maarssen.
Z. K. H. PRINS FREDERIK, *Donateur*.
J. P. DE GAAY FORTMAN, Leiden.
Jhr. Mr. W. T. GEVERS DEYNOOT, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. D. T. GEVERS VAN ENDEGEEST, 's Gravenhage.
A. P. GODON, 's Gravenhage.
G. R. P. F. GONGGRIJP, Delft.
Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER, 's Gravenhage.
Jhr. J. P. CORNETS DE GROOT VAN KRAAIJENBURG, 's Gravenhage.
NED. HANDELMAATSCHAPPIJ, *Donateur*, Amsterdam.
Jhr. C. HARTSEN, Amsterdam.
J. J. HASSELMAN, Tiel.
DUDOK VAN HEEL, *Donateur*, Amsterdam.
Jhr. Mr D. A. JUNIUS VAN HEMERT, 's Gravenhage.
C. A. VON HEMERT, Amsterdam.
Z. K. H. PRINS HENDRIK, *Donateur*.
J. D. VAN HERWERDEN, 's Gravenhage.
Mr. C. VAN HEUKELOM, 's Gravenhage.
F. VAN HEUKELOM, Amsterdam.
H. HIEBINK, Voorst bij Zutphen.
Prof. J. HOFFMANN, Leiden.
Prof. J. J. DE HOLLANDER, Breda.
Jhr. A. HOLMBERG DE BECKFELT.
HOVELL THURLOW, Londen.
G. L. J. VAN DER HUCHT, Haarlem.
Jhr. Mr. J. HUYDECOPER VAN MAARSSEVEEN, Maarsseveen.
Mr. E. H. 'S JACOB, 's Gravenhage.
Prof. H. KERN, Leiden.
L. C. VAN KERKWIJK, 's Gravenhage.
H. C. KLINKERT, Ouderkerk a/d Amstel.
Jhr. Mr. F. L. W. DE KOCK, 's Gravenhage.
J. C. DE KOCK VAN LEEUWEN.
H. T. KRABBE, 's Gravenhage.
Prof. J. P. N. LAND, Amsterdam.
J. R. LANGE, 's Gravenhage.
R. F. VAN LANSBERGE, 's Gravenhage.
P. A. LEUPE, 's Gravenhage.
Prof. Mr. P. A. VAN DER LITH, Leiden.
Mr. J. LOUDON, 's Gravenhage.
TH. N. R. LUCASSEN, 's Gravenhage.
Mr. BARNET LYON, Brussel.
Mr. Æ. Baron MACKAY VAN OPHEMERT, 's Gravenhage.
Mr. D. J. Baron MACKAY, 's Gravenhage.
Mr. W. C. MEES, Amsterdam.
J. J. MEINSMA, Delft.
J. MILLARD, Amsterdam.
Mr. C. J. F. MIRANDOLLE, Haarlem.
E. P. DE MONCHY, Amsterdam.
J. MIJNSSEN, Amsterdam.
H. MULLER SZN., Rotterdam.
A. L. H. A. NAGEL.
A. D. VAN DER GON NETSCHER, 's Hage.
G. K. NIEMANN, Rotterdam.
J. L. NIERSTRASZ, 's Gravenhage.
M. NIJHOFF, 's Gravenhage.
J. M. OBREEN, 's Gravenhage.
N. G. PIERSON, Amsterdam.
Mr. W. A. P. VERKERK PISTORIUS, 's Gravenhage.
FRANÇOIS P. L. POLLEN, Scheveningen.
W. POOLMAN, 's Gravenhage.
W. VAN PREHN, 's Gravenhage.
J. FRANSEN VAN DE PUTTE, Goes.
I. D. FRANSEN VAN DE PUTTE, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. J. K. W. QUARLES VAN UFFORD, 's Gravenhage.

Mr. G. C. J. VAN REENEN, 's Gravenhage.
Jhr. J. C. REYNST, *Donateur*, 's Gravenhage.
J. J. ROCHUSSEN, *Donateur*, 's Gravenhage.
W. A. ROEST, 's Gravenhage.
Prof. T. ROORDA, Leiden.
F. C. ROSE, 's Gravenhage.
C. RUEB CZ., Rotterdam.
Mr. J. C. J. VAN DER SCHALK, Noordwijk.
D. SCHELTEMA, Haarlem.
C. P. SCHIMPF, Brussel.
Prof. H. SCHLEGEL, Leiden.
W. J. M. VAN SCHMID, 's Gravenhage.
Mr. J. J. SCHNEITHER, Rotterdam.
Mr. L. A. W. J. Baron SLOET VAN DE BEELE, Leiden.
A. Baron SLOET VAN OLDRUITENBORGH, Brussel.
Mr. H. J. SMIT, Zaandam.
J. SPANJAARD, 's Gravenhage.
C. T. STORK, Oldenzaal.
Y. D. C. SUERMONDT, Utrecht.
Dr. P. SWART, 's Gravenhage.
N. TRAKRANEN, Huize Eversberg bij Nijverdal.
Mr. A. J. DUYMAER VAN TWIST, *Donateur*, Deventer.
Mr. F. J. TYNDALL DE VEER, Delft.
W. F. VERSTEEG, Amsterdam.
Prof. P. J. VETH, Leiden.
W. A. VIRULY VERBRUGGE, Rotterdam.
Mr. C. VISSCHER, *Donateur*, Arnhem.
Prof. G. W. VREEDE, Utrecht.
Dr. A. VROLIK, 's Gravenhage.
A. J. B. WATTENDORFF, 's Gravenhage.
A. W. P. WEITZEL, Maastricht.
G. F. WESTERMAN, Amsterdam.
C.F.W. WIGGERS VAN KERCHEM, Amsterdam.
W. WIJT, Rotterdam.
J. WOLBERS, Utrecht.
Jhr. Mr. H. C. VAN DER WIJCK, 's Gravenhage.
Mr. J. O. WIJNMALEN, Leiden.
NEDERLANDSCH ZENDELING-GENOOTSCHAP, Rotterdam.

NEDERLANDSCH OOST-INDIE.

GEWONE LEDEN.

J. E. ALBRECHT, Soerabaya.
T. AMENT, Batavia.
J. ANDREAE, Batavia.
AQUASIE BOACHIE, Ponorogo.
N. A. T. ARRIENS, Sumatra's Westkust.
Mr. W. A. Baron BAUD, Preanger-regentschappen.
Mr. J. W. S. VON BAUMHAUER, Batavia.
Mr. W. B. BERGSMA, Batavia.
J. TH. BIK, Batavia.
J. DE BLAAUW, Batavia.
Mr. H. A. BLUME, Malang.
H. J. BOOL, Batavia, *Commissaris*.
C. J. BOSCH, Buitenzorg.
J. F. R. S. VAN DEN BOSSCHE, Padang.
Mr. L. G. BOURICIUS, Soerabaya.
J. VAN LIMBURG BROUWER. Batavia.
Mr. J. A. VAN DER CHYS, Batavia.
J. A. COBLYN, Batavia.
J. S. VAN COEVORDEN, Batavia.
A. B. COHEN STUART, Batavia.
Mr. M. P. A. COSTER, Batavia.
P. VAN DER CRAB, Ambon.
J. CRAMER, Paya Kombo.
A. J. W. VAN DELDEN, Batavia.
J. C. H. M. DENIE, Madioen.
S. VAN DEVENTER, Soerabaya.
Dr. J. A. VAN DISSEL, Samarang.
S. VAN DISSEL, Banjoemas.
G. L. DORREPAAL, Samarang.
J. VAN DER EB, Samarang.
G. FABER, Batavia.
Mr. P. S. GERLINGS, Samarang.
W. J. VAN DE GRAAFF, Batavia.
N. GRAAFLAND, Tanawangko (Minahassa).
J. S. G. GRAMBERG, Timor.
C. T. M. DE GRIJS, Samarang.
Mr. B. DE GROOT, Batavia.

Jhr. A. W. CORNETS DE GROOT VAN KRAAIJENBURG, Anjer.
J. F. HAASE, Japara.
J. HAGEMAN JCZ., Soerabaya.
Mr. P. J. J. C. VAN NIEUWENHOVEN HELBACH, Batavia.
Jhr. Mr. F. JUNIUS VAN HEMERT, Batavia.
Mr. G. T. H. HENNY, Batavia.
Mr. R. V. HEYLIGER, Batavia.
Mr. J. H. J. HOEK, Batavia.
W. HOEZOO, Samarang.
N. HOFSTEDE, Madioen.
K. F. HOLLE, Garoet.
Jhr. H. W. F. HORA SICCAMA, Batavia.
W. DE JONG, Wonorobo.
L. M. DE LAAT DE KANTER, Batavia.
Mr. T. H. DER KINDEREN, Batavia.
J. KEUCHENIUS.
Mr. L. W. C. KEUCHENIUS, Batavia.
J. KNIPHORST, Tjandjoer.
J. C. KUMMER, Bandong.
J. F. W. A. LANGE, Cheribon.
N. D. LAMMERS VAN TOORENBURG, Tagal.
W. DE LANOY, Decima.
A. LIGTVOET, Makassar.
Mr. H. D. LEVYSSON NORMAN, Batavia.
J. C. VAN LIER, Batavia.
Mr. A. LOUDON, Batavia.
G. R. LUCARDIE, Probolingo.
E. W. A. LUDEKING, Batavia.
Mr. P. C. MAAS GEESTERANUS, Palembang.
P. W. MENU, Meester Cornelis.
Mr. P. MIJER, Batavia.
A. MOHR, Soebang.
C. VAN DER MOORE, Bandong.
Mr. S. C. J. W. VAN MUSSCHENBROEK, Buitenzorg.
Jhr. Mr. H. G. B. NAHUYS, Japara.
Mr. S. C. H. NEDERBURGH, Cheribon.
E. NETSCHER, Sumatra's Westkust.
C. VAN DER GON NETSCHER, Bagelen.
F. N. NIEUWENHUYZEN, Batavia.
Dr. P. L. ONNEN, Soerabaya.
P. C. VAN OOSTERZEE, Batavia.
J. W. A. VAN OPHUYSEN, Palembang.
W. A. VON OVEN, Passaroean.
Mr. F. T. PAHUD, Batavia.
Mr. D. L. F. DE PAULY, Batavia
J. K. H. PHITZINGER, Madioen.
A. S. FRANSEN VAN DE PUTTE, Bezoeki.
RADEN MAS TOEMENGGOENG ARIO SOERIO TJONDRO NEGORO, Koedoes.
RADEN ADIPATI SOERIA DI REDJA, Cheribon.
RADEN ADIPATI TERTO NORTO, Bodjonegoro.
RADEN ADIPATI ARIO TJOKKRO NEGORO, Sidhoardjo.
RADEN ADIPATI SOERO ADINEGORO, Probolingo.
RADEN SALEH, Batavia.
RADEN TOEMENGGOENG DIPO KESOEMO, Regent van Poerbolinggo.
Mr. W. RAPPARD, Batavia.
Mr. O. VAN REES, Batavia.
Jhr. O. RENDORP, Batavia.
J. G. F. RIEDEL, Menado.
C. B. H. VON ROSENBERG, Batavia.
Dr. L. W. G. DE ROO, Batavia, *Commissaris.*
Mr. W. T. D. IJSSEL DE SCHEPPER, Batavia.
D. W. SCHIFF, Riouw.
G. SCHLEGEL, Batavia.
Mr. H. SEMLER, Batavia.
R. J. DE SEYFF, Samarang.
N. D. VAN SLYPE, Salatiga.
Ds. J. W. C. VAN STEEDEN, Batavia.
A. SWAVING, Mandheling.
Dr. C. SWAVING, Batavia
J. E. TEYSMAN, Buitenzorg.
A. THYSSEN, Soerakarta.
J. H. TOBIAS, Rembang.
Mr. L. J. A. TOLLENS, Buitenzorg.
C. TROMP, Tangerang.
T. A. F. VAN DER VALK, Batavia.
W. C. VEENSTRA, Batavia.
G. M. VERSPYCK, Batavia.
J. C. T. VIGELIUS, Moeara-doewa.
Mr. H. J. CANTER VISSCHER, Batavia.
J. H. G. VOSMAER, Banka.
H. VON DE WALL, Batavia.
J. P. ZOETELIEF, Batavia.

NEDERLANDSCH WEST-INDIE.

GEWONE LEDEN.

S. ABENDANON SZ.

Mr. F. H. VAN AFFELEN VAN OORDE, Paramaribo.

Mr. J. H. BEAUJON, Curaçao, *Commissaris.*

F. CARSTAIRS, Paramaribo, *Commissaris.*

J. F. A. CATEAU VAN ROSEVELDT, Paramaribo, *Commissaris.*

Mr. P. COCKBURN PRINCE, Curaçao.

Mr. B. E. COLACO BELMONTE, Paramaribo.

A. M. COSTER, Paramaribo.

J. D. CROL, Curaçao.

Ds. S. VAN DISSEL. Paramaribo.

Mr. E. A. VAN EMDEN, Paramaribo, *Commissaris.*

H. VAN GENDEREN, Paramaribo.

A. H. DE GRENADA, Paramaribo.

J. H. A. W. Baron VAN HEERDT TOT EVERSBERG, Paramaribo.

W. H. J. VAN IDSINGA, Paramaribo.

J. DE JONG, Paramaribo.

Dr. J. J. JUDA, Paramaribo

M. S. VAN PRAAG, Paramaribo.

J. VAN PRAAG, Paramaribo.

Mr. G. J. A. BOSCH REITZ, Paramaribo.

Dr. N. ROGER, Curaçao.

Mr. A. M. DE ROUVILLE, Curaçao, *Commissaris.*

Ds. J. SANDER, Paramaribo.

S. SOESMAN Jr., Paramaribo.

Dr. T. DE VEER, Curaçao.

REGLEMENT

VAN

HET KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIË.

ART. 1.

Het doel van het Instituut is de taal-, land- en volkenkunde van 's Rijks overzeesche bezittingen en koloniën te bevorderen:

a. door het verzamelen van hetgeen daarover in druk bestaat of in manuscript te bekomen is;
b. door het uitgeven van Bijdragen en door het uitgeven of het ondersteunen der uitgave van afzonderlijke werken;
c. door het stellen van vragen ter beantwoording en door het aanmoedigen en beloonen van verdienstelijke ondernemingen;
d. door de werkzaamheid van uit zijn midden gevormde afdeelingen;
e. door het onderhouden van betrekkingen met andere wetenschappelijke instellingen en personen in Nederland en zijne koloniën en in het buitenland.

ART. 2.

De kosten worden bestreden uit donatiën en contributiën van de leden en uit de bijdragen der regeering, wanneer op haar verlangen verslagen of werken door het Instituut uitgegeven worden en tegemoetkoming in de kosten daarvan wordt ingewilligd.

ART. 3.

De leden worden benoemd door het Bestuur. Zij zijn onderscheiden in leden-donateurs, gewone leden en buitenlandsche leden.

De *leden-donatenrs* betalen minstens *f* 25 in het jaar.

De *gewone leden* betalen *f* 12 in het jaar.

De *buitenlandsche leden* zijn vrij van contributie.

Deze bijdragen worden betaald op kwitantie, in Nederland van den Penningmeester, in de koloniën van eenen Commissaris of gedelegeerde.

De contributie loopt van 1 Januari tot ultimo December van elk jaar. Leden, na den 1en Juli benoemd, betalen voor het jaar der benoeming de helft der contributie.

ART. 4.

De leiding van het Instituut is opgedragen aan een Bestuur van twaalf leden, daartoe in de algemeene vergadering gekozen uit de leden-donateurs en de gewone leden. Elk jaar treden, naar rang van benoeming, drie leden af, die eerst na een jaar herkiesbaar zijn. Het Bestuur kiest uit zijn midden een President, een Vice-president, een Penningmeester en een Secretaris.

ART. 5.

Het Bestuur is bevoegd den Secretaris buiten het bestuur, uit de gewone leden te benoemen.

De buiten het bestuur benoemde Secretaris heeft in de bestuursvergaderingen slechts eene raadgevende stem.

ART. 6.

Voor elke vacature in het Bestuur wordt aan de algemeene vergadering een drietal door het Bestuur voorgesteld. De vergadering is daardoor in hare keuze niet gebonden. De benoeming geschiedt door volstrekte meerderheid van stemmen met ongeteekende briefjes.

ART. 7.

Wanneer tusschentijds plaatsen in het Bestuur openvallen, worden zij aangevuld in de eerstvolgende algemeene vergadering. De leden, op deze wijze benoemd, treden af op den tijd bepaald voor hen, in wier plaats zij gekozen zijn.

ART. 8.

Het Bestuur vergadert ten minste eens in de twee maanden. Leden van het Bestuur, buiten 's Gravenhage woonachtig, hebben recht op vergoeding van kosten voor het opkomen ter vergadering. Tot het nemen van een besluit wordt de tegenwoordigheid van een derde der leden vereischt. Het verhandelde wordt in de Bijdragen medegedeeld. Het Bestuur is bevoegd een huishoudelijk reglement vast te stellen.

ART. 9.

De President leidt de orde der werkzaamheden in de bestuurs- en algemeene vergaderingen en handhaaft het reglement.

ART. 10.

Bij afwezigheid van den President treedt de Vice-president in al zijne functiën; bij afwezigheid van beiden, de oudste in jaren der aanwezige leden van het Bestuur, met uitzondering van den Secretaris.

ART. 11.

De briefwisseling wordt namens het Bestuur gevoerd door den President en Secretaris.

ART. 12.

Aan den Penningmeester is het beheer der geldmiddelen opgedragen. Hij doet geen betalingen, dan na daartoe door het Bestuur of door den President te zijn gemachtigd. Op zijn voorstel wordt telken jare eene begrooting van de ontvangsten en uitgaven door het Bestuur vastgesteld.

ART. 13.

De Secretaris is belast met de uitgave van de Werken en Bijdragen en met de bewaring der boekverzameling. Hij kan in zijne werkzaamheden worden bijgestaan door eenen op zijn verzoek en zijne voordracht te benoemen Adjunct-secretaris.

ART. 14.

Onder toezigt van den Secretaris of van zijn Adjunct is de bibliotheek voor de leden toegankelijk; zij kunnen op bewijs van ontvangst voor veertien dagen boeken ter leen bekomen.

ART. 15.

De afdeelingen werken naar afzonderlijke bepalingen, overeenstemmende met de grondslagen van dit reglement en door het Bestuur goedgekeurd.

ART. 16.

In de koloniën worden de belangen van het Instituut behartigd door leden-Commissarissen of Gedelegeerden, te benoemen door het Bestuur en handelende volgens zijne voorschriften. Zij zijn bevoegd leden aan het Bestuur voor te dragen. Jaarlijks wordt door hen aan het Bestuur verslag van hunne werkzaamheden en rekening en verantwoording gedaan.

ART. 17.

De Bijdragen en de Werken worden bij de uitgave kosteloos aan de leden verstrekt en verder door middel van den boekhandel verkrijgbaar gesteld.

ART. 18.

Algemeene vergaderingen hebben plaats zoo dikwijls het Bestuur dit noodig oordeelt.

Op verzoek van twaalf leden is het Bestuur verplicht eene algemeene vergadering te beleggen.

De leden in Nederland worden ten minste acht dagen te voren tot het bijwonen dier vergaderingen opgeroepen, met opgaaf van de punten ter behandeling.

Het verhandelde wordt in de Bijdragen medegedeeld, voorzoover dit voor het doel der instelling noodig wordt geacht.

ART. 19.

Eenmaal 's jaars, in de maand Maart, is eene algemeene vergadering verplichtend. Daarin doet het Bestuur verslag van den staat en de werkzaamheden van het Instituut gedurende het afgeloopen jaar en rekening en verantwoording van het beheer der geldmiddelen.

In diezelfde vergadering heeft de gewone aftreding en benoeming van leden des bestuurs plaats.

Het jaarlijksch verslag wordt gedrukt in de Bijdragen.

ART. 20.

Voorstellen van leden maken, na die van het Bestuur, een onderwerp uit van dadelijke behandeling in de algemeene vergadering, voorzoover de tijd het toelaat en het Bestuur daartegen geene bedenking heeft. In het tegenovergesteld geval wordt de behandeling verdaagd, het voorstel bij het Bestuur overwogen en met zijn praeadvies in eene volgende algemeene vergadering gebracht.

ART. 21.

De besluiten der algemeene vergadering worden opgemaakt bij meerderheid van stemmen. Bij het staken der stemmen heeft de President eene beslissende stem.

ART. 22.

Over veranderingen in dit reglement mag in geene algemeene vergadering gestemd worden, indien zij niet ten minste acht dagen te voren aan de leden in Nederland zijn toegezonden. Voor de aanneming wordt de goedkeuring van twee derden der stemmende leden vereischt.

ART. 23.

Het Bestuur geeft van de veranderingen in het reglement, in het vorig artikel vermeld, kennis aan den Koning-beschermheer.

HUISHOUDELIJK REGLEMENT.

ART. 1.

De tijd en de plaats van iedere vergadering des Bestuurs worden ten minste drie dagen vooruit aan de leden bekend gemaakt.

De gewone vergaderingen zullen in den regel gehouden worden op den derden Zaterdag der maanden Januari, Maart, Mei, Juli, September en November.

Alle convocatie-biljetten aan de leden en bescheiden aan benoemde commissiën worden hun vrachtvrij bezorgd.

ART. 2.

Op eene der laatste vergaderingen vóór de algemeene vergadering in Maart wordt door den Secretaris een concept voor het aan die vergadering te geven verslag ingediend en dit door het Bestuur vastgesteld en doet de Penningmeester rekening en verantwoording aan het Bestuur met toetsing aan de vastgestelde begrooting. Ook worden dan de drietallen voor de aftredende leden opgemaakt en de voorstellen besproken, welke op de algemeene vergadering mochten te doen zijn.

ART. 3.

Indien voor stukken in de Bijdragen en voor afzonderlijke werken een honorarium wordt toegekend, geschiedt zulks op voorstel van den Secretaris, zoo noodig met een vast te stellen getal gratis-exemplaren.

ART. 4.

Voor het drukken, uitgeven, bezorgen en verkrijgbaar stellen der Bijdragen wordt met eenen te 's Gravenhage gevestigden uitgever overeengekomen. Met dezen wordt, bij voorkeur van anderen, telkens afzonderlijk gehandeld omtrent het drukken, uitgeven, bezorgen en verkrijgbaar stellen van afzonderlijke werken. De Voorzitter en de Secretaris sluiten namens het Bestuur de overeenkomsten naar door het Bestuur goedgekeurde grondslagen.

ART. 5.

De Bijdragen beslaan in den regel jaarlijks tusschen de 30 en 40 vellen druks van 16 pagina's. Daarvan verschijnt, zooveel mogelijk, elke twee maanden een zesde gedeelte in het licht.

ART. 6.

De afzonderlijke werken worden, zooveel mogelijk, in overeenstemming met de schrijvers en bewerkers uitgegeven.

ART. 7.

De vragen, bedoeld in § *c.* van Art. 1 van het reglement, worden door den Secretaris voorgesteld.

ART. 8.

De Secretaris is in overleg met den Voorzitter bevoegd boeken en handschriften voor de bibliotheek aan te koopen, mits zich houdende aan de daarvoor jaarlijks op de begrooting aangewezen som.

ART. 9.

De bibliotheek is éénmaal per week voor de leden toegankelijk, op den dag en het uur op het schutblad van de Bijdragen te vermelden. De Adjunct-secretaris moet op dien tijd in de bibliotheekzaal tegenwoordig zijn.

ART. 10.

De Adjunct-secretaris verricht verder de werkzaamheden, waarmede hij door den Secretaris belast wordt; ook staat hij den Penningmeester en de secretarissen der afdeelingen ten dienste, voorzoover de Secretaris daartegen geen bezwaar heeft.

Nevens de registers der boekerij houdt hij een register aan van afgegeven boeken en geschriften.

Hij zorgt in het bijzonder voor het voltallig houden der werken en tijdschriften en het erkennen der ontvangst van toezendingen.

Hij ondersteunt den Secretaris in het regelmatig onderhouden van briefwisseling met de Commissarissen of Gedelegeerden in de koloniën en met de genootschappen, instellingen of personen, waarmede betrekking bestaat.

Hij onderteekent de uitgaande stukken bij verhindering van den Secretaris en treedt telkens voor hem op, wanneer daartoe reden is.

127STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 13 APRIL 1870.

Tegenwoordig de heeren Bleeker (Voorzitter), Robidé van der Aa, Bachiene, Dumontier, Kern, Obreen en Millard (Secretaris). De heeren Gevers Deynoot en Sloet van de Beele met kennisgeving afwezig.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

I. Voor de bibliotheek zijn ingekomen of aangekocht de volgende boeken:

Miquel. Annales Musei botanici. Lugd. Bat. deel IV, afl. 6—10.

Miquel. Catalogus Musei botanici. Lugd. Bat. deel I. Flora Japonica.

Tijdschrift van het Kon. Instituut van Ingenieurs 1869—1870.

H. Zotenberg, Chronique de Tabari.

Bulletin de la Société de Géographie. Febr. 1870.

Bibliotheca Indica. New Series nº 171, 175.

M. T. H. Perelaer, Ethnographische beschrijving der Dajaks.

II. De Voorzitter doet mededeeling van een schrijven van dr. J. Hooykaas, predikant te Schiedam, die namens mevrouw de wed. Hooykaas het handschrift aan het Bestuur van het Instituut inzendt van het door wijlen den heer J. C. Hooykaas bewerkte Repertorium op de koloniale litteratuur van 1595—1865. In dit schrijven wordt medegedeeld, dat mevrouw de weduwe bij het afstaan van het handschrift om te worden gepubliceerd geene voorwaarden stelt. „Alleen — wordt gezegd — is het haar bepaalde wensch, dat er zonder volstrekte noodzaak geene wijzigingen in het werk zullen worden aangebracht, terwijl zij de vrijheid

neemt, te herinneren aan de met den overledene gemaakte overeenkomst, volgens welke het Instituut aan den schrijver — thans aan zijne weduwe — een 25tal present exemplaren heeft toegezegd."

Verder wordt bij dit schrijven voor de bibliotheek van het Instituut ten geschenke aangeboden een keurig ingebonden handschrift, bevattende eene eerste proeve van gezegd Repertorium onder den titel van: "Aanteekeningen op de koloniale litteratuur, meer bijzonder betreffende Nederlandsch Oost-Indië, vreemde Oost-Indische bezittingen en niet-Nederlandsche landen in Azië, Australië, de Kaap-Kolonie en de Oostkust van Afrika, door J. C. Hooykaas."

De heer Robidé van der Aa zegt, dat de commissie, in de vorige bijeenkomst benoemd, ofschoon het handschrift nog slechts sedert een paar dagen bij het Instituut ontvangen is, reeds een voorloopig onderzoek heeft ingesteld en dat zij, zonder nog bepaalde voorstellen te kunnen doen, de hoop koestert, dat het handschrift door een ander voor de uitgave geschikt is te maken. Evenwel zal de arbeid, die nog verricht moet worden, niet gering zijn, zoodat, indien tot de uitgave besloten wordt, het nog geruimen tijd zal duren, voor met het drukken een aanvang zal kunnen worden gemaakt.

Op voorstel van den Voorzitter wordt besloten: vooreerst mevrouw Hooykaas dank te zeggen voor het geschenk der eerste proeve van het Repertorium, waarvan de inhoudsopgave als bijlage achter deze notulen zal worden gevoegd en verder over de uitgaaf van het meer uitvoerige Repertorium het definitief rapport der commissie af te wachten, terwijl dan later, zoo tot de uitgave besloten wordt, nader in overleg zal moeten worden getreden met den Minister van Koloniën, ten einde de zekerheid te verkrijgen, dat de regeering ook onder de veranderde omstandigheden de uitgave geldelijk zal ondersteunen.

III. Door den heer van Schmid is ingezonden een opstel: "Over de Javasche koffij, speciaal die, uit de vroeger onder dien naam bekende Jacatra en Preangerlanden," ter plaatsing in de Bijdragen.

Op voorstel van den Voorzitter wordt besloten, dit opstel in handen te stellen van den heer Robidé van der Aa met verzoek om advies.

IV. De heer Robidé van der Aa brengt verslag uit namens de

commissie, in wier handen werd gesteld de rekening van den Penningmeester over 1869. Dé commissie stelt voor, die rekening goed te keuren, met welk voorstel de vergadering zich vereenigt.

De Penningmeester deelt mede, dat hij overeenkomstig het in de vorige vergadering genomen besluit de twee certificaten Nederlandsche Werkelijke Schuld en één certificaat Nationale Hypotheekbank verwisseld heeft voor ééne obligatie ten laste van de Vereenigde Staten van Amerika, groot duizend dollars.

V. De heer Robidé van der Aa stelt namens de commissie, belast met het toezicht over de bibliotheken van het Instituut en van het Indisch Genootschap voor, den Adjunct-Secretaris te machtigen, dat hij bij zijne afwezigheid als stenograaf op de dagen, waarop de bibliotheken opengesteld zijn, een ander in zijne plaats stelle en dat de kosten daarvan, die gering zullen zijn, zullen gebracht worden ten laste van het Instituut en het Genootschap. De vergadering vereenigt zich met dit voorstel.

Hierna wordt de vergadering gesloten.

BIJLAGE.

INHOUDSOPGAVE *der eerste proeve van bewerking van het Repertorium op de koloniale litteratuur door* J. C. HOOYKAAS.

I. Staatkundige zaken.

a. Betrekkingen met vreemde mogendheden en staatkundige zaken in het algemeen.
b. Betrekkingen met inlandsche vorsten, grooten en volken.
c. Vreemde Oost-Indische bezittingen en niet-Nederlandsche landen in Azie, Australie, de Kaap-kolonie en de Oostkust van Afrika.
d. Fransch en Engelsch tusschenbestuur en bemoeijenis met of beoordeeling van onze bezittingen door vreemden.

II. Algemeen bestuur.

a. Opperbestuur in het Moederland.
b. Hooge regering in Indië (Bestuur.)
c. Hooge regering in Indië (Organisatie en personeel.)
d. Verschillende departementen, afdeelingen en collegien van bestuur.
e. Justitie en politie.
f. Ambtenaren in het algemeen.
g. Militaire zaken, landmagt.
h. Militaire zaken, zeemagt.

III. Binnenlandsche zaken.

a. Inlandsch en gewestelijk of plaatselijk bestuur etc., bijzonder op Java.
b. Bevolking, burgerlijke stand en regt van verblijf.
c. Slavenwezen en handel, benevens pandelingschap.
d. Communicatie en transportmiddelen.
e. Gebouwen en werken en waterstaat.
f. Diverse établissementen en instellingen.
g. Gestichten en inrigtingen van liefdadigheid.
h. Geneeskundige zaken en vaccine.
i. Schoolwezen en onderwijs.
j. Nijverheid en fabrieken.

k. Veestapel en teelt.
l. Visscherijen.
m. Zout.
n. Heerediensten of vrije arbeid tegen betaling.

IV. Finantien.

a. Indische begrootingen.
b. Verpachte middelen.
c. Landelijke inkomsten.
d. Belastingen en regten.
e. Diverse takken van inkomsten.
f. Uitgaven, schulden en approvisionement van Indië.
g. Finantieele zaken in het algemeen.

V. Handel en scheepvaart.

a. Bankwezen en maatschappijen of vennootschappen.
b. Nederlandsche Handelmaatschappij en consignatiestelsel.
c. Maten, gewigten, muntwezen en geldcirculatie.
d. Handel en scheepvaart.

VI. Landbouw en kultures.

a. Landverhuring in Soerakarta en Djokjokarta.
b. Verhuring van woeste gronden in de gouvernementslanden op Java.
c. Landbezit.
d. Verpligte kultures en kultures in vrijen arbeid.
e. Koffij.
f. Suiker.
g. Indigo.
h. Thee en tabak.
i. Cochenille, zijde en katoen.
k. Specerijen (Peper, kaneel, nagelen en notenmuscaat.)
l. Bosschen en hout.
m. Diverse voortbrengselen van landbouw en plantenrijk.
n. Landbouw in het algemeen en rijstteelt.

VII. Territoriale en administrative afdeelingen op Java en Madura.

a. Java en Madura in het algemeen.
b. Residentie Bantam.
c. „ Batavia.
d. Assistent-residentie Buitenzorg.
e. „ Krawang.
f. Residentie Preanger-regentschappen.

g. Residentie Chèribon.
h. „ Tagal.
i. „ Pekalongan.
j. „ Samarang.
k. „ Japara.
l. „ Rembang.
m. „ Soerabaya.
n. „ Madura en de rijkjes op dat eiland.
o. „ Pasoeroewan.
p. „ Bezoeki.
q. „ Probolingo.
r. Assistent-residentie Banjoewangie.
s. Residentie Banjoemaas.
t. „ Bagelen.
u. „ Kadoe.
v. „ en rijk van Djokdjokarta.
w. „ „ „ „ Soerakarta.
x. „ Madioen.
y. Assistent-residentie Patjitan.
z. Residentie Kedirie.

VIII. Buitenbezittingen.

a. Buitenbezittingen in het algemeen.
b. Sumatra.
c. Gouvernement en westkust van Sumatra.
d. Assistent-residentie Benkoelen.
e. Residentie Lampongsche districten.
f. „ Palembang met Djambie.
g. „ Riouw en onderhoorigheden.
h. „ Banka.
i. Assistent-residentie Billiton.
j. Borneo.
k. Residentie Wester-afdeeling van Borneo.
l. „ Zuid- en Ooster-afdeeling van Borneo.
m. Celebes.
n. Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden.
o. „ der Molukkos in het algemeen.
p. „ residentie Menado.
q. „ „ Amboina.
r. „ „ Ternate met Tidore en Nieuw Guinea.
s. „ „ Banda.
t. Residentie Timor en onderhoorigheden.
u. Bali en Lombok.
v. Diverse eilanden in de Oostersche zeeën.
w. China.
x. Japan.

IX. Wetenschappelijke onderwerpen.

a. Algemeene reistogten en beschrijvingen, land- en zeekaarten.
b. Drukpers, beoordeeling en uitgave van geschriften.
c. Geo- en hydrographische opnamen, wetenschappelijke waarnemingen, plaatsbepalingen etc.
d. Natuurkundige zaken, Botanie, Mineralogie en Geologie enz.
e. Zeden, gebruiken enz. der inlandsche bevolkingen.
f. Oudheden en Indische talen, godsdiensten, overleveringen en letterkunde.
g. Geschiedenis in het algemeen.
h. Kunsten en wetenschappen in het algemeen.

X. Diversen.

a. Oorlogen en onlusten in het algemeen.
b. Zeeroof.
c. Landverhuizing, kolonisatie en deportatie.
d. Algemeene rampen of tegenspoeden.
e. Christendom, zendingwezen en kerkelijke aangelegenheden.
f. Algemeene zaken.

ALGEMEENE VERGADERING,

GEHOUDEN 13 APRIL 1870.

(Voorloopig door het Bestuur vastgestelde notulen.)

Tegenwoordig uit het bestuur de heeren Robidé van der Aa, P. J. Bachiene, Dr. H. Kern, J. Millard, Dr. F. A. C. Dumontier, Dr. J. Hoffmann, Mr. P. A. S. van Limburg Brouwer en van de gewone leden de heeren M. J. M. van Schmid, Mr. H. Beth, G. K. Niemann Fr. P. L. Pollen en Martinus Nijhoff.

De heer Hoffmann is, bij afwezigheid van den Voorzitter des Instituuts, als oudste in jaren met het voorzitterschap belast.

De notulen van het verhandelde in de vergadering van 31 Maart 1869 worden gelezen en goedgekeurd.

I. De Secretaris, de heer Millard, brengt namens het Bestuur verslag uit van den staat en de werkzaamheden van het Instituut in 1869.

II. De Voorzitter brengt ter tafel de rekening en verantwoording van den penningmeester over 1869 en benoemt eene commissie, bestaande uit de heeren Beth en Niemann, om die na te zien.

Na eenige oogenblikken pauze bericht de heer Niemann, dat de commissie de rekening opgenomen en met de justificatoire bescheiden vergeleken heeft. Daar zij alles in volkomen orde heeft bevonden, stelt zij aan de Vergadering voor, de rekening goed te keuren onder dankbetuiging aan den Penningmeester voor zijn gehouden beheer.

Op voorstel van den Voorzitter betuigt de Vergadering haar dank aan den Secretaris en den Penningmeester, voor de wijze waarop zij zich van hunne moeitevolle taak hebben gekweten.

III. De Voorzitter zegt, dat ditmaal de beurt van aftreding als lid van het Bestuur is aan de heeren Bleeker, van Heukelom en Obreen en stelt voor aan die aftredende leden den dank der Vergadering te brengen, voor al hetgeen zij in het belang van het Instituut verricht hebben.

De door art. 6 van het Reglement gevorderde drietallen worden door het Bestuur voorgedragen, waarna met meerderheid van stemmen tot leden van het Bestuur worden gekozen de heeren J. Millard, G. K. Niemann en A. R. Blommendal.

De heeren Millard en Niemann verklaren, dit bewijs van vertrouwen op hoogen prijs te stellen en bereid te zijn, de betrekking te aanvaarden.

Aan den heer Blommendal zal van zijne benoeming kennis worden gegeven.

IV. De heer Pollen vraagt, of het Instituut ook werken uitgeeft of opstellen in de Bijdragen opneemt, die niet bepaaldelijk over Neerlandsch-Indië handelen, maar toch met de taal-, land- en volkenkunde in betrekking staan.

De Secretaris wijst op art 1 van het Reglement, dat bepaaldelijk als doel van het Instituut stelt de bevordering der taal-, land- en volkenkunde van 's rijks overzeesche bezittingen en koloniën, zoodat al, hetgeen daartoe geen betrekking heeft, moeilijk door het Instituut kan worden gepubliceerd.

V. De heer Nijhoff zou het wenschelijk achten, dat eene wijziging werd gebracht in art. 17 van het Reglement zoodat alleen de Bijdragen kosteloos aan de leden werden verstrekt, maar dat de afzonderlijke werken tegen een minderen prijs, dan waarvoor zij in den handel te koop zijn, voor de leden werden verkrijgbaar gesteld. Nu van al, wat door het Instituut wordt uitgegeven, een exemplaar kosteloos aan de leden wordt gezonden, is het gevolg daarvan, dat werken van specialen aard, bijv. taalkundige werken, die niet voor ieder van belang zijn, in waarde worden gedeprecieerd, omdat zij dikwijls tegen zeer lagen prijs worden van de hand gezet.

De heer Robidé van der Aa ondersteunt den wensch van

den heer Nijhoff, dien hij ook reeds vroeger aan het oordeel van het Bestuur heeft onderworpen. Wanneer het besluit werd genomen, de Bijdragen gratis, maar de afzonderlijke werken bijv. tegen de helft van den handelsprijs aan de leden af te staan, zou dit waarschijnlijk voor de finantiën van het genootschap zeer goede resultaten afwerpen.

De Secretaris herinnert, dat thans van geene wijziging van het Reglement sprake kan zijn, omdat de leden volgens art. 22 van het Reglement acht dagen te voren daarvan moeten worden verwittigd.

De heer Nijhoff zegt, dat hij slechts een wensch heeft uitgedrukt en dat het hem aangenaam zou zijn, indien een bepaald voorstel in dien geest werd gedaan.

De heer Dumontier meent, dat men bij dergelijk voorstel bepaaldelijk in aanmerking moet nemen, dat de leden eene vrij hooge contributie betalen en het lidmaatschap hebben aanvaard in de vooronderstelling, dat zij kosteloos in het bezit van al de door het Instituut uit te geven werken zouden worden gesteld.

De heer Kern vindt, dat het, wanneer in den geest van het denkbeeld der heeren Nijhoff en van der Aa werd besloten, misschien overweging zou verdienen, de contributie te verminderen.

De heer Robidé van der Aa meent, dat men ook eene onderscheiding zou kunnen maken tusschen werken, die kosteloos en die tegen betaling verkrijgbaar zouden zijn. Onder de eerste zouden gerangschikt kunnen worden werken, die meer voor ieder van belang zijn te achten, zooals de vroeger uitgegeven reizen der heeren von Rosenberg en Schwaner, terwijl onder de tegen betaling verkrijgbaar gestelde werken zouden vallen de werken in Indische talen, als die der heeren Roorda en Niemann en werken van zeer specialen aard, als het Repertorium van den heer Hooykaas.

De heer Beth ondersteunt het gevoelen van den Secretaris, dat thans elke discussie overbodig is en dat de indiening van een bepaald voorstel dient te worden afgewacht.

De Vergadering vereenigt zich vervolgens met het voorstel van den Voorzitter, om het denkbeeld van den heer Nijhoff tot een punt van behandeling te maken op de volgende algemeene vergadering.

VI. Op de vraag van den heer Robidé van der Aa, of de notulen dezer bijeenkomst vóór de volgende algemeene vergadering in

de Bijdragen zouden kunnen worden opgenomen, ten einde op het behandelde onderwerp reeds te voren de aandacht der leden te vestigen, wordt door den Secretaris geantwoord, dat het Bestuur zijns inziens bevoegd is, die notulen te resumeeren, behoudens nadere goedkeuring in de volgende algemeene Vergadering, en die voorloopig in de Bijdragen op te nemen.

Hierna wordt de vergadering door den Voorzitter gesloten.

VERSLAG

VAN

DEN STAAT EN DE WERKZAAMHEDEN

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIE OVER 1869.

Mijne Heeren!

Het verslag, dat het Bestuur van het Instituut overeenkomstig het reglement U aanbiedt, zal, hopen wij, U belangstelling inboezemen, omdat het ten doel heeft, kortelijk de lotgevallen dezer instelling in het afgeloopen jaar en haren tegenwoordigen toestand te schetsen.

Eene eerste plaats in dit verslag mogen de vruchten der wetenschappelijke nasporingen op het gebied der Indische Taal-, Land- en Volkenkunde bekleeden.

In de algemeene vergadering van den 20 Maart 1868 openden wij het uitzigt op twee belangrijke werken, voor rekening van het Instituut uit te geven. Tevens gewaagden wij van de oorzaken, die de verschijning van een daarvan, „De munten van Nederlandsch-Indië door wijlen prof. Millies" zoo zeer hadden vertraagd. Zelfs had het verlies van dien geleerde door den dood een oogenblik gedreigd, ons van dien arbeid te berooven, toen ons geacht medelid, de heer G. K. Niemann, de behulpzame hand reikte, om het ontbrekende aan te vullen en voor het verschijnen van het werk op eene het Instituut waardige wijze zorg te dragen. Inmiddels hebben zich meerdere bezwaren

voorgedaan, dan voorzien waren. De correctie, ook in het Fransche handschrift, heeft meer zorg gekost, dan waarop aanvankelijk gerekend was; ophelderingen van enkele onderwerpen zullen, wel is waar, aan het werk meerdere waarde bijzetten, maar tevens vorderen zij meerderen tijd. Voorzeker zou overhaasting schaden, en als wij bedenken, welke eischen aan den veel omvattenden werkkring van den heer Niemann worden gedaan, kunnen wij niet dan erkentelijk zijn voor de belangelooze taak, die hij op zich heeft genomen en in weerwil van de ondervonden moeijelijkheden ijverig voortzet.

Een overtuigend bewijs zijner onverpoosde werkzaamheid en van zijnen ijver ter bevordering zoowel van de ontwikkeling van den Oosterschen inboorling, als van de kennis der Indische litteratuur ligt thans voor U op deze vergaderingstafel in het pas verschenen eerste stuk eener Bloemlezing uit Maleische geschriften. Daarmede vervult het Bestuur eene toezegging. waarop wij ons vleijen, dat de letterkundigen grooten prijs zullen stellen, en zien wij het door ons geuit verlangen, nuttige leesboeken onder het bereik van den inlander te brengen, aanvankelijk vervuld. Wij durven ons vleijen, dat de Regering na voltooijing van dit werk geneigd zal zijn tot de ondersteuning, waarop zij vroeger reeds het uitzigt heeft gegeven. De belangstelling, welke het Instituut van haar steeds ondervonden heeft, geeft ons grond te verwachten, dat zij niet uit het oog zal verliezen, hoezeer dit geschrift ter verspreiding onder den inlander allezins aanbeveling verdient.

Het tweede stuk dezer bloemlezing wordt door den heer Niemann reeds bearbeid. Wij zijn geregtigd onzen medeleden mede te deelen, dat het tweede gedeelte uittreksels zal bevatten uit oorspronkelijke Maleische werken, waarvan de kennisneming ook voor de ethnographie en geschiedenis, volgens het oordeel van den heer Niemann, waarde heeft en tevens dienstig kan zijn voor het onderwijs der Maleische taal niet alleen in Nederland, maar ook op de kweekscholen voor onderwijzers in Nederlandsch-Indië en in andere deelen van den Indischen Archipel. Even erkentelijk als wij dien geleerde zijn, voor wat hij ons heeft aangeboden, even belangstellend zien wij de laatste vruchten te gemoet van eene taak, die zoowel hem ter eere als de wetenschap tot sieraad en nut zal verstrekken.

Wij mogen van de werkzaamheid van ons onvermoeid medelid

niet afstappen, zonder uwe aandacht te vestigen op eene uitgave, welke wij te danken hebben aan zijne medewerking; wij bedoelen de vergelijkende lijsten van een aantal woorden uit verschillende dialecten der Minahassa en uit de taal van het aangrenzend Bolaäng-Mongondou, (waarvan het eerste gedeelte reeds in de Bijdragen is opgenomen en het overige weldra volgen zal), opgemaakt door de heeren Wilken, Schwartz, Tendeloo, Rooker en Wiersma, allen zendelingen, en voorafgegaan door een inleidend overzigt der litteratuur over het Alfoersch van Noord-Celebes.

Wanneer wij, Mijne Heeren, indachtig zijn aan de geringe kennis der Alfoersche dialecten, waarop de hoogleeraar Veth reeds in „de Gids" van Januarij en Februarij 1864 wees; aan de leemten in de woordenlijsten van den heer C. B. H. von Rozenberg, voorkomende in het door ons Instituut uitgegeven werk: Reistogten in de afdeeling Gorontalo, en in die van den heer Ludeking, gevoegd bij zijne Schets van de residentie Amboina (1e en 2e stuk onzer Bijdragen, 3e deel), of aan hetgeen ook de woordenlijst, door het Bataviaasch Genootschap in zijne werken opgenomen, te wenschen overlaat, — dan gelooven wij, dat door de uitgave dezer woordenlijsten, die in bewerking en uitvoerigheid volgens een bevoegd oordeel, wat tot dus ver daarin verscheen, zeer overtreffen, aan de beoefenaren der Polynesische taalstudiën geene onbeduidende dienst wordt bewezen, en dat zij, die wij zoo even noemden en aan wie wij deze bouwstoffen zijn verschuldigd, den lof zullen inoogsten, waarop zij ongetwijfeld eene regtmatige aanspraak hebben.

Ook hun en meer in het bijzonder de Koninklijke Akademie van Wetenschappen, die onlangs zoo veel belangstelling betuigde in de studie der talen van Nederlandsch-Indië, speciaal van het Alfoersch der Minahassa en der Molukken, zal deze woordenschat allezins welkom zijn. Het Nederlandsch Zendelinggenootschap, dat ons het bezit van dien arbeid bezorgde, worde hierbij onze dank daarvoor toegebragt.

Het verlies door den dood van de heeren dr. Engelmann en dr. Koorders ontlokte aan den hoogleeraar Veth in het Tijdschrift van Nederlandsch-Indië de klagt: „Donker zijn de vooruitzigten der studie van de Soendasche taal." „Vermoedelijk, — voegde de hoogleeraar er bij, — zullen er bouwstoffen gevonden worden in de nalatenschap van dr. Engelmann, waarvan het Nederlandsch Bijbelgenootschap trachten zal, zich in het bezit te stellen."

Wij hebben in weerwil van de navraag van onzen Secretaris omtrent de litterarische nalatenschap van dr. Engelmann geene stellige inlichting kunnen bekomen; doch wij koesteren in het belang dier taalstudie de hoop, dat het bedoelde genootschap, dat dr. Engelmann naar Indie had afgevaardigd, in zijne pogingen zal slagen en des verkiezende tot het uitgeven, van hetgeen geschikt en belangrijk mogt worden bevonden, van de Bijdragen des Instituuts zal gebruik maken. [1]

Het besef van het hooge gewigt van wetenschappelijken arbeid betreffende het Soendaneesch deed ons volgaarne in het voorstel treden van ons geacht medelid, den heer J. J. Meinsma, leeraar aan de Delftsche instelling voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië, om in onze Bijdragen op te nemen de papieren, nagelaten door den tweeden beoefenaar dier taal, wijlen dr. Koorders, hoofdzakelijk bestaande uit rapporten aan de Regering over de Soendanesche volks- en leesboekjes, waartoe de vergunning van den Minister van Koloniën gevraagd en gereedelijk verkregen werd.

Wij vertrouwen, dat deze rapporten, voorafgegaan door eene levensschets van dr. D. Koorders en gevolgd door aanteekeningen op reizen in Zuid-Bantam en de minder bezochte gedeelten der Preanger-Distrikten, aan bevoegde beoordeelaren even groote belangstelling zullen inboezemen, als zij aan ons geacht medelid tot beweegreden strekten, om de door ons aangemoedigde taak met zorg te volbrengen.

De toezegging van onzen geëerden onder-voorzitter, den heer Sloet van de Beele, is vervuld en wij zijn daardoor thans in het bezit van een drietal Javaansche handschriften, waarvan er twee waijang-verhalen bevatten en het derde de geschiedenis behelst van den Javaanschen oorlog. Op verzoek van den heer Sloet van de Beele het oordeel van een deskundige ingeroepen

---

[1] Onder het afdrukken van dit verslag vernemen wij, dat het Bijbelgenootschap de letterkundige nalatenschap van dr. Engelmann heeft toevertrouwd aan dr. Neubronner van der Tuuk, in wiens handen ook de Indische Regering de door dr. Koorders nagelaten opteekeningen over het Soendaneesch heeft gesteld. Met grond koesteren wij dus de hoop, dat een zoo uitnemend taalgeleerde uit den schat zijner eigen kennis en uit den arbeid der beide vroeg gestórven beoefenaars van het Soendaneesch een woordenboek en een spraakkunst dezer taal vervaardige, die ten volle aan de eischen der wetenschap beantwoorden.

zijnde, heeft dr. J. J. de Hollander daaraan wel willen beantwoorden; dat oordeel zult gij, Mijne Heeren, breedvoerig terugvinden in de Notulen onzer Bestuursvergaderingen.

De kosten, aan de uitgave van een Javaansch werk verbonden, hebben het Bestuur doen besluiten, om zich over het in het licht geven van een dier handschriften, — de geschiedenis van Diepo Negoro, waarvan echter eene gedeeltelijke vertaling door den hoogleeraar T. Roorda reeds in onze Bijdragen is opgenomen, — nog te beraden, inmiddels den milden schenker onzen dank betuigende en zeer waarderende het door prof. de Hollander gedaan aanbod, om de bewerking van het laatstgemeld handschrift op zich te nemen.

Reeds meermalen werden in onze Bijdragen stukken opgenomen over Japan en zijne letterkunde, vooral omdat de oude betrekkingen, waarin Nederland voormaals met uitsluiting van het overige Europa tot dit hoogst gewigtig land had gestaan, de belangstelling steeds levendig hielden. Een onderwerp, dat volgens onzen medebestuurder, den heer Hoffmann, nimmer buiten Japan is behandeld geworden, eene verhandeling namelijk over de sake- of rijstbierbrouwerij in Japan, volgens Japansche bronnen, werd ons ter plaatsing aangeboden, en wij zullen volgaarne daarvan gebruik maken.

Gij zult, Mijne Heeren! uit de verslagen van het Bestuur U zekerlijk herinneren, hoe dikwerf geklaagd is over het gemis van een beginsel bij de spelling van plaatsnamen, zoowel van Java als van andere deelen van den Indischen Archipel. De pogingen, door het Instituut aangewend, om daarin gelijkvormigheid te brengen, zooveel mogelijk op taalkundige gronden, hebben op bezwaren gestuit, hoofdzakelijk voortvloeijende uit het verschil in schrijfwijze tusschen deskundigen en de nog beperkte kennis der Indische talen.

De wensch naar gelijkvormigheid is ook door de Indische Regering gedeeld. Het Bestuur heeft zich daarom gewend tot den Minister van Koloniën met het verzoek, om, mogt de Regering in het bezit zijn van de lijsten der namen, voorkomende op ten gevolge der topographische opnemingen vervaardigde kaarten en door de zorg der heeren Holle en Cohen Stuart met Romeinsche karakters uit het Javaansch en Soendaneesch overgeschreven, alsdan het Bestuur des Instituuts daarvan een afschrift en zoo mogelijk ook van de daarover gevoerde brief-

wisseling te willen doen uitreiken of het Indisch Gouvernement daartoe te magtigen.

Het welwillend antwoord des Ministers, dat aangaande die lijsten in overleg is getreden met den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, doet ons de hoop voeden, dat het doel des Instituuts in het belang der Indische wetenschap zal worden bereikt, en dat de gelegenheid zal worden geschonken, die stukken in onze Bijdragen openbaar te maken.

In ons vorig verslag deelden wij U mede, dat het Bestuur zich vleide met het uitzigt op een zeer belangrijk document uit het koloniaal archief, eene schets bevattende der betrekkingen tusschen Nederland en Siak van 1745 tot 1858; waaraan wij te meer gewigt hechtten, omdat die schets ons de verhouding leert kennen der Nederlanders tot de staten op Sumatra's oostkust en de ongegrondheid der grieven, zoo vaak in Engelsch-Indische bladen te berde gebragt. Kort nadat wij van het uitzigt op die belangrijke bouwstof voor de Bijdragen gewaagden, bleek ons echter uit de Notulen van het Bataviaasch Genootschap, dat deze zusterinstelling reeds bezig was met den druk van hetzelfde geschrift.

Hoezeer wij ons verheugen, dat in elk geval de geschiedenis van die bijdrage tot de kennis onzer staatkundige betrekkingen niet zal worden verstoken, trok het Bestuur uit die omstandigheid de leering, dat het wenschelijk is om de mogelijkheid der gelijktijdige uitgaaf van een zelfde opstel te ontgaan op spoediger wijze met den arbeid van het Bataviaasch Genootschap bekend te worden dan de verzending der werken van dat Genootschap tot dusver toeliet. Het Bestuur heeft dientengevolge de ruiling van werken en bijdragen met het sneller gemeenschapsmiddel, de landmail, voorgesteld. Wij kunnen te meer met onverdeeld genoegen die uitgaaf van onze zusterinstelling te gemoet zien, omdat die prioriteit niet is ten koste der belangstelling van het Opperbestuur, waarmede het Instituut steeds is vereerd geworden en waarvan het Bestuur thans een hernieuwd blijk te uwer kennis wenscht te brengen.

Het lid des Instituuts, de heer J. C. Hooykaas, ambtenaar bij het Ministerie van Koloniën, heeft sedert geruimen tijd zich onledig gehouden met de zamenstelling van een Repertorium op de koloniale litteratuur van 1595 tot 1865, behelzende eene

volledige aanwijzing der opstellen in al de in Nederland en zijne koloniën uitgegeven tijdschriften en mengelwerken over Nederlandsch Oost-Indië, vreemde Oost-Indische bezittingen en niet-Nederlandsche landen in Azië, Australië, de Kaap en de Oostkust van Afrika. Dien arbeid wenschte de bewerker, door het Instituut te doen uitgeven, wanneer deze instelling hem harer waardig en strookende met haar doel vond.

Hoezeer het Bestuur gaarne de kennis van Neerlandsch-Indië door de uitgave van zulk een nuttig werk wilde bevorderen, kon het niet voorbijzien, dat de geldelijke middelen des Instituuts een onoverkomelijk bezwaar in den weg zouden leggen, om de uitgave geheel voor rekening dezer instelling te doen geschieden; het werk zou toch naar gissing ongeveer honderd vellen druks beslaan en de kring, waarin het mogt worden verspreid, scheen niet ruim genoeg, om de verwachting op een zeer beduidend debiet te wettigen. De overweging echter van het groot nut van een zoo veel omvattend werk als wegwijzer in de uitgebreide Indische litteratuur, niet alleen voor de wetenschap en voor allen, die belang stellen in koloniale aangelegenheden, maar ook meer in het bijzonder voor de ambtenaren bij het koloniaal bestuur, zoowel in Nederland als in Indië, heeft ons genoopt tot een aanzoek bij den Minister van Koloniën om geldelijke ondersteuning bij de uitgave van dat werk.

Het is verblijdend U, Mijne Heeren! te kunnen mededeelen, dat die staatsman magtiging aan den Koning gevraagd en van Hoogstdenzelven bekomen heeft, om onder zekere voorwaarden tot het genoemde doel eene som van *f* 1600 beschikbaar te stellen in twee termijnen te verdeelen van twee jaren. Hoewel onvoldoende ter bestrijding van de kosten dezer uitgaaf, heeft het Bestuur erkentelijk dien geldelijken bijstand aangenomen en hoopt het, daardoor in staat te zijn, een verdienstelijken arbeid het licht te doen zien.

Zoo luidden, Mijne Heeren, de voornemens van het Bestuur, toen onverwacht de dood den heer Hooykaas aan zijnen nuttigen werkkring onttrok en ons in onzekerheid bragt, of het ons mogelijk zoude zijn — ook wanneer de nagelaten betrekkingen van den overledene, zoo als dezer dagen geschied is, dien arbeid ter onzer beschikking stelden — dit nog onvoltooide werk na den dood des vervaardigers te doen afwerken en voor de pers gereed te maken, zoodat het in elk opzigt èn den overleden schrijver èn het Instituut tot eere strekte.

Het Bestuur heeft van onderscheidene zijden boekwerken ten geschenke ontvangen, waarvoor het hierbij zijnen dank openlijk betuigt. In het bijzonder meenen wij gewag te moeten maken van een aantal geschiedkundige handschriften, door ons medelid, den heer Hageman te Passaroean, toegezonden. Zijn onvermoeid streven tot het opsporen, het aanwijzen en de bearbeiding van bronnen voor de geschiedenis van Java is te bekend bij de beoefenaren daarvan, dan dat wij afzonderlijke vermelding niet overbodig mogen rekenen. Weldra hopen wij U een overzigt te kunnen geven van die talrijke geschriften. Onze medebestuurder, de heer Robidé van der Aa, heeft de goedheid gehad, zich daarmede te willen belasten.

Wij verheugen ons, Mijne Heeren, in het uitzigt op meerdere belangrijke stukken, waarmede wij onze Bijdragen zullen kunnen verrijken. Wij wenschen echter op de uitgaaf daarvan thans niet vooruit te loopen, doch van een kan het Bestuur thans melding maken, dewijl het reeds ter perse is: de Bevolking-statistiek van Java bewerkt door onzen Voorzitter, den heer Bleeker. Uit den aard der zaak moet het Bestuur zich onthouden van een oordeel daarover, maar het mag toch wel in het algemeen wijzen op het gewigt van de statistiek, die ook voor Indië het wetenschappelijk onderzoek, meer in het bijzonder de staathuishoudkunde, dikwerf zoo veel hulp biedt. Staat de Indische bevolkingsstatistiek door den toestand van land en volk op losseren grond dan in Europa en kan zij al geene volkomene zekerheid schenken, eene hooge mate van waarschijnlijkheid waarborgt zij toch reeds. Onmiskenbaar is het dus, dat hare eerste schreden den steun verdienen van allen, die haar inroepen tot oplossing van menig maatschappelijk vraagstuk, en wij gelooven te mogen getuigen, dat deze bijdrage in meer omvattende bijzonderheden treedt, dan tot dus ver de statistiek der Javaansche bevolking opgeleverd heeft. Wij wijzen op de werkzaamheden van de vijfde sectie van het onlangs te dezer stede vergaderd statistisch congres, waarin menig gewigtig koloniaal statistisch punt is aangeroerd en waartoe het Bestuur heeft medegewerkt, door uit zijn midden daartoe af te vaardigen de heeren mr. P. A. S. van Limburg Brouwer, dr. F. A. C. Dumontier en mr. C. van Heukelom.

Het doet ons leed te moeten vermelden, dat onze opwekking

tot het inzenden van Bijdragen betreffende de Nederlandsche West-Indische bezittingen in het afgeloopen jaar niet is beantwoord en dat dus de plaats, die het Bestuur daaraan in onze werken toedacht, onvervuld is gebleven. Er is niettemin grond tot de verwachting, dat wanneer de economische kwestie, waaraan de toekomst der West-Indische koloniën verbonden is en die thans het hoofd van allen, wier belangen daar gevestigd zijn, en ook ons met belangstelling vervult, eindelijk tot eene gewenschte oplossing zal zijn gekomen, grooter lust en ruimere gelegenheid zullen ontstaan, om onze Bijdragen te verrijken met wetenschappelijke onderzoekingen betreffende die gewesten.

Van onze commissarissen in Nederlandsch-Indië zien wij verlangend uit naar berigten. In het afgeloopen jaar waren deze vrij schaarsch; wij stellen hunne belangelooze medewerking echter op te hoogen prijs, dan dat wij niet zouden wenschen, dat zij ruimer gelegenheid vonden, om uit de rijke bronnen in hunne onmiddellijke omgeving onzen arbeid te versterken.

Het getal der buitenlandsche leden is vermeerderd met den heer W. Hunter, thans te Calcutta, schrijver van het zeer belangrijk werk *Rural Bengal*, die ons ook ten geschenke aanbood het door hem uitgegeven werk: *A comparative dictionary of the languages of India and High-Asia* en die op nieuw zijne ingenomenheid met deze instelling aan den dag heeft gelegd door de toezegging, om de resultaten van het hem door de Engelsche Regering opgedragen statistisch, historisch en geographisch verslag van Bengalen, na voltooijing van dien arbeid, ook ter kennis van het Instituut te brengen.

Het behoeft, Mijne Heeren, geen betoog, dat uit haren aard de ledenlijst van het Instituut aan afwisseling onderhevig is. Zoo verloren wij door den dood of door het nemen van ontslag sommige leden, maar hun aantal is overtroffen door nieuw toegetredenen. Wij tellen thans 269 gewone, 9 buitenlandsche leden en staan in betrekking tot 30 wetenschappelijke instellingen.

Wij meenen, Mijne Heeren, niet zonder eenige voldoening te mogen wijzen op den inhoud der Bijdragen van het Instituut of op de werken, die door zijne ondersteuning in het licht zijn verschenen. Is wel eens de gang der uitgave vertraagd, omstandigheden buiten ons bereik hadden daarop meestal invloed;

vooral tabel- en cijferwerk eischten meer tijd op de drukkerij, dan soms met eene geregelde verschijning kon strooken.

Niettemin verheugen wij ons, dat het laatste stuk van het vierde deel, derde volgreeks, waarmede deze jaargang is voltooid, ter tafel ligt. Daarmede, Mijne Heeren, is tevens verschenen het veertiende deel der door het Instituut sedert zijne oprigting uitgegeven Bijdragen, in 1853 aangevangen, doch in 1857 en 1861 afgebroken. De jaarlijksche afrekeningen toonen aan, zij dit ook in een beperkten kring, eenig debiet onzer Bijdragen en Werken in den handel, een verblijdend verschijnsel, dat zij belangstelling gaande maken ook onder hen, die buiten het Instituut staan.

Het Reglement van het Instituut schrijft voor als een der middelen tot bevordering van zijn doel: het stellen van vragen ter beantwoording. Reeds vroeger is dat middel beproefd geworden, nogtans met eene enkele uitzondering niet met het gewenschte gevolg. In het 1e deel van deze reeks der Bijdragen is nogmaals daaraan herinnerd en heeft het Bestuur de uitgeschreven vragen, welke niet beantwoord waren, beschouwd als nog uitgeschreven. Wij vestigen weder daarop de aandacht en twijfelen niet, dat onder die vragen menigeen zoo belangrijk zal geacht worden, dat men door een voldoend antwoord zich niet alleen jegens het Instituut, maar ook jegens het algemeen verdienstelijk kan maken.

Eindelijk, Mijne Heeren, moeten wij gewagen van eene gewis niet onbeduidende levensvoorwaarde van ons Instituut, den staat der geldmiddelen. De heer Penningmeester zal de resultaten van het afgeloopen jaar aan Uwe goedkeuring onderwerpen.

De uitgaven beliepen in het afgeloopen jaar .	*f* 2214.72½
de ontvangsten	〃 3008,29½
zoodat de laatste met	*f* 793,57

zijn overtroffen.

Invorderbaar bleef over 1869 uit Oost-Indië *f* 1356; zoodat, mogen wij daarop rekenen, de staat der kas niet onvoldoende is, hoezeer ons tot behoedzaamheid aanmanende bij het uitzigt op belangrijke uitgaven voor de werken, die weldra het licht zullen zien.

Het bedrag der fondsen, belegd in rentegevende schuld, beloopt *f* 5300.—

De begrooting voor dit jaar wijst de ontvangsten aan met	*f* 3910,57
de uitgaven met	〃 5594.10
zoodat	*f* 1683.53

zullen moeten gevonden worden door verkoop van effecten. Daaronder is echter niet begrepen het aanzienlijk bedrag van *f* 6323.— ter zake van achterstallige contributiën in Nederlandsch-Indië.

Wij mogen het voor U, Mijne Heeren, niet verbergen, dat het Bestuur in de inning daarvan steeds met groote moeijelijkheden te kampen heeft. In weerwil dat zoo wel de vorige als de tegenwoordige Penningmeester des Instituuts al hunne zorgen gewijd hebben aan de inning dier fondsen, ondervinden zij door den afstand van Nederlandsch-Indië onoverkomelijke bezwaren. Die achterstand is eene bron van groot ongerief en wordt voornamelijk teweeggebragt, doordien de leden in Indië op een uitgestrekt gebied verspreid en de gemeenschapsmiddelen zoo moeijelijk zijn. Het Bestuur is onophoudelijk bedacht geweest op maatregelen, om dien achterstand weg te nemen, en vleit zich, dat in overleg met de heeren commissarissen in Indië de redenen van beklag zich niet zullen herhalen.

De bibliotheek van het Instituut is in het afgeloopen jaar met onderscheidene werken verrijkt, zoowel door aankoop als door geschenken en ruiling. Tot ruiling zijn verschillende wetenschappelijke inrigtingen toegetreden, in Nederland zoowel als in het buitenland.

Het is hier de plaats onzen medeleden te herinneren, dat het plan, om voor het gebruik der bibliotheken van het Indisch Genootschap en het Instituut een reglement vast te stellen, verwezenlijkt en de toegang opengesteld is ook voor hen, die noch van de eene, noch van de andere instelling lid zijn. Moge het doel daarvan — meerdere algemeene belangstelling in de Indische litteratuur — ruimschoots worden bereikt.

Het vierjarig tijdvak, waarna een drietal leden van het Bestuur aftreden en aan U, Mijne Heeren, ingevolge art. 4 van het Reglement de keuze van nieuwe bestuurderen wordt opgedragen, is thans verschenen voor de heeren: Dr. P. Bleeker, Voorzitter, Mr. C. van Heukelom en J. M. Obreen.

Krachtens art. 6 van het Reglement heeft het Bestuur de eer, U ter hunner vervanging uit onze gewone leden voor ieder dier bestuurderen een drietal voor te stellen. Uwe keuze is evenwel daardoor niet gebonden en op wie zij ook valle, wij houden ons overtuigd van dezelfde warme belangstelling in de eervolle taak, als waarmede de aftredenden die vervuld hebben.

Wij besluiten, Mijne Heeren, in het vertrouwen, dat Uwe goedkeuring ons bestuur te beurt zal vallen, maar vooral met een welgemeend woord van dank aan allen, die ons ter zijde hebben gestaan door hunne gewaardeerde bijdragen, geschenken of opmerkingen, en bovendien met eene krachtige aanbeveling der belangen van het Instituut aan ieder, die tot zijnen bloei kan medewerken.

J. MILLARD.

128ste BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 20 MEI 1870.

Tegenwoordig de heeren Sloet van de Beele (Vice-President), Dumontier, Gevers Deynoot, Hoffmann, Robidé van der Aa, van Limburg Brouwer en Niemann. Afwezig met kennisgeving de heeren Bachiene en Millard. De Adjunct-Secretaris neemt het Secretariaat waar.

De notulen van het verhandelde in de bestuursvergadering van 13 April worden gelezen en goedgekeurd; eveneens worden de notulen der algemeene vergadering van denzelfden dag voorgelezen en voorloopig voor de plaatsing in de Bijdragen door het Bestuur vastgesteld.

De Onder-Voorzitter deelt mede: dat de heer Blommendal verklaard heeft, het lidmaatschap van het bestuur aan te nemen, maar heden wegens zijne hydrographische opnamen niet tegenwoordig kan zijn.

I. De vergadering gaat over tot het verkiezen van een Voorzitter. Nadat de heer Sloet van de Beele verzocht heeft buiten aanmerking te blijven, omdat hij, te Leiden wonende, de vergaderingen niet geregeld kan bijwonen, wordt de heer Gevers Deynoot tot Voorzitter gekozen.

De heer Gevers Deynoot, dank zeggende voor dit bewijs van vertrouwen, verklaart de hem opgedragen betrekking aan te nemen en aanvaart daarop het Voorzitterschap.

II. De Voorzitter deelt daarna mede, dat zijn ingekomen:

1°. van de Directie van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen bericht, dat zij naar aanleiding

van het verzoek van het Bestuur van het Instituut besloten heeft, het voor het Instituut bestemde exemplaar van hare notulen en tijdschrift onmiddelijk na de verschijning per mail te verzenden.

2°. van de Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux Arts te Brussel bericht, dat zij het voorstel tot ruiling van werken aanneemt.

3°. van La real Academia de Ciencias te Lissabon bericht van de ontvangst van de Bijdragen van het Instituut.

4°. eene missive van het Departement van Koloniën, dd. 28 April, ter begeleiding van rapporten der heeren Roorda, Pijnappel en Cohen Stuart over de spelling der Indische plaatsnamen en van een groot aantal lijsten dier plaatsnamen, opgemaakt in verschillende gewesten van Nederlandsch-Indië.

Deze stukken worden tot onderzoek gesteld in handen van den heer van Limburg Brouwer.

III. De Secretaris bericht namens den heer Quarles van Ufford, dat deze een brief ontvangen heeft van den heer C. B. H. von Rosenberg, door het Indisch Goevernement met een onderzoekingstocht naar Nieuw-Guinea belast, die onder dagteekening Ternate 31 Dec. 1869 schrijft: „Tot mijn genoegen kan ik U berichten, dat ik eenige maanden geleden wel behouden ben teruggekeerd van een reistocht door de Geelvinksbaai. Deze reis heeft enorm veel nieuws voor de wetenschap opgeleverd en met grond mag ik mij vleien, het gordijn te hebben weggerukt, waarachter dit gedeelte onzer bezittingen tot heden diep verholen was. Het door mij in kladschrift reeds afgewerkte, door kaarten en teekeningen toegelichte reisverhaal, is buiten kwestie het interessantste van al wat ik ooit geschreven heb.”

De heer von Rosenberg uit vervolgens den wensch, dat zijn reisverhaal even als zijne beide reizen in de afdeeling Gorontalo en de Zuid-Wester-Eilanden door het Instituut gepubliceerd moge worden en vervolgt daarna: „Voor September 1870 zend ik het rapport niet in, aangezien ook dat der tweede reis, welke ik op het punt sta aan te vangen, er als een vervolg moet bijgevoegd worden.”

Met belangstelling wordt door de vergadering van deze bijzonderheden kennis genomen, voor wier mededeeling den heer Quarles de dank van het Bestuur zal worden gebracht.

IV. Wordt voorgelezen een schrijven van dr. J. Hooykaas te Schiedam, waarin deze eenige inlichtingen geeft omtrent het Repertorium zijns broeders.

De heer Robidé van der Aa rapporteert namens de commissie tot onderzoek van het handschrift van den heer Hooykaas, dat hij met den heer Boudewijnse herhaaldelijk het handschrift heeft onderzocht. Bij nader onderzoek is het hun gebleken, dat er, behalve hetgeen aan het werk nog te verrichten is voor het bijeenverzamelen van de stof en voor de détailrangschikking der in iedere rubriek voorkomende titels, in de indeeling en volgorde der rubrieken van den heer Hooykaas wijziging zal moeten plaats hebben, weshalve de heer van der Aa het wenschelijk oordeelt, later meer in bijzonderheden optegeven, welke veranderingen in het handschrift zouden moeten geschieden, om het voor de pers geschikt te maken.

V. De heer Niemann klaagt over den tragen voortgang van den druk van het werk van den heer Millies, waarop wordt besloten den drukker van het Instituut tot eenigen meerderen spoed aan te zetten.

De heer Niemann biedt verder voor de bibliotheek van het Instituut een afdruk aan van zijn opstel in het Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië: Bijdrage tot de kennis van den godsdienst der Bataks.

Daarna sluit de Voorzitter de vergadering.

129STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 17 JUNI 1870.

Tegenwoordig de heeren Gevers Deynoot (Voorzitter), Robidé van der Aa, Bachiene, van Limburg Brouwer, Dumontier en Niemann. Wegens ambtsbezigheden afwezig de heer Blommendal. De Adjunct-Secretaris neemt het Secretariaat waar.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

I. Voor de bibliotheek zijn ingekomen:
Van het Instituut van Ingenieurs:
Algemeen verslag over 1869—1870.
Tijdschrift, 1869—1870, afl. 4.
Van de Academie van Wetenschappen te Weenen:
Berigten 1870 no. X—XII.
Van de Academie van Wetenschappen te Berlijn:
Berigten 1870 Maart en April.
Van de Academie van Wetenschappen te St. Petersburg:
Bulletin deel XIV.
Mémoires, Serie 7, deel XV.
Van de Royal Asiatic Society:
Bibliotheca Indica. Nieuwe serie no. 172, 173, 177, 178, 179, 181.
Van de Asiatic Society of Bengal:
Journal of the Ceylon branch of the Royal Asiatic Society, part 1.
The first annual Report of the American museum of natural history.
Maria Lascaris. Lo avvenire del commercio Italiano.

II. Wordt voorgelezen een schrijven van den heer Millard,

waarbij hij verzoekt, te worden ontheven van de betrekking van Secretaris van het Instituut.

De Voorzitter stelt als nu voor, over te gaan tot de keuze van een nieuwen Secretaris.

De heer van Limburg Brouwer stelt de vraag, of het, alvorens tot die keuze over te gaan, niet wenschelijk ware, eene beslissing te nemen omtrent een vroeger reeds besproken punt, de bevoegdheid van den Secretaris tot het opnemen van stukken in de Bijdragen.

Op voorstel van den Voorzitter wordt besloten, deze aangelegenheid tot eene volgende bijeenkomst aan te houden en den heer van Limburg Brouwer uit te noodigen, alsdan de regelen, die hij daaromtrent zou wenschen gesteld te zien, aan het oordeel der vergadering te onderwerpen.

Overgaande tot de keuze van een Secretaris, benoemd het Bestuur met meerderheid van stemmen den heer Robidé van der Aa tot die betrekking.

De heer van der Aa verklaart onder dankbetuiging voor dit bewijs van vertrouwen, die betrekking te aanvaarden, maar meent ter voorkoming van latere moeilijkheden te moeten opmerken, dat hij zich nu niet langer dan den duur van zijn lidmaatschap van het Bestuur, dus tot Maart 1872, met het Secretariaat belast acht.

De Voorzitter meent, dat het reglement de bevoegdheid geeft, een Secretaris ook buiten de bestuursleden te kiezen en dat het mogelijk zou kunnen zijn, dat de heer van der Aa dan ook met het Secretariaat werd belast, maar dan zou toch eene nieuwe keuze gevorderd worden, zoodat op dit oogenblik de heer van der Aa slechts tot Maart 1872 tot Secretaris benoemd is.

III. De Voorzitter deelt mede, dat de heer Millard eene nota heeft ingediend omtrent de Bijdragen van het Instituut, waaruit blijkt, dat ter opneming gereed zijn de volgende opstellen:

1o. het jaarlijksch verslag van den Secretaris;

2o. Het vervolg en slot der Alfoersche woordenlijst;

3o. Aanteekeningen op het onlangs verschenen Maleisch woordenboek van den heer Klinkert;

4o. Catalogus van de Maleische handschriften der Leidsche Akademie;

5o. Verklaring der berichten van Ptolemaeus over Indië.

De drie laatstgenoemde opstellen zijn van de hand van Professor

Pijnappel, die verlangt, dat bij zijn opstel, sub 5°. vermeld, twee kleine kaarten worden gevoegd, die geene belangrijke uitgaaf zullen vorderen. Den Secretaris wordt opgedragen, daaromtrent een nader onderzoek in te stellen en tevens met den heer Pijnappel in overleg te treden over zijn wensch, om van een of meer zijner opstellen afzonderlijke afdrukken te doen vervaardigen, die in den handel zouden gebracht worden.

IV. Op verzoek van mr. H. Beth wordt tot lid van het Instituut benoemd de heer mr. F. J. Tyndall de Veer, laatst substituut-griffier bij de arrond. rechtbank te Goes, thans tijdelijk te Delft.

V. Wordt voorgelezen een brief van den Minister van Koloniën, dd. 25 Mei, waarbij ZExc. het Instituutsbestuur uitnoodigt, een tiental exemplaren te mogen ontvangen van het door den heer Niemann vervaardigde eerste stuk zijner „Bloemlezing uit Maleische geschriften." Verder verzoekt de Minister in dit schrijven te mogen vernemen, of er uitzicht bestaat, dat eerlang het bewuste leesboek zal voltooid zijn en biedt vervolgens in afschrift aan het door den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië onder dagteekening van 14 Febr. jl. n°. 9 genomen besluit, houdende eene nieuwe regeling betreffende belooningen zoo in geld als van eerepenningen in goud of zilver toe te kennen aan vervaardigers van inlandsche werken, ten blijke hoezeer de vervaardiging en uitgave van geschriften ter bevordering van het onderwijs onder de inlanders op prijs wordt gesteld.

De vergadering besluit naar aanleiding van deze missive:

a. den Minister het verlangde getal van 10 exemplaren van het werk des heeren Niemann toe te zenden;

b. Z. E. te berichten, dat de voltooiing van het tweede en laatste stuk der „Bloemlezing" in het laatst van dit of in het begin van het volgende jaar kan worden te gemoet gezien;

c. den Minister te kennen te geven, dat het bestuur met belangstelling inzage heeft genomen van het medegedeelde besluit en bepaald heeft, ten einde den inhoud daarvan meer algemeen bekend te maken, het in zijn geheel als bijlage tot de notulen dezer vergadering in de Bijdragen op te nemen.

VI. De heer Robidé van der Aa herinnert, dat het voormalige bestuurslid Obreen verleden jaar ter tafel bracht, eene uitvoerige

schetskaart van onze bezittingen op de Goudkust, vervaardigd door den luitenant ter zee C. A. Jeekel, met diens verzoek, of het Instituut zich met de uitgave dezer kaart, nadat die geheel voltooid was, zou willen belasten. Aangezien de finantiën van het Instituut niet gedoogden, nu reeds over die uitgave eene beslissing te nemen, heeft de heer Jeekel tot dusver in het geheel geen antwoord ontvangen. De heer van der Aa acht het wenschelijk, dat het Bestuur alsnog den heer Jeekel aanspore, zijn met zooveel ijver aangevangen arbeid, die van hoog gewicht voor de wetenschap is te achten, te voltooien, in de hoop dat de finantieele krachten van het Instituut zullen gedoogen, dien later het licht te doen zien.

Na eenige woordenwisseling vereenigt het Bestuur zich met den wensch en draagt den Secretaris op, in dien geest aan den heer Jeekel te schrijven.

VII. De heer van Limburg Brouwer brengt rapport uit over de van het Ministerie van Koloniën ontvangen stukken betreffende de transcriptie van Javaansche plaatsnamen in ons letterschrift, ingezonden bij missive van 28 April jl.

Onder die omvangrijke documenten, — zegt rapporteur, — bevinden zich enkele nota's, die z. i. in 't bijzonder de opmerkzaamheid verdienen, en afkomstig zijn van de heeren Roorda en Pijnappel en van den heer Cohen Stuart. Beide eerstgenoemden waren van oordeel, dat de transcriptie voor officieel gebruik hier te lande kon worden vastgesteld, en wel naar zekere regelen, welke zij vervolgens opgeven. Naar die regelen zou o. a. de Javaansche klank å (als in 't Engelsche *watèr*, enz.) steeds door eenig boven de letter *a* geplaatst teeken moeten aangeduid worden, terwijl ook de letter *e*, naar gelang der uitspraak, met verschillende accenten moest worden voorzien. De heer Cohen Stuart, die de transcriptie op Java zelf wenscht te zien ontworpen en vastgesteld, komt voornamelijk tegen de even gemelde methode in verzet, en, naar het bescheiden oordeel van rapporteur, op goede gronden, vermits nl. het onophoudelijk gebruik van al die teekens boven de letters èn hoogst bezwaarlijk is, èn zeer leelijk staat, èn den niet-taalkundigen lezer toch niet veel verder brengt. Ook zou men, de methode der heeren R. en P. volgende, om consequent te zijn, de tweeërlei *d* en *t* door eenig teeken moeten onderscheiden, 't geen ongetwijfeld tot groot bezwaar zou aanleiding geven en den lezer

toch alweer geen volkomen begrip van de regte uitspraak zou verzekeren. De heer C. S. stelt van zijne zijde voor, de namen zoo eenvoudig mogelijk te transcribeeren, en dan voor de klank å overal onze *o* te gebruiken. Hij wenscht voorts, dat van al de bekende namen eene lijst in twee kolommen worde opgemaakt, met de eenvoudige transcriptie in de eerste en nadere bepalingen omtrent de uitspraak in de tweede kolom. Deze laatste zou dan ook aanmerkingen kunnen bevatten, die hier en daar noodig zullen zijn, omdat de regte uitspraak niet zelden zeer onzeker is. De reeds opgemaakte lijsten toch bevatten voor een groot deel namen, die uit den mond der inlanders eerst in Hollandsche letters zijn opgeteekend, en daarna in Javaansche overgebracht, zoodat men lang niet altijd zeker op de juistheid dezer schrijfwijze vertrouwen kan. Ook verwisselen sommige inlanders dikwerf de å en *o*, reden waarom de heer C. S., als gezegd, overal de *o* wenscht gebruikt te zien, onverschillig, of dat teeken nu onze *o* dan wel de Javaansche å moet aanduiden. Tegen dit algemeen gebruik van de *o* intusschen meent de rapporteur eenig bezwaar te moeten in 't midden brengen. Zoo men van iets leelijks spreekt, dan is hem, zegt hij, juist die overvloed van *o*'s in volgens die manier getranscribeerde Javaansche woorden steeds al buitengewoon leelijk voorgekomen, terwijl ook z. i., behoudens allen eerbied voor het oordeel van meer deskundigen, dat gebruik van de *o* voor å ten eenemale in strijd verkeert met het taaleigen, 't welk, evenals het Sanskrit, door het schrijven van de consonanten zonder nader klank- of rustteeken, geenszins den klinker *o*, maar bepaald den meest als å uitgesproken klinker *a* aanduidt. De onzekerheid ook omtrent de uitspraak, aan welke de heer C. S. wenscht te gemoet te komen, of welke hij eenigermate tracht te ontgaan, wordt door zijne methode nog veel grooter. Spreker meent, dat nog de beste manier deze zou zijn: de å overal eenvoudig door *a* aan te duiden, en dan boven de lijst der plaatsnamen eene korte aanteekening te stellen, waarin eens vooral werd opgemerkt, in welke gevallen die *a* als in 't Engelsche *water* of 't Groningsche *voader* moet worden uitgesproken. Dergelijke aanwijzing aan 't hoofd der lijst zal men toch niet kunnen ontgaan, vermits men, om eene redelijke uitspraak te verzekeren, wel verplicht zal zijn, althans te melden, dat de letter *g* geenszins een gutturale klank is, maar als de Fransche *g* vóór een *a*, *o*, enz. moet luiden.

Wat daarvan intusschen ook zijn moge, uit de mededeelingen van wege den heer Minister is rapporteur gebleken, dat men in Indië bij het opmaken van kaarten tegenwoordig reeds bezig is, het transcriptie-stelsel van den heer Cohen Stuart te volgen, zoodat dit in zijn geheel reeds als het officieel systeem der Regeering schijnt te zijn aangenomen. In dit opzicht zou derhalve een advies van het Instituut tot geen praktisch resultaat meer kunnen leiden. Ook meent spr., dat de aan het Instituut overgelegde lijsten, hoe uitvoerig en veelomvattend ook, toch (de waarschuwing van den heer C. S. omtrent de onzekerheid der transcriptie in het Javaansch vooral in aanmerking genomen) de taalgeleerden hier te lande nog niet genoegzaam in staat zouden stellen, eene eigene transcriptie van al de daarin voorkomende namen te ontwerpen. Maar, afgezien van de 't zij dan later al of niet weder te wijzigen officieele spelling der Javaansche plaatsnamen, meent de rapporteur, dat toch de nota van de heeren Roorda en Pijnappel, zoowel als die van den heer Cohen Stuart nog altijd van veel belang kan blijven voor de wetenschap in het algemeen. Moeilijk toch kan worden ontkend, dat de aanneming eener meer vaste wijze van transcriptie der Javaansche woorden en teksten dan thans nog geldig schijnt, van veel nut zou zijn voor de beöefening der taal zoowel als voor het beter, althans gemakkelijker verstaan van de getranscribeerde uitdrukkingen en teksten. Voor het Sanskrit is tegenwoordig in Europa bij tekstuitgaven, enz. nagenoeg overal eene zoodanige, algemeen geldende methode aangenomen of begint ten minste meer en meer in zwang te komen. En wanneer men bedenkt, dat tegenwoordig in Frankrijk even goed als in Nederland het Javaansch wordt beoefend, dan kan moeilijk worden betwijfeld, of dergelijke meer zich zelve gelijk blijvende manier van transcribeeren, althans in meer wetenschappelijke werken, ook voor die taal van groot belang zou kunnen zijn. De evengemelde nota's nu bevatten, ook buiten het medegedeelde, nog vele, voorzeker nuttige wenken omtrent het overbrengen van Javaansche woorden in Europeesch letterschrift in 't algemeen, en zouden, algemeen bekend gemaakt, in elk geval kunnen strekken, om de opmerkzaamheid nader op de zaak te vestigen en de meeningen allicht ook van andere taalkundigen uit te lokken. De rapporteur meent mitsdien, aan het Bestuur in overweging te mogen geven, tot Z.Exc. den Minister van Koloniën, onder dankzegging voor de verstrekte mededeeling, het verzoek te richten, om verlof

tot de opneming der bedoelde nota's in de Bijdragen van het Instituut.

De heer Niemann verklaart geheel in te stemmen met den heer van Limburg Brouwer omtrent de wenschelijkheid van een meer vast systeem van transcriptie, mits zich die blijve bepalen tot het Javaansch, vermits de meeste overige talen van den Indischen Archipel ons nog te weinig bekend zijn. Mede vereenigt hij zich met den spreker, wat het schrijven van den å-klank betreft, en wijst daarbij ook op het voorbeeld door den heer van der Tuuk gegeven, die den bedoelden klank eveneens eenvoudig door *a* aanduidt. Ook hem schijnt voorts de uitgave der nota's om de aangevoerde redenen van veel nut.

Hierop wordt besloten, den Minister van Koloniën dank te zeggen voor de gelegenheid, die hij het Bestuur geschonken heeft, van de toegezonden stukken kennis te nemen, de lijsten der plaatsnamen terug te zenden en den Minister te verzoeken, de rapporten van de heeren Roorda, Pijnappel en Cohen Stuart in de Bijdragen te mogen drukken, daar het van hoog belang voor de wetenschap te achten is, dat de regelen, door de Regeering in hare officieele stukken voor de spelling der plaatsnamen gevolgd, algemeen bekend worden.

VIII. De heer van Limburg Brouwer biedt het Instituut namens den kapitein-luitenant ter zee Baron van Heeckeren aan eenige beschreven lontarbladen uit Bali.

IX. De heer Robidé van der Aa rapporteert op nieuw over zijn onderzoek van het handschrift des heeren Hooykaas. Tot dusver had hij zich bepaald, na te gaan, in hoever de heer H. de door hem opgeschreven titels oordeelkundig in rubrieken had verdeeld. Uit een nader onderzoek naar den inhoud der uitvoerigste rubriek, die der Boekbeoordeelingen, die alleen een zesde van het geheele werk beslaat, bleek hem nu, dat deze voor het grootste deel niet bestaat, zoo als hij vroeger meende, uit afzonderlijke recensies, maar meest bevat verwijzingen naar allerlei boekentitels, die hier of daar zijn aangehaald, zoodat het niet de moeite waard ware, deze rubriek te rangschikken en uittegeven. Deze ontdekking noopt hem echter, alvorens een definitief rapport over de uitgave van het Repertorium uittebrengen, ook den inhoud der andere rubrieken eenigzins nader te onderzoeken.

X. De heer Niemann klaagt nogmaals over den tragen voortgang van den druk van het werk van wijlen den heer Millies. Verder verzoekt hij 25 present exemplaren te mogen ontvangen van het eerste stuk zijner Maleische Bloemlezing, welk verzoek door de vergadering wordt toegestaan.

XI. De Secretaris onderwerpt aan de beslissing van het Bestuur de rekening van den drukker des Instituuts, den heer Smits, voor het eerste stuk der Maleische Bloemlezing, bepaaldelijk wat betreft de daarop voorkomende extra correctiekosten. De heer Niemann verklaart, dat die kosten wel wat hoog zijn gesteld, maar dat hij daartegen toch geen rationeel bezwaar heeft, zoodat de Penningmeester wordt gemagtigd, die rekening te voldoen, evenzeer als het den heer Niemann nog komende restant van zijn honorarium voor bedoeld werk.

De Secretaris deelt verder aan de vergadering mede een schrijven van den heer Smits, waarin hij verklaart, voorloopig af te zien van zijn verzoek, om voor het werk van wijlen den heer Millies eene som voor extra correctiekosten in rekening te brengen, zich voorbehoudende daarop na voltooiing van het geheele werk terug te komen.

XII. De Voorzitter merkt op, dat art. 1, litt. *d*, als het doel van het Instituut, stelt de taal-, land- en volkenkunde van 's rijks overzeesche bezittingen en koloniën te bevorderen door de werkzaamheid van uit zijn midden gevormde afdeelingen. De ondervinding heeft doen zien, dat van afdeelingen niet veel nut is te verwachten, zoodat ten gevolge daarvan de arbeid in afdeelingen in onbruik is geraakt; om die reden zal hij niet voorstellen, de afdeelingen weer in het leven te roepen.

Hierop wordt de vergadering door den Voorzitter gesloten.

BIJLAGE.

ORDONANTIE OVER HET TOEKENNEN VAN BELOONINGEN AAN DE SCHRIJVERS VAN WERKEN IN INLANDSCHE TALEN.

EXTRACT *uit het Register der Besluiten van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië.*

BUITENZORG den 14 Februarij 1870.

Gelezen de missive van den Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid van 12 November 1869, N°. 9574 en bijlagen;

Den Raad van Nederlandsch-Indië gehoord (advies van 17 December 1869 N°. LVII).

Is goedgevonden en verstaan:

Eerstelijk. Met wijziging van de besluiten van 14 Januarij 1861, No. 4, 28 Junij 1867, N°. 1 en 7 September 1868, N°. 37 aantenemen de navolgende regelen bij de belooning van vervaardigers van inlandsche werken.

1. Voor uitgave van Regeeringswege komen in aanmerking alle geschriften in de inlandsche talen, die tot hulpmiddelen bij het inlandsch onderwijs, tot verspreiding van nuttige kennis, tot bevordering van zedelijkheid en goeden smaak, tot bestrijding van vooroordeelen en dwaalbegrippen, met uitsluiting evenwel van godsdienstige leerstellingen, tot opwekking van nadenken en zucht tot onderzoek of tot onderhoudende lectuur voor de inlandsche bevolking, dienstig geacht worden.

2. Aan hen, die zoodanige geschriften ter beschikking van de Regeering stellen, wordt *ingeval van goedkeuring voor de uitgave* tegen afstand van alle rechten van eigendom, toegekend eene belooning van *f* **50** tot *f* **100** per vel druks, naar gelang van den aard en de hoedanigheid van het werk, het meer of minder nut dat er van verwacht wordt, en de mate van bekwaamheid of inspanning, waarvan het blijken geeft, alles ter beoordeeling van de Regeering.

3. In het algemeen geldt daarbij als regel, dat belooningen van meer dan *f* **75** uitsluitend voor buitengewone verdiensten bestemd zijn.

Tot maatstaf van beöordeeling worden de werken verdeeld in drie klassen van belooning en wel aldus:

1e klasse. Eene belooning van *f* **100** *(Een honderd gulden)* voor alle werken van wetenschappelijken aard, waaronder worden begrepen alle leerboeken, geschikt voor het onderwijs aan meergevorderden op de kweekscholen, zoomede alle werken, bevattende handleidingen voor de beoefening van voor den inlander nuttige wetenschappen.

2e klasse. Eene belooning van *f* **75** *(vijf en zeventig gulden)* voor werken, bevattende vertalingen van de tot de vorige categorie behoorende werken van de eene inlandsche taal in eene andere, b. v. van het Maleisch in het Javaansch of Soendaasch of omgekeerd; alle leerboeken, geschikt voor het gewoon lager onderwijs; zoomede zoodanige werken, welke niet onder de eerste klasse kunnen gerangschikt worden, doch eene nuttige lectuur voor den inlander bevatten en de strekking hebben tot bevordering van nuttige kennis, zedelijkheid en goeden smaak.

3e klasse. Eene belooning van *f* **50** *(vijftig gulden)* voor vertalingen van de tot de tweede klasse behoorende werken van de eene inlandsche taal in eene andere, zoomede alle boeken, bevattende eene nuttige lectuur voor kinderen of eerstbeginnenden.

De inzenders zijn bevoegd, zelf op te geven de klasse, waaronder zij de ingezonden werken wenschen gerangschikt te zien.

4. Onder vel druks wordt verstaan eene hoeveelheid schrift, naar schatting gelijk staande met 16 bladzijden gewoon octavo, met matige letter behoorlijk volgedrukt; en wel voor Romeinsch schrift gemiddeld ongeveer 1200 letters en scheiteekens per bladzijde, voor Arabisch schrift **900**; voor Javaansch schrift op de gewone wijze zonder woordscheiding geschreven **600**, met woordscheiding **700**; voor andere schriftsoorten nader bij proefneming te bepalen.

5. De geheele omvang van het uittegeven geschrift wordt naar dien maatstaf van Regeeringswege dadelijk op het handschrift geraamd, en die raming zonder reserve tot grondslag genomen van de toetewijzen belooning, waarbij minder dan een half vel voor niets, grootere deelen voor een geheel vel gerekend worden.

6. Het besluit van goedkeuring vermeldt tevens den omvang en de waarde per vel druks, waarop het werk geschat is.

7. Bezwaren tegen die schatting ook op grond van later blijkend verschil met den omvang in druk, komen niet in aanmerking, tenzij in geval van blijkbare vergissing ten nadeele van den betrokkene.

8. Behalve de voormelde geldelijke belooningen kunnen voor werken van bijzonder verdienstelijken aard, behoorende tot de twee eerste klassen, toegekend worden medailles of eerepenningen in zilver en goud, ter grootte van een rijksdaalder, aan de eene zijde gestempeld met het opschrift:

„De Regering van Nederlandsch-Indië als erkentenis van bijzondere verdiensten tot bevordering van kennis en beschaving onder den inlander.”

Deze medailles zijn bestemd, om te dienen als legpenningen en niet om gedragen te worden.

9. De uitreiking van den eerepenning geschiedt zoo mogelijk gelijktijdig met de toewijzing en gaat vergezeld van een toepasselijk diploma, behelzende den naam des bekroonde en het werk, waarvoor de onderscheiding is toegekend, wordende van de bekrooning tevens melding gemaakt op het titelblad.

10. Van alle aanspraak op de voormelde belooningen en onderscheidingen zijn uitgesloten bloote afschriften, transcripties uit een letterschrift in een ander, uittreksels, omwerkingen uit prosa in dichtmaat of omgekeerd of uit eene der zoogenaamde taalsoorten (zooals het krâmâ en ngoko) in de andere.

Waar echter de uitgave van zoodanige geschriften wenschelijk geacht wordt, behoudt de Regeering zich voor, de moeite aan hunne bewerking verbonden naar billijkheid te vergoeden, en daarbij ook de verdienste te erkennen, die in het opsporen en aanwijzen van een nuttig geschrift kan gelegen zijn.

11. Onder bloote uittreksels worden evenwel niet verstaan bloemlezingen of verzamelingen met een bepaald doel uit één of meer werken bijeengevoegd, die even als overzettingen uit vreemde talen naar de vastgestelde belooningen kunnen mededingen.

12. Het staat den schrijver of inzender vrij, zijn naam geheim te houden, of geheimhouding daarvan, ook voor de beoordeelaars van zijn werk, te bedingen, tot het onderzoek afgeloopen en de hem eventueel toekomende belooning onder het noodige voorbehoud vastgesteld zij, doch de toewijzing van die belooning volgt in geen geval, dan nadat hij zich schriftelijk als schrijver of inzender bekend gemaakt heeft en tevens uitdrukkelijk verklaard heeft:

1°. of en in hoeverre het in zijn geheel als zijn eigen oorspronkelijk werk te beschouwen, dan wel geheel of ten deele als vertaling, omwerking, bloemlezing, afschrift, uittreksel of anderzins, aan anderen of ook aan zijn eigen reeds in het licht verschenen of ter uitgave aangeboden werk is ontleend; met vermelding zooveel doenlijk van de gebezigde bronnen, in zoover dit een en ander niet reeds voldoende in het werk zelf is aangeduid;

2°. of hij ingeval van goedkeuring zich al dan niet openlijk als schrijver wenscht bekend gemaakt en zijn naam als zoodanig op den titel geplaatst te zien.

Blijkt de hierbedoelde verklaring nopens de oorspronkelijkheid van het werk onnauwkeurig of valsch te zijn, dan kan dit naar omstandigheden grond geven tot vermindering der belooning tot op of beneden het bedrag, waarop hij bij juiste opgave zou hebben aanspraak gehad, tot terugvordering van het geen blijken mogt reeds te veel te zijn uitgekeerd, en zelfs tot strafvordering wegens misdrijf, indien daartoe termen bestaan.

13. Bij afkeuring voor de uitgave wordt in overweging genomen of, en zoo ja, tot welken prijs de aankoop van het handschrift wenschelijk is, doch blijft de inzender vrij het terug te nemen, en wordt het hem alsdan kosteloos toegezonden. Heeft hij zich evenwel niet bekend ge-

maakt, dan wordt over het handschrift door de Regeèring naar goedvinden beschikt, en kan het later niet meer worden teruggevorderd.

Ten tweede. Den Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid aan te schrijven, om de noodige voorstellen te doen tot het uitschrijven van prijsvragen voor de bearbeiding van een of meer leer- en handboeken, of vertalingen van dergelijke reeds in Westersche talen bestaande, in die vakken en van die schrijvers, als daarvoor het eerst in aanmerking behooren te komen.

Ten derde. Te schrijven als volgt, enz.

130ste BESTUURSVERGADERING,

VAN 16 JULI 1870.

Tegenwoordig de heeren Gevers Deynoot (Voorzitter), Blommendal, van Limburg Brouwer, Dumontier, Hoffman, Niemann en Robidé van der Aa (Secretaris). Afwezig wegens eene buitenlandsche reis de heer Bachiene.

De Voorzitter verwelkomt den heer Blommendal, voor het eerst als bestuurslid ter vergadering aanwezig.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

I. Voor de bibliotheek zijn ingekomen de volgende boekwerken:

Van het Ministerie van Koloniën:

G. F. de Bruyn Kops. Statistiek van den handel en de scheepvaart op Java en Madura van 1855—1866, afd. I. Invoer; afd. II. Uitvoer.

K. v. S. Proeve eener betere regeling van het Indisch Comptabiliteitswezen.

G. P. J. Ockerse en J. S. Diephuizen. Tweede vervolg op het recueil van administrative en verdere bepalingen voor het N.-I. leger.

H. J. Lion. Een uitstap naar Padang.

A. B. Cohen Stuart. Het inlandsch onderwijs.

Joseph. Deftige en ondeftige luimen mijner muze.

J. Z. v. d. Berg. Boekoe Parintah.

De tabakskultuur op Java.

Begrootingen over 100 en 300 bouws woeste gronden bestemd om met koffij te worden beplant.

Van de Kamer van Koophandel en Nijverheid te Batavia:

Verslag over het jaar 1868.

Van de Académie impériale des Sciences de St. Petersbourg:

Mémoires deel XIV nº. 9.

Van de Academie van Wetenschappen te Weenen:

Verslagen der mathem. natuurwetensch. afd. Jaarg., 1870 nº. XIII—XVII.

Van de Academie van Wetenschappen te Berlijn:

Maandberigten. Mei 1870.

Van de Deutsche morgenländische Gesellschaft:

Zeitschrift. 24e deel 1e en 2e afl.

Van de Royal Geographical Society:

Proceedings deel XIV nº. 1.

Van de Société de Géographie te Parijs:

Bulletin afl. April en Mei 1870.

Van de Ned. maatsch. ter bevordering van nijverheid:

Tijdschrift 3e reeks deel XI 5e en 6e stuk.

Van de schrijfster Dora d'Istria:

Fylétia e arbenoré prej kanekate laoshima.

Les études indiennes dans l'Italie septentrionale.

Van den heer G. K. Niemann:

Javaansche Almanak.

Van den heer Mr. L. E. Lenting:

Ds. D. Lenting, Geschiedenis van Sulthan Ibrahiem, enz. Breda 1846.

Voorts nog door tusschenkomst onzer regeering:

A Catalogue of maps of the British possessions in India and other parts of Asia.

Kaart van het middengedeelte van Britsch Burmah.

II. De Voorzitter bericht, dat zijn ingekomen de volgende brieven:

1º. Bericht van den heer Tyndall de Veer, dat hij het lidmaatschap aanvaardt. Aangenomen voor kennisgeving.

2º. Schrijven van de Trustees der Public Library te Melbourne dd. 17 Mei, berichtende de ontvangst van werken van het Instituut. Als voren.

3º. Schrijven van het Aardrijkskundig Genootschap in Rusland dd. $\frac{1}{2}\frac{3}{5}$ Juni, meldende de ontvangst van werken van het Instituut en de afzending aan ons van zijne werken.

Zoodra deze ontvangen zijn, zal dit aan het Genootschap worden bericht.

4o. Brief van mevrouw Dora d'Istria, prinses Koltzoff Massalsky, ter begeleiding harer bovenvermelde geschriften.

Een brief van dankbetuiging zal aan HEd. worden toegezonden.

5o. Schrijven van het Aardrijkskundig Congres te Antwerpen dd. 24 Juni ter begeleiding van het definitief programma voor dit congres en de daarbij te houden tentoonstelling.

In de overtuiging, dat het congres wegens den sedert uitgebarsten Europeeschen oorlog niet zal plaats hebben, besluit het Bestuur dezen brief niet te beantwoorden.

6o. Brief des heeren H. C. Klinkert dd. 29 Juni, die de vertaling van een Maleisch gedicht op den heldendood van den Generaal Michiels ter plaatsing in de Bijdragen aanbiedt.

De Secretaris bericht, dat hij dit opstel voorloopig in handen heeft gesteld van den heer van Limburg Brouwer.

7o. Schrijven van den Minister van Koloniën dd. 11 Juli, die, alvorens de ontvangen tien exemplaren van het eerste stuk der Bloemlezing van den heer Niemann ter beoordeeling naar Indië te zenden, opgaaf verzoekt, tegen welken prijs het Instituut 600 exemplaren van het complete werk zou kunnen leveren.

President en Secretaris worden verzocht, daarover met den uitgever en den drukker des Instituuts te raadplegen en dan ZExc. te beantwoorden.

III. *Redactie der Bijdragen.* De heer van Limburg Brouwer doet naar aanleiding der hem in de vorige vergadering gegeven opdracht omtrent de bevoegdheid van den Secretaris tot plaatsing van opstellen in de Bijdragen het voorstel, dat de Secretaris van al de daarvoor ingekomen stukken een lijst zal aanhouden, die steeds ter inzage van de bestuursleden op het Instituuts lokaal moet aanwezig zijn. Na eenige woordenwisseling wordt dienovereenkomstig besloten.

Naar aanleiding van dit onderwerp herinnert de Secretaris, dat volgens Art. 5 van het Huishoudelijk Reglement zooveel mogelijk om de twee maanden eene aflevering der Bijdragen het licht moet zien, dat echter in de laatste jaren ieder deel uit slechts vier stukken bestond, waarvan dikwijls twee als eene aflevering zijn uitgegeven. Hij acht het wenschelijk dat die

indeeling in vier afleveringen behouden blijve, maar ook dat de uitgave regelmatiger plaats hebbe en wil dus trachten, dat voortaan eene aflevering der Bijdragen van 8 à 10 vel druks telkens in Juli, October, Januari en April het licht zie. De eerste aflevering van ieder deel kan dan aanvangen met de ledenlijst, de notulen der algemeene vergadering en het daarin door den Secretaris uitgebracht verslag over den staat des Instituuts.

Nadat dit goedgevonden is, deelt de Secretaris mede, dat de eerste aflevering van het vijfde deel, waarvan de druk nauwelijks begonnen is, eerst in Augustus kan uitkomen; hij hoopt evenwel, indien enkele toegezegde opstellen tijdig genoeg inkomen, dat de tweede aflevering reeds op het boven aangegeven tijdstip in October zal kunnen verschijnen.

Naar aanleiding dezer opmerking belooft de heer Hoffmann, dat hij zijn toegezegd opstel over de Sakebrouwerij in Japan in Augustus zal inzenden, terwijl de heer Niemann bericht, dat hij reeds sedert eenigen tijd twee opstellen gereed heeft: een over Spreuken en Zangen der Alfoeren en een ander over het Volksgeloof aan gelukkige en ongelukkige dagen, bewerkt naar een Makassaarsch handschrift, hem vroeger (zie Notulen van 28 Januari 1868, bl. XXIV) door het Instituut ter hand gesteld, en naar andere handschriften ter zijner beschikking. De Secretaris stelt er hoogen prijs op, dat dit laatste opstel in de October-aflevering geplaatst worde, maar verzoekt, daar het Alfoersch door de uitvoerige woordenlijst nog al rijkelijk in de laatste afleveringen vertegenwoordigd is, dat het eerste des noods tot eene latere aflevering bewaard blijve.

IV. *Maatregelen ten behoeve der bibliotheek.* De Secretaris wenscht voor de goede bewaring van de boekerij en andere eigendommen des Instituuts enkele punten ter sprake te brengen.

1o. Vooreerst is het hem gebleken, dat iedereen thans des verkiezende zonder nader toezicht op het lokaal des Instituuts kan oploopen. Dit geschiedt vooral op die Maandagen, wanneer de Adjunct-Secretaris door zijne betrekking als stenograaf van de beide kamers der Staten-Generaal niet op de boekerij kan aanwezig zijn, maar ook op andere dagen der week. Hij verzoekt dus machtiging, maatregelen te beramen met den heer Couvée, dat deze of een zijner bedienden des Maandags, als de heer Boudewijnse de zittingen der eerste of tweede kamer moet

bijwonen, aan de bezoekers der bibliotheek de verlangde boeken verschaft, waarvan de kosten ook door het Indisch Genootschap zouden worden gedragen, (zie Notulen van 13 April, V,) maar dat dan ook het lokaal op de andere weekdagen gesloten zij en niet zonder voorkennis van den Secretaris of zijn Adjunct bezocht worde.

2. Daar er in het lokaal thans geen voldoende berging is voor het administratief archief des Instituuts en dit even als vele handschriften des genootschaps door hem of door den heer Boudewijnse bewaard wordt, wenschte hij in de tegen het najaar te wachten boekverkoopingen een goede kast voor handschriften aan te koopen.

3. Eindelijk acht hij het wenschelijk, dat de boeken en handschriften van het Instituut gestempeld worden en vraagt verlof, daarvoor een stempel te laten maken.

De Secretaris verkrijgt tot een en ander de verlangde machtiging, terwijl den Adjunct-Secretaris opgedragen wordt voor de stempeling der boeken te zorgen.

V. De heer van Limburg Brouwer brengt rapport uit, over het opstel van den heer Klinkert (zie hierboven II 6). Hij vindt de vertaling minder gelukkig en acht het wenschelijk, dat het Bestuur, alvorens tot de plaatsing in het tijdschrift te besluiten, inzage bekome van den Maleischen tekst van dit gedicht.

De Secretaris merkt nog op, dat dit gedicht zeer afwijkt van het beloop der derde Balineesche expeditie en acht het daarom vooral merkwaardig als een staaltje, hoe de inlanders gebeurtenissen van onzen tijd bezingen. Hij gelooft, dat de heer Klinkert aan dit gedicht nog te groote geschiedkundige waarde toekent en meent, dat deswegens diens inlichting en aanteekeningen bekort zouden kunnen worden.

Wordt besloten, dit opstel alsnog te stellen in handen van den heer Niemann en den Secretaris opgedragen, den inzender te verzoeken, den Maleischen tekst aan dien heer te doen toekomen, welke tekst misschien in ons Europeesch letterschrift nevens de vertaling in de Bijdragen zou kunnen worden opgenomen.

VI. De heer Robidé van der Aa bericht over het vroeger (zie Notulen van 13 April III) in zijne handen gesteld stuk over de geschiedenis der koffieteelt op Java, dat dit opstel blijkens een doorgeschrapte maar toch leesbare kantteekening grootendeels reeds

geplaatst was in den zesden jaargang van het *Tijdschrift voor Neerl. Indië*, D. II. bl. 86. Het Bestuur vindt het minder wenschelijk dit stuk op nieuw in de *Bijdragen* te plaatsen en draagt den Secretaris op het aan den inzender, den heer van Schmidt, terug te zenden.

VII. Op voordracht van den Secretaris worden tot leden benoemd de heeren C. A. Jeekel, luitenant ter zee eerste klasse en A. W. T. Juynboll, leeraar aan de Indische school te Delft.

VIII. De heer Robidé van der Aa brengt alsnu rapport uit over de uitgave van het Repertorium van wijlen den heer Hooykaas.

Hij herinnert aan hetgeen hij reeds in de drie vorige vergaderingen over dit onderwerp heeft medegedeeld, ten bewijze dat hij zich moeite genoeg getroost heeft, om een middel te vinden, dat dit werk, waaraan zoo onbegrijpelijk veel vlijt en arbeid is besteed, ook na het overlijden des vervaardigers door het Instituut zou kunnen worden uitgegeven. In weerwil van het vele, dat alsnog aan dit werk te doen was, zoowel wat betreft het excerpeeren der door den heer Hooykaas nog niet bewerkte tijdschriften als ook het rangschikken der nummers in iedere rubriek en de veranderingen, die in de door den schrijver gemaakte hoofdindeeling noodig waren, voor welk laatste hij rapporteur na overleg met andere deskundigen reeds een nieuw plan van indeeling ontworpen had, meende hij, dat het Instituut, gesteund door het belangrijk subsidie van het Departement van Koloniën, dien arbeid op zich kon nemen, door het excerpeeren en rangschikken tegen geldelijke schadeloosstelling aan een bevoegd persoon, bijvoorbeeld aan onzen met soortgelijken arbeid vertrouwden Adjunct Secretaris op te dragen, terwijl hij zelf zich gaarne met het wetenschappelijk toezicht op de rangschikking zou hebben belast. In deze meening verkeerde hij, zoo lang hij slechts naging, op welke wijze de heer Hooykaas het door hem opgeteekende voorloopig in 108 rubrieken had bijeengebracht. Uit een nader onderzoek, naar hetgeen de schrijver had opgeteekend, bleek hem echter niet alleen, dat de heer H., zooals hem van den aanvang bekend was, behalve de titels van opstellen ook vele bijzonderheden uit den inhoud dier opstellen afzonderlijk had opgeteekend en gerangschikt, maar tevens dat een groot deel dier opgeteekende bijzonderheden voor den beoefenaar

der koloniale wetenschappen van weinig of geen belang was en den lateren gebruiker van het Repertorium in plaats van gemak slechts grooten last zou bezorgen, door hem telkens te dwingen tot het naslaan van vele, dikwijls moeilijk verkrijgbare oude jaargangen van tijdschriften, om dan tallooze malen slechts weinig beteekenende bijzonderheden te vinden. Daarom had hij rapporteur reeds in de vorige vergadering medegedeeld, dat de rubriek *Boekbeoordeelingen*, de meest omvangrijke van allen, zijns inziens geheel kon vervallen, een oordeel dat tot zijn genoegen ook beaamd werd door den heer du Rieu, die als Secretaris der Maatschappij van Ned. Letterkunde te Leyden zulk een overwegend aandeel had in de bewerking van het uitmuntende *Repertorium der verhandelingen en bijdragen betreffende de geschiedenis des Vaderlands*. Sedert de vorige bijeenkomst heeft hij dit onderzoek voortgezet, ook wat den inhoud der andere rubrieken betreft, en daaruit gezien, waar hij slechts het door den heer Hooykaas opgeteekende met de aangehaalde tijdschriften vergeleek, dat overal overtollige en onbeteekenende aanteekeningen met wetenswaardige bijzonderheden zijn dooreen gemengd. Om dus de kopie van den heer Hooykaas van dit overbodige te zuiveren en daaruit een repertorium overeenkomstig de eischen der bibliografische wetenschap zaam te stellen, zou men al het door hem bijeen verzamelde, nommer voor nommer, met de honderde door hem geraadpleegde tijdschriften moeten vergelijken. Zulk een arbeid gaat de krachten van het Instituut te boven. Men bedenke toch, dat de heer Hooykaas, ook wanneer men de rubriek *Boekbeoordeelingen* laat vervallen, juist door zijne omslachtige wijze, om ook het onbeduidendste op te teekenen, meer dan 25.000 nommers bijeen verzamelde. Een schifting der bijeengebrachte stof zonder vergelijking met de aangehaalde tijdschriften is evenmin mogelijk of kan niet zonder willekeur plaats hebben. Vooreerst kan men in de kopie van den heer Hooykaas niet onderscheiden, wat de titel van een opstel of een door hem uit den inhoud aangeteekende bijzonderheid is, terwijl onder deze laatste aanteekeningen veel voorkomt, dat van geen belang hoegenaamd is, maar ook veel, dat werkelijk wetenswaardig is. Even willekeurig ware het, alleen de opteekeningen uit bepaalde tijdschriften op te nemen, want al bevatten die uit de latere tijdschriften van meer uitsluitend koloniale strekking het meest belangrijke en die uit de oudere tijdschriften van meer algemeenen aard de meeste overtolligheden, ook onder deze laatste schuilt ongetwijfeld veel belangrijks. In weerwil van langdurige over-

leggingen met verschillende deskundigen, zooals behalve den reeds genoemden heer du Rieu, de heeren Campbell en Martinus Nijhoff, als bibliothekaris en auctionaris zoozeer mèt den arbeid van katalogizeeren vertrouwd, kon rapporteur geen praktisch middel vinden, om de kopie van den heer Hooykaas voor de pers geschikt te maken. Eene uitgaaf van het geheel zonder weglating van het bepaald overbodige, zooals nog, hij ontveinst het niet, door sommigen der door hem geraadpleegde heeren wordt wenschelijk geacht, acht hij onbestaanbaar met den wetenschappelijken naam van dit genootschap. Ook mogen de kosten voor den druk van een werk van dien omvang evenmin als de moeite en tijd, die de rangschikking dezer enorme massa kosten zou, niet besteed worden aan de uitgave van een werk, welks praktische onbruikbaarheid maar al te spoedig blijken zou.

Hoeveel leed het hem ook doet, na een langdurig en tijdroovend onderzoek tot zulk een negatief resultaat te komen, acht rapporteur zich in gemoede verplicht, te adviseeren, dat het Instituut van de voorgenomen uitgaaf afzie, hoewel hij tevens verklaart, dat de arbeid van den heer Hooykaas, al moge die niet geschikt voor de pers zijn, belangrijk genoeg is, om den wensch te uiten, dat dit handschrift, behoorlijk op stevig papier opgeplakt en ingebonden, in een onzer openbare boekerijen ten dienste van de beoefenaars der koloniale wetenschap bewaard blijve.

De Vergadering hoort met leedwezen het resultaat, waartoe de heer Robidé van der Aa gekomen is en besluit na eenige woordenwisseling op voorstel des Voorzitters, in deze gewichtige zaak het nemen van een bepaalde beslissing tot een volgende bijeenkomst uit te stellen.

Hierna sluit de Voorzitter de vergadering.

131ste BESTUURSVERGADERING,

VAN 24 SEPTEMBER 1870.

Tegenwoordig de heeren Sloet van de Beele (Onder-Voorzitter), Bachiene (Penningmeester), Banck, Blommendal, van Limburg Brouwer, Kern, Niemann en Robidé van der Aa (Secretaris). Afwezig de heer Gevers Deynoot wegens bezigheden elders, de heer Hoffman wegens ongesteldheid, de heer Dumontier wegens verblijf in het buitenland.

De heer Sloet van de Beele is belast met het voorzitterschap.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

I. Voor de bibliotheek zijn ingekomen de volgende boekwerken:

Van de Kon. Academie van Wetenschappen te Amsterdam:

Verslagen en mededeelingen. Afd. Natuurkunde 2e reeks, 4e dl. 3e st.

Van het Kon. Instituut van Ingenieurs:

Tijdschrift 1869—1870 5e afl.

Van het Historisch Genootschap:

Kroniek 25e jaarg.

C. M. Davies. Memorials and times of P. P. J. Q. Ondaatje.

Van de Ned. Maatschappij ter bevordering van Nijverheid:

Tijdschrift 3e reeks deel XI, 7e en 8e stuk.

Van het Ned. Zendelinggenootschap:

Verslag van den staat en de werkzaamheden in 1870.

Van de Keizerl. Academie van Wetenschappen te Weenen:

Sitzungsberichte der phil. hist. classe. Band LXIII, LXIV heft I.

Sitzungsberichte der mathem. naturw. classe. Jahrg. 1870 no. XVIII—XX.

Van de Société de Géographie te Parijs:

Bulletin Juni 1870.

Van de Royal Geographical Society te Londen:

Journal vol. 39.

Van de Asiatic Society of Bengal:

Journal 1870 Part. II no. II.

Proceedings 1870 no. 5 en 6.

Bibliotheca Indica. New Series no. 182—186, 188—189.

Van de Ceylon Branch of the Asiatic society:

Journal 1867—1870 part. II.

Van het Smithsonian Institution:

Contributions to kwowledge vol XVI.

Miscellaneous collections vol VIII—IX.

B. Anderson. Journey to Musardu.

Van de Académie impériale des sciences de St. Petersbourg:

Mémoires VIIe Serie tome XV no. 5—8.

Bulletin Tome XV feuilles 1—16.

Van de Société impériale Géographique de Russie.

Extraits des publications de la société en 1856 et 1857.

Otcet Imperatorskago Russkago Geographiceskago Obcestwa. 1869.

Izwjastija Imperatorskago Russkago Geographiceskago Obcestwa. Deel VI no 1—4.

Van de Deutsche morgenländische Gesellschaft:

Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes. Band V no 3.

Van den Schrijver:

E. Behm. Die geographischen Gesellschaften und Publikationen.

II. De Voorzitter deelt mede, dat zijn ingekomen de volgende brieven:

a. Van de heeren C. A. Jeekel en A. W. T. Juynboll, houdende kennisgeving, dat zij het hun aangeboden lidmaatschap aannemen.

b. Van het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen, daarbij toezendende afdrukken van Kawi-opschriften.

De Voorzitter herinnert, dat een exemplaar van deze afdrukken o. a. ook is toegezonden aan de Koninklijke Academie van Wetenschappen te Amsterdam en dat de letterkundige afdeeling van dit lichaam deze stukken gesteld heeft in handen van eene commissie, met verzoek daaromtrent rapport uit te brengen. Daar ons medelid Prof. Kern reeds deel dier commissie uitmaakt, acht de Voorzitter het wenschelijk, dit rapport af te wachten, met welk gevoelen de vergadering zich vereenigt.

c. Van den Minister van Koloniën dd. 16 Juli 1870, waarin te kennen wordt gegeven, dat geen bezwaar bestaat tegen het overdrukken in de Bijdragen van de nota's der heeren Roorda en Pijnappel en Cohen Stuart omtrent de spelling der Indische plaatsnamen.

Deze rapporten worden alsnu tot opneming in de Bijdragen bestemd.

d. Van den Minister van Koloniën dd. 5 Sept. 1870, waarbij, in antwoord op des Instituuts schrijven, wordt medegedeeld, dat hij bezwaarlijk reeds nu eene toezegging kan doen aangaande de bestelling van een zeker aantal exemplaren van Niemann's Bloemlezing voor rekening van het Departement van Kolonien. „Eerst moet — aldus wordt in die missive gezegd — het Indisch bestuur in de gelegenheid zijn gesteld, zijn oordeel uit te spreken over de geschiktheid van het werk voor het inlandsch onderwijs. Daarover is de Gouverneur-Generaal gehoord, met uitnoodiging het antwoord te bespoedigen en zich, zoo daartegen geene bedenking gevonden wordt, te verklaren omtrent de wenschelijkheid der bestelling, zonder van het 2e deel der Bloemlezing kennis te hebben genomen."

De vergadering besluit deze missive voor kennisgeving aan te nemen en een nader schrijven af te wachten.

e. Van Commissarissen des Instituuts te Batavia, waarbij:

1°. wordt toegezonden de rekening-courant, loopende van 1 Januari 1869 tot 31 Mei 1870 en sluitende met een saldo ten behoeve van het Instituut ten bedrage van *f* 606.50, ter voldoening waarvan wordt overgemaakt een wissel tot dit bedrag.

2°. wordt medegedeeld, dat het voor het Instituut gemaakte afschrift van het Alfabetisch register op de plakkaten der Indische regeering van 1602—1762 (zie Notulen van 23 Mei 1868) aan de welwillende bezorging van den heer van den Muysenbergh is toevertrouwd.

3°. wordt bericht, dat de heer H. J. Bool door zijne drukke ambtsbezigheden, nog vermeerderd door eene bijzondere opdracht, zich genoodzaakt acht, zich aan alle andere werkzaamheden te onttrekken en uit dien hoofde als Commissaris van het Instituut af te treden, terwijl verder nieuwe leden en een nieuwen kommissaris worden voorgesteld.

De Penningmeester bericht, dat de wissel naar behooren is geïncasseerd en de Secretaris, dat het bedoelde Alfabetisch Register is ontvangen en ter tafel ligt.

f. Van de heeren Winsser, de Lange en Co. te Batavia, houdende mededeeling, dat zij op verzoek van het Instituut zich met de ontvangst der contributies in Indië hebben belast en dat zij bereids een bedrag in kas hebben genomen.

Onder dankbetuiging voor de welwillendheid der genoemde firma wordt deze missive voor kennisgeving aangenomen.

III. De Secretaris deelt mede:

a. dat de drukker des Instituuts, de heer H. L. Smits, een nota heeft ingezonden wegens verkochte Bijdragen en werken in 1869, waaruit blijkt, dat in dat jaar verkocht is voor een bedrag van *f* 359.75, waarvan het Instituut bekomt 50 pCt. of *f* 179.87½;

b. dat aan den heer H. C. Klinkert, op zijn verzoek, is teruggezonden zijne vertaling van een Maleisch gedicht op den heldendood van den generaal Michiels, daar ZEd. bezwaar maakte, den maleischen tekst van dit gedicht over te zenden.

IV. De Voorzitter stelt thans aan de orde het nemen eener beslissing omtrent het door wijlen den heer Hooykaas bewerkte Repertorium op de koloniale litteratuur en herinnert daarbij aan het advies door den heer Robidé van der Aa in de vorige vergadering uitgebracht. Overwegende, hoeveel arbeid er nog vereischt wordt, alvorens het handschrift ter perse kan gaan, en vooral dat het twijfelachtig genoemd kan worden, of door de gevolgde wijze van bewerking, wier groote uitvoerigheid de voornaamste hinderpaal voor de voltooiing en uitgave is, het Repertorium wel geschikt is voor hen, die het zouden moeten gebruiken, besluit de vergadering eenparig, hoeveel leed het haar ook doe, tot dit resultaat te geraken, van de uitgave af te zien. Het Bestuur spreekt echter gaarne den wensch uit, dat het handschrift van wijlen den heer Hooykaas in een onzer openbare boekerijen bewaard blijve ten dienste van de beoefenaars der koloniale wetenschap, die uit dit handschrift, zelfs in zijn tegenwoordigen onvoltooiden toestand, veel nut zullen kunnen trekken.

Van dit besluit der vergadering zal, behalve aan dr. J. Hooykaas te Schiedam, broeder van wijlen den vervaardiger, door wiens tusschenkomst de toezending aan het Instituut heeft plaats gehad, ook aan het Departement van Koloniën worden kennis

gegeven, daar de Minister bereids een subsidie voor de uitgave had toegezegd.

V. *Benoeming van leden.* Tot gewoon lid wordt benoemd, op voorstel van den Secretaris, de heer D. W. Rost van Tonningen, administrateur der tinmijnen te Billiton, die in de volgende maand weder naar Indië vertrekt, en op voorstel van Commissarissen in Oost-Indië, de heeren: mr. J. J. de Graaff, mr. A. Th. Heyligers en K. L. van Schouwenburg, leeraren aan het gymnasium Willem III te Batavia en G. C. Klerk de Reus, predikant te Padang.

Tot buitenlandsche leden worden benoemd de heeren Martin Haug, professor te Munchen, voorgesteld door den heer Kern en Angelo de Gubernatis, professor te Florence, voorgesteld door den heer van Limburg Brouwer.

VI. *Benoeming van een kommissaris in Oost-Indië.* Daar de heer Bool volgens het boven medegedeeld schrijven zijn ontslag als kommissaris heeft verzocht, wordt hem dit, hoezeer met leedwezen, verleend onder dankbetuiging voor de door hem aan het Instituut bewezen diensten en op voordracht van hem en zijn mede-kommissaris in zijne plaats benoemd Mr. J. J. de Graaff.

VII. *Benoeming eener kommissie voor de transcriptie van vreemde karaktere in het Latijnsch alphabet.* De Secretaris, als zoodanig belast met de uitgave der geschriften van het Instituut, wijst op de herhaaldelijk ondervonden moeilijkheden, wanneer Oostersche karakters in een Hollandsch opstel voorkomen, òf omdat die vreemde typen met hunne onder en boven de letters geplaatste teekens licht tusschen de gewone Hollandsche letters misstand veroorzaken òf ook omdat de drukker van het Instituut niet de typen van al die verschillende Oostersche alfabetten bezit. Dit laatste heeft onder anderen veroorzaakt, dat het drukken van het werk van Prof. Millies zoo langzaam ging, omdat de drukker telkens de daarin voorkomende Sankritsche en Bataksche typen van andere drukkerijen moest leenen. Nu kan men bij het uitgeven van Oostersche teksten, waarbij men de aan iedere taal eigene letters zal moeten blijven gebruiken, den druk aan een andere drukkerij toevertrouwen; dit gaat echter niet voor taalkundige opstellen in de *Bijdragen*, waarin die vreemde typen tusschen den Hollandschen tekst voorkomen, omdat het dan weder misstaan zou,

indien de verschillende stukken niet met dezelfde Hollandsche letter gedrukt waren. Ter voorkoming dezer bezwaren ware het te wenschen, dat de taalgeleerden, die het Instituut met de vruchten van hun onderzoek vereeren, zooveel mogelijk die vreemde karakters in het Latijnsch alfabet uitdrukten. Prof. Kern deed dit reeds in zijn opstel ter verklaring van enkele uitdrukkingen in de Javaansche Wajang-verhalen (*Bijdragen* Reeks III D. III), evenals Prof. Roorda in een opstel over hetzelfde onderwerp, dat in de onlangs verschenen aflevering is afgedrukt. In taalkundige opstellen over het Maleisch wordt sedert lang veelal het Latijnsche alfabet in plaats van of naast het Maleische gebezigd, omdat dit laatste geen teekens voor de klinkers bezit en dus slechts zeer onvolledig de uitspraak der woorden aangeeft.

Mocht dit transcribeeren der vreemde karakters in gewoon letterschrift meer in zwang komen, dan is het tevens wenschelijk, dat dit in de werken van het Instituut zooveel mogelijk op dezelfde wijze geschiede, en dat het Instituut voor zijne uitgaven een bepaald systeem van transcriptie voor de verschillende Oostersche talen aanneme. Dit is natuurlijk iets anders dan de hier vroeger meermalen behandelde kwestie der spelling van Indische namen in het Hollandsch, waarbij men zooveel mogelijk aan die taal vreemde accenten, punten of streepjes onder of boven de letters moet vermijden en waarbij men ook veilig het voor Europesche ooren niet hoorbare onderscheid tusschen sommige eigenaardige Oostersche letters kan verwaarloozen. Daarentegen zal men in een systeem van transcriptie voor wetenschappelijke opstellen van taalkundigen aard ieder vreemd karakter op een of andere wijze moeten uitdrukken, zoodat men uit het getranscribeerde woord terstond kan zien, hoe het in Oostersche letters moet worden geschreven. Wanneer de linguisten in den boezem van het Bestuur deze beschouwingen mochten beamen, zou de Secretaris wenschen, dat aan eene kommissie het ontwerpen van zulk een systeem van transcriptie der Oostersche talen voor de werken van het Instituut werd opgedragen,

De heer Niemann vereenigt zich gaarne met dit denkbeeld. Ter voorkoming der beschreven moeilijkheden heeft hij dan ook in de latere vellen van het werk van Prof. Millies bij verschillende woorden de Oostersche karakters getranscribeerd en in het opstel van zijne hand, dat nu voor de *Bijdragen* gedrukt wordt, al de Maleische, Javaansche, Bataksche en Makassaarsche woorden in ons letterschrift weergegeven.

Na eenige woordenwisseling besluit de vergadering tot het benoemen der bedoelde kommissie en draagt de taak tot het ontwerpen van een systeem van transcriptie op aan de heeren van Limburg Brouwer, Kern en Niemann met verlof, om zich andere bevoegde deskundigen te adjungeeren.

Hierna sluit de Voorzitter de vergadering.

132ste BESTUURSVERGADERING,

VAN 19 NOVEMBER 1870.

Tegenwoordig de heeren Gevers Deynoot (Voorzitter), Sloet van de Beele (Ondervoorzitter), Bachiene (Penningmeester), Niemann en Robidé van der Aa (Secretaris). De heer van Limburg Brouwer ten gevolge van ongesteldheid met kennisgeving afwezig.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

I. Voor de bibliotheek zijn ingekomen de volgende boekwerken:

Van het Ministerie van Koloniën:

Verslag over het jaar 1868, zamengesteld door de kamer van koophandel en nijverheid te Batavia.

Verzameling van reglementen, besluiten, aanschrijvingen, enz. betrekkelijk het lager onderwijs voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden in N. I.

Van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs:

Tijdschrift 1870—1871. 1e afl.

Van de Nederl. maatsch. ter bevordering van nijverheid:

Handelingen der 93ste alg. vergadering.

Van de Akademie van Wetenschappen te Berlijn:

Monatsbericht. Juni en Juli 1870.

Van de Akademie van Wetenschappen te Weenen:

Sitzungbericht 1870 no. XXI—XXII.

Van de Deutsche morgenländische Gesellschaft:

Zeitschrift deel 24, afl. 3.

Van de Asiatic society of Bengal:

Bibliotheca Indica New-Series no. 180, 187, 190—196.

Van de royal Geographical Society:
Proceedings deel XIV no. 3—4.
Van den heer Hageman:
Reizigers in Soenda vóór 1808.
Over het rijzen der kusten van Oostelijk Java en Madoera.
Over de modderwellen van Kalanganjar en Poeloengan, Delta van Soerabaya.
De ijzeren kerk te Probolingo.
De oudheden van een evangeliedienaar.
Over de beweerde uitbarsting van den Goenoeng Salakh in 1699.
Van den heer A. van der Gon Netscher:
Bab ilmoe njawah.

II. De Voorzitter deelt mede dat zijn ingekomen de volgende brieven:

a. Van de heeren Angelo de Gubernatis, professor te Florence, en Martin Haug, professor te Munchen, houdende kennisgeving, dat zij het hun aangeboden buitenlandsch lidmaatschap van het Instituut aanvaarden en zich voorstellen het Instituut een exemplaar van de door hen uitgegeven geschriften aan te bieden.

Deze missives worden voor kennisgeving aangenomen.

b. Van de heeren Winsser, de Lange en Co. te Batavia, dd. 16 September 1870, waarin genoemde firma bericht, dat zij tot op gemelden datum voor het Instituut aan contributie ontvangen heeft eene som van *f* 595,90, welk bedrag de heer F. L. der Kinderen te 's Gravenhage gemachtigd is te voldoen.

Deze missive is in handen gesteld van den penningmeester, met verzoek het bedrag van *f* 595.90 van den heer der Kinderen in kas te nemen.

c. Van den heer J. Hageman te Soerabaya, dd. 28 Juli 1870, bevattende een groot aantal nalezingen, opmerkingen en beantwoording van vragen uit vroegere jaargangen der Bijdragen, die later zullen worden vervolgd.

Deze missive wordt in handen gesteld van den Secretaris, om van den inhoud gebruik te maken voor de Bijdragen.

III. *Schrijven van den heer K. F. Holle over de letterkundige nalatenschap van Mr. D. Koorders.* De Secretaris leest een schrijven voor van genoemden heer, dd. Waspada 5 Aug. 1870, waarbij ZEd. protest aanteekent tegen het oordeel van wijlen Mr. Koorders over de door hem vervaardigde Soenda-

neesche volksboekjes, geplaatst in den vorigen jaargang der Bijdragen. Hierdoor ziet hij, hoe ongaarne ook, ter verdediging van zich zelven en van de Regeering, die de uitgave dezer boekjes heeft bevorderd, zich genoodzaakt, tegen dit oordeel op te komen en de onjuistheid der tegen hem ingebrachte beschuldigingen aan te toonen, waartoe hij hoopt, dat het Bestuur van het Instituut hem de gelegenheid zal verschaffen.

De Secretaris deelt mede, dat hij terstond na ontvangst van dezen brief daarop voorloopig uit eigen naam heeft geantwoord, dat het Bestuur op grond van vroegere antecedenten ongetwijfeld aan den heer Holle, als den aangevallen persoon, het recht van verdediging zou laten en zeker aan eene antikritiek in bezadigden vorm eene plaats in de Bijdragen zou gunnen.

Het Bestuur besluit de ontvangst dezer antikritiek af te wachten, terwijl de taalkundige opmerkingen, die de heer Holle, reeds in dit schrijven heeft medegedeeld, als komende van een zoo uitnemend kenner der Soendaneesche taal, nu reeds als bijlage bij deze notulen zullen worden gevoegd.

IV. *Diploma's voor nieuwe leden.* De Secretaris deelt mede, dat er geene blanco-diploma's meer voorhanden zijn, terwijl op dit oogenblik reeds eenige exemplaren benoodigd zijn om aan de in den laatsten tijd benoemde leden te worden uitgereikt. Hij doet mitsdien het voorstel, waarmede de vergadering zich vereenigt, om bij de Weduwe Spanier en Zoon nog een honderd tal exemplaren der diploma's te doen afdrukken.

V. *Benoeming van nieuwe leden.* Tot nieuwe leden worden voorgesteld en benoemd, de heeren:

dr. B. F. Matthes, afgevaardigde van het Nederl. Bijbelgenootschap, thans te 's Gravenhage;

A. W. P. Verkerk Pistorius, controleur bij het binnenlandsch bestuur in Palembang;

J. Kuyper Hzn., ontvanger der belastingen te 's Gravenhage,

Professor J. Pijnappel Gzn., te Leiden.

VI. *Begrooting voor* 1871. De penningmeester brengt ter tafel eene concept-begrooting van ontvangsten en uitgaven voor het jaar 1871. Die concept-begrooting, aanwijzende eene som van *f* 5000 in ontvangst en uitgaaf, wordt door de vergadering goedgekeurd.

6

VII. *Honorarium voor opstellen in de Bijdragen.* De Secretaris wijst op de bepalingen van art. 8 van het Huishoudelijk Reglement, waarbij voorgeschreven wordt, dat een honorarium voor stukken in de Bijdragen en voor afzonderlijke werken wordt vastgesteld door het Bestuur op voorstel van den Secretaris. Het gevolg van deze bepaling is, dat eerst na de inzending van een opstel voor de Bijdragen een voorstel tot toekenning van honorarium kan gedaan worden, terwijl het van belang kan zijn, dat reeds vooraf aan een schrijver de toezegging van honorarium gedaan kan worden. Hij zou dus wenschen, dat voor honorarium van opstellen in de Bijdragen jaarlijks eene som op de begrooting werd uitgetrokken, waarover de Secretaris, behoudens latere verantwoording aan het Bestuur, zou kunnen beschikken.

De Voorzitter acht het niet wenschelijk van het reglementair voorschrift af te wijken. Indien het toch al noodig mocht zijn, dat de kwestie van honorarium vóór de verschijning van eenig opstel worde beslist, kan de Secretaris daaromtrent het Bestuur raadplegen.

De vergadering besluit hierop de bepaling van het reglement te handhaven.

VIII. *Commissie voor de transcriptie van oostersch letterschrift.* De heer Niemann deelt mede, dat hij een ontwerp voor de transcriptie van vreemde karakters in het latijnsch letterschrift, aan den heer Kern heeft ingezonden. Daar de in de vorige vergadering benoemde commissie voor het vaststellen van een systeem van transcriptie nog geene bijeenkomst heeft kunnen houden, is hij nog niet in de gelegenheid geweest zijne bezwaren tegen het vaststellen van zulk een systeem te doen kennen. Reeds nu meent hij te moeten verklaren, dat hij aan de uitvoerbaarheid der zaak twijfelt, omdat het te voorzien is, dat verschillende schrijvers zich niet met een vast te stellen systeem zullen kunnen vereenigen. De heer Matthes o. a. wenscht een opstel over de geografie van Zuid-Celebes aan het Instituut ter opneming in de Bijdragen aan te bieden, terwijl hij zich voorneemt, ook later bijdragen over de ethnografie en linguistiek van Zuid-Celebes te leveren. De heer Matthes heeft evenwel een eigen systeem van transcriptie van het Makassaarsch en Boegineesch, waarvoor eigenaardige teekens boven onze letters noodig zijn, en zal daarom bij de inzending van zijn opstel

aan het Instituut het Bestuur verzoeken het te doen drukken bij de heeren Spin en Zoon te Amsterdam, wier drukmaterieel er op is ingericht het handschrift overeenkomstig zijn systeem te zetten. Behalve de heer Matthes zijn er ook nog andere heeren, die ongetwijfeld op behoud van hun systeem van transcriptie prijs stellen en niet bereid zullen bevonden worden, zich naar een door het Instituut vastgesteld systeem te schikken.

De Secretaris herinnert, dat zijn voorstel in de vorige vergadering niet verder ging, dan dat de commissie voor transcriptie zou overwegen, in hoever zulk een systeem zou kunnen worden ontworpen, in de hoop, dat, wanneer dit werd aangenomen, de meeste taalgeleerden zich daarbij zouden aansluiten, zonder zulks daarom voor ieder hunner verplichtend te stellen. In ieder geval bestaat er een groot practisch bezwaar, om een opstel afzonderlijk voor de Bijdragen op eene andere drukkerij te doen zetten.

IX. *Aankoopen voor de Bibliotheek.* De vergadering besluit op voorstel van den Secretaris voor de bibliotheek aan te koopen:

Eenige handschriften over de Kust van Guinea.

De beide eerste jaargangen van Zeitschrift für Ethnologie.

Geographische Jahrbuch van Behm.

Theodor Benfey, Geschichte der Sprachwissenschaft.

En van den heer van Limburg Brouwer over te nemen een Sanskrit werk van Sankara (Vedânta), dat aan de collectie der Bibliotheca Indica van het Instituut ontbreekt.

Daar niets meer te behandelen is, wordt de vergadering gesloten.

BIJLAGE.

TAALKUNDIGE OPMERKINGEN VAN K. F. HOLLE OVER SOENDANEESCHE MACHTSPREUKEN VAN MR. D. KOORDERS.

1°. Aan mijn Soendaneesch spel- en leesboekje voegde ik eenige lessen toe voor den meester en zette er boven: adjieun goeroe, *bestemd om bestudeerd te worden door den meester.* Ieder Soendanees begrijpt dit. Dr. Koorders beweert (*Over den heer H. N. van der Tuuk en zijn jongste geschriften*, bl. 28) het tegendeel. Eerst betoogt hij, dat ngadji uitsluitend *koran lezen* is. Adji was den Soendanees reeds bekend, vóór hem de koran gewerd, bijv. adji poestaka. Het beteekent ook *lezen* (ngadji loerah), *leeren*, *instudeeren*, soms wel eens een handwerk. Voorts wil hij aoseun in de plaats stellen, dat de krama-vorm is van adjieun en dat ik tegenover een mindere (de goeroe, dien ik een les geef) in geen geval mocht gebruiken;

2°. Op bl. 44 van bovengenoemd geschrift beweert Dr. Koorders onder anderen, dat ieder Soendanees njaroewakĕn zegt, niet njaroewaän, waarvoor in de *Tjarita Ibrahim gelijk zijn aan* vertaald wordt. In een door den laatst overleden regent van Tjandjoer gemaakte Soendaneesche vertaling van de *Babad Mataram* laat die regent een patih tegen zijn vorst zeggen: „di poelo Djawa ten? aja noe njaroewaän „ka gamparam" dat is: „*op het eiland Java is geen* (*koning*), „*die aan u gelijk is.*" Van een leerling van Prof. Roorda mocht men verwachten, dat hij het onderscheid tusschen den causatief en transitief zou hebben gevoeld.

3°. In hetgeen het Instituut uit de letterkundige nalatenschap van Dr. Koorders mededeelt, verklaart deze (*Bijdragen*, D. IV, bl. 262) den klank djro „voor den Polyneziër nog meer „onuitspreekbaar dan voor den Hollander." Uit Prof. Roorda's Javaansch Woordenboek kan men het tegendeel zien.

4°. Terzelfder plaatse beweert Dr. Koorders, dat de wind op Java's zuiderstrand angin salatan, *afgebeden wind* heette; het is eenvoudig de *zeewind*, angin selatan.

133ste BESTUURSVERGADERING,

VAN 21 JANUARI 1871.

Tegenwoordig de heeren Gevers Deynoot (Voorzitter), Sloet van de Beele (Onder-Voorzitter), Bachiene (Penningmeester),. Robidé van der Aa (Secretaris), Blommendal en Niemann. Afwezig wegens ongesteldheid de heer van Limburg Brouwer.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

I. Voor de bibliotheek zijn ingezonden de volgende boekwerken:

Van het Ministerie van Koloniën:

P. Bleeker. Atlas ichthyologique, afl. 22 en 23.

Kaart van den spoorweg van Samarang naar de Vorstenlanden.

J. K. J. de Jonge. De opkomst van het Ned. gezag in O. I.

Van de Akademie van Wetenschappen te Amsterdam:

Afd. Letterkunde 2e reeks 1e dl. 2e stuk. — afd. Natuurkunde 2e reeks 5e deel 1e stuk.

Van de Maatschappij der Nederl. letterkunde te Leiden:

Handelingen en mededeelingen over 1870.

Levensberichten der afgestorvene medeleden van de Maatschappij.

Van de Ned. maatschappij ter bevordering van nijverheid:

Tijdschrift 3e reeks, deel XI, 9e en 10e stuk.

Van de Vereeniging voor de statistiek in Nederland:

Staatkundig en staathuishoudkundig jaarboekje voor 1870.

Van professor Angelo de Gubernatis:

La rivista europea. Anno II, vol. I fasc. 1 en 2.

Van de Asiatic society of Bengal:

Bibliotheca Indica New series no. 197—198.

Van de akademie van Wetenschappen te Berlijn:

Monatsberichte 1870 Augustus tot November.

Van de akademie van wetenschappen te Weenen:

Mathematisch-Naturwissenschaftichen classe 1870 no. 23—27.

Van den schrijver:

Banda, in het verleden, in het tegenwoordige en in de toekomst, met een woord over de wenschelijkheid eener reorganisatie der Molukken.

Van den heer dr. B. F. Matthes de volgende door hem te Makassar uitgegeven werken:

Boegineesch heldendicht op Dâëng-Kalâbbóe.

Boegineesch heldendicht op den eersten Bonischen veldtogt van 1859.

Makassaarsche en Boegineesche vertaling van het politiereglement van Makassar.

1e deel eener Boegineesche chrestomathie, bestaande uit drie afleveringen, elk voorzien van een extract uit het Makassaarsch Handelsblad, bevattende de inhoudsopgave der aflevering.

Over de Makassaarsche en Boegineesche kotika's, d. i. geschriften, tabellen of figuren, of wat het ook wezen moge, waaruit zij vermeenen te kunnen zien, welke tijd hun gunstig zij, welke niet.

Over de Wadjorezen met hun handels- en scheepswetboek.

Een tabelletje van Makassaarsche en Boegineesche letters.

Jaarboekje Celebes 1864, bevattende: „Eenige Makassaarsche en Boegineesche legenden.”

Jaarboekje Celebes 1865, bevattende: „Verslag van een uitstapje naar de Oosterdistricten van Celebes alsmede van verschillende in die afdeeling ondernomen.”

Op voorstel van den Secretaris wordt besloten aan den heer Matthes den bijzonderen dank des Bestuurs te betuigen voor dit even kostbaar als belangrijk geschenk, te meer te waardeeren, daar de meeste dezer te Makassar uitgegeven geschriften hier te lande hoogst moeilijk of niet verkrijgbaar zijn, om welke reden dan ook de beide jaargangen van het jaarboekje Celebes, die reeds in de Bibliotheek van het Instituut gevonden worden, indien de geëerde inzender zulks mocht begeeren, weder te zijner beschikking zullen worden gesteld.

II. De Voorzitter deelt mede, dat zijn ingekomen brieven van de heeren dr. J. Pijnappel Gzn. te Leiden, J. Kuyper Hz. te 's Gravenhage en dr. B. F. Matthes te 's Gravenhage, hou-

dende kennisgeving, dat zij het hun aangeboden lidmaatschap van het Instituut aannemen.

III. *Uitgave van eene javaansche babad.* De Secretaris deelt mede, dat de heer J. J. Meinsma te Delft het voorstel heeft gedaan tot het uitgeven door het Instituut van den door hem naar verschillende handschriften bewerkten Javaanschen tekst der kroniek, bekend onder den naam van *Babad tanah Djawi.* Naar aanleiding van het door den Secretaris gedaan verzoek tot het ontvangen van eenige nadere inlichtingen, heeft de heer Meinsma medegedeeld, dat nog geen babad in proza is uitgegeven en dat het werk bestaat uit drie deelen. Wanneer het gedrukt werd met de letter der Wayangverhalen van prof. Roorda, zou het eerste deel, dat geheel is afgewerkt, vermoedelijk 15 vel met 3 vel aanteekeningen beslaan, terwijl de beide overige deelen een vierde grooter zouden worden. Bij het gebruik van de kleine Javaansche letter van Winters zamenspraken zou de omvang de helft kleiner zijn.

De heer Niemann zou gaarne zien, wanneer daartegen althans geene finantieele bezwaren bestaan, dat het Instituut zich met de uitgave van het werk des heeren Meinsma belastte, want al zal er vermoedelijk voor de geschiedenis weinig uit te leeren zijn, voor de kennis der taal is de uitgave van dergelijke teksten van zeer veel belang.

Op voorstel van den Voorzitter wordt besloten eene commissie te benoemen, die den heer Meinsma zal verzoeken met haar eene conferentie te houden, om daarna het Bestuur te kunnen adviseeren omtrent de wenschelijkheid der uitgave en de vermoedelijke kosten daaraan verbonden. Tot leden dier commissie worden benoemd de heeren Kern en Niemann.

IV. *Wijziging van art.* 17 *van het Reglement.* De Secretaris herinnert, dat in de algemeene vergadering van 13 April 1870 door den heer Nijhoff het denkbeeld is geopperd, eene wijziging te brengen in art. 17 van het reglement, zoodat voortaan alleen de Bijdragen kosteloos aan de leden verstrekt, maar de afzonderlijke werken tegen een minderen prijs, dan waarvoor zij in den handel te koop zijn, voor de leden verkrijgbaar gesteld zullen worden. Dit denkbeeld heeft reeds toen eene gedachtenwisseling uitgelokt, waarop besloten is, het onderwerp, door

den heer Nijhoff ter tafel gebracht, tot een punt van behandeling te maken op de volgende algemeene vergadering.

Tot ondersteuning dezer verandering van art. 17 van het reglement zegt de Secretaris, dat daarvoor, behalve finantieele, ook andere redenen pleiten. Niet alle leden stellen prijs op het bezit van werken in Oostersche talen, die zij niet verstaan. Worden ook die werken gratis aan de leden verstrekt, dan is daarvan het onvermijdelijk gevolg, dat spoedig een vrij belangrijk aantal exemplaren op aucties wordt gebracht, welke exemplaren daar voor betrekkelijk geringen prijs worden verkocht, zoodat het werk in waarde wordt gedeprecieerd. De meeste schrijvers geven dan ook de voorkeur aan eene uitgave door den handel boven eene uitgave door eenig wetenschappelijk genootschap, dat de werken, die het in het licht geeft, gratis aan de leden toezendt.

De heer Sloet van de Beele zegt, dat de reden, waarom vele schrijvers liever hunne werken door den handel wenschen uit te geven, eenvoudig deze is: dat die geschriften in dat geval meer verspreid worden dan bij eene uitgave door eenig wetenschappelijk genootschap. De handel heeft in het eerste meer dan in het laatste geval belang bij de verspreiding. Het zou daarom misschien overweging verdienen, den handel grootere voordeelen te verzekeren van de uitgave van werken van het Instituut. Wat het denkbeeld tot verandering van het bewuste wetsartikel betreft, de heer Sloet meent dit niet te mogen ondersteunen; de leden zijn tot het lidmaatschap van het Instituut toegetreden op voorwaarde, dat zij al de door het Instituut uit te geven werken gratis zullen ontvangen. Nu is het te vreezen dat sommige leden voor hun lidmaatschap zullen bedanken, wanneer zij niet al de werken van het Instituut ontvangen.

De Voorzitter deelt het gevoelen van den heer Sloet. Van eene verandering in den aangegeven zin verwacht hij geene bezuiniging voor het Instituut, maar wel ontevredenheid van den kant der leden, ten ware men den maatregel zou willen doen gepaard gaan met eene vermindering van contributie.

De Secretaris wijst er op, dat in de jongste algemeene vergadering besloten is het onderwerp tot een punt van behandeling te maken in eene volgende algemeene vergadering. Het Bestuur is dus verplicht het onderwerp aan de orde te stellen. Zijn nu de leden tijdig tot het nemen eener beslissing omtrent eene wijziging van art. 17 van het Reglement opgeroepen, dan

zullen zij, die bezwaren hebben tegen eene wetsverandering, gelegenheid hebben ter vergadering te verschijnen. Hiertegen wordt echter opgemerkt, dat niet alle leden van het Instituut, bepaaldelijk zij, die in Indië gevestigd zijn, ter vergadering kunnen opkomen, zoodat van het gevoelen van al de leden nimmer zal kunnen blijken.

De heer Bachiene zou zich wel met een voorstel tot wijziging van art. 17 kunnen vereenigen, wanneer alleen werken in oostersche karakters gedrukt van eene algemeene toezending aan de leden werden uitgesloten, omdat het getal van hen, die in die werken belang stellen, uit den aard der zaak zeer gering is, maar dan zou niettemin aan de leden de bevoegdheid moeten gegeven worden een gratis-exemplaar aan te vragen.

Het denkbeeld tot eene wijziging van art. 17 wordt thans aan eene stemming onderworpen. Drie leden verklaren zich tegen en drie voor eene verandering, in den zin door den heer Bachiene bedoeld. Door de beslissende stem van den Voorzitter, die zich tegen eene verandering heeft verklaard, wordt besloten dat op de volgende algemeene vergadering het Bestuur de handhaving der bepaling van art. 17 zal aanbevelen.

De heer Niemann biedt het Instituut voor zijne bibliotheek aan een afdruk van een opstel van wijlen prof. Millies: Islam en Christendom, ook met betrekking tot Nederlandsch-Indië, opgenomen in de Mededeelingen van wege het Nederlandsche Zendelinggenootschap.

Daar niets verder te behandelen is, wordt de vergadering door den Voorzitter gesloten.

AANTEEKENINGEN

OP

H. C. KLINKERT'S SUPPLEMENT OP MIJN MALEISCH WOORDENBOEK.

Toen de heer Klinkert mij de eerste vellen van zijn Supplement op mijn Maleisch woordenboek in handschrift ter inzage zond, vond ik daar zooveel goeds en belangrijks in, dat ik hem niet alleen zeer aangemoedigd heb om dat werk uittegeven, maar ook mijn best heb gedaan dat die uitgaaf verwezenlijkt werd. Ik had mij voorgesteld dat ik de aanteekeningen, die ik thans ga geven, achter het werk zelf zou hebben kunnen laten volgen; doch daartegen rezen bezwaren, en daarom verheug ik mij dankbaar dat de Redactie van dit Tijdschrift wel zoo goed is geweest om zoowel dit als nog een paar andere stukken van mijne hand hier te willen opnemen.

De waarde van het Supplement op mijn woordenboek van den heer Klinkert bestaat, naar mijn oordeel, vooral in de rectificatie der uitspraak en beteekenis van een groot aantal woorden van mijn woordenboek en in de toevoeging van een aantal verklaringen van zaken uit het dagelijksche leven, zooals men die slechts verwachten kon van iemand, die, zoo als de schrijver, geruimen tijd in Indië gewoond en daar veel met inlanders verkeerd heeft. Het aantal en de waarde der uit handschriften bijgevoegde woorden en woordverklaringen, die in mijn woordenboek ontbreken, hadden beide veel grooter kunnen zijn, wanneer de gebruikte werken — ik oordeel hier voor zoover ik die werken insgelijks uit handschriften, die mij daarvan ten dienste staan, ken — naauwkeuriger doorgelezen en de daarin opgeteekende nieuwe woorden of nieuwe beteekenissen van bekende

woorden met meer zorg bewerkt geworden waren. Maar wij zijn dankbaar voor het ontvangene en willen het den schrijver niet gaan verwijten, dat hij niet nog meer gegeven heeft. In één opzicht gaf hij zelfs te veel, want die lijst van Arabische woorden hadden wij wel kunnen missen; daar zijn wij niet zooveel wijzer door geworden dat het goede de fouten zou opwegen, die volslagen onkunde van het Arabisch daarin begaan heeft en die ik nog niet geslaagd ben er alle uit te halen. Maar die lijst is betrekkelijk kort en zoo is er, alles wel overwogen, niet de minste twijfel aan of de balans blijft overhellen naar den kant van den nuttigen dienst, dien de schrijver aan de studie der Maleische taal bewezen heeft met de uitgaaf zijner anders wel wat al te vluchtige aanteekeningen.

Leiden, November 1869. J. PIJNAPPEL Gz.

ا

ابڠ **abang** „op Singapoera alleen voor oudere broeder” Abdoellah gebruikt het ook voor volle *neef*, bijv. Pĕl. p. 53, 7: *abang Abdoe'rrahman, anak Malaka, anak wak Fatimah*, en in een Riouwsch Handschrift van nog niet oude dagteekening, gedeeltelijk door Meursinge uitgegeven, staat meer dan eens *abang pĕrampoewan* (bijv. Leesb. III bl. 67).

اچو **atsjoe** I. De aangehaalde zin uit de Hang Toewah staat in het Ms. onzer Akademische Bibliotheek op bl. 209 juist zoo als hier, maar op de vorige bl. staat, in bijna woordelijk denzelfden zin, *diadsjoek²nja*, welke lezing ik met het oog op **adsjoek** I nog zoo verwerpelijk niet acht, zoodat dan de beteekenis eigenlijk zijn zou *mines maken van te gaan spreken, den mond open doen om te spreken* (maar het toch niet kunnen). — Ook zijn *mĕngatsjoe²* en *atsjoekan* hier verward. Het laatste beteekent een stok of de vuist of een zwaard of wat ook tegen iemand opheffen of er hem mee naderen, als ging men hem zoo aanstonds treffen. Vrg. daarmede *tsjoetsjoek*.

اد **ada.** In de laatste voorbeelden is *ada* niet gebruikt, behoeft

het althans niet gebruikt te zijn, om ons tegenwoordig deelwoord uittedrukken, maar is, andersom, ons tegenwoordig deelwoord gebruikt om *ada* te vertalen. Lees liever zoo: „de beteekenis van *ada* brengt mee dat men er, vooral in het Engelsch-Maleisch, veel gebruik van maakt om er het tegenw. deelwoord met een tijd van *to be*, *zijn*, geconstrueerd, mee uit te drukken.”

ادفون **adapoen** „wat betreft.” Ik voor mij zou, bij eene revisie van dit artikel, er dit hebben bijgevoegd: „eigenlijk d e z a a k i s, en van daar dan somtijds ook = *bĕhoewa* of = *akan* (in den zin van w a t b e t r e f t). Behalve als uitroep van verbazing, zoo als in den aangehaalden zin (Reis van Abdoellah p. 106), komt het ook dikwijls voor in dien van z i e! k ij k e e n s! h o o r e e n s! l u i s t e r! (tw. wat ik u zal gaan zeggen)”.

K. schrijft de *p* altijd ف. Is het uit vrees voor het anathema, waaronder die ڤ gebukt gaat, alsof zij eene latere Javaansche uitvinding ware? Dan stelle het iedereen gerust dat ik die ڤ al gevonden heb op een oud blad papier, waarop onder andere een Maleisch alphabet voorkomt, dat in 1599 te Atsjih is geschreven en dat bewaard is gebleven in een Handschrift dat aan Scaliger toebehoord heeft, waarin het onlangs is gevonden. — Zie bl. 32 hierachter.

ادو **adoe** II — ² klagen, aanbrengen, is zeker niet van *adoeh*, w e e! af te leiden; het is niet w e e k l a g e n, maar het gaat uit van de voorstelling van een s t r ij d van partijen voor den rechter.

اريس **aris** In de Sĕdsj. Mĕlajoe ed. Sing. p. 90 staat: *maka baginda poen mĕngĕrahkan segala rájat bĕrkoetakan ris* (ريس). *Maka toedak poen datang; sĕrta ija mĕloempat, lĕkat dsjoeroengnja pada batang pisang itoe.* Hier is dus *ris* of *aris* = *batang pisang*, en de reden dat deze en dat ook de stammen of stengels van kleine planten zoo genoemd zijn, zal wel liggen in het zachte van het binnenste gedeelte: vrg. Jav. *aris*, *riris*, z a c h t.

De verwarring van I en II moet in dit artikel iedereen in

'**t** oog vallen. Ook schijnt de schrijver, en dit zij hier eens voor al gezegd, niet gelet te hebben op het onderscheid dat ik gemaakt heb tusschen de romeinsche en de gewone cijfers, want er zijn een aantal woorden, waarbij ik liever de andere soort van cijfers gebruikt gezien had dan die hij gebruikt heeft, bijv. *oerei*, *bĕkas*, *boetak*, *tinting*, *toekak*, *rĕngas*, *rĕlei*, *sawat*, *sĕladang*, *silam*, *songsong*, *pati*, *kojak*. *lĕmbar* enz.

اسيا **asia.** Voeg bij: eigenlijk اوسيا.

اغس **angsa.** Niet ons gans, maar = هغس, w. m. z.

اغک **ongka.** Staat op اوغک in mijn woordenboek.

اغکف **angkap** II *Mĕngangkap* is liever op zijn beurt ter hand stellen, inzonderheid van den beker, zoo als ook de veel meer gebruikelijke vorm *bĕrangkap* ² *an* beteekent op zijn beurt opvatten, ieder op zijn beurt bijv. zingen of dansen. Wat evenwel het grondbegrip is van *angkap* is mij nog niet helder.

اغکر **anggar:** „ook: *mits.*" Daaruit schijnt te blijken dat het woord slechts eene andere uitspraak is van اکر I.

اغکو **anggoe.** *Pĕranggoe* z. t. p.

اغکن **inggan.** Von de Wall, Zamenspr. p. 165, heeft *anggan.* Vrg. echter de woordenlijst aldaar, waarin het voorgesteld wordt als wijziging van هغکن *hinggan.*

اغکوت **anggota.** „Skr. *angga.*" Maar dit is nog geen *anggota?*

اف **apa.** „*Mĕngapa* is: waartoe? waarom? en niet *tijada mĕngapa*" De aandachtige lezer zal hetzelfde in mijn woordenboek zien. „*Mĕmpĕngapakan!* nooit door mij aangetroffen." Ook door mij niet, maar opgegeven door v. de Wall, Tijdschr. voor Ind. T. L. en Vkunde VIII bl. IX. *Bĕtapa* zie beneden op de **b**. *Kĕnapa* heeft met *karĕna* niets te maken, maar is een javanisme en zamengetrokken uit *kĕna* en *apa.*

اکن **akan.** Zou op het einde het Jav. *roekoen* niet ter vergelijking kunnen aangehaald worden? Zie راکن.

الغ **alang.** „De beteekenis van *alang* II is dus juist het tegenovergestelde van die welke v. d. W. opgeeft." Ik weet niet

dat ik de opgegeven beteekenis van v. d. Wall heb. Ik geloof dat hier niemand verantwoordelijk is, dan ik. Ik mag de beteekenis die hier aan *alang* gegeven wordt, die van onbeduidend, gering enz., zonder betere bewijzen nog niet aannemen. Die zinnen met *alangkah* zijn uitroepen in den vorm van vragen, schijnvragen die niet eene onzekerheid, maar overtuiging uitdrukken. Als in de Zamenspraken van v. d. W., die een zekere Hadji Ibrahim voor hem opgesteld heeft, aan iemand, die nagaat hoe weinig er bij de verdeeling van Dsjohor voor Lingga overbleef, de woorden *alangkah roeginja* in den mond gelegd worden, dan is dat geen vraag: was dat verlies onbeduidend? neen, het is een uitroep: wat was dat een verlies! in den vorm van de vraag: was dat niet een verlies? En elders, als iemand vertelt hoe hij uit de zorgen geraakt is, zegt de ander: *alangkah lapang hati ĕngkau*, niet: was je verruimdheid van hart onbeduidend? neen: wat zal je verruimd van hart geweest zijn! Zoo nu ook H. T. p. 44 *alangkah tĕrgĕrak hatinja*, zou zijn hart niet afkeerig worden, of als uitroep, wat zou zijn hart afkeerig worden! S. M. 90: *dsjika kita bĕrkoeboekan batang pisang*, *alangkah baiknja*, wat zou dat goed zijn! H. P. 327: *alangkah dosanja*, wat is dat voor zonde, hoe groot is die zonde! Zoo ook meermalen: *alangkah karoenija*, wat was dat eene uitstekende gunst!

الله **alah.** *Kalahi* heeft noch in vorm (hoe zou men bijv. *pĕrkĕlahijan* moeten verklaren?), noch in beteekenis (vechten met overwonnen zijn) iets met *alah* te doen. Ik weet voor 't oogenblik niet beter dan het Skr. *kalaha* om het van af te leiden, dat oorlog, strijd beteekent.

امڤڠ **ĕmpang** II niet „de riviertjes enz. van al de negen stammen werden Laksamana geschonken", maar „de riviertjes enz. van de negen stammen werden allen enz."

اندق ٢ **andak** [2]. Ik kan het woord niet vinden. Ik zou er aan twijfelen of het in het aangehaalde werk voorkomt.

اندق٢ **oendok-oendok** (sic?) Toch niet het vischje dat wij het zeepaardje noemen (hippocampus)?

اوته **oetih**; "*sapĕrtie si poetih.*" Wat beteekent dit? Eene korte verklaring zou voor anderen misschien even gewenscht zijn geweest als voor mij.

اورس **oeras**; "Jav. is het grondwoord *van koeras.*" Zoo zal er vast moeten gelezen worden?

اوڤ **oewap**; *mĕroewap* is, geloof ik, meer zich verheffen, omhoog stijgen, van dampen.

اوله **olih.** "*Bolih* primitief *bĕrolih.*" Dit is in het Lexicon reeds opgegeven en de bewijsplaatsen zijn legio.

ايجق **idsjoek**: "niet "bastachtige"". Mijne autoriteit is Prof. Miquel, in Flora v. N. I. III. p. 36.

ايرڠ **iroeng** "een soort van klein chineesch kopje" Niet zoo heel klein want H. T. schenkt er twee à drie tsjawans arak in (Ms. p. 297).

اڤت 1. انڤت De auteur schijnt op deze spelling niet vast te zijn. Zoo spelt hij ديڤوت, سيمڤڠ, كنڤت, لڤق, voor دنڤت, سيمڤڠ, كاڤت?, لنڤق. Zie ook op بنين.

ب

باتر **batoer** is dus het Jav. gelijkluidende woord.

بادق **badak.** Dat neushoorn in het woordenboek op zijn duitsch het dier beteekent, spreekt van zelf. Ik geloof niet dat men licht neushoorn voor rhinoceroshoorn zal zeggen. Ook blijkt de beteekenis die ik aan het woord gaf voldoende uit hetgeen t. a. p. volgt: neushoorn met één of met twee hoorns. Overigens geloof ik niet dat de kennis der Maleische taal wezenlijk bevorderd wordt door zulke en dergelijke aanmerkingen.

بار **bara** II. Indien het woord in die beteekenis alleen in die zamenstelling bekend is, zou ik aan eene figuurlijke uitdrukking denken, zoodat wat eigenlijk beteekent hetgeen de

gloeijende sintels omlaag houdt, nu ook van het tegenhouden van het rijzende schip gebruikt wordt.

باكل **bakal**. Zie ook بكل.

بالي II. Is *balei* voor *balik* zeker?

بتاڤ **bĕtapa.** Ik mag lijden dat men dit woord voor afgeleid aanziet van *boewat* en *apa*, maar om dat als zeker op te geven, is, geloof ik, wat sterk. Ik voor mij geloof niet aan de mógelijkheid van zulk eene zamentrekking en nog minder aan de overgang der beteekenis waartoe in die van hoe. Vrg. *apa* (*kènapa*), *sĕmbarung.*

بسي **bĕsi.** *Karsani* is niet eene plaats maar beteekent Chorazansch en moet uitgesproken worden *Korsani*, afkomstig uit de provincie Khorasan. Verder staat *bĕsi mĕlila* met een? Deugt *malelah* staal (Kw. id.) niet?

بقسي **baksi.** Een engelsch *boxi* is mij onbekend. Ik vind wel een Maleisch scheepskommando *baksi* d. i. tegen! Ik meen dat reven *rĕbang* is.

بڬند *baginda.* Skr. Niet geheel juist. Zie mijne Grammatica bl. 77.

بلا II is بلاء Arab. Zie Aanh. woordenboek.

III, reg. 8. Eenige woorden ter verklaring zouden niet overtollig geweest zijn, want „in orde houden, opdat er niemand komen zou„ klinkt vreemd.

بنتي² **binti** ². Is toch vast maar eene andere uitspraak voor *biti* ²?

بندل **bĕndoel.** In de HT. komt herhaalde malen voor بندل استان. Ik vind het met *doedoek* verbonden ook gespeld بندلا ja eens zelfs, maar waarschijnlijk toch foutief, بنديلا. Daargelaten echter of de uitspraak in dat *doedoek dibĕndoel* en *Pa'-Sibĕndoel* wel zoo geheel zeker is, had men hier gaarne eene nadere verklaring van het woord gehad of althans opgemerkt gezien, dat de bĕndoel een deel is van het vorstelijk verblijf, dat tot het interieur behoort en waar de vorst soms huist en zijne hovelingen bij zich ontvangt. Zou het niet beter geweest zijn het artikel door een II of ² in tweeën te scheiden?

بنو **bĕnoe**. Als dit woord in die beteekenis niet anders voorkomt dan in de uitgaaf van de Sri Rama van R. v. E. dan verdient het niet veel vertrouwen. Zie beneden op توفة.

بنيک **boenika**. Is Portug. *bonéca*.

بوان **boewana**. *Sri* is niet glans, maar een titel, Sanctus St. In het Skr. beteekent het ook geluk; schoonheid.

بوت **boewat**. *Bĕtapa* zie boven en mijne Gramm. § 118. Bij *boewatan* bijtevoegen: „zie ook *boekan*;" anders is de beteekenis van dat woord in *bĕnak* I en *boetak* onbegrijpelijk.

بوجڠک **boedsjangga**. *Gie* is wat wij op zijn Engelsch ook *ghee* schrijven en waarvoor men ook zie op كنت en op ميق.

بوسر **boesoer**. Ik zal mij niet verzetten tegen de uitspraak *boesar*: maar staat dan ten minste daarnaast niet ook de uitspraak *boesoer*, die ik altijd zoo gevonden heb (althans *boesor*) en waarvoor ook het Javaansche Lexicon pleit, waarin *boesoer* verklaard wordt door *gandewå?* Vrg. *tahang*.

بوک **boga**. Kan men op dat *sĕmpana pĕrgam boga* wel vertrouwen? In allen gevalle is *boga* een element van den bekenden eigennaam *Nanta* (eig. *Ananta*) *bhoga* d. i. die in eeuwigdurende vermakelijkheden leeft.

بولن **boelan**. *Sahari boelan* niet „eig. de maan van één dag" maar één dag der maan of de eerste dag der maand.

بوله **bolah**. Is Portug. *bóla*.

بوه **boewah**. Niet: *boewah pĕroet* = *pĕnghoeloe kampoeng*, maar *pĕnghoeloe boewah pĕroet* = *p. k.*

بيج **bedsja** (zoo?) is het Javaansche *widsja*, verkorting van *widsjaja*, glorie. Zoo is ook van *dsjaja* de laatste syllabe weggelaten in Dsjakĕrta (Jakatra) voor Dsjajakĕrta. Ik betwijfel zeer het nut der aanhalingen uit v. d. W.'s woordenlijst; zie تهن, جوبت, رين, ساوت, سرامغن, سريوا, سوساني, سلاتري.

بيدل **bidal**. Is Portug. *dedál*.

بيري **birei** moet iets anders zijn dan vloer. In de Hang Toewah steken ze door de vloer en springt H. T. daarom op de *birei*,

terwijl in de Sĕdsj. M., ed. Sing. p. 183, de afmeting van de birei is twee hasta's breed en een hasta dik.

بيل **bela.** Zie beneden op بهات.

ت

تافق „*tapoek* I moet *tĕpoek* wezen." Goede Hss. hebben ook تافق. Het verschijnsel dat in de eerste lettergreep van bisyllaba de *a* en *ĕ* verwisselen is zoo menigvuldig, dat de uitspraak hierbij in 't spel moet wezen en men in zulke gevallen de kategorische uitspraak van den schrijver tot de door hem op Riouw gehoorde uitspraak zal moeten beperken.

تاور **tawar** „*Tawar djambi* (en niet *djampi*)" Maar geen schrijver van gezag, bij mijn weten, geeft *djampi* op.

تاهي **tahi.** Wat is dat *anam* in *tahianam?*

تبڠ **tĕbing.** Voeg bij: „en van een aantal andere plaatsen." Geographische eigennamen behooren in het Lexikon slechts dan opgenomen, wanneer hunne beteekenis lexikalische waarde heeft. Verscheidene artikelen konden dus vervallen. Vooral wanneer de verklaring onjuist is. Zie bijv. چمڤ, ساکو, لکور, فليکت, سينڠن, سيب.

تبق **tĕboek** is ook *een gat maken om er door te komen.* Zie Woordenboek op *taboek.*

ترانق **tĕratak.** Die eerste beteekenis doet aan *rata* denken en dus aan de mogelijkheid dat dit eerste *tĕratak* een ander woord is dan het volgende.

ترندق **tĕrindak** zal wel van *indak* = *idak* (Jav.) zijn en n e ê r g e t r a p t beteekenen.

تڠکر **tinggir.** Hoe de wijs van zitten is wanneer het van menschen gezegd wordt, is niet duidelijk.

تڠکيري **tĕnggiri** „moet *tĕngiri* zijn." Maar waarom schrijft Abdoellah dan ook met ک, zoowel in zijne Levensbeschrijving als in zijne Reisbeschrijving?

تلاك **tĕlaga** *T. kĕmoedi*: roerb o o m? Zou ook *tsjĕlaga* bedoeld

zijn, dat een vreemd woord schijnt te wezen, maar als scheepsterm in het Maleisch in die beteekenis in gebruik is?

تلت II staat in mijn Lexicon. De aangehaalde plaats is in mijn uitgaaf bl. 104.

تمفايغ **tĕmpajang.** Dat dit beter zou zijn dan *tĕmpajan* is niet waarschijnlijk. Dat men het woord tegenwoordig met *ng* uitspreekt, dat is wat anders. Maar zoo zijn er een aantal woorden die eigenlijk op *n* uitgaan en die met *ng* worden uitgesproken, en waar nu de beide vormen bekend zijn, ja zelfs zoo als hier de uitgang *an* in de Mss. meer algemeen is, daar mag men gerust de uitspraak met *ng* voor eene verbastering en den vorm تمفايغ dus ook voor slechter zonden dan تمفاين, totdat er zich een beter bewijs voor het tegendeel opdoet.

تمفوا **tĕmpoewa.** Het is de wevervogel, gelijk ik heb opgegeven, eene soort van vink, geen mees.

تمفوليغ **tĕmpoeling** gebruikt Abdoellah in zijne beschrijving der walvischvangst voor harpoen.

تندغ. **tanding.** Beter: „hij bood voor de djamboe-vruchten de twee een duit."

توفه **topah.** Van waar die uitspraak? Zoolang ik geen beter autoriteit voor dat woord heb dan de aangehaalde plaats (zie boven بنو) houd ik het voor *toepei*.

توفي **toepei** 1 en 2 zijn *niet* hetzelfde. De *tupaja* behoort tot de familie der spitsmuizen. Zie ook beneden op *pĕlandoek*.

توكغ **toekoeng.** Vooreerst zal dat boschje wel bosje moeten zijn. Von de Wall verklaart het woord (dat hij *tokong* uitspreekt) door: „groote klip boven water; kale rots in zee; rotsachtig eilandje, zonder of met vegetatie; hoog klein eiland in 't alg.; het afsnijden van het haar van iemand, inz. vrouwen." En als ik nu in de HT Ms. bl. 458 lees: *bĕbĕrapa mĕlaloewi nagĕri dan poelau dan toekoeng* (توكوغ) *dan sĕlat*, dan twijfel ik niet alleen aan de door K. opgegeven beteekenis, maar ook aan de daarbij aangehaalde autoriteit van Abdoellah. Of zou ook deze door de gewone uitdrukking van *orang kaja*

toekoeng poelau, waarmede de hoofden van Tambilan, Soebi, Dsjimadsja, Sĕrasan, Siantan, Boewang-orang en Poelau-laoet worden bedoeld, welke eilanden voor een deel inderdaad eilandgroepen zijn, in die verkeerde verklaring zijn vervallen? Ik kan het naauwlijks gelooven, en bevat het schetswoordenboek, dat hier wordt aangehaald, nogtans die verklaring, dan denk ik dat de naam van dien schrijver ook op deze plaats geusurpeerd is, evenals dit mij voorkomt het geval te zijn in menig ander letterproduct, dat op zijn naam gaat, en waarover hij wellicht niet meer dan eens even het oog heeft laten gaan.

توكل **toekal** II. Lees: تَوَكُّل (waarvan dit woord eene verbastering zou zijn en dat v e r t r o u w e n beteekent). Maar v e r t r o u w e n en t e g e n s p r a a k of o n z e k e r h e i d, dat Crawfurd als beteekenis van *toekal* opgeeft, loopt toch nog al uiteen? Is er misschien iets vergeten?

توا **toewa.** *Pĕtoewa* is het arab. فتوي en heeft met *toewa* niets te maken.

تهن. De afleiding van Skr. *tāna* verklaart de *h* niet en is daardoor nog quaestieus.

تير **tir.** „Kasteel (eig. wagen)." Van waar dat w a g e n?

تيوس **tiwas.** In de vertaling van den aangehaalden zin is *sama* verkeerd bij *tĕrtiwasan* in plaats van bij *tiada maoe* gevoegd.

ج

جاريه **dsjariah.** (?) — „Zie Arab. Wrdl." Noch mijne, noch K's Arabische woordenlijst bevatten dit woord. جارِيَة Arab. is j o n g m e i s j e, eig. l o o p s t e r.

جاوت **dsjawat.** „Eigenlijk Jav." zou doen denken dat het niet goed was het in het Maleisch te gebruiken, hetgeen ik toch bij dit woord, dat zoo geheel tot de hoftaal behoort, zou betwijfelen. Vrg. beneden فرواڠن.

جاي **dsjaja.** *Dsjajang* als zamentrekking van *dsjaja ing* (en

daarom misschien ook wel *dsjajeng* uit te spreken?) had wel mogen verklaard zijn, daar het nu een ander woord schijnt.

جتيهت *ahat?* waar? en wat is *bĕrhat?* — Ik weet niet wat die verklaring van den Mal. schrijver beteekent, maar het woord is het Arab. اجتهاد d. i. ijver, zorg, en wordt ook wel اجتيهت gespeld.

جڠكڠ **dsjoengkoeng**. Waarom de bekende uitdrukking schuitje tin niet gehouden? Want dat zal toch wel bedoeld zijn?

جل **dsjil**. Er had wel bijgevoegd mogen zijn *jail.*

جلس **dsjĕlas**. Zonder *dsjĕlas* en het Jav. *tĕlas* wel met elkander in verband staan? Ik denk bij جلس aan سلسي en aan het arab. جلس, dat wel zitten beteekent, maar toch ook met het eng. to settle in verband zou kunnen staan. Ik weet niet dat ik het woord anders dan in brieven van lateren datum en bij Abdoellah gevonden heb.

جتايو is *Dsjatajoe*, de zeer sterke vogel die met Rawana streed. Zie de Sri Rama, t. a. p.

جنجاڠن en جنڠ **dsjandsjangan** (?) Met de aangehaalde plaats is waarschijnlijk de volgende bedoeld, die in ons Hs. op bl. 130 aldus te lezen staat: *Maka sĕmbah Patih Gadsjahmada: „Ja toewankoe, ĕndika Batara, mana titah patik dsjoendsjoeng! Tĕtapi sijapa pĕnglimanja jang pĕrgi itoe?" Maka titah Sri Batara: „Adapoen jang* (sic!) *dsjadi radsja doetanja Raden Arialah, dan oepa doetanja dĕmang Gadsjah-Pĕrtala, dan dsjĕndsjĕnang toehanja Rangga Bakang dan dsjĕndsjĕnang moedanja Dsjĕksa ...."* Elders zijn de beide dsjĕndsjĕnangs (het woord wordt جنجڠ en ook جنجيڠ gespeld) als *dsj. kanan* en *dsj. kiri* onderscheiden. Het woord *dsjindsjangan*, de opperste enz. is mij niet bekend: zou ook *dsjoendsjoengan*, dat die beteekenis heeft, kunnen bedoeld zijn? Zie voorts ook beneden op *doeta.*

جنوه **dsjĕnoeh** (?) Ik vind in een paar Hss. van de S. M. in den aangehaalden zin (in de ed. Sing. p. 205, staat hetzelfde als hier.)

جنون, dat niet het Arab. جُنُون maar مجْنُون is, in de beteekenis van geinspireerd, in geestvervoering zijn.

جروس **dsjoeroes.** *Sadsjoeroes* is niet: een oogenblik, maar een poosje, een tijdlang. In de Hik. Abdoellah bl. 179 staat: *satĕlah sadsjoeroes lamanja, ada sakira² sapoeloeh minit*, enz. — „ook gevonden *batoe sa'djoeroes?*„ Toch niet Hik. Abd. p. 57 waar de schrijver verhaalt van eene put: *maka dsjĕkalau kita tsjampakkan batoe sadsjoeroes lamanja baharoelah kadĕngaran boenjinja?*

جوكن. Zie Wdl. op چوكان.

جويت **dsjoewita** kan misschien wel met dat Skr. woord in verband staan, maar dat woord is *dsjiw* (eig. *dsjinw*) en niet *dsjiwa*, zoo als Wilson dat op de wijs der Indische grammatici opgeeft.

چابل **tsjaboel,** „onzedelijk enz. Niet „onbeschaamd„ maar wel „ingebeeld„ b. v. sa'pĕrti sitjaboel hĕndak mĕntjapei boelan.„ II moet *tjeboel* zijn. Zie aldaar.„ — Zoo K. — De schrijver vertaalt dat spreekwoord (Vervolg op de Mal. spreekw. Bijdr. Inst. v. N. I. Nv. dl. 4 p. 40): „gelijk de ingebeelde gek die naar de maan grijpt„, en ik vrees dat alleen aan die verkeerde opvatting de beteekenis „ingebeeld„ te danken is. Bij **tsjeboel**, dwerg, verwijst de schrijver naar de Sri Rama, waar, let wel, ditzelfde spreekwoord voorkomt, maar met *tsjeboel* in plaats van *tsjaboel*. Zonder nadere bewijzen voor het tegendeel houd ik *tsjeboel* voor Javaansch en *tsjaboel* voor het Maleische woord ook in de beteekenis van dwerg. In het Javaansch luidt het spreekwoord *tsjebol anggoejah langit* (of *woelan* of *lintang*) d. i. een dwerg grijpt naar den hemel, de maan of de sterren, „dat beteekent„, zoo als er bij verklaard wordt, (Jav. Zamenspraken II p. 100 en 175) „iets onmogelijks, even als dat de geringe man naar iets groots wenscht, dat hij toch wel niet krijgen zal.„ In het Maleisch, zoo als

op de aangehaalde plaats van de Rama, in het Mal. Leesb. van v. d. T. bl. 24, beteekent het spreekwoord niets anders. Bij ons is de dwerg een kind.

چيت **tsjit** „moet *tjita* zijn. „Maar het komt ook zoo, *tsjit*, gespeld in de Zamenspraken van v. d. W. voor.

چري **tsjĕrei.** Als dat *bĕrtjĕrei-tjĕrei sa'orang-orang* برچري ٢ سؤرڠ ٢ uit de Pĕl. Abd. bl. 61 is, dan had het *saorang-saorang* moeten wezen, zoo als uit de Singap. ed. van 1838 blijkt (zie ook mijne Gramm. § 78) en dan beteekenen die woorden: uit elkaar! uit elkaar! ieder op zich zelf! ieder op zich zelf!

چڠکق **tsjongkak** II en III zijn hetzelfde.

چفاك **tsjĕpaka.** Voeg bij: zie چمفاك.

چکت **tsjĕkit.** Met reduplicatie bedoelt de schrijver hier en elders de herhaling van het geheele woord, en niet, wat men er gegewoonlijk onder verstaat, de herhaling der eerste lettergreep.

چمڤ **tsjĕmpa** is niet „eene plaats in Kambodsja„, maar Tsjampa, de oude naam van eene provincie van Cochin-china.

چمفاك **tsjĕmpaka.** *Tanah* — zal moeten beteekenen zoo geel als de bloemen der tsjampaka. Het Skr. woord komt bij Wilson in de beteekenis van geel niet voor.

چنتڠ **tsjoenting.** Van dat „het gelaat met houtskool besmeren als openbaar schandteeken„ lees ik t. a. p. niets. Abdoellah vertelt daar dat hij als kind zijn leerplankje met pen en inkt bekrabbelde.

چندي **tsjindei.** Ik zou eerder aan een oorsprong van het woord uit Engelsch Indië gelooven, waar bijv. in het Teloegoe kinde, meen ik, lang beteekent.

چوچق II. „Ook *tjoetjoek sendjata*„. Maar op de aangehaalde plaats S. R. 127, staat *tsjoetsjoep*.

چورت **tsjoerat.** „tjeret bintang„. Op چيريت staat *tjirit bintang*.

چول **tsjoela** Skr. ook *tjoela* kuif, *śoela*, lans.

چيت **tsjita** II. *Tsjita* en *tsjinta* beteekenen beide overdenking, reflexie en het werkwoord ook: zich voorstellen,

door de kracht der reflexie te voorschijn roepen, bijv. een geest. Het is het Skr. *tsjinta*, dat in het Maleisch ook *tsjita* uitgesproken wordt, maar dan liever, zoo als ook dikwijls geschiedt, چيت moest geschreven worden ter onderscheiding van het andere *tsjita*, چت, het Skr. *tsjitta*, dat geest, hart, als den zetel der gedachte beteekent, en in het Maleisch in de zamenstellingen *soekatsjita* en *doekatsjita*, vreugde, droefheid, voorkomt.

چيلڠ **tsjeleng** en چيلي **tsjele** zijn niet hetzelfde, zoo als uit de wijze van drukken van dit artikel allicht zou kunnen schijnen.

د

دالِه **dalih** „verontschuldiging” is niet juist. *Dalih* is het de schuld werpen op een ander, en daardoor dan ook wel het zich verontschuldigen. Zoo vind ik in de Emir Hamzah, Ms. 1697, bl. 246 *bĕrdalih* [2] *an*, in den zin van zamen kibbelen, op elkander de schuld werpen. En zoo is dan ook *dalih bohong* eigenlijk slechts valsche beschuldiging van een ander. Zie ook Niemanns Bloemlezing bl. 45.

داير „boenjinja sampei mĕndajoe” liever te vertalen: „zij maken een leven dat het onophoudelijk dreunt „

دمڤق **dempok.** *Zeit* zal wel *Zein* te lezen zijn. Is *dampok* geen goed woord? dat is in beteekenis geheel hetzelfde.

دندڠ **dinding**. *Dĕngan dindingnja olih radsja* enz. l. *didindingnja?*

دنهاري Is *dinihari* niet veeleer de tijd voor het aanbreken van den dag, wanneer de maan nog schijnt? Vrg. de Holl. 158, 7, 319. 3.

دوت **doeta.** *Pĕndoeta* teekende ik uit de HT niet aan, maar wel vond ik op verscheidene plaatsen en ook hier, zooals K. te recht vermoedt, *oepadoeta*. *Oepadoeta* beteekent bijgezant, ondergezant, en is de tweede in rang. *Radsja doeta* is de eerste, *dsjĕndsjĕnang* (zie boven) de derde.

دڽوت **dĕnjoet**. Volgens den gewonen regel liever دنيڤت zoo als boven انيڤت

ر

رافت **rapat**. *Pĕnghoeloe rapat* zijn de gezamenlijke hoofden die het gemeentebestuur uitmaken, en niet dan bij wijze van misbruik een enkel lid daarvan.

راكت **rahat**. II is niets anders dan de Maleische spelling van het arab. ركعة, niet ركعات. Zie de Arabische woordenlijst hier achter.

راكن **rakan**. Zie boven op اكن. *Reckon* wordt in het Engelsch niet zoo gebruikt als ons *rekenen*. Als het woord uit het Engelsch afkomstig was zou *rekening* nooit *rakanan* genoemd zijn.

رامي **rami**. *Ami* zie beneden op عم.

ربه **rĕbah** gebruikt toch ook Abdoellah van boomen, bijv. Hik. Abd. p. 430.

رمڤن **roempoen**. Mijne fout is niet het gebruik van het woord spruitstengel, maar het bezigen daarvan in het enkelvoud; de spruitstengels te zamen zijn wat de stoel uitmaakt.

رنجوڠ **rendsjoeng**. „rentjoeng. Zie ald.” Ik vind dit laatste intusschen slechts in mijn Woordb. en wel met de beteekenis van Atsjinesche kris.

رو **roe**. Het is toch vast = ارو I? Maar dit had er dan wel bij mogen staan.

رون **ráwana**. Het is 't Skr. *rāwaṇa*, zoodat er wel reden bestaat om راون (zie mijne Spr. § 25), maar niet om راونا te spellen.

رين **rina**. *Dina* is in het Skr. eenvoudig *dag* en heeft met *rina* waarschijnlijk niets te maken Zie ook *sawat*.

س

ساري **sari**. „de stampers of stuifmeelhoudende buizen.” Worden hier soms ook „stampers en meeldraden” bedoeld? want de stampers zullen toch geen stuifmeelhoudende buizen genoemd worden. Daarbij komt dat de Maleijers beide wel niet zullen

hebben onderscheiden en dat de vergelijking met een meeldraad, daar waar het geschiedt om slankheid voor te stellen, gepaster is dan met een stamper.

ساكو **sagoe.** *Pĕrsagoeän* is mij niet bekend, noch ook, wat meer zegt, aan het Algem. geogr. en statist. woordenboek.

سالن **salin.** Dat *pĕrsalin* ook in ruimer zin wordt opgevat kan blijken uit Hik. Abd. bl. 32 en 360.

سامن **saman** is het Eng. *summon* of *summons.*

ساوت **sawat.** De opgegeven afleiding houd ik, kort en goed, voor onzin.

سبرڠ **sabĕrang.** Waarschijnlijk is de interpunctie niet goed en moet men na „zwemmen" eene komma zetten in plaats van eene punt. Anders toch had *să'bĕrĕnang* op het woord *rĕnang* behooren te staan. Overigens kan die vorm voor die beteekenis er in goed Maleisch niet door en zou hij ook geen zamentrekking tot *sabĕrang* toelaten, terwijl eindelijk de beteekenis van dit laatste woord zich daar ook niet zoo gewillig uit laat afleiden.

سبق **sĕbak.** Ik heb dat سابق bij Abdoellah altijd voor een eigennaam gehouden en waarom zou dit ook niet goed zijn?

سديا drukf. voor سدريا. Maar het Arab. woord is صَدْرِيَّة, zie Aanh.

سدق „Zie *tĕmĕngkĕlan.*" Maar dit staat zóó niet in het woordenb.

سده **soedah.** Zou *jang soedah* niet beter vertaald worden door den gepasseerden (tijd), d. i. voorheen altijd?

سدي **sadia.** Dat voorbeeld bewijst niets, want *sadia* kan daar ook beteekenen van vroeger.

سرام اڠن **sĕrama angin.** Maar kent dan v. d. W. *sĕrama* niet in den zin van krijgsdans? Het is een Sanskrit woord en komt meermalen in het Maleisch voor. De uitdrukking *sĕrama angin* beteekent dus een krijgsdans, krijgsrumoer, in den wind, d. i. alleen om lawaai te maken. Hoe komt men er toe om daar Rama bij te halen! En hoe zou *Sri Rama angin* ooit die beteekenis kunnen hebben? De heer K., toegestaan dat hij die beteekenis van *sĕrama* even min en geen woord *Sanskrit*

kende, had toch de *onmogelijkheid* van zulk eene afleiding onmiddellijk moeten voelen en ze liever niet verder vertellen.

سرلڠ **sĕrling**. Ik heb in mijn woordenboek op *sĕrlong* diezelfde beteekenis aangeteekend. In de Hikajat. Emir Hamzah is het = *kalĕboeran*: maar is er nu een *sĕrlong* en een *sĕrling*, of is het eerste verkeerd en moet het *serling* wezen? In de Emir Hamzah vond ik ook *lobang sĕrlong*.

سرمفق **sĕrĕmpak** is iemand zoo dicht op 't lijf vallen dat hij geen ruimte heeft ter verdediging. Het grondwoord is *rĕmpak*, waarmede te vergelijken is het Jav. *roepak*, dat ook naauw en in de afgeleide vormen in het naauw brengen enz. beteekent.

سري **sĕri** I „glans, heerlijkheid." Zie op *boewana*. Ik vind hier ook *sĕrigala*, een jakhals, wilde hond opgegeven, maar dit woord heeft niets met dat *sĕri* te maken.

سريوا **sĕriwa**. Diezelfde zonderlinge afleiding is ook in de Zamenspraken van v. d. W. bl. 309 te pas gebracht: *adapoen sĕriwa radsja itoe lĕngan radsja atau kĕkoewatan radsja*. Dit *radsja* is er namelijk altijd meê verbonden en *sĕriwa* is niets anders dan *sri oewak*, zoodat de titel beteekent oom van den vorst.

سڠ **sang**. Maar Hanoman is in de geschiedenis van Rama alles behalve een gering persoontje!

سوڠسڠ **soengsang**. Ik heb niets tegen de beteekenis, doch vraag slechts hoe iets aldus (d. i. tegen het beloop der takken (of beenen) in) voorttrekken, kan worden iemand bij de beenen voortslepen? Eene kleine fout moet er schuilen.

سفال٢ **sapala**. Aangehaald had ook mogen zijn SM. 145: *dsjika sapala² bapa hamba mĕngasihi hamba, hantarkanlah hamba kapada ajah hamba.*

سفان **sipana** is alweer een trap verder in juistheid van uitspraak achteruitgegaan dan *sĕpana;* trouwens men vindt dat *si* meer in plaats van *sĕ*, door verwarring met het praefix *si*.

سكس **siksa** „onderdrukken." Ook *siksa* heeft veel algemeener beteekenis, dan de in het Wdb. opgegeven, zoo als die van ellende, druk, rampen.

سݢال **sĕgala**. Ik geloof dat dit artikel beter weggelaten ware.

سولاتري **soelatri**. De zamenstelling uit *soela* en *tri* zou hetzelfde beteekenen als ons l a n s d r i e, d. w. z. niets.

سلاتن **sĕlatan**. Nog niet dat zij van daar afkomstig zijn, maar dat daar die benaming is in zwang gekomen.

سلادڠ **sĕladang** I. In SM. wordt het dier nader bepaald door *kĕtsjil sĕdikit dari pada gadsjah*. In weerwil van den Maleischen schrijver (zulke autoriteiten verdienen niet dat men er zeer tegen op ziet) blijf ik aan den in O. I. gevlekten tapir denken.

II. Zou dit niet zijn op een s ĕ l a d a n g g e l ij k e n?

سلبي is het Arab. صلب, ja misschien wel het tweevoud van dat woord صلبين, maar dan verkort *selbi* voor *selbai* uitgesproken.

سلڠ **sĕlang**. „*Sĕlangkan*, niet t e r w ij l, maar d e w ij l = *sĕdangkan*." Liever: „ook d e w ij l," even als *sĕdangkan*."

سلمبان **sĕlĕmbana**. Welk onderscheid, behalve in de keus der woorden, is er met de in het Lexicon opgegeven beteekenis? Vrg. *sewaka*, *sĕhaja*, *sampoerna* enz.

سلمڤڠ **salĕmpang** II. (Is het ook 1 en 2?). Hik Abd. heeft, bl. 384, *bĕrsalĕmpangkan kain poetih*. Had niet *sĕlampei* mogen vergeleken worden?

سمبارڠ **sĕmbarang** is waarschijnlijk niets anders dan *sĕbarang* met ingevoegde neusletter. Afleidingen als de voorgestelde behooren tot de kategorie van die van *bĕtapa* en derg.

سمڤه **soempah** Reg. 6 is koraān toch wel als drukfout te beschouwen? Men spelt in 't Arabisch قُرْآن voor قُرْأَان of قُرْءَان en niet قُرْاَن.

سوامي **soewami**. In het aangehaalde voorbeeld kan *bĕrsoewamikan* (t. a. p. staat *pĕrsoewamikan*) die beteekenis, die waarschijnlijk aan deze plaats ontleend is, niet hebben. Men verbetere aldaar *pĕrsoembahkan*. *Bĕrsoewamikan* is g e t r o u w d z ij n, t r o u w e n, van eene vrouw gezegd, even als *bĕristrikan*, *bĕrbinikan*, hetzelfde, maar van een man, beteekent. Voor

dat men beteekenissen schept en vooral wanneer die gegronde reden tot twijfel kunnen geven, behoort de ware lezing vast te staan.

سوّساني is **soewāsani** Skr. welkom! eig. eene goete zetel! Ik zal voortaan geen notitie meer nemen van die afleidingen.

سوليرم Dat (Ambonsche?) liedje begint: ***Ram solei ram*** enz. welke aanhef mij evenwel onverstaanbaar is.

سهاج **sĕhadja** I. In het eerste voorbeeld zou ik ***sĕhadjakan*** liever van *sĕhadja* II afleiden.

سيبق *siboek* (سيبوق) en *bĕrsiboek* [2] vind ik bij Abdoellah (Hik Abd.) in den zin van drukte; in de weer zijn.

سيد ٢ Voor de bijgevoegde beteekenis waren de aangehaalde auteurs geene autoriteit genoeg. Wanneer zulk een woord niet in de spreektaal in gebruik is, maken de inlandsche uitleggers er gewoonlijk maar wat van.

سيله ٢ **silah-silah** is verbastering van het Arabische سِلْسِلَة.

ڤ

ڤاتق **patik.** Waartoe die opmerking? het zal toch niet verdubbeld worden wanneer het ééne persoon geldt, en zoo neen, wat is er dan voor bijzonders in dat het ook wel verdubbeld gebruikt wordt?

ڤاته **patah** I. Wat voor vreemds is er in die aangehaalde uitdrukking, dat de inlandsche schrijver zijne verklaring daarbij moest geven?

ڤاچل **patjel** (niet *patjal*). In de reeds meermalen aangehaalde Zamenspraken wordt *patjal* uitgesproken.

ڤادو **padoe.** Grondwoord is *adoe*, van waar *mĕmadoekan*, bepleiten, en van daar ook vergelijken, maar niet waarderen of tot eene waarde brengen; hierbij schijnt *pada* voor den geest gezweefd te hebben? *Padoe*, gedegen, zal dan eene tweede beteekenis zijn?

ڤادي II Verg. ڤاتي

فاڠس **pangoes** is volgens Gerick's Jav. Woordb. in het Kawi welsprekend.

فتڠ **pĕtang**. In de S. M. wordt het woord كفتاڠن gespeld. Ook herhaalde malen zoo in de HT. Ik vind in dit werk ook *tĕrlaloe amat kapĕtangannja* (Ms. bl. 166 eld.) waar het woord handigheid, vlugheid moet beteekenen, zoodat men bijna aan *tangan* gaat denken met praefix *kapi*, welk praefix in het Javaansch wel voorkomt. Of *kapĕntingan* in ons Ms. te vinden is, durf ik niet te ontkennen. In een Ms. van 500 bl. fol. is het gevaarlijk om zoo precies het aantal malen op te geven dat een woord voorkomt, en het eene Ms. zegt daarbij niets voor het andere (vrg. فچار, hier onder). Maar wanneer ik de beteekenis van het zoo gespelde woord met die van het gw. *pĕnting* — zeer dapper en belang, gewigt — vergelijk, dan weet ik niet of beide woorden wel iets met elkaar te maken hebben.

فتوا Zie boven op توا.

فتوني Staat in mijn Wdb., ofschoon misschien minder juist, op *toewan*, maar de *r* had er hier liever niet uit moeten worden weggelaten.

فچار **pĕtjara**. Dit artikel is zeer vreemd. Bij de minste vertrouwdheid met Mss. raakt men gewoon aan fouten als de hier bedoelde, die op iedere bladzijde kunnen voorkomen en in de eerste plaats ontstaan door een voorafgaande *a* waarop het voorgaande woord eindigt. Voor dergelijke spelfouten zoude men een afzonderlijk woordenboek kunnen aanleggen: en voor eerstbeginnenden ware zulk een werk gewenscht genoeg. In een goed woordenboek behooren zulke woorden niet. Zie voorts de opmerking bij *pĕtang*, hier boven reg 9 vgg.

فده **pĕdah**. In de beide beteekenissen heeft het in de HT, ook (en gewoonlijk?) den vorm *pĕdahan*. Het Arabische فايدة is evenwel zonder twijfel het grondwoord.

فرچ **pĕrtja** I Waarom *Poelau* — hier, onder I?

II. Spel guttapercha, want de Engelsche *ch*, die de

juiste uitspraak terug geeft, slecht uitgesproken, heeft de *g* in plaats daarvan doen ontstaan.

فرواغن **pĕrwangan.** Afleiding en beteekenis worden duidelijk uit de Sĕdsj. Mĕl. p. 32 ed. Sing. *Awang* = *abang* (vrg. boven, *djawat*).

فسن **pĕsan** is, in tegenoverstelling van *soeroeh*, mondelinge last.

فسيار **pasejar**. in Portugeesch.

فلندق **pĕlandoek.** „Geen muskusdier." Zoo noemt het toch v. d. Hoeven, Handboek enz. Vrg. boven *toepei.*

فليكت **pĕlikat.** *Poelikat* is de naam van eene welbekende stad op de kust van Koromandel.

فنچا **pantsja** I. *pantsja pĕrsada.* Hoe komt de auteur aan die vijf badkameren? Het woord is verklaard in het Wdb. op het woord فنچفرساد

فنچروب **pantja roeba.** *Pantsja*, vijf, zal hier wel niets mee te maken hebben, maar eerder *tsjĕroboh* of zoo iets.

فور **poera.** Homan heeft *bota-* en *batapoera* (bl. 2 en 44.)

فولق **poelak.** Waarom is *poela* beter? v. d. W. schrijft herhaaldelijk, zoo niet altijd, met ق.

فيترا is het Arabische فِطْرَة. Zie ook Gericke's Javaansch Woordenboek.

فيوت Zie beneden op مويغ.

ک

کار **kara** „wordt ook in het Mal. voornamelijk in zamenstellingen gebruikt." In wat voor zamenstellingen?

کافر **kapoer.** *Sa'kapoer sirit*: hier staat een paar, bij *sirih* staat tien minuten. Welk van beide is het? Vrg. **dsjoeroes.**

کافق **kapak.** In de Reis van Abd. bl. 48 staat *sapĕrti kapak naik pĕmidangan*, waarmede gedoeld wordt op een prins, die door den dood zijns vaders tot den troon geroepen wordt en niets anders geleerd heeft dan zijne lusten en begeerten te voldoen, zoodat hij even ongeschikt is voor zijn werk als een bijl voor een borduurraam.

کال **kala** II. Bij de Holl. bl. 162, 7 v. o. zal met *kala* ² toch wel een schorpioen bedoeld zijn? Hoe die zamengestelde diernamen met *kala*, strik, zamenhangen, begrijp ik niet, zelfs niet al wordt mij *klabang*, duizendpoot, ontleed in *kala-abang* en dan vertaald door roode strik!

کامي **kami.** Dat dit den toegesproken persoon in zou sluiten mag ik zonder bewijzen niet aannemen. Hetzelfde geldt voor eene dergelijke bewering bij *kita*. Waar het geschiedt is het zeker in allerslordigst Europeesch-Maleisch.

کتوڤڠ **kĕtopong.** Op *kilah* wordt de hoorn glad genoemd, hetgeen men aan de teekening niet zeggen zou.

کچيت **kĕtsjoet.** In de Zamenspraken van v. d. W. wordt het (bl. 177) van handen gezegd die langen tijd nat geweest zijn. In het woordenlijstje wordt het daar verklaard door verschrompeld enz.

کچيل **ketsjil.** *Kintsjit* bet. iets of wat, niet klein.

کرا **kĕra.** Maar de eigenlijke beteekenis staat er in het Lexicon bij: is dit nu goed of niet?

کراکه **kĕrakah** is zeker ons kraak, het Portug. *carraca*.

کريا **kĕria.** Abdoellah spelt کوريا (Reis. bl. 37).

کلبورن **kĕloeboeran.** Zie op *lĕboer* in mijn Wdb. De afleiding van het Arabische قبور graf (eig. graven) is niet zeer waarschijnlijk, om niet te zeggen meer dan onwaarschijnlijk.

کلق **kĕlak** „duidt aan dat iets zeer aanstaande is” bijv. *pada akir zaman kĕlak ada*, *lama kĕlamaännja kĕlak* enz. en zoo telkens!? Waarschijnlijk is er uitgevallen: duidt „ook wel eens” aan.

کلم **kĕlam.** „*Kĕlamarin* is op R. en Sing. eergisteren, *samalam* gisteren.” Evenzoo v. d. W., in wiens woordenlijst achter de Zamenspraken ik lees, dat *kalamaren*, en zameng. *kĕmaren*, eergisteren beteekent. — Abdoellah gebruikt die woorden *niet* zoo. Bij hem is *samalam* wel gisteren, doch alleen gisteren avond, dat, aangezien de dag gerekend wordt met den avond te beginnen, gelijk staat met *samalam*

van nacht, gepasseerde nacht; en *kalamarin* is bij hem gisteren of ook de vorige dag, bijv. H. Abd. p. 36, 133, (vrg. met de vor. bl. waar, meer precies, *samalam* staat) bl. 141, bl. 304. Dat men echter van eergisteren avond sprekende nog *kĕlamarin* kan zeggen, volgt uit analogie met *samalam* van zelf.

كلو **kĕloe.** Dat „God bedriegen" is mij niet duidelijk.

كيت **kita.** Zie bij *kami.*

ݢ

ݢار **gara** moet zijn ݢهار. Zie Wdb. Ook in dit Suppl. komt ݢهار voor.

ݢلوك **gĕloega** zou dus het Jav. **gĕloegoe** zijn?

ݢنچت **gaunjoet.** Is die uitspraak goed? waarom dan niet ݢاچت?

ݢيرس **giras.** Is het soms *garats* (sic?), de benaming van zekere gemeenen katoenen stof in Bengalen? De verklaring in Veth's Borneo I p. 376 zal, vrees ik, niet houdbaar zijn.

ل

لبر **lĕboer** I. Ik vat *dilĕboernja* t. a. p. op in den zin van werd door hem weer in den smeltkroes gedaan, moesten wij weer overdoen. Van bevlekken en besmeren zie ik daar niets.

لبه **lĕboeh** komt in de beteekenis van weg meermalen voor.

لݢور. is *Ligoer* op de oostkust van het Maleische schiereiland!

له Zoo niet in dat *tĕlah soedahlah*, dan toch, mits wel begrepen, honderdmaal elders overtollig. Zie de Grammatica.

ليڤر **lipoer** „(en niet **lipar**)." V. d. W. geeft, Vormveranderingen bl. 18, *lipar* op.

ليڤر **leper** is niet plat, maar eene verbastering van het Engelsche *level*, horizontaal, waterpas, plat of vlak op het water. In een schoolboekje, dat te Singapoer gedrukt en zonder noemenswaardige verandering onder een anderen titel een aantal jaren later te Batavia ook weer als schoolboekje

in 't licht is verschenen, wordt het gebruikt van den staart der bruinvisschen, in tegenoverstelling van die der andere visschen, die vertikaal staat (*bĕrdiri*): Kitab pŭlajaran, Sing. 1847, p. 42, Mal. spel- en leesboekje met Arab karakters. Bat. 1863, p. 43.

م

ماة *mata.* *Tĕrmata-mata.* De mogelijkheid der beteekenis van voor aller oogen, in 't openbaar, die ik betwijfel, zou ik door andere bewijzen willen gestaafd zien dan door de aanhaling eener plaats, waar zij niet eens een goeden zin oplevert en waar ik dat ترماة٢ vooralsnog *tĕrmati* [2] blijf uitspreken, dat is het leven geheel kwijt komen te raken. Zoo vind ik ook *bĕrmati* [2], bijv. H. T. (Ms. p. 269) *dsjika bĕrtikam soenggoeh*[2], *musakan tijada bĕrmati*[2], als ik in ernst gestoken had, zou hij wel goed dood geweest zijn.

ماج **madja.** Dat *kani* vind ik op zijn plaats niet opgegeven.

مالم **malam.** „Samalam niet van nacht, gepasseerde nacht." En toch komt het in dien zin voor, bv. S. R. bl. 163, S. M. bl. 29, waar het verband geene andere beteekenis toelaat. Vrg. boven *kĕlamarin* op كلم.

مان **mana.** *Di manakan* enz. Ook zonder *kan* vindt men *dimana* in dezelfde beteekenis.

مايڠ of مايوڠ waartoe die hamza?

مدلي is inderdaad **madali.** In de HT. vind ik مدالي. Het komt ook voor in S. M. p. 101, waar Leyden het vertaalt door bugle, d. i. waldhoorn.

منتري **mantri.** Die volgorde bestaat niet. Mangkoeboemi en Fĕrdana-mantri zijn beide titels, die aan den Rijksbestuurder gegeven worden.

مندريك **mandĕrika.** „Amerika H. T." Waar komt Amerika in de H. T. voor? Ik weet er nergens plaats voor. Kan ook مندليك *Mandelika* (het bekende eiland in de Java-zee) bedoeld zijn? Zie op dat woord, dat meermalen in de HT voorkomt, waar ik het echter مندليكي gespeld vind.

موياڠ **mojang** In de Sĕdsjara Mĕlajoe is *mojang* overgrootvader, *nenek*, grootvader, *datoek*, hoofd der familie. Ook Abdoellah gebruikt *mojang* in dien zin. Elders echter heb ik *mojang* ook in de beteekenis van bet-overgrootvader aangetroffen. De S. M. heeft verder in de afdalende lijn: *tsjoetsjoe*, kleinzoon, *tsjitsjit*, achterkleinzoon, *pijoet*, achter-achterkleinzoon; telt de auteur nog verder dan doet hij het alleen met *anak* met volgenden vadersnaam af. Reden genoeg om alleen op het gezag dier Maleische schrijvers de hier en op *pijoet* gegeven volglijst niet aan te nemen.

ن

نادي **nadi.** *Nadi sakit* niet polsziek, maar met zieke polsen.

ن **nan** (sic!) is *jang*, **nin** is *ini.*

نيبوڠ **niboeng.** Volgens Miquel. Flora III en Bijv. timmerhout, doch niet gespleten, maar voor palen gebruikt.

ه

هاروس **haroes.** „*Hĕndak*, wenschend willen, *maoe*, volstrekt willen." Deze onderscheiding is niet goed. Het eerste woord, *hĕndak*, ziet op de uitvoering, het andere, *maoe*, op de gezindheid; *hĕndak* is μέλλω (ἐθέλω), *maoe*, velle, βούλομαι.

هارڤ **harap.** Wat voor zonderlinge vorm is dat *harapawan*?! Zoo bevreemde mij ook onder *lampoeng* een vorm *mĕlampoengan*, maar die is nog niets bij dezen.

هالو **halau.** Hoe kan de schrijver zeggen الو is fout, in plaats van ongewoon, minder goed?

هندق **hĕndak.** Zie boven op هاروس.

هونر **honar** is ongev. = *tipoe*, *hilat.* Zoo bij Meurs. Lb. III p. 44 (uit de Isma Jatim) en in de Goerindams van R. Ali.

هيدوڤ **hidoep.** *Hidoep*²*an* ook levensonderhoud? wel alles waar men van leeft.

ي

يا II. Is waarschijnlijk eene spitsvondigheid van den inlandschen schrijver. Het is en blijft het Arabische يا = هي.

يمتون **Jamtoewan.** Pel. Abd. 38 heet de vorst van Trĕngganou ook Jamtoewan, Hik Abd. 177 wordt de Sultan van Lingga (Daïk) zoo genoemd, en zulke voorbeelden zullen er meer zijn.

LIJST VAN ARABISCHE WOORDEN, ENZ.

اب **aba** zal wel *aboe* moeten zijn?

ابتداء Lees voor het tweede Arabische woord لِلابتداء, *lil-ibtida.*

ابيض is het Arab. أَبيَض.

اختيار. *Poelang iktijar* t. a. p. (bl. 56) is niet tot bezinning komen, maar ik laat u de keus. *Poelang* en *poelangkan* krijgen zulk een zin van overlaten vooral als zij met *hoekoem* verbonden zijn, zie bijv. Meurs. Lb. II bl. 15, 36.

آخر moet zijn آخِر. *Achir dan awal* is niet eerste en laatste, maar laatste en eerste.

اصل **asal.** Bij *asal ihwasalkoe* ware het van belang geweest een voorbeeld met Arabische letters aangehaald te zien: nu weet men niet aan welke foutieve spelling men denken moet. Ik zou den vorm, naar analogie van احوال حال, houden voor حواصل حصل, en daarbij eene verwarring aannemen (zoo althans de beteekenis goed is opgegeven) tusschen اصل en حصل.

الهم moet zijn الهام. Van *alhoema* kan ik niets maken. Het is toch niet een fout van *oelama?*

اهلي staat voor اهل welke *i* een Perzisch aanhangsel is bij het woord اهل.

ايرادة moet zijn ارادة w. m. z.

بحر. Een zeeman is بحرِّي, een schip بحريّة.

بصرة Lees: Basrah, eene stad in Irak-Arabi.

تحفيفة is schrijffout voor تحيفة, zoo als men تحفة dikwijls gespeld vindt.

تعليق beteekent annotaties bij een boek maken en uittreksels maken. Ik denk dat het eene fraaije spelling van het Maleische *tilik* zal moeten zijn.

تفتا ons taf is Perz. تافتة. Zie over den oorsprong van dat woord Dozy, Oosterlingen bl. 91.

تيزي is in mijn woordenboek te vinden op تيز. *Ari* is verkeerde lezing van *arab* (عري voor عرب).

جو **dsjaoe.** Zie over dit woord hier achter in mijn stukje getiteld: Ptolemaeus en de Oost-Indische Archipel.

جن *Afrit* moet zijn *ifrit* (عِفْرِيت) een booze geest.

جنّة. احول جنة beteekent niets: het moet zijn جنة الحَوَل.

حال; *tĕrhal* heeft met حال niets te maken. Het grondwoord er van is رحل, en het woord is dan ook niet *tĕrhal*, maar *tirhal*. Voor de beteekenis zie Aanh. Wdb. op ترحال.

حجر الاسود l. حَجَر الأَسْوَد, welk *aswad* wel evenzoo als boven ابيض, met overgang van den halfklinker in een klinker, *asoed* zal uitgesproken worden.

حلق is حَلْق.

حلوي lees حَلْوَي.

خطيفة l. قطيفة, zie Aanh. Wdb.

خلقة l. حَلْقة, zie Aanh. Wdb.

دمشيق. Arabische spelling is دمشق

دهستة l. دَهْشَة.

رحل moet zijn رَجُل man.

رحيم voeg tusschen in: ook:

رسم is Mal. uitspraak voor رَسْم.

ركعات is meervoud van ركعة enz. Zie boven راكت II.

روبة is eig. روباه Perz.

سبن zal wel سربن moeten gelezen worden.

سجح zijn de klankteekens goed? In het Arabisch hebben سجح سجيح en اسجح beteekenissen, waartoe de opgegevene ook wel zou kunnen behooren.

شطرنج l. شَطْرَنج.

صح moet شاه zijn.

صلاح is صَلاح.

طمام moet zijn طَعام.

عابة kan ik niet t'huis brengen.

عزق is niet beryl, maar waarschijnlijk een fout.

عفريت, zie boven op جن.

عم is عَمّ. *Ami*, mijn oom.

عليه. للعنت l. اللعنة.

عمرة is de onvolledige bedevaart in tegenoverstelling van حَجّ de volledige.

عين is eig. enkelv. oog.

غلياس is **galjas** d. i. eene soort van groote, terwijl *galjoot* eene soort van kleine galeijen is.

فاليق T. a. p. staat فليق. Zie het Woordb.

فعت is niet in het Arabische woordenboek bekend. Vrg. hieronder فوت.

فروسة zou men in 't Arab. voor فروسة rijkunst houden, of ondersteld dat het woord eenigzins fout gespeld ware, toch altijd in verband brengen met فرس paard. Waarschijnlijk bestaat hier verwarring met het Skr. *paroeša*, wreed.

فضة moet zijn فِضّة.

فطو. l. فُطُور

فلقة is niets anders dan het woord plakaat met Arabische letters.

فوت jong, is in het Arab. onbekend.

قدر, T. a. p. beteekent dit woord niet vermogen, maar rang, stand, zoo als duidelijk uit het vervolg blijkt. Ook van *sakĕdar* in de beteekenis van naar vermogen ware een voorbeeld niet overbodig geweest.

قملي is kamelot en wordt ook met eene ب قمبلي geschreven (w. m. z.). Zoo de uitgang al Arabisch is, het woord is Spaansch, camelote, en beteekent stof uit kemelshaar vervaardigd.

كناعم verbeeldt misschien een Maleischen vorm van ناعم, in verband staande met نعمة, w. m. z?

محموع l. مجموع. Het beteekent eig. uit verschillende bestanddeelen zamengesteld: vrg. *istanggi*.

مستحل moet zijn مستحيل.

مسافير moet zijn مسافر.

مخلاي kan zóó geen Arabisch zijn. Het naast ligt مخلي, maar dit beteekent juist het tegendeel, t. w. verlaten, van eene plaats.

مشلهت is verkeerde spelling voor مصلحة, hetzelfde woord als hetgeen onmiddellijk volgt.

مصلحة l. مصلحة.

نفكة moet zijn نفقة, zoo als bijv. in de Hik. Abd. bl. 50 voorkomt.

وسان in het Skr. *āsana*, zetel (vrg. de aant. bij سوساني, met welk woord de و in dit woord wel in verband zou kunnen staan), verward met het Arabische وسن slaap. In het Arab. zou slaapplaats موسن zijn.

وقف. Niet وقف maar وقف, zooals trouwens een aantal woorden (bijv. ماش, نصر, نظر; vrg. رسم) te veranderen zouden zijn, als men de Arabische klankteekens wilde geven in plaats

van de Maleische uitspraak. Men zou eig. met Arabische letters moeten spellen وَقْفْ en met Hollandsche *wakaf*. De eind-**a** is altijd fout. *Wakaf* bet. het stilhouden, het standhouden; niet: naderen.

وِلْدَان is meerv. van وليد kind.

ويدام is geen Arab., maar Vedam, Veda. Die lieden t. a. p. lazen in de veda's.

ياسين. Vanwaar die naam, daar dat hoofdstuk يس سورة heet? Misschien is het voorn. *ini* er in vergissing bij getrokken?

NOG OPGEMERKTE DRUKFOUTEN.

Bl. 5 a. اغقكر l. اغكر.
〃 7 b. l. schoon van verband?
〃 29 b. l. cladostachys, polystachys.
〃 35 a. l. بقتي.
〃 53 b. l. griffioen.
〃 55 b. l. marigold.
〃 67 a. l. *tanam-tanaman*, planten enz.
〃 69 b. l. تمفن.
〃 94 a. l. Skr. *tjarana*.
〃 113 a. l. رأن.
〃 138 b. staat verbogen, l. verbasterd?
〃 153 b. l. sway.
〃 159 b. l. portuur.
〃 161 b. 3 reg. 3 staat: afnemen?
〃 166 a. l. paribâsjâ.
〃 181 a. l. *ikatan*.
〃 259 a. l. *hidangan*.
〃 269 a. l. *bĕrsandar*.
〃 270 a. l. *tĕrtanggoenglah*,

en enkele andere, die ieder gemakkelijk zelf verbeteren kan.

J. PIJNAPPEL Gz.

Aanteekening bij blz. 8 in 't midden.

Men zal kunnen opmerken dat die nieuwe lettervormen, niettegenstaande het blijkt dat ik tegen hun gebruik ben, toch in dit stuk voorkomen. De keus werd mij namelijk niet gelaten. Wilde ik den druk niet vertragen, dan moest ik mij tevreden stellen met de typen die aan de drukkerij waren. Ik zou dat minder gaarne gedaan hebben, zoo ik mij hierdoor niet de gelegenheid geboden en er niet als 't ware eene uitnoodiging in gezien had om over die nieuwe vormen een woord te zeggen.

In de Voorrede en Aanteekeningen op de Pandja-tandĕran, een werk in 1866 door den heer v. d. Tuuk in het licht gegeven, komt op bl. VI de aanmerking voor op den vorm ڤ, die ik in den tekst bedoelde. Hij zegt daar „dat men in Maleische Handschriften die niet op Java zijn geschreven, geen gebruik gemaakt vindt van de ڤ, daar de ف toch *p* uitgesproken wordt, terwijl men in plaats van de ڬ met drie stippen slechts eene ك of wel eene ک met één stipje, ڬ [ja, maar ook van onderen, ڮ] vindt.” Zeker is het zeer algemeen dat gebruik, maar ik zou v. d. T. dien zin toch niet durven naschrijven, uit vrees dat niet deze of gene mij met de stukken zou komen, bewijzen, dat ik dan toch nog zoo heel veel niet-Javaansche handschriften niet gezien had en dat juist zeer oude en fraaije — ik vermoed dat ze uit Atsjih afkomstig zijn — dien vorm met drie puntjes wel degelijk vertoonen. Dat die vorm niet handig is, wie zal het tegenspreken? en zoo ziet men dan ook in andere goede handschriften duidelijk een overgang, een haakje, dat die drie puntjes in één haal verbindt, en zoo werd ten laatste dat haakje zelf een punt. Zoo is ڣ een cursieve vorm der ڤ geworden, die nu echter zijn prototype niet mag verdringen en althans aan het drukschrift moet laten.

In 1868 schreef dezelfde v. d. T., op bl. x van de Inleiding op zijn Vier Maleische vertellingen (het 7e stukje van het Ma-

leische Leesboek, uitg. bij Brill te Leiden), dat het hem aan den noodigen tijd ontbroken had, om *al* de vereischte letterveranderingen te maken. Twee jaar vroeger nu was er een kort verhaaltje uitgegeven, de Hikajat Bibi Sabarijah, waarvan, voor zoo ver ik weet, eerst de catalogus van de onlangs verkochte boekerij van Prof. Millies het jaartal 1866 als het drukjaar en v. d. T. als den uitgever opgaf met de bijvoeging, dat het was eene proef van verbetering van de Arabisch-Maleische letters, van het een noch van het ander waarvan in het boekje zelf iets te vinden was. Doch nu is het zonderling, dat daarin naast de verandering van de vormen der ﺲ , ﺶ , ﻬ en ﻬ met twee stippen, in ﺳ ﺷ ^ ^̈, ook reeds weggenomen is, ofschoon niet op geheel onberispelijke wijs, die „afschuwelijke haak” namelijk de ﺟ en ﭼ, die v. d. T. in dat boekje van 1868 „vooral wilde weghebben”, maar die dáárin nog niet weggenomen is. En wat nog zonderlinger is: terwijl in die kleine Hik. Bibi Sabarijah woorden, waarin meer dan een medeklinker aan de ج of چ voorafgaan, geenerlei misstand aanbieden, komt in een ander Maleisch Leesboek, „waarmede men,” zoo als t. a. p. in dat boekje van 1868 staat, „thans in de drukkerij van Spin alhier bezig is, en waarin men zich niet meer aan die verwenschte haak zal kunnen ergeren,” die afschuwelijke en verwenschte haak nog veel afschuwelijker terug, omdat alleen de voorgaande letter omhoog rijst, zoo als voorgeschreven wordt t. a. p. van de Vier Mal. vertellingen, en niet alle verbondene voorgaande letters, zoodat er nu monstruositeiten in voorkomen als نچاي , فنجار in plaats van نسچاي , فنجار, enz. Dat die vreemde verschijnselen hunne natuurlijke oorzaak hebben, wil ik gaarne aannemen, maar er is nog zooveel te onderzoeken, wat van meer belang is, dat ik naar die oorzaak verder niet nieuwsgierig ben.

Overigens deel ik geheel de meening, dat de Maleische druktypen niet boven alle aanmerking verheven zijn, maar wij zijn reeds heel wat gevorderd, bij vroeger vergeleken, en in de drukkerijen zal men zonder twijfel voortgaan met het materieel hoe

langer hoe meer aan de billijke eischen van den tijd te doen beantwoorden. Maar om daartoe te geraken moet men niet zoo spoedig overgaan tot innovatiën, die de voorsteller later weer intrekt.

Die nieuwe vormen van de س en de ة toch zijn in dat Maleische Leesboek, dat bij Spin en Zoon gedrukt werd, weer prijs gegeven, zoo als ook reeds t. a. p. van de Vier vertellingen was aangekondigd. „Hoewel de inlander liever ـس en ـه gebruikt, kan men toch des noods daarvan afstand doen, daar de andere ook bij hem in gebruik zijn„, zoo heet het daar, en daarmede worden die vormen weer begraven, maar niet zonder de sporen van hun bestaan in de verwarring natelaten, die er nu heerscht, daar ik bijv. de ة wel, maar de ة met twee stippen niet, de ـڤ wel, maar die letter met twee andere verbonden niet heb kunnen gebruiken, en daarvoor ـة en ـغ heb moeten in de plaats gedoogen.

Zien wij, nu wij toch aan dit onderwerp zijn, wat de heer v. d. Tuuk laat volgen op de pas door mij aangehaalde plaats. „Ik mag hierbij wel opmerken, — want er zijn er, die 't ge-„bruik van die lettervormen afkeuren — dat de gestaarte *sin* „en de omgetrokken *h*, die men zoo vaak in handschriften vindt, „onder de bewijzen behooren, dat 't Arabische schrift door de „Maleijers niet onmiddellijk van de Arabieren, maar van de „Perzen is overgenomen. Ik geloof dat men dit ten onzent niet „weet, en daarom de maleische benamingen der drie grond-„klinkers (*baris di atas*, *baris di bawah* en *dihadapan*) in de „spraakkunst zoo vermeldt, als of zij hun naam hadden ont-„leend aan de plaats, waar zij *geschreven* worden, zonder zich „te storen aan de onmogelijkheid uit de plaats van 't klinker-„teeken *u* (*oe*) den naam „vóórstreep„ te verklaren. Die klinkers „heeten in 't Perzisch ook *boven* (زبر), *beneden* (زير) en *vóor* „(پيش), *niet* naar de plaats, die zij in 't schrift innemen, „maar naar die, waar zij in den mond voortgebracht worden, „zoodat de klinker *u* (*oe*) „*vóór*teeken„ heet, omdat hij vóóraan „door aansluiting der lippen in wording komt. De Maleische „naam is dus uit het Perzisch vertaald.„ Er behoort eenige

overmoed toe, om zulke dingen te durven schrijven. Dat de ک een Perzische vorm is, dat is waar, maar daarom is het Arabische schrift nog niet van de Perzen overgenomen. Hoe zoude dan die vorm ڤ voor *p*, waarvoor de Perzen پ schrijven, ontstaan zijn, waarom zou de ک met drie stippen niet liever ڬ geschreven, waartoe zou de ڠ uitgevonden zijn, enz.? De ک behoort tot het zoogenaamde hangende schrift der Perzen en komt niet in Arabische handschriften voor. Het is dus in het Arabisch schrift een vreemd element; het is een hangende letter, de andere zijn staande; zij behooren niet bij elkander, de Perzische ک representeert eene verschillende soort van schrift.

En nu nog die verklaring van de Maleische benaming der klankteekens! Die physiologische observatie den Perzen toegedicht, dat de *oe* vooraan in den mond gevormd wordt! Jammer maar dat de *i* niet onder maar *boven* in den mond gevormd wordt, of zouden de Perzische physiologen verkeerd geobserveerd hebben? En waarom die klinker *streepje*, *baris* blijven noemen, nu men tot de ontdekking was gekomen, dat *bovenstreep* niet beteekende *streep boven de letter*, maar *streep* (!) *boven in den mond gevormd?* Doch waartoe langer hierbij stilgestaan? Eene kleine verontschuldiging er voor vind ik in de poging, om die uitdrukking *vóórstreep* te expliceren. Ik voor mij meen daarvoor tot het Koefische schrift te mogen teruggaan, waarin de drie klinkers door stippen werden aangewezen, boven, onder en waarschijnlijk vóór de letter, want dit laatste durf ik op het oogenblik nog niet voor zeker zeggen. Maar het blijkt zoo toch ten minste, dat die beslissende toon, waarop eene goede explicatie van de benaming vóórstreep voor *onmogelijk* verklaard wordt, hetzelfde oordeel verdient, dat dergelijke uitspraken van dien schrijver, die zoo geschikt zijn om de zwakken en vreesachtigen te imponeeren, reeds zoo menigmaal getroffen heeft. Op dien Perzischen invloed op de Maleische talen (Malajische, schrijft v. d. T.!) hoop ik later nog wel eens terug te komen.

PTOLEMAEUS EN DE INDISCHE ARCHIPEL.

EENE KRITIEK DER VERKLARINGEN VAN DE BERICHTEN VAN CLAUDIUS PTOLEMAEUS.

Wanneer wij ons slechts een viertal eeuwen in de geschiedenis van den Indischen Archipel terugdenken, dan begint alles reeds donkere nacht om ons heen te worden. Wel blijven ons de inlandsche bronnen nog een tijd lang getrouw, als de Europeesche berichten ons reeds zijn gaan ontbreken; maar die Oostindische geschiedboeken zijn niet veel beter dan alle andere Oostersche verhalen, die in dat bijvoegsel Oostersche reeds den stempel dragen van de waarde, die men hun mag toekennen. Allengs ten minste, hoe verder wij in die oude tijden doordringen, verliezen zij alle gezag, en het licht, dat zij verspreiden, is juist genoeg, om ons te doen zien, welke verwarring er rond om ons heerscht. Eindelijk houden ook zij op en het ware ons voor goed ontzegd, den sluijer op te lichten, die het nog vroeger verleden voor ons verborgen houdt, wanneer niet nog enkele lichtstralen ook in die duisternis drongen, doch thans niet meer van binnen, uit het centrum, maar van buiten, uit een ver verwijderd brandpunt.

Dat brandpunt is het Westen. Ptolemaeus, de groote geograaph van Alexandrië, is de eerste, die ons iets van den Indischen Archipel weet medetedeelen. Veel is het niet, maar daar, waar wij niets, volstrekt niets, weten, is eèn enkel bericht al iets waard. En zoo weinig is het toch alweer niet, wat hij ons vertelt.

Ik laat hier volgen, wat Prof. Lassen in zijne Indische Alterthumskunde over de berichten van Ptolemaeus geschreven heeft en maak daartoe gebruik van de vertaling van het gedeelte van dit werk, dat over den Indischen Archipel handelt, door den

heer Dr. A. W. de Klerck, die daarin werd ter zijde gestaan door den heer Neubronner van der Tuuk. Op bl. 54 van het bedoelde boek [1] lezen wij het volgende:

„Van de groote eilandenzee was aan den Alexandrijnschen geograaph Ptolemaios slechts één groot eiland, namelijk Java, en een klein aantal der tallooze kleinere eilanden bekend. De reden van deze weinige bekendheid van Ptolemaios met dit gedeelte van Azië was de omstandigheid, dat de zeevaarders langs de kust van Malaka en van Sumatra tot aan de meest zuidelijke punt van het eerste land zeilden, en van daaruit of hunne reizen zuidwaarts naar Java, of noordwaarts naar Siam voortzetten.

„Van de kleinere eilanden, van welke de Alexandrijnsche geograaph melding maakt, lagen de „Sindai" genaamde en door anthropophagen (menscheneters) bewoonde in het N. W. en Z. W. van het voorgebergte *Maleoe kolon* of kaap Trĕngganou [2]; het meest noordelijke dezer drie eilanden moet Poelou (d. i. *eiland*) Roepat, aan de kust van Sumatra, het middenste, niet genoemde, het meer noordelijke Poelou Pantjor en dat van den *Agathodaimōn* (*den goeden geest*), een der tot de eilandengroep der straat Malaka behoorende geweest zijn. Dit laatste zal waarschijnlijk een heiligdom bevat hebben. Het is vreemd, dat de naam dezer drie eilanden bewijst, dat er zich ook Indiërs hadden gevestigd, terwijl zij toch door kannibalen werden bewoond. Daarom gis ik, dat zich onder de onbeschaafde oorspronkelijke bewoners dezer eilanden Indische kooplieden hadden gevestigd. Het eten van menschen moet toen onder die eilandbewoners algemeen verspreid geweest zijn, omdat zij ook bij de bewoners der twee overige, aan Ptolemaios bekende, eilandengroepen heerschte. De eerste bestond uit vijf, *Baroësai* genaamde, eilanden, die wij niet met Ptolemaios, even als de voorgaande, in het Z. W., maar in het N. O. moeten zoeken.

„Het kunnen slechts de vijf langs de oostkust van Sumatra liggende eilanden Lingga, Bangka, Poelou Leat, Long en Bĕlitoeng zijn. De tweede groep, de drie *Saladibai* [3] genaamde

---

[1] Lassen's geschiedenis van den Indischen Archipel, Utrecht 1862.

[2] Dr. N. v. d. T. teekent hierbij aan: „In *Maleoe Kolon* herkent men zonder moeite *Malajoe koelon* (Jav. *westelijke Maleijer*); zonderling dat wij hier den naam *Malajoe* vinden, daar wij van elders weten, dat deze van zeer jonge dagteekening is; dat hier *koelon* gebruikt wordt, kan met betrekking tot het eigenlijke Java, dat meer oostelijk gelegen is en de Soenda-landen niet insluit, opgevat worden."

[3] Lassen teekent aan: „De naam dezer eilanden komt overeen met een Sans-

eilanden komen overeen met de in de straat Soenda bij de westkust van Java liggende eilanden Panaitan (of Prinseneiland), Poelou Krakatau en Sibĕsi.

„Dat *Jabadioe* van den Alexandrijnsche geograaph Java is en de naam uit *Jawadwīpa* is verbasterd, heb ik vroeger aangetoond, even als dat de door hem gegeven vertaling van den naam door gersteneiland zich liet regtvaardigen, door aan te nemen, dat het woord *jawa* op de eenigste in den ouden tijd op dit eiland bekende soort van koren, *djĕwawoet*, is toegepast. Volgens de berigten, waaruit Ptolemaios putte, bragt Java veel goud voort en naar de analogie van de aan vele landen van Achter-Indië om hunnen rijkdom in metalen door de Helleensche reizende handelaars gegevene benamingen van „goudland, zilverland, koperland" en van het „gouden schiereiland" te oordeelen, wordt de rijkdom in zilver door den naam van de toenmalige hoofdstad *Argurē* (*de zilveren*) aangewezen, die waarschijnlijk dezelfde is geweest als de oudste, op Java gestichte, op de zuidwestkust gelegene, stad *Giling wĕsi.* [1]

„Wat nu de berigten van Ptolemaios betreft, moet hij onvoldoende bronnen hebben gevolgd, daar Java zeer arm is in edele metalen. De Hollandsche regering beproefde de ontginning van goud- en zilvermijnen, maar gaf dit plan spoedig weder op. Goud wordt wel in het zand van vele rivieren van Java gevonden; maar de bergen van het eiland zijn over het algemeen niet rijk in metalen, wanneer men daaronder lagen of metaal-

---

kritschen *Sjaladwipa;* evenwel weet ik niet, of de met het eerste woord genoemde Indische boom er op groeit." v. d. T. zegt daarentegen het volgende: „Millies houdt te regt *Saladibai* voor *salat-dibai*, van *salat* (Mal.), *straat* en bepaaldelijk *straat* van Malaka; zoodat de in die straat gelegene eilanden daarmee bedoeld zullen zijn. Naar de regelen van het Sanskr. zou *salat-dibai* „saladdwipa" moeten worden en daaruit is het wegvallen van de *t* van het Mal. *salat* te verklaren." Eindelijk voegt de vertaler zelf hier nog bij, dat deze eilanden, volgens eene andere lezing Σαβαδεῖβαι νῆσοι genaamd, nu eens voor Lingga, dan weder voor Poelou-Way, ook wel voor een gedeelte van Sumatra gehouden worden.

[1] v. d. Tuuk teekent aan: „Lassen merkt zelf op (zie III. bl 271), dat Ptolemaios nu eens de landen naar de bewoners noemt, dan weder de werkelijke namen opgeeft. Hieruit zouden wij moeten besluiten, dat met zijn *Iabadioe* zoowel Java als Malaka en Sumatra kan bedoeld zijn, daar hier dan *Jaba* op de natie slaat en dus het ras in het algemeen aanduidt, even als later de Arabieren hun *Djawi* zoowel op de Javanen als op de Maleijers en andere stamverwante natiën hebben toegepast. Daaruit volgt dus, dat men de hoofdstad *Argurē* even zoo goed op Malaka kan gaan zoeken, en dan dien naam uit *Perak* (nog heden den naam van eenen staat op Malaka), dat in het Mal. *zilver* beteekent, kan verklaren."

houdend gruiszand van eenige beteekenis verstaat. Het is dus waarschijnlijk, dat de grootere rijkdom in goud van het naburige Malaka heeft aanleiding gegeven, dat de bezoekers van Indië dien rijkdom aan goud ook op het minder bekende Java toepasten. De uiterste grenzen, tot welke zich de kennis van Ptolemaios uitstrekte, waren de drie naar de *Satyrs* genaamde eilanden, omdat zij volgens de fabelachtige berigten der zeevaarders staarten hadden even als de Grieksche halve goden. Twee daaronder kunnen slechts Madoera en Bali zijn, en van welke de eerste in de oudste Javaansche overlevering, de tweede daarentegen vooral in lateren tijd voorkomt. Het derde eiland is waarschijnlijk het ten oosten, digt bij Bali gelegene, Lombok.

„Hiermede is de voorstelling der in de geographie van Ptolemaios bewaard geblevene beschrijving der eilanden van den Indischen Archipel en de verklaring er van ten einde gebragt."

Dus het eiland Java, het schiereiland van Malakka en een aantal eilanden, langs de oostkust van Sumatra ten zuiden van dat schiereiland en tusschen Sumatra en Borneo gelegen, en ook de eilanden beoosten Java, Bali en Lombok waren aan Ptolemaeus bekend. Sumatra en Borneo noemt hij niet. Of hij echter met Jabadioe ook niet wel Sumatra zou kunnen bedoeld hebben, daaraan is blijkens de laatst medegedeelde aanteekening van den heer v. d. Tuuk wel eens gedacht. Omtrent de juiste bepaling der kleinere eilanden is men het, zoo als licht te begrijpen valt, ook niet overal eens; alleen omtrent het schiereiland van Malakka, de Aurea Chersonesus der ouden, is geen twijfel over.

Een belangstellend onderzoek van de berichten van Ptolemaeus heeft mij gansch andere zaken geleerd. Ik ga de resultaten van dit onderzoek thans meedeelen en hoop aan het einde daarvan een geheel andere voorstelling te geven van de kennis, die de Grieken, of laat ik liever zeggen, Ptolemaeus van den Indischen Archipel bezat. Men vergelijke dan beide resultaten en behoude het betere.

De nevensgaande kaart geeft den omtrek der kusten en de eilanden aan gene zijde van den Ganges, zoo als die bij Ptolemaeus gevonden worden. Tot goed verstand van die kaart zij hier alleen gezegd, dat de lengtegraad-verdeeling van Ptolemaeus met den meridiaan van Ferro begint; voorts dat ik de kaart uit zijne plaatsbepalingen heb opgemaakt en alle plaatsen door een punt heb aangewezen en, gemakshalve voor mij zelf, alleen

verwaarloosd heb de afnemende lengte der breedtegraden, die het van geen het minste belang was hier terug te geven.

De kaart bevat twee gewesten, Indië aan gene zijde van den Ganges en Sinae. Den meridiaan van 173° wijst Ptolemaeus als grensscheiding tusschen die beide gewesten aan. Wat is natuurlijker dan er het nog heden zoo genoemde Achter-Indië en China in terug te vinden? De Megas Kolpos is dan de Golf van Siam en wanneer men nu bedenkt, hoe volkomen onbekend de ouden met China waren en ziet, dat zij den Indischen Oceaan nog als eene middellandsche zee beschouwden, door zich een onbekend land te denken, dat in het zuiden Azië met Afrika verbond; dan kan het ons niet verwonderen in het oosten op onze kaart eene kustlijn te vinden, die, in plaats van naar het oosten en noorden om te buigen, naar het zuiden loopt, om zoo in het uiterste zuiden die bovengenoemde vereeniging te vormen. Men heeft er dan ook niet aan getwijfeld, of dit was inderdaad zoo de voorstelling van Ptolemaeus. Maar men is daarbij toch wel wat voorbarig te werk gegaan en heeft zich geen rekenschap afgelegd omtrent de volgende bezwaren.

Vooreerst is aan Ptolemaeus ons China niet onder den naam van Sinai bekend, maar hij noemt het Serica en onderscheidt Sinai en Serica naauwkeurig. Sinai grenst bij hem ten noorden aan Serica, ten oosten en ten zuiden aan onbekende landen, ten westen aan Achter-Indië en aan de Groote Golf.

Verder geeft de doorgaande degelijkheid van zijn werk ons geen recht, om die zuidwaarts strekkende kustlijn zoo maar om te buigen en er eene noordelijke richting aan te geven. Met dat onbekende Zuidland van hem is het iets anders, maar daarvan erkent hij dan ook, dat het hem geheel onbekend is. Tot Kattigara toe geeft hij de plaatsen op, die hem langs de kust bekend zijn geworden. Kattigara is de zuidelijkste plaats, die de kooplieden bezoeken. Het is niet een verste punt, waartoe de een of andere avonturier het gebracht heeft, neen, het is het einddoel eener bezochte route. Daarin, zegt Ptolemaeus (I, 17), komen allen, die daarheen varen overeen, dat de weg daarheen oostwaarts is en voor die van daar terugkeeren westwaarts, en dat de tijd, dien zij er voor noodig hebben, onzeker is. — En nu zou men van de Groote Golf al door zuidwaarts naar die plaats hebben kunnen zeilen, steeds langs de kust, tot het zuidelijkste punt, dat men ooit bereikt had, en toch zou die Groote Golf die van

Siam wezen, waaruit men, van de noordelijkste bocht uit zuidoostwaarts varende, lang voor dat men de breedte van het zuidelijkste punt van het Maleische schiereiland, dat men toch eerst om had moeten zeilen om in die golf te komen, bereikt had, weer in de open zee zou moeten gekomen zijn? — En hoe zou men verder, aan dat Kattigara aangeland, dat men nu wel op de kust van Annam diende te zoeken, met mogelijkheid aan een zich westwaarts van daar naar Afrika uitstrekkend land hebben kunnen gaan denken? — En zou Ptolemaeus, de grenzen tusschen Achter-Indië en Sinae in de noordelijkste bocht van die golf stellende, daarmee Siam langs den Menam in twee verschillende landen gedeeld hebben? Siam, waarvan het middelpunt steeds aan de rivier gelegen was? — Al die bezwaren heeft men zich niet voorgesteld, toen men in den Megas Kolpos den Golf van Siam zag.

Maar welke golf zal het dan wezen, wanneer het die niet is? De keus is niet moeijelijk, want er is slechts eene, die in aanmerking kan komen, te weten de Golf van Martabán. Ik weet wel, dat die zoo groot niet is, als Ptolemaeus meende; maar dit kan geen bezwaar maken. De Zee van Azof, zooveel naderbij, is bij hem zoo groot als de Zwarte Zee en strekt zich uit tot halverwege de Oostzee. Spanje is bij hem bijna een driehoek. Vóór-Indië is bij hem zóó vervormd, dat als men eene lijn trekt van den Indus tot den Ganges, dat schiereiland zich niet meer dan een vierde van de lengte dier lijn naar het zuiden uitstrekt en bovendien, van onderen nog bijna even breed als van boven, ten zuiden van zich Taprobane heeft liggen, zeker niet veel kleiner dan geheel Voor-Indië zelf. Onbekendheid rekt de grenzen der landen dikwijls buiten verhouding uit. Toen Ceilon nog het verste eiland was, dat men in het oosten kende, stelde men zich de omtrekken daarvan veel grooter voor, dan zij inderdaad waren. Dat de Brahmanen zelf dit deden, zoodat het werkelijke Ceilon later onder andere namen van Lanka onderscheiden werd, lezen wij bij Lassen (Il. I. 200, noot 3). In Ptolemaeus' tijd was Ceilon reeds meer uit de nevelen te voorschijn getreden en tot betere verhoudingen teruggebracht; maar de lange kustlijnen waren daarmede niet van de kaart verdwenen, zij hadden zich slechts verder naar het oosten verplaatst. De algemeene richtingen zijn overigens nog zoo kwaad niet, maar de manier om de plaatselijke ligging te bepalen uit den tijd, tot het afleggen der distantie van de eene plaats naar de andere benoodigd, waar dan wel eens voor tegenspoeden op

reis een willekeurig stuk afgenomen werd (immers dit was het eenige middel van plaatsbepaling, wanneer astronomische waarnemingen ontbraken, waarvan anders Ptolemaeus zoo trouw gebruik maakt), bracht misstanden te weeg, die, zoo zij al niet eene algemeene richting der kusten naar het noorden in eene naar het zuiden veranderden, haar toch wel heel wat van streek konden brengen, ja zelfs, als men slechts één punt had, waarvan men uitging, de richting en de lengte der gebogen kustlijnen, zoodra zich deze wat verder uitstrekten, tot onkenbaarheid toe konden veranderen. Overigens zijn, wanneer wij aannemen, dat de Groote Golf van Ptolemaeus die van Martabán is, alle bovengenoemde bezwaren opgeheven. De Sinae zijn door de rivier Saloeën van Achter-Indië gescheiden, gelijk tegenwoordig nog de Lao-volken [1] en de Siameezen van Birma en Pegoe. [2] En de kust loopt strak zuidwaarts tot nog veel verder, dan het Ptolemaeische Kattigara kan gelegen hebben. De juiste ligging dier plaats te bepalen heeft zijne bezwaren. Geen hedendaagsche naam meer, die daarop gelijkt. Ptolemaeus zegt (I. 17), dat men van de hoofdplaats der Sinae zuidwestwaarts daarheen ging. Die hoofdplaats noemt hij ook Sinae of volgens eene andere lezing Thinae, [3] maar in de onmiddellijke nabijheid plaatst hij Kokkonagara en Saraga of Sagata, en wanneer men nu om de geographische gesteldheid van dat land met eenigen grond vermoeden mag, dat die plaatsen niet op het Maleische schiereiland zullen gelegen hebben, maar dicht bij de rivier Menam, daar waar ook tegenwoordig nog de hoofdplaats ligt, even als in oude tijden, zoover de heugenis rijkt, het geval was, ofschoon toen wat noordelijker dan thans — misschien zou iemand in Sagata nog een spoor van Sangkalók, de oudste bekende hoofdstad van Siam, meenen te kunnen ontdekken —; dan zou ik er toe kunnen komen, om Kattigara daar te zoeken, waar tegenwoordig de beste haven van deze geheele kust, waar Mergui ligt. [4] Daar komt bij, dat Ptolemaeus hier eene rivier plaatst, die van verre uit het noorden komt, iets dat bij uitnemendheid op de rivier van Tenasserim zou passen, die ook dit met die van Kattigara zou gemeen hebben, dat zij de voornaamste rivier in deze streken

---

[1] Zie hierachter de uitweiding over den naam China, bl. 58.

[2] De Saloeën is namelijk de Serus van Ptolemaeus, waarvan Lassen de rivier van Kambodsja maakt.

[3] Zie de aangehaalde uitweiding.

[4] Lassen plaatst het daar, waar tegenwoordig Kanton ligt!

is. En is deze bepaling zelfs maar in 't algemeen juist (zuidelijker zou ik niet willen gaan, dan eerder nog wat noordelijker, desnoods tot Amherst toe), dan mogen wij er de verrassende gevolgtrekking uit afleiden, dat er destijds in het tegenwoordige Siam reeds een middelpunt van wat meer beschaving geweest is, een vrij bloeijend rijk misschien, immers dat handelsbetrekkingen had met Voor-Indië, van waar men in de haven van Kattigara de producten des lands kwam afhalen. En zoo begrijpt men tevens, dat Kattigara het einde der reis was.[1]

Na aldus in den Megas Kolpos van Ptolemaeus de tegenwoordige Golf van Martabán te hebben teruggevonden, is er een ander punt op onze kaarten, dat wij nu ook op die, welke volgens de opgaven van den Alexandrijnschen geograaph zijn geteekend, behooren te vinden. Ik bedoel Kaap Negrais, den hoek namelijk, dien de west- en zuidkusten van Pegoe zamen maken, daar waar de kust haar zuidwaartschen loop in een oostwaartschen verandert en de genoemde golf vormt. Volgt men de kust der Groote Golf, dan ontmoet men in het Promontorium Magnum[2], waar de kust van richting verandert en westwaarts voortgaat, een punt, dat zich met de tegenwoordige Baragoea-Punt vergelijken laat, van waar uit de kust zich even als op onze kaart vlak westwaarts naar Kaap Negrais uitstrekt. Nog een eind ver kunnen wij op onze kaart die richting vervolgen, maar dan wendt de kust zich plotseling naar het zuiden, om daar een aanhangsel te vormen, een schiereiland, waarvan onze tegenwoordige kaarten niets weten. De rivieren, die bij Ptolemaeus langs deze geheele kust in zee vallen, komen een nieuw bewijs leveren voor de juistheid onzer opvatting, dat wij hier met de Golf van Martabán, en niet met die van Siam, te doen hebben. Wij hebben hier het mondingsdelta van de rivier Iráwadi. In de Golf van Siam vallen aan de westkust geen rivieren van eenig belang in zee, maar in die van Martabán

[1] De naam *Kattigara* zelf zou hier ook nog wel mee in verband kunnen staan. De uitgang is zeker verbasterd uit *Nagara*, stad, en *Katti* doet denken aan den naam *Tsjetti*, dien men tegenwoordig aan de niet Mohammedaansche bewoners van de kusten van Malabar en van Koromandel geeft. Kattigara zou dus hebben kunnen beteekenen de stad der Tsjettis, ongeveer zooals wij tegenwoordig zeggen *Kampong Kling*. — In *Kokkonagara* zou men het Siamesche *kok*, wilde olijfboom, dat bijv. in den naam van de tegenwoordige hoofdstad *Bang-kok*, dorp der wilde olijven, voorkomt, kunnen vermoeden.

[2] Ptolemaeus noemt het eigenlijk maar het Voorgebergte aan het begin van de Groote golf.

storten zich uit het noordwesten alle mondingsarmen van de genoemde rivier, die met elkander een delta vormen, dat in uitgestrektheid niet veel voor dat van den Ganges onderdoet en dat van den Nijl ver overtreft. Van die mondingen zijn de oostelijke en westelijke de voornaamste, en ook de bij Ptolemaeus Daonas genoemde rivier, die dan een oostelijke mondingsarm van de Iráwadi zou kunnen zijn, is van alle, die hij in deze streken noemt, de grootste. — Maar gaan wij nu verder westwaarts, komen wij aan dat aanhangsel, dan hapert er wat. Wát dat is, zullen wij later zien.

Wij laten thans de kusten van het vaste land rusten en begeven ons tot de eilanden. — Die eilanden werden op de vaart naar Kattigara zeker niet aangedaan. Op de reis daarheen zal men zich wel zooveel mogelijk aan de kusten van het vaste land gehouden hebben. Maar dat zij eens op eene reis daarheen ontdekt zijn, dat een schip, van de koers afdwalende, eerst het meest noordelijke gevonden heeft, hetgeen dan de ontdekking van alle overige kan ten gevolge gehad hebben, dat alles is zeer wel mogelijk. In zulk een geval moet het schip bij Kaap Negrais te ver van land zijn geraakt en in plaats van om de oost te houden naar het zuiden zijn blijven koers zetten en daarop dan ook spoedig de Andamanen bereikt hebben. Het is echter ook mogelijk, dat men van het Zuiden van Indië, bijvoorbeeld van Ceilon uit, oostwaarts gezeild is, en dan zou, ook met het oog op stroom en winden, de groep der Nikobaren het eerst moeten gevonden zijn. Zelfs is, geloof ik, de mogelijkheid niet te ontkennen, dat Java direct van Ceilon uit ontdekt is, daar het Indische schepen evenzoo kan gegaan zijn als later den Chineeschen pelgrim Fahian, die, van Ceilon uit over zee naar China willende terug keeren, door stormen beloopen met zijn schip op de kust van Java geworpen werd en van Sumatra niets bemerkte, waarvan hij ook op zijne verdere reis van Java naar China, evenmin als van Borneo of eenig ander eiland, eenige kennis schijnt opgedaan te hebben. Maar uit diezelfde reis van Fahian zou men, wanneer dit bericht vertrouwen verdient, tevens mogen opmaken, dat, zoo al vroeger eens een schip langs dien weg Java kan bereikt hebben, die weg toch nooit de gebruikelijke geworden is, daar zij anders in Fahians tijd niet zoo vergeten zou zijn geweest. Het is waar, men zou dat verhaal ook zoo kunnen opvatten, dat Fahians schip door den storm genoodzaakt werd Java aan te doen, dat anders niet pleegde

te geschieden, maar die opvatting wordt weersproken, door hetgeen ook nog uit datzelfde verhaal blijkt, dat de Chineezen onderweg gaarne zooveel plaatsen aandeden, als hun mogelijk was.

Doch toen nu die eilanden eenmaal gevonden waren, is de vaart daarop toch niet met die op Kattigara verbonden geweest. De opgaven van Ptolemaeus doen ons althans daartoe besluiten. Want òf die eilanden, die daar zoo op dezelfde breedte liggen als Kattigara, zouden dan de Andamanen moeten zijn, òf zoo zij zuidelijker lagen, zou daarmee onze geheele plaatsbepaling van Kattigara vervallen, dat dan ook zuidelijker moest komen te liggen. Een en ander is even onmogelijk. Die langwerpige groep der Andamanen, alle onaanzienlijke eilandjes, van het noorden naar het zuiden uitgestrekt, zou door Ptolemaeus niet kunnen voorgesteld zijn op de wijs, waarop wij op onze kaart al die eilanden, in Noord en Zuid en Oost en West verspreid, zien liggen, en het andere laat zich alleen ter wille van die eilanden en tegen alles in, wat wij daarover reeds gezegd hebben en wat wij nog zullen zeggen, ook niet volhouden.

Wij mogen het er dus voor houden, dat er uit Voor-Indië tweeërlei vaart om de oost bestond, de eene naar de noordoostelijke kusten van de golf van Bengale, vlak oostwaarts, de andere zuidoostwaarts naar de eilanden. Dat de laatste vrij wat avontuurlijker was en zeldzamer zal ondernomen zijn, is waarschijnlijk. Van eene bepaalde vaart op die eilanden, zooals die op Kattigara plaats had, vernemen wij bij Ptolemaeus niets, en de berichten, die hij omtrent die eilanden kon opzamelen, zijn zoo vaag, dat hij de twee verste groepen en Iabadioe naast elkander op dezelfde parallel plaatst als Kattigara; want ook zij waren de verste punten, maar die men meer westelijk in het zuiden bereikt had.

Onze kaart bestaat dus uit twee elementen, de kusten van het vaste land en de eilanden, en terwijl nu het vaste land er in het noorden en noordwesten opgebracht is, acht ik de eilanden daar in het zuiden en zuidwesten maar bijgevoegd, tegen aan gepast, ieder der beide bestanddeelen op zich zelf met niet zoo geheel verkeerde verhoudingen, maar onderling buiten het minste verband. Ik houd het voor een bloot toeval, dat de zuidelijke eilanden op eene niet zoo geheel verkeerde breedte liggen, want voor de meer noordelijke gelijkt die nergens naar. Zoo is ook de breedte van de Gangesmondingen slechts een graad of vier vijf te zuidelijk, terwijl Kattigara ruim 20° te veel zuidelijk

ligt. In de lengte is de fout altoos nog vrij wat aanzienlijker; daarin ligt het Ganges-delta bij Ptolemaeus wel 40° te oostelijk. Dat is alles het gevolg van de strenge logika der getallen. Wij zien hier, hoe weinig waarborgen van naauwkeurigheid de bepaling van de ligging der plaatsen gaf, wanneer die, zoo als hier, alleen uit de reisrouten moest worden opgemaakt.

Om dus die eilanden te recht te brengen, moeten wij niet zoeken van binnen naar buiten, om zoo te zeggen, op de wijs als door Lassen en anderen gedaan is, uitgaande van het schiereiland van Malakka als een vast punt; want Ptolemaeus kende dat geheele schiereiland niet. Wij moeten ze geheel op zich zelf beschouwen. Daartoe zal ik beginnen met de woordelijke vertaling van den tekst van Ptolemaeus te geven. [1]

„De volgende eilanden nu worden in dit gedeelte van Indië „opgegeven:

„Bazakata (Βαζακάτα) 144½ OL., 9½ NB. (In de Latijnsche „vertaling 149.30 en 9.40.)

„Saline (Σαλίνη) 147, 9⅓ (In de Lat. vertaling 147, 9.40) [2].

„In dit zegt men, dat vele schelpen zijn en dat de inwoners „altijd naakt loopen en Aginnatae heeten.

„Ook zijn er drie menscheneters-eilanden, Sindae (Σίνδαι), „waarvan het middelste gelegen is op 152⅓, 8⅓ Z (Lat. vert. „152, 8.40 Z).

„Het Eiland van de Goede Fortuin (Ἀγαθοῦ δαίμονος, Bonae „Fortunae) 145, 4¼ (Lat. vert. 145. 15, 0).

„Vijf Baroessae (Βάρουσσαι), wier inwoners men beweert, dat „menscheneters zijn en waarvan het middelste gelegen is op 152⅓, „0⅓ Z (Lat. vert. 152.40, 5.20 Z).

„Drie Sabadeibae (Σαβαδεῖβαι) [3], van menscheneters, waarvan „het middelste gelegen is op 160, 8½ Z (Vert. eveneens).

„Jabadioe (Ιαβαδίου), hetgeen beteekent Gersteiland. Men zegt, „dat dit eiland zeer vruchtbaar is en zeer veel goud voortbrengt „en aan den westelijken uithoek eene hoofdstad heeft, de Zilveren „geheeten, die gelegen is op 167, 8½ Z (Vert. eveneens).

„De oostelijke uithoek echter op 169, 8⅙ Z (Vert. 169.8).

„Drie Satyrseilanden, waarvan het middelste gelegen is op „171, 6⅙ (Vert. 171, 2.30).

---

[1] Naar de uitgaaf van Bertius. Amst. 1618.

[2] In oudere uitgaven en op de straks te bespreken kaart ontbreekt dit eiland.

[3] De lezing Saladibai, die wij boven bij Lassen hadden, heb ik in geen der door mij gebruikte edities gevonden.

„Die deze bewonen, zegt men, dat staarten hebben, zoo als „men de Satyrs afbeeldt.

„Men zegt, dat hier ook nog eene groep van tien eilanden „ligt, Maniolae (*Μανίολαι*) geheeten, in welke men zegt, dat de „schepen, die ijzeren spijkers hebben, worden vastgehouden en „dat zij daarom houten gebruiken, opdat niet de magneetsteen, „die daar voorkomt, ze aantrekke, en dat zij door menschen„eters bewoond worden, Maniolai geheeten. Het middelste ligt „op 142, 2 Z (Vert. eveneens).„

Men zal onder die negen verschillende namen al licht een paar bekende hebben opgemerkt. En toch zou men zich bedriegen, wanneer men in den naam Baroessai het tegenwoordige Baroes wilde herkennen. Die plaats is van veel te jonge dagteekening, om er hier aan te mogen denken. Ik zou eerder geneigd zijn in dat woord den naam te zien der eilandengroep, die de Arabieren waarschijnlijk Nedsjebaloes genoemd hebben (want er zijn verschillende lezingen van dat woord), een naam dien ik wel niet versta, maar dien ik mij toch wel zamengesteld kan voorstellen uit twee woorden, waarvan het laatste *baloes* zou luiden en het eerst uit *noesa*, eiland, verbasterd zou kunnen zijn. De tegenwoordige naam Nikobar geeft datzelfde woord onder een anderen vorm weder. De identiteit dezer namen, Nedsjebaloes en Baroessai, die overigens niet het eerst door mij is opgemerkt, daar ik haar reeds vermeld vind door Stüwe, die Handelszüge der Araber, p. 310, wint door eene andere opmerking zeer in waarschijnlijkheid. Wij weten namelijk door de Arabieren, dat de Chineezen vroeger voeren tot Ceilon. Het is vreemd, dat men voor de verklaring van Arabische namen in deze streken daarop nooit gelet heeft. Het ligt voor de hand, dat die naam Nedsjebaloes, waarvan, hoe ook verbasterd, het laatste lid toch altoos de l behouden heeft, door de Chineezen aan de Arabieren bekend zal zijn geworden, die de r niet kunnende uitspreken, van Baroes Baloes gemaakt hebben.

Sindae doet aan Soenda denken. Grooter bezwaar dan het verschil van klinker in de eerste syllabe zou de betrekkelijke ligging van de Baroessai en de Sindai opleveren. De ligging der eerstgenoemde is zelfs zoo, dat zij voor dezen of genen nog wel in het belang der verklaring van dien naam door Baroes zou kunnen blijven pleiten, want de ligging der Baroessai van Ptolemaeus loopt met die van Baroes niet zóó uiteen, als met die der Nikobaren. Doch welk gewicht kunnen wij hier aan die

plaatsbepalingen hechten! In de uitgaven van Ptolemaeus zelf verschillen de Grieksche tekst en de Latijnsche vertaling bij de plaatsbepaling der Baroessai bijna vijf graden! Van al die eilanden was de kennis nog veel te oppervlakkig, om hunne ligging zoo juist te kunnen opgeven. De Sindai, Sabadeibai en Jabadioe lagen het verst, dat waren al te maal onbekende eilanden in het verre zuiden; die stelde men op ééne lijn en zoover verwijderd mogelijk, op gelijke afstanden van elkander, vlak tegen de lijn, waarlangs het onbekende Zuidland de zee ten zuiden afsloot en Azië en Afrika zamen verbond Daardoor kwamen zij van zelf op de hoogte van Kattigara te liggen. Van de Baroessai wist men ten minste nog zooveel, dat zij wat dichter bij lagen en zij werden dus wat noordelijker gesteld.

Sabadeibai nu houd ik voor hetzelfde eiland als Jabadioe. Misschien is het slechts eene verkeerde spelling of uitspraak. Op den naam komen wij later nog eens terug. Dat even als bij Sindai drie eilanden dien naam zouden dragen, maakt ons slechts omtrent die drie Sindai ook wantrouwend. Wie zou buitendien aan zulk een getal hechten willen, dat hoogstens eene herinnering zal bevatten van meer dan ééne aangedane plaats? Dat Jabadioe van de drie het bekendste was, blijkt uit het bijgevoegde. Die beide andere, daar wist men niet veel van — wat ook daaruit blijkt, dat men Sabadeibai als een afzonderlijke groep eilanden opgaf — daar woonden al te maal menscheneters.

Doch wat zullen wij met die vier meer noordelijke eilanden of groepen beginnen? Om die Aginnatae, die Saline bewonen, zou iemand, ofschoon naar het mij voorkomt wel wat gewaagd, aan het noordelijkste deel van Sumatra, Atsjih kunnen denken. Bazakata en Saline liggen het meest noordelijk, maar, het eerste althans, op onzekere lengte. Aannemende dat de Baroessai de Nikobaren zijn, zoo worden wij dus voor hen naar de Andamanen heengewezen, want andere eilanden zijn hier niet. Maar zoo een paar eilanden van deze groep, die zoo recht van het noorden naar het zuiden gestrekt is, door Ptolemaeus op zulk eene wijs kunnen voorgesteld zijn, dan is het slechts ééne schrede verder, om het er voor te houden, dat die eilanden daar zonder eenigen grond zoo geplaatst zijn, dat wil zeggen, dat wij er òf een paar eilanden, welke ook, in kunnen zien, die, zoo lang men het niet beter wist, maar op goed geluk daar neder gezet zijn, òf een paar namen, die men uit de een of andere vergissing voor die van een paar eilanden hield. Wie weet, of

dat Saline niet met Salika, een der namen van Ceilon, in verband staat.

Maar nu blijven nog over de Maniolae, het Eiland der Goede Fortuin en in het oosten de drie — wederom drie — Satyrseilanden. Deze laatste behooren bij het vastelandsgedeelte der kaart. Zij liggen in de nabijheid van het Voorgebergte der Satyrs en van de Wildedierengolf. Althans in de Latijnsche vertaling, want de Grieksche tekst plaatst ze omstreeks 4° zuidelijker. Men zou aan apen denken, wanneer het niet vreemd was, dat de zeevaarders eerst hier apen gezien en ze voor Satyrs gehouden hadden. Maar dit behoeft men toch ook zóó niet aan te nemen. De eilanden kunnen hun naam te danken hebben aan de menigte apen, die de eerste bezoekers hier ontmoetten en de verwisseling van den naam Apeneilanden kan later in het Westen geschied zijn ter wille van hen, bij wie die dieren onbekend waren, dat wil zeggen ter verklaring. Maar welke eilanden dat nu zijn? Ik denk voor het naast een paar van de groote menigte, die langs deze geheele kust van Tenasserim liggen, een paar representanten van den Mergui-Archipel.

De Maniolae met den Magneetberg behooren meer in verhalen als die van de Duizend en één nacht, dan hier bij Ptolemaeus t'huis. Zij komen ook zoo op hun eigen gelegenheid achteraan en liggen daarbij zoo ter zijde, juist als of zij er niet bij behooren, dat het allen schijn krijgt, als of de een of ander ze later er bijgevoegd heeft. Want om aan Moesala of Mensala te denken, dat tegenover Tapanoeli ligt, of zelfs misschien wel aan dit, dat eigenlijk Tapianoeli luidt, zou ik, hoe verleidelijk de overeenkomst der namen is, niemand aanraden. Dat Moesala is zeker het Arabische مَنْزِلَة a a n l e g p l a a t s, hetgeen overigens als men de identiteit dier namen aannam, het vermoeden van interpolatie zou bevestigen. W. van Humboldt brengt in zijne Kawi Sprache, dl. I bl. 61, het Skr. *mani* met Maniolae in verband, maar den uitgang van dit woord verklaart hij niet. Men zou van zulk een gevierden taalkundige als von Humboldt niet verwachten, dat hij zich even spoedig met zulke afleidingen te vreden stelde, als Lassen of als andere schrijvers van minder naam dan zij.

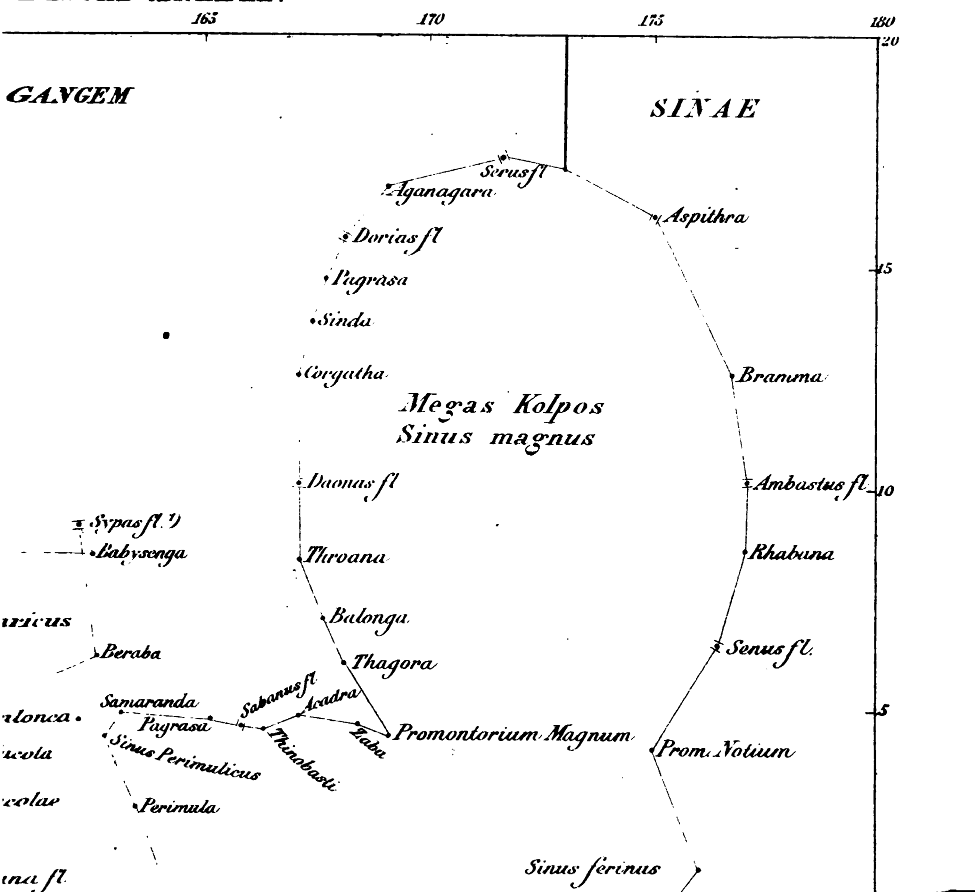
Maar wat zullen wij nu eindelijk zeggen van dat Eiland der Goede Fortuin of van den Goeden Geest, voor wien Lassen in zijne gedachte reeds een heiligdom op dat eiland gesticht heeft? — Ik denk, dat een oude kaartenteekenaar nog van een ander eiland gehoord had, waar hij geen weg mee wist, en dat hij dit

op zijn kaart aanteekende zonder naam, omdat hij dien niet kende of omdat hij voor zich zelf niet noodig vond, dien er bij te zetten; en dat naderhand een ander, die kaart met dat eiland er op vindende, het op zijn kaart overgenomen heeft als het eiland van dien teekenaar, en dat eindelijk die eerste teekenaar Agathodaemon heette. Waarlijk, het is geen roman, dien ik dicht. Wij weten, dat een zekere Agathodaemon kaarten bij het werk van Ptolemaeus teekende. En wanneer het, wat ik niet weet, misschien nog niet geheel zeker was, of de kaarten, die in de oude uitgaven van dien schrijver gevonden worden, van dien Agathodaemon oorspronkelijk zijn, dan acht ik ons Agathodaemons-Eiland een schoon bewijs ter gunste dier meening.

Maar niet de naam slechts, ook de bedoeling, die ik dien teekenaar toedicht, is niet uit de lucht gegrepen. Er moest in het verre Oosten ergens een Goudeiland wezen. Dat kon Agathodaemon bijvoorbeeld uit den Periplus Maris Erythraei weten (zie aan het einde der uitweiding over den naam China, hier achter, bl. 61), of zoo hij dien niet kende, uit dezelfde bronnen als de schrijver van dat boekske. Dat Ptolemaeus zulk een eiland niet vermeldde, was geen bewijs voor hem, dat het niet bestond. Al-Biroeni, een Arabisch schrijver, deelt ons mede (in een fragment, dat Reinaud in het Journal Asiatique van 1845 uitgaf), dat de eilanden van den Zabedj, dat was in de eerste plaats Java, door de Indiërs Soewarna-diba (سورن ديب) d. i. de Goudeilanden, genoemd werden, en dat dit juist is, wordt ons door Prof. Kern in zijn opstel „Java en het Goudeiland volgens de oudste berichten" op bl. 638 van het laatst voorgaande deel van dit Tijdschrift bevestigd, die in Indische bronnen dienzelfden naam Soewarna-dwîpa nevens dien van Jawa-dwîpa (Gersteiland) voor Java gevonden heeft [1]. Ook uit de Javaansche verhalen zelve kennen wij een Noesâ Kĕntsjânâ, d. i. ook Goudeiland, dat als de zetel van machtige vorsten daarin een groote rol speelt. Hier zijn echter die namen, Java en Noesâ Kĕntsjânâ, reeds

---

[1] De conclusie van den heer Kern is deze: 1. Suwarṇa-dwîpa en Yawa-dwîpa waren volgens de heerschende voorstellingen één; 2. twee oorspronkelijk verschillende eilanden werden met elkaar verward; 3. Suwarṇa-dwîpa in eigenlijken zin is Sumatra, Yawa-dwîpa in eigenlijken zin Java; 4. Sumatra, of een deel er van, en Java werden als één geheel beschouwd, wellicht omdat ze in een staatkundig verband stonden — In hoever ik deze conclusiën zou kunnen aannemen, blijkt uit mijn stuk zelf. — Over de verklaring van den naam *Java* als Gersteiland zie de uitweiding hier achter, bl. 62.

de la presqu'île sainte, par Victor Langlois. Par 1867. 4o.

uitweiding hier achter, bl. 62.

niet meer synoniem. Dat die naam Soewarna-dwîpa door Ptolemaeus kan gehoord zijn, zou de antithese van de zilveren hoofdstad naast de vermelding der goudproductie van het eiland wel kunnen doen vermoeden, ja, wie weet, of niet zijn Sabadibai nog een overblijfsel van dien naam is? Maar er niet aan denkende, om twee namen aan hetzelfde eiland te geven, heeft hij dien naam van Goudeiland laten varen en doen worden tot een speelbal der fantaisie. En zoo geloof ik, dat die naam van Goudeiland ook aan Ceilon is gegeven geweest.[1] Kortom, Agathodaemon kan dat goudeiland misschien bedoeld hebben, toen hij zulk een eiland op zijne kaart aanteekende. Hij plaatst het ergens in de Indische Zee, maar vertelt er niets bij van menscheneters of andere bijzonderheden; het was slechts eene aanteekening voor hem zelf, hij dacht er bij aan geheel andere bijzonderheden. En die naam is uit de kaart in den tekst van Ptolemaeus overgenomen. Zoo heeft men gemeend, wel te doen met diens werk wederom uit de kaarten aantevullen, gelijk dat werk oorspronkelijk voor die kaarten de stof geleverd had.

Op den berg Athos is in 1846 een fraai handschrift van de Geographie van Ptolemaeus gevonden. In 1857, toen men werk van de uitgaaf daarvan wilde maken, bleek het, dat het in die elf jaren erg verminkt was geworden. De uitgaaf had desniettemin plaats en wel volgens eene photolithographische bewerking, zoodat wij nu het handschrift voor ons hebben, als ware het het origineel.[2] De ouderdom van het handschrift is vermoedelijk van omstreeks het jaar 1200. Doch nu heeft die verminking ook het gedeelte getroffen, dat wij behandelen! De tekst van boek VII, waarin dit voorkomt, gelijk mede die van boek VIII is verdwenen. Maar de kaart is gered en het bij onze kaart gevoegd karton vertoont ons, hoe het zuidelijk deel er daarop uitziet.

Bij den eersten oogopslag schijnt de Chersonesus Aurea er geheel op te ontbreken, doch bij nadere beschouwing blijkt het, dat dit slechts aan de slordige bewerking te wijten is en dat de door mij met spikkels aangewezen lijn de bedoelde grens is, terwijl het korte streepje, dat van den voet dier lijn rechts omlaag loopt, moet vervallen.

---

[1] Zie de uitweiding over den Arabischen en de andere namen van het eiland Ceilon, hier achter, bl. 66.

[2] De titel is: Géographie de Ptolémée, reproduction photolithographique du manuscrit grec au monastère de Vatopédi au mont Athos, exécutée d'après les clichés obtenus sous la direction de M. Pierre de Séwastianoff, et précédée d'une introduction historique sur le mont Athos, les monastères et les dépôts littéraires de la presqu'île sainte, par Victor Langlois. Par 1867. 4o.

De nommers beteekenen het volgende:

1, de 5 Baroessai.

2, de 3 Sindai.

3, de 3 Sababeibai (zoo als zij daar ook heeten: zie aant. bl. 38).

4, Jabadioe.

4*, Argyre, de zilveren hoofdstad.

5, de 3 Satyr-eilanden. — De 4 meest westelijke eilanden heb ik, om plaats te winnen, als voor ons doel verder onnoodig, weggelaten.

6, Kokkonagara.

7, Sabara?

8, Palanda.

9—11 zijn onleesbaar.

12, Thinabasti?

13, Akandra?

14, Zaba.

15, Tagora.

Maar hoe is het schiereiland nu ingekrompen, en hoe jammer, dat het ons door het ontbreken van den tekst onmogelijk is, om na te gaan, in hoever het verschil van dit gedeelte der kaart met de teekening daarvan op de latere uit een verschil van opgaven in den tekst, dan wel uit slordige bewerking voortkomt!

En zoo komen wij weder terug, op hetgeen wij boven opmerkten, namelijk dat er op deze hoogte iets hapert; doch wij zijn thans in staat, daarvan eene waarschijnlijke verklaring te geven:

Agathodaemon was niet de eenige, die naar dat Goudeiland zocht. Anderen deden het voor of na hem en zoo stel ik mij voor, dat men er kort en goed een aanhangsel van gemaakt heeft van het vaste land. Evenwel niet zonder eenigen grond. Gaan wij nog eens na, wat wij uit die eilandnamen bij Ptolemaeus kunnen opmaken, dan zien wij, dat slechts de Nikobaren en Java bij hem zijn bekend geweest. Zoo iets behoeft ons niet te bevreemden, integendeel het laat zich hooren, dat juist die twee, de eerste groep als de meest nabijgelegene, en Java als het verste en tevens het belangrijkste, meer algemeen bekend waren, dan zooveel andere, die daarom toch wel door de Indische zeelieden kunnen bezocht zijn. Dit evenwel mag men uit dat niet vermelden van andere namen opmaken — want dat die namen bij Ptolemaeus uit den tekst verloren zouden zijn geraakt, is niet waarschijnlijk — dat er onder die eilanden geene geweest zijn, waar zich de herinnering aan iets bijzonders aan vastknoopte.

Daarom zullen zij bijvoorbeeld Sumatra toen nog niet gekend hebben, althans niet als zulk een groot eiland, noch ook als de groote goudmijn van al dat goud, dat zij meenden, dat Java zelf opbracht. En hoe zulks mogelijk was, laat zich zeer wel begrijpen, wanneer wij aannemen, dat zij aan de westkust van dat eiland slechts de eilandjes, die daarmede evenwijdig loopen, hebben aangedaan. Dit is waarschijnlijker, dan dat zij de oostkust zouden gevolgd zijn, daar in dit geval Sumatra hun niet zoolang onbekend had kunnen blijven en het ook wel wat heel onwaarschijnlijk is, dat er van al de eilanden en gevaren, die zij op reis door de Straat van Malakka en dwars door den Riouw-Lingga-Archipel moesten ontmoeten, zelfs geen naam zou zijn overgebleven. Ook hadden zij dan wel niet onkundig kunnen blijven van de verder zuidwaartsche voortzetting der kust van het vaste land voorbij Kattigara.

Maar ofschoon Sumatra zelf zich nog langen tijd heeft kunnen schuil houden, zoo hebben de handelaars, bij het aandoen van kleine eilandjes aan de westkust van dat eiland, zeer gemakkelijk kunnen hooren, dat verder op het grootere eiland, de *tanah*, d. i. het land, lag. Dat land hebben zij voor een vast land kunnen houden, daar het aan de kleinere eilanden werd tegenovergesteld. Wij weten, dat zoo iets meer voorkomt in den Archipel bij de kleinere eilanden, die in de nabijheid der kusten van de grootere liggen. Ook moeten de zeevaarders, tot Java varende, tot de Sindai, die wij voor de Soendalanden mogen houden, en dus aan Straat Soenda gekomen zijn. Het is waarschijnlijker, dat zij die doorgevaren zijn en zoodoende Java aan de west- en noordkust hebben bezocht, dan dat zij de zuidkust zouden hebben aangedaan. En Straat Soenda passerende is het, vooral wanneer zulk eene reis meer dan eens gedaan werd, niet wel aan te nemen, dat zij niets van de zuidkusten van Sumatra zouden gemerkt hebben. Nu is de gesteldheid dier zuidkust wel niet zoo, dat zij die overal voor eene zamenhangende kustlijn van eenig groot onbekend land moeten aangezien hebben, en kan de gesteldheid dier straat en van hare kusten ter wederzijde den indruk van het bestaan van meer dan een eiland Sinda hebben gegeven; maar al die kusten behoeven zij toch ook niet voor die van slechts een stuk of drie kleine eilandjes, zoo als zij de Sindai voorstellen, gehouden te hebben. Enkele er van kunnen hun zeer wel den indruk van een grooter land gegeven hebben.

Het en een ander, zoowel wat zij van de eilanders vernamen van een grooter land, als wat zij, Straat Soenda doorvarende, zelf daarvan zagen, kan de overtuiging van het bestaan van een onbekend land en dat zij dan voor dat Chryse houden mogten, bij hen verstrekt hebben. Doch waar dat nu op de kaart geplaatst? Wat konden de kaartenteekenaars bijna anders doen, dan het aan het hun reeds bekende vastland vasthechten? En is dit nu werkelijk zoo geschied, dan is dat wel het beste bewijs er voor, dat zij noch van een eiland Sumatra, noch van de Straat van Malakka iets geweten hebben.

Maar die fictie van eene Chersonesus Aurea, van een Goudschiereiland, zal nu wel reeds vóór en niet na Ptolemaeus' tijd hebben plaats gehad. Want het is hier niet een enkele naam, zonder verband met andere, zoodat die zonder hinder uit den tekst kan wegvallen, zooals dit meestal met die eigennamen het geval is, neen, die schrijver maakt ook nog elders gewag van dat schiereiland, en wel als van een station op de vaart van Voor-Indië naar Kattigara. Hij deelt daar mede, welke bronnen zijn voorganger, Marinus van Tyrus, voor de kennis dier kusten gehad had en dat die voor de reis tot de Chersonesus Aurea verscheidene waren, doch zich voor het traject van daar naar Kattigara tot een enkele bepaalden. Zoo iets kan niet in den tekst zijn gevoegd, ja zelfs zoo als er daar over gesproken wordt, kan men zich niet wel voorstellen, dat die geheele Chersonesus eene fictie zou zijn. Eene bijzondere plaats, die men op de reis naar Kattigara aandeed en waarvan later de naam opgegaan is in dien van het Gouden Schiereiland, moet er geweest zijn. En wanneer wij nu de noordoostelijke kusten van de Golf van Bengale van Islamabad in het noorden tot de Golf van Martabán nagaan, dan geloof ik niet, dat wij mistasten, wanneer wij de Aurea en Argentea Regio der kaarten van Ptolemaeus terugvinden in het gebergte, dat Arakán van Birma scheidt; immers daar alleen wordt in die streken goud en zilver gevonden. Voorbij Akjab, de haven en hoofdplaats van Arakán, vormt de kust eene aanzienlijke bocht, waarin onder andere eilanden Ramri gelegen is, dat het aanzienlijkste van alle en de ververschingsplaats is der schepen, die van Islamabad of van Pegoe komen. En neemt men nu in aanmerking, dat vooral in het Oosten zulke toestanden eeuwen duren kunnen, waarom zou dat eiland dan niet reeds in overoude tijden het eerste doeleinde der reis naar het oosten geweest zijn? De producten van Arakán zullen de vreemde handelaars reeds toen

even goed hebben aangelokt als tegenwoordig. En is dit zoo, dan kan de Aurea Chersonesus oorspronkelijk wel niet anders dan dat eiland geweest zijn, dat misschien aan dat goud uit de Aurea Regio zijn naam heeft te danken gehad, maar dien anders eerst later door die verwarring met het goudeiland Sumatra zal gekregen hebben, want dat er ten zuiden van dat Arakánsche gebergte tot zoo ver de Indiërs gevaren zijn, nog andere goudstreken zouden liggen, is mij niet bekend.

Eene plaats om dien naam van Goudschiereiland aan te hechten was dus gemakkelijk gevonden. Eens op de kaart gebracht zal het later uitgewerkt zijn naar den vorm van de Thracische en Taurische Chersonesus, zoo als het nog wel niet duidelijk op die manuscript-kaart van den Athos voorkomt, maar toch reeds in die der oudste uitgaven van Ptolemaeus. En vergelijkt men dan weder de kaart van de uitgaaf van 1490 met die der editie van 1507, dan kan men opmerken, hoe men steeds voortgegaan is, met die kaarten op de hoogte van haar tijd te houden en hoe dan ook dat schiereiland na die zeventien jaren, waarin de kennis van die streken zoo zeer was toegenomen, geheel de gedaante van het Maleische schiereiland gekregen heeft. Zoo was die kaart dus als 't ware slechts een blad uit een atlas, geen verklarende kaart bij Ptolemaeus' werk, wel oorspronkelijk geteekend volgens diens opgaven, maar later steeds verbeterd en bijgeteekend, naar mate de kennis dier gewesten toenam. Op die wijs kon het niet anders, of de overtuiging moest zich vestigen, dat Ptolemaeus met zijn Chryse niets anders dan het schiereiland van Malakka bedoeld had, en die overtuiging werd zoo vast, [1] dat men, aan geen nader onderzoek meer denkende, geeindigd is, met dit als het axioma aantenemen, van waar alle verdere verklaring van de beschrijving van Ptolemaeus moest uitgaan en in alle „wereldkaarten volgens Ptolemaeus” aan dezen eene voorstelling der aarde toe te dichten, die hij nooit gehad heeft.

En welke eene verklaring was het, daar men zich mede heeft moeten tevreden stellen, wanneer wij die van Lassen nu nog eens overlezen, die ik aan het hoofd van dit stukje plaatste en die men toch wel voor de beste der bestaande zal mogen houden!

---

[1] Ik zie wel in de Geographia universa van Antonius Maginus (Col. Agripp. 1597 II p. 265) dat „aliqui magnae eruditionis viri ipsam (Sumatram) Auream fuisse Chersonesum putant, ac ob id antiquitus ceu peninsulam creditam fuisse”, maar die laatste woorden bewijzen, dat die *magnae eruditionis viri* niet beter op de hoogte waren dan de anderen.

Hoe men nu verder al die namen, zoowel elders als op die Chersonesus Aurea, bij elkaar gekregen heeft, dat mogen de teekenaars zelf verantwoorden. Onder die namen is er nogtans een, *Malaiou kolon* (*Μαλαίου κῶλον*), zoo als eene kaap zou heeten, die zonderling genoeg is. Het woord beteekent, genoegzaam juist zoo als het daar geschreven staat, westelijke Maleijers. Maar bedenkt men, dat die naam volstrekt niet behoeft te zijn van Ptolemaeus; bedenkt men, dat hij, die hem dáár plaatste, waar men eerder zou verwacht hebben van noordelijke of oostelijke Maleijers gewag gemaakt te zien, daarmede toonde (altoos in de veronderstelling, dat wij die woorden niet op eene geheel andere wijs hebben te verklaren) niet precies op de hoogte der zaak te zijn; dan mag men niet te veel aan dien naam noch aan de ligging dier plaats op dit punt hechten. Doet men het toch, dan doe men er beter mee, dan er, zoo als Lassen gedaan heeft, eerst mee naar Singapoer en naderhand, bij beter inzicht, naar Trĕngganau te sleepen.

Ik voor mij houd Malaiou Kolon voor dezelfde naam als كولم ملي van de Arabieren. Het is een naam, die, zoo als het met meer Ptolemaeische plaatsnamen in Achter-Indië gegaan is, genomen is van eene plaats in Voor-Indië en die dan, zoo als men tegenwoordig verklaart, zoude moeten beteekenen, dat men hier met koloniën te doen had! Zoo vindt men bijvoorbeeld ook Perimula, dat bij Ptolemaeus op de Aurea Chersonesus ligt en zijn naam aan eene golf geeft, als eene belangrijke handelstad op de zuidkust van Voor-Indië, ongeveer tegenover Ceilon, terug bij Plinius, — niet bij Ptolemaeus zelf, wat vreemd is. Over dat كولم zie Reinaud, Relation des voyages II p. 13. Het is Quilon op de Kust van Malabar.

Voor alles afdoende, om de identiteit van het Goudschiereiland met dat van Malakka te bewijzen, houdt men de ontdekking, dat Sabana (een andere naam van Sara, het zuidelijkste punt van de Aurea Chersonesus) zou wezen Saboeng (eig. zegt Lassen slechts „moet gezocht worden op Saboeng”) dat is „het eiland tegenover Kaap Romania, waarop Singapoer ligt.” Doch vooreerst liggen er tegen over die kaap slechts de kleine Poelau Rĕmoenia en verder op, in 't Zuiden, kaap Soebong op het eiland Bintan, en dan ligt Saboeng, immers Saboen, dat hetzelfde is als Sĕgoepoeng (want ook het Aardrijksk. woordenboek van N. I. kent geen ander Saboeng), Z. W. van Pau Singapoera, dat naar de bekende stad zoo genoemd is. Volgens de Maleische legenden zou

de streek, waar die stad gebouwd werd, vroeger Tamasak geheeten hebben.

Het onbekende Goudland van vorige eeuwen is dus geen ander dan Sumatra. Wel vonden de Indiërs dat goud op Java, dat zij daarom ook voorstelden als goud voortbrengende en ook het Goudeiland noemden, zoodat zij er van maakten een gouden eiland met zilveren hoofdstad, maar het eigenlijke Goudeiland was Sumatra en wij weten, dat het boven Java dien naam verdiende.

Ik ben aan het einde van mijn onderzoek. Onvruchtbaar is het niet geweest. De kennis, die Ptolemaeus van Achter-Indië had, heeft zich, volgens hetgeen ik in deze bladzijden ter beoordeeling heb aangeboden, bepaald tot de noordwestelijke kuststreken, de tegenwoordige Britsche bezittingen Arakán, Pegoe, Martabán en Tenasserim. Daar lagen namelijk de havens, die het handelsverkeer met het destijds aanzienlijke rijk der Lao geopend had, een volk wiens naam Tsjieng op het hemelsche rijk China is overgegaan. Van het schiereiland van Malakka wist Ptolemaeus niets, evenmin als, gelijk Prof. Kern mij verzekert, Indische bronnen van dat schiereiland gewag maken. De Indiërs hebben nooit verder dan tot de genoemde kusten gevaren. Eerst later, na den tijd dien wij thans behandelen, verschenen de Chineezen op het tooneel van den handel en voeren tot Ceilon, waar zij de Indische waren tegen de hunne kwamen inruilen. Uit Fahians tocht zou men kunnen opmaken, dat zulks reeds in zijn tijd, het begin der vijfde eeuw, het geval was; zeker had het weinig eeuwen later, toen de Arabieren hunne zeereizen begonnen, reeds plaats. Voorts was men, zuidoostwaarts varende, langs Sumatra heen, zonder nogtans dat groote eiland zelf te hebben leeren kennen, gekomen tot Java, ja zelfs tot den uitersten oosthoek van Java, gelijk men althans meende. De Indiërs plaatsten er een berg. Dat kan de berg van Japara of misschien de Ringgit geweest zijn, die vroeger zooveel aanzienlijker was dan tegenwoordig en vlak aan de noordkust ligt. Ik stel mij voor, dat er op dat eiland reeds toen eene Hindoesche vestiging aanwezig was, die zich echter eerst later door den handel langzamerhand tot zulk eene macht ontwikkeld heeft, dat zij een rijk heeft kunnen stichten, wiens Maharadsja's zelfs aan andere eilanden de wet voorschreven, zoodat het eeuwen lang, totdat er in de 14de eeuw wat meer licht over begint opgegaan, de stof heeft kunnen leveren tot de Arabische verhalen van het machtige

rijk van den Zabedsj. Misschien zal het mij later vergund zijn, in de duisternis, die er in die eeuwen over den Archipel heerschte, te beginnen met de berichten, die de Arabieren er ons van gaven, eenig licht te ontsteken.

Leiden, April 1870. J. Pijnappel Gz.

I. OVER DEN NAAM CHINA. (Zie bl. 42, noot 1.)

De Lao (niet Laos, dat wel een Europeesche meervoudvorm zijn zal) waren vroeger eene machtiger natie dan tegenwoordig. Verscheidene stammen van dat volk noemden zich naar hunne hoofdplaatsen *Tsjieng* (Pallegoix, Diction. linguae Thai i. v.) Zoo wordt reeds in 500 n. C. van de *Tsjieng-mai* (dat nog tegenwoordig op de kaarten als de naam van geheel Noord-Siam voorkomt) als een volk in de bovenlanden van de rivier Menam gewag maakt, waarvan eene prinses met een Siameeschen prins in het huwelijk trad. Mij dunkt, er kan wel geen redelijke twijfel zijn, of die naam is aan Ptolemaeus bekend geworden en door hem uit gebrek aan een letter, die de tsj-klank terug gaf, in *Sinae* of *Thinae* veranderd. Bij Kosmas vindt men er de *τζ* voor. Ja de stad Thinae, de hoofdstad van dat volk, moet zoo al niet dat Tsjieng-mai zelf, dan toch eene dergelijke plaats in diezelfde buurt geweest zijn. Ook liggen op de kaart in het bekende werk van den Siameeschen bisschop Pallegoix over Siam, even als bij Ptolemaeus Thinae en Sagata, Tsjieng-mai en Sangkhalok niet ver van elkander. En wanneer men het er nu algemeen voor houdt, wat niemand ook wel betwijfelen zal, dat de naam China uit dat Sinae van Ptolemaeus ontstaan is, dan hebben wij hier eene afleiding van dien naam, die, voor zoover ik weet, den geleerden nog niet ingevallen is, waarschijnlijk omdat zij de beschrijving dezer gewesten door Ptolemaeus zoo geheel anders verklaarden.

Intusschen heeft die naam China toch ook zijne verklaring gevonden en zal het zaak zijn, die hier te onderzoeken.

De Seres, zooals de ouden de Chineezen noemden, of eigenlijk de zijdehandelaars, van *sse* — de *r* kwam er door andere

Aziatische talen bij — *zijde*, en de Sinae zouden hetzelfde volk zijn geweest. Bij Ptolemaeus is daarvan geen quaestie; hij onderscheidt ze zeer bepaaldelijk, maar hij heeft, „pour se donner un air d'érudition" zegt Reinaud, die dat gevoelen der eenheid, voor zoo ver mij bekend is, het laatst en uitvoerigst heeft verdedigd (Journ. Asiat. 1863, I p. 120 vgg.), van dat ééne volk er twee gemaakt. Ziehier wat R. ter verdediging van zijn gevoelen bijbrengt: „De Chineezen hebben geen nationalen naam; nog heden noemen zij zich gewoonlijk naar den naam der heerschende dynastie. Willen zij een algemeenen naam gebruiken, dan zeggen zij Rijk van het Midden, Land der Vier Zeeën. In ons woord China vinden wij Sinae of Thinae terug en deze woorden beantwoorden aan Tsjina, dat bij de Sanskritsche schrijvers der laatste eeuwen voor onze tijdrekening diende, om het Hemelsche Rijk aan te duiden. Het bewijs, dat bij de Indiërs Tsjina aan ons China beantwoordde, is, dat de beide Chineesche pelgrims, die Indië in het begin der 5e en het midden der 7e eeuw bezochten, de Indiërs, wanneer zij van China spreken, geen anderen naam laten gebruiken dan dien. Het is Ptolemaeus, die, om zich een schijn van geleerdheid te geven, de uitdrukking Sinae of Thinae in omloop bracht, naast dien anderen naam Seres, die tot dusver alleen in gebruik was. De nieuwe naam werd aangenomen door den schrijver van den Periplus Maris Erythraei, maar door hem op het ware China toegepast en hij eindigde met alleen in gebruik te blijven. De Indische naam Tsjina nu ontstond blijkbaar uit den naam der Chineesche dynastie Tsin, die tusschen 255 en 206 v. C. regeerde, een tijdvak, waarin die naam China het eerst de keten van het Himálaja-Gebergte overschreed."

Dit laatste nu — ik heb Reinauds bewijsvoering woordelijk meegedeeld — is niet anders dan eene petitio principii; de bewijzen van dit feit zouden wel niet achterwege gebleven zijn, zoo zij gevonden waren.

Intusschen is die verklaring van Klaproth, ik denk althans dat zij van hem is, de algemeen aangenomene gebleven. Ik zal er mijne bezwaren tegen mededeelen. Anderen mogen dan zien, of zij de voorkeur verdient boven de door mij aan de hand gedane.

China bestaat tot 247 v. C. uit een aantal kleine staten, die Tsin-Sji-Hoang-ti in dat jaar tot één rijk vereenigt, dat echter na zijn dood, 40 jaar later, weer verbrokkelt, tot dat de stichter der Han-dynastie ze in 197 v. C. nogmaals tot één brengt. Deze

dynastie vervalt echter weldra in eene Oostelijke en Westelijke Han-dynastie, en eerst in 280 n. C. wordt China weder één rijk onder den stichter der Tzin-dynastie, nadat de Oostelijke Han-dynastie reeds 60 jaar vroeger was uitgestorven. De Westelijke bestond toen reeds sedert lang niet meer. Daar nu echter deze Tzin te laat zijn, om er voor Ptolemaeus' Sinae van gebruik te maken, zal de Tsin-dynastie van 247 wel de eenige zijn, die in aanmerking kan komen voor ons doel. Wat is dus nu de stand van zaken? Dat een groot vorst, die in de 3e eeuw vóór onze jaartelling 40 jaren lang in China geregeerd heeft, ook buiten de grenzen van zijn rijk van zich heeft doen spreken, daarin is niets onwaarschijnlijks, vooral niet wanneer wij weten, dat die vorst zulk een reuzenwerk als de Chineesche muur tot stand gebracht heeft. Maar wat onwaarschijnlijk is, is het volgende: dat in de plaats van in het noorden van China, waar die dynastie t'huis behoorde, in het zuiden, en dat wel niet eens in China zelf, maar in Achter-Indië die naam het eerst en dat wel van de inwoners gebruikt wordt, terwijl hij in het Noorden niet vermogend is die van Seres te verdringen, doch wel om over het Himálaja-gebergte in Vóór-Indië door te dringen! Dit laatste zou op een verkeer heenwijzen, waarvan niet alleen niets bewezen is, maar dat onmiddellijk weer opgehouden moet zijn, want waarom zou anders alleen die naam der Tsin-dynastie, die slechts 40 jaren bloeide, en niet veeleer die van de machtige dynastie der Han, die zooveel langer in China bleef heerschen, bekend zijn geworden, en dat terwijl de Indiërs door de Chineezen zelf dien naam Tsin nooit meer gebruikt en zoo veel langer tijd dien van Han in de plaats daarvan zouden moeten gehoord hebben? Dat Tsjina der Indiërs zal natuurlijk wel hetzelfde zijn als Sinae of Thinae van Ptolemaeus, die zijne kennis dier eigenamen wel voornamelijk, om niet te zeggen uitsluitend, uit Indische bronnen zal geput hebben. Want dat in de 5e eeuw die naam door Chineezen aan de Indiërs in den mond gelegd werd, wanneer zij van China spraken, is hier volstrekt geen bewijs [1]. Tsjina of Sinae is de naam der volken, die in het verst bekende Oosten wonen. Welnu, die naam is al vastgeworteld,

---

[1] Opmerking verdient, wat ik in het reeds aangehaalde stukje van Prof. Kern op blz. 644 lees, dat in de Kathásaritságara, eene verzameling van vertellingen in de 12e eeuw uit oudere bewerkt, China voorkomt als het eiland Katáha d. i. Katai, zooals het ook in Europa sedert den Mongolentijd, toen het meer bekend was geworden, genoemd werd.

vóór dat er iets meer van het volk bekend was, dat hem droeg, en toen later in dat verste Oosten de Chineezen bekend werden, hebben deze natuurlijk dien naam gekregen.

Is het noodig hier nog van den schrijver van den Periplus te spreken? Aan dezen zal wel niemand veel gezag toekennen, wanneer men hem het volgende hoort vertellen: „Dicht bij den Ganges ligt in den Oceaan een eiland, in het uiterste Oosten der wereld, Chryse genoemd (Ceilon?). Na dat land ligt noordwaarts Thinae, van waar door Bactrië (Hoog-Azië?) naar Barygaza wol en Serisch lijnwaad (zijde?) gevoerd wordt. Die stad (Thinae) is moeijelijk te bereiken en weinigen komen er van daan. Zij ligt midden in het land, waar de zee van buiten ergens op de kusten van Sinae een einde neemt (zoo staat er woordelijk en ik verklaar die zeker corrupte plaats: die men ter zee niet meer bereiken kan, maar om welke te bereiken men een weg in moet slaan, die ergens aan de kust begint). Voorts grenst die streek aan de tegenovergestelde (dus de Oost-) zijde van den Pontus en de Kaspische Zee, door welke de Zee van Azof in den Oceaan valt (dit alles is uit de toenmalige begrippen omtrent de geographie van West-Azië nog wel te verklaren). Wat daar achter ligt weet men niet.” — Men ziet het, de kennis van dat eigenlijke China, waarvan Reinaud spreekt, is bij dezen auteur nog ver te zoeken. Ptolemaeus wist er vrij wat meer van dan hij, maar wanneer Reinaud een bewijs had willen leveren, dat de naam China ook reeds in ouden tijd op het vroegere Serica werd toegepast, dan had hij van Westersche schrijvers geen ander getuigenis kunnen aanhalen, dan dat van Kosmas, die in de zesde eeuw schreef en ons zegt, dat de zijde uit China komt; maar iets anders weet hij van dat land, dat hij *ἡ Τζινίσια* noemt, nog niet te vertellen. Drie eeuwen later vinden wij dan voor het eerst weer van dat land melding gemaakt en wel door de Arabieren, die met hun صين geen ander dan het tegenwoordige China bedoelen. Ik ben niet vreemd aan het vermoeden, dat er in oude tijden en wel sedert kort vóór Kosmas, zoo niet al vroeger, een handelsverkeer tusschen de Lao en de bewoners van Zuid-Westelijk China bestaan heeft, waardoor de zijde naar het zuiden en de naam China naar het noorden kan overgebracht zijn.

II. OVER DEN NAAM JAVA (Zie bl. 50, de noot).

„De oorsprong der benaming Djåwå (Java) schijnt, in weer-„wil van al hetgeen daaromtrent is in het midden gebracht, „nog niet ten volle te zijn uitgemaakt.„ Zie daar de woorden, die op het artikel Java in het Aardrijkskundig en statistisch woordenboek voorafgaan aan de mededeeling van het gevoelen van P. P. Roorda van Eysinga, een gevoelen, dat wel van de gewone, door Raffles vermelde opvattingen verschilt, maar door de autoriteit van een von Humboldt gesteund wordt. De heer R. v. E. hield het namelijk voor waarschijnlijk, dat zij, die het eerst van de Vaste Kust van Indië op Java gekomen zijn aan dat eiland den naam van *Buitenland* gegeven hebben, en dat zij den naam van Buitenlanders, als op het Buitenland wonende, aangenomen of dien als vreemdelingen van de Wester-Javanen, die de Soenda-Districten bewonen en zich zelve *Djelma-boemi* of inboorlingen noemen, ontvangen hebben. *Djawi* toch beteekent in de hoftaal, zoo zegt hij, even als *djobo* of *djowo* in de volkstaal der Javanen: buiten, zoodat *tanah djawi* het buitenland en *tijang djawi* buitenlanders beteekent. Wat hier nog bijzonder voor pleit, is, dat Sumatra en Bali vroeger ook den naam van Djawi of Java gevoerd hebben, waaruit blijkt, dat ieder eiland, hetwelk door volken van de Vaste Kust bewoond werd, in den beginne Buitenland genoemd werd. — Het zijn de eigen woorden van den genoemden schrijver, zoo als zij in het begin zijner aardrijksbeschrijving van Java te vinden zijn, die ik terug heb gegeven. W. von Humboldt wijdt aan de afleiding van dien naam de 6de § van het eerste boek zijner Kawi-sprache. Hij beschouwt in die paragraaf de twee afleidingen, die men ook bij Raffles vindt, van het *Gersteiland* en van het *Verwijderde Eiland*. Van de eerste zegt hij: „Die Ableitung von der Kornart, welche das überhaupt sehr fruchtbare Java noch heute reichlich hervorbringt, scheint so genügend, dass man keinen Grund absieht eine andere aufsuchen zu wollen.„ De andere beteekenis heeft, volgens hem: „hat, wie mich dünkt, immer nur geringe Wahrscheinlichkeit für sich.„ In eene vorige paragraaf haalt hij de beteekenis aan van *tijang djawi*, welke uitdrukking de heer R. v. E. hem schriftelijk meegedeeld had, dat buitenlanders beteekende, en hij schijnt dáár niet ongenegen den naam van Java daarmede in verband te brengen. Nogtans komt hij in het hoofdstuk over den naam van Java daar toch niet opzettelijk meer

op terug. Die geheele beschouwing van v. H. heeft daardoor iets onduidelijks, iets zwevends en brengt ons niet veel verder, dan wij reeds waren.

Die drie afleidingen blijven dus nogmaals te onderzoeken. De afleidingen van *dsjaoeh*, verwijderd, en van *dsjaba*, buiten, hebben al aanstonds tegen zich, dat de Hindoes haar in het westelijk gedeelte van Java, Soenda, zouden hebben moeten leeren, want van de eerste afleiding geldt dat natuurlijk evenzeer als van de andere. En nu vraag ik, of het waarschijnlijk is, dat men op het eene gedeelte van een eiland aan het andere den naam zou gegeven hebben van het Verre Eiland — want wij weten dat de Hindoes Jabadioe voor een ander eiland dan Sindae (Soenda?) hielden — of dat de Hindoes dit adjectief *dsjaoeh*, ver, aan het Soendaasch ontleend en in eene zamenstelling met het Sanskritsche woord *dwîpa*, eiland, op Java zouden hebben toegepast en dat dit woord niet naderhand, toen zij op Java vasten voet gekregen hadden, door een Javaansch of zuiver Indisch verdrongen werd? En nu breng ik nog niet eens de etymologie in rekening en die verandering van *dsjaoeh* in *dsjawa*, wier toevallige overeenkomst in klank aan het eerste mede de eer eener Sanskrit-afleiding zal bezorgd hebben, terwijl het juist in het Javaansch, waar men die afleiding best bewaard zou geacht hebben, *doh*, of met eene *a* er voor, *adoh* luidt. Zulk een Sanskritschen oorsprong en die afleiding van den naam Java verdedigt bijvoorbeeld de heer Rigg, schrijver van de Dictionary of the Sunda-language (Werk. Bat. Gen. dl. 29).

De afleiding uit de tegenoverstelling van *dsjelma boemi* is niet veel waarschijnlijker. Ik wil daarlaten, dat die twee woorden beide van Sanskritsche afkomst zijn; immers zij konden later vertaald wezen. Ook zou het te verwachten wezen, dat, even als die uitdrukking *dsjelma boemi* tot op dezen dag verstaan wordt, daar nu ook een *dsjelma dsjaba* tegenover stond. Ik weet echter niet, of dit misschien niet ook zoo is, al is mij in dien zin alleen *dsjelma loewar* bekend. Maar ik vraag alweer, of die benaming, aangenomen hare mogelijkheid, waarschijnlijk is, tenzij wij aannemen, dat de Hindoes begonnen zijn met zich op West-Java neer te zetten en van daar uit Java hebben leeren kennen? Dat zij nog in Ptolemaeus' tijd van verschillende eilanden gesproken hebben, waar er toch maar van de beide uiteinden van een en hetzelfde eiland sprake was, zou nog mogelijk zijn, als wij aannemen, dat het verkeer slechts ter

zee plaats had. Maar indien zij nu al zoozeer post gevat hadden in de Soenda-Landen, dat zij met zulk eene inlandsche benaming vertrouwd konden wezen, waarom dan niet dat woord *dsjaba*, buiten, in het Sanskrit vertaald en er een zuiver Sanskritsch compositum van gemaakt?

Doch wij hebben nog een derde afleiding te bespreken en wel de verre weg het meest algemeen aangenomene, die namelijk van Gersteiland, *Jabadioe*, zoo als het reeds bij Ptolemaeus heet, die ook dien naam zeer juist aldus vertaald heeft. Of het hetzelfde eiland is als ons Java, waar wel eens aan getwijfeld is, laten wij daar; het is ons niet om het gebruik van dien naam, maar om den naam op zich zelf te doen.

Ten einde nu die afleiding nog natuurlijker te maken, vertelt men, dat men op Java, volgens de inlandsche overlevering, in vroeger tijden slechts ééne soort van koren kende, die in het Javaansch *dsjĕwawoet*, in het Latijn *panicum italicum*, heet, en in de Geschiedenis van den Indischen Archipel door den heer de Klerck uit Lassen's Indische Altherthumskunde vertaald, merkt de heer van der Tuuk te recht in eene noot op bl. 27 op, dat dat woord niets anders is dan eene verandering van *dsjawa awoet* d. i. fijnkorrelige *djawa*, overeenkomende met *dsjaba oerè*, zoo als het woord bij de Bataks heet. Doch wanneer hij nu daaruit de gevolgtrekking maakt, dat wij dus in *dsjĕwawoet* datzelfde *dsjawa* terugvinden — iets dat ook anderen schijnen vermoed te hebben, wanneer Raffles verhaalt, dat de Indische kolonisten den ouderen naam van het eiland op de ontdekking van die plant in dien van Dsjawa zouden veranderd hebben — dan vergist hij zich. Ik wil niet eens op de onwaarschijnlijkheid wijzen, dat zij aan de gierst — want dat is *dsjĕwawoet* — die zij zeer goed kenden, niet een van de bij hen gebruikelijke namen, maar den naam eener geheel andere plantsoort en wel dien van gerst zouden gegeven hebben; noch ook daarop, dat die naam gerst hier al zeer vreemd klinkt, daar in den Indischen Archipel alle gerstgewassen, voor zoo ver men weet (ik houd mij aan Miquels Flora) ten eenenmale ontbreken. — En niettemin verzekerde von Humboldt, dat Java dit gewas nog tegenwoordig rijkelijk voortbrengt, en Lassen, dat het wel niet zoo rijkelijk, maar toch nog wel hier en daar wordt aangebouwd! — Neen; wij hebben hier met een geheel ander woord te doen. *Dsjĕwawoet* is hetzelfde als *dsjaba oerè*, maar dit laatste is eene verbastering van het Arabische *dsjĕwaras*, eene in West-

Azië sterk gecultiveerde gierstsoort [1]. En zoo vergunt ons dit woord op verrassende wijs een geheel nieuwen blik te slaan op het leven en streven der Arabieren in den Indischen Archipel. Zij treden er door in een geheel nieuw en wel in een veel vriendelijker licht, dan waarin wij hen daar tot dusver kenden. Hebben de Hindoes de rijst in den Archipel ingevoerd, de Arabieren hebben er hun gierst gebracht, en wel eerst in Noord-Sumatra, waar de naam in *dsjaba oerè* verbasterd werd, dat de Javanen op hunne beurt in *dsjĕwawoet* veranderden, toen zij die voedingsplant van daar in hun eiland overbrachten. Want die verbastering wijst ons met een den weg, dien die cultuur genomen heeft. De uitgang *ras* kon slechts in Noord- of Midden-Sumatra in *rè* veranderen, en die voorafgaande verandering maakte in het Javaansch de terminatie *awoet* mogelijk. Maar vaarwel dan nu ook die afleiding van *dsjawa* uit een Sanskritsch *jawa!* De naam van het eiland is reeds in Ptolemaeus' tijd, door wie weet welken toen reeds etymologiseerenden geleerde verkeerd verklaard. *Dsjawa* — waarvan buitendien de verandering uit een Sanskr. *jawa* in de Javaansche taal, die toch meer woorden met beginnende *j* behouden heeft, niettegenstaande de door Lassen aangeboden hulp van het Prâkrit, wel eenigzins verdacht is — is dus ten laatste òf toch een inheemsch woord òf een ander Sanskritsch, waarop de aandacht tot dusver nog niet viel. Aan dat *dsjaba*, dat wij hierboven behandeld hebben dacht ik zelf ook wel eens en bracht er dan ook nog den naam van de rivier Pamali (vrg. *pali*, Daj. verboden) mede in verband, die ik als eene grens des lands wilde laten gegolden hebben, die niet overschreden mogt worden. Maar hetzij dit of een ander inlandsch woord — dat ons dan echter op zeer bevreemdende wijs tot dusver moest verborgen blijven — de zwarigheid der half-Oostindische half-Sanskritsche zamenstelling kwam mij steeds hinderen.

Ik denk het liefst aan eene Sanskritsche benaming, doch op Java zelf ontstaan, zoodat hare verklaring den Hindoe niet zoo terstond behoefde in 't oog te vallen, en als ik dan bedenk, hoe de Hindoes hun eigen land, niet juist Vóór-Indië, maar het land, voor zoover zij dat bewoonden, genoemd hebben *Dsjamboe-*

[1] Ik heb dien naam leeren kennen uit Journ. Asiat. 1865, I, bl. 219, in een opstel over de namen der granen bij de ouden, inzonderheid bij de Arabieren, door Clément-Mullet. Bij Freytag zoekt men die beteekenis te vergeefs.

dwîpa, het eiland der dsjamboe-appels, dan staat als tegenhanger daarvan die naam Java vóór mij als ontstaan uit *Dsjawá-dwîpa:* het eiland der Chineesche rozen!

Ik stel mij voor, dat die naam oorspronkelijk niet die van het eiland geweest is, maar die van het op dat eiland gevestigde Indische rijk, van dè Indische wereld in den Archipel, zoodat zijne beteekenis zich bij het toenemen der Indische macht uitbreidde en niet meer tot Java alleen bepaalde. En zoo vinden wij dan in de latere Arabische berichten datzelfde Jabadioe in Zabedsj verbasterd en van een rijk van den Zabedsj gewag gemaakt, dat verscheidene eilanden omvatte, en toen de oude naam Dsjawa weer tot zijn recht kwam, was het niet meer alleen Java, dat dien naam droeg, maar er was een centrum, een Groot Java, dat was het tegenwoordige eiland van dien naam, het moedereiland als 't ware, en verscheidene andere Java's, die door den bijnaam klein van dat groote werden onderscheiden. Zoo was bijvoorbeeld Sumatra ook een Klein Java, al gaven de Arabieren, op dat bijvoegsel niet zoo precies lettende (tegenwoordig nog noemen zij somtijds Java Poelau Dsjawi alkebir, d. i. het groote), er eenvoudig den naam van Dsjawa aan. Bij Marco Polo heet Sumatra Java Minor.

III. OVER DEN ARABISCHEN EN ANDERE NAMEN VAN HET EILAND CEILON. (Zie bl. 51, n. 1.)

Ceilon heet bij de Arabieren Serendib, welken naam men, even als den naam Ceilon zelf, afleidt van Selendib, hetgeen op zijn beurt uit Sihala-dipa, een verbasterden vorm van Sinhaladwípa, zou ontstaan zijn. Over den naam Ceilon wil ik hier niet verder spreken, maar dat Serendib van Selendib zou gekomen zijn, is voor mij nog niet zoo boven allen twijfel verheven. Immers de reden, die men aanvoert (Lassen, Ind. Altesthumskunde III p. 213, IV p. 925), dat de l in r zou veranderd zijn, omdat in het Oud-Perzisch de l ontbrak en de naam Serendib het eerst door tusschenkomst van de Perzen zou vernomen zijn; die reden kan niet aangenomen worden. In Perzië heerschten tijdens Ammianus Marcellinus, die in zijne geschiedenissen (XXII. 7, 10) dien naam het eerst noemt, waar hij van een gezantschap spreekt, dat door de Divi (?) en Serendivi aan keizer Julianus werd gezonden, reeds de Sassaniden, in

wier tijd de l wel degelijk in de Perzische taal bestond; en al had Ammianus Marcellinus dien naam zoo van hen gehoord en de Arabieren, ten minste vier eeuwen na hem, nog altijd dienzelfden naam, dan zouden dezen hun fout toch spoedig ontdekt hebben, nu zij zelf dat eiland leerden kennen, of zij zouden andere namen in die streken, in de eerste plaats Koelam in Malabar, ook wel als Koeram gehoord hebben en zoo zijn blijven uitspreken. Ik houd Serendiv (Ammianus) of Serendib (Arabieren) voor niets anders dan eene verbastering van Soewarna-dwípa. Dat de Arabieren Ceilon voor een goudeiland hielden — en dat zeker niet op eigen gezag — blijkt uit wat zij er van vertellen (bijv. Relations I p. 6, 128). Maar wat vooral mijn vermoeden krachtig komt ondersteunen, dat Ceilon vroeger ook dien naam droeg, is de melding, die de schrijver van den Periplus Maris Erythraei (zie boven bl. 61) maakt van een eiland Chryse, als het meest oostelijke der aarde. Zeker, hij zou Java kunnen bedoeld hebben, maar dat is daar ter plaatse niet waarschijnlijk; het heeft er alles van, dat hij met die vermelding eene oude voorstelling bewaard heeft volgens welke Ceilon, nog ten oosten van Vóór-Indië gelegen, het uiterste eiland was, waarvan men eenige nevelachtige kennis had opgedaan, en ten noorden waarvan Thinae gevonden werd (wij weten, dat men zich Ceilon veel grooter voorstelde dan het werkelijk was), aan die zijde wederom het einde der bekende aarde. Dat dezelfde schrijver naast die oude voorstelling eene andere geeft, waardoor Ceilon nu tweemaal bij hem voorkomt, maar zonder dat hij dit zelf bemerkt, daar de namen geheel verschillen, heeft voor dien tijd niets onwaarschijnlijks.

Wij hebben boven, bl. 44, van de mogelijkheid gesproken der ontdekking van den Indischen Archipel van Ceilon uit, hetzij dan rechtstreeks of, wat waarschijnlijker is, over de Nikobaren. Ik geloof, dat dit vermoeden versterkt wordt, wanneer men nagaat, dat het Noesa Tamara en Birama Dewa, die fabelachtige eilanden der Javaansche en Maleische mythe, vast geen andere zijn dan datzelfde Ceilon. In Tamara is de naam Tamra, die ook als eerste gedeelte van Taprobane teruggevonden wordt, niet te miskennen, en die naam bewijst dan met een, dat niet een Palivorm *tamba* (Lassen, Il. I, 201), maar wel degelijk *tamra* het oorspronkelijke is; terwijl in Birama Dewa het laatste woord ديو natuurlijk hetzelfde is als *dioe* in Jabadioe, en dus eiland beteekent en voor Birama de keus overblijft, om het als eene verbastering te beschouwen, òf van datzelfde Tamara, òf van

Soewarna.[1] En hierdoor wordt het nu ook waarschijnlijk, dat men bij dien naam Noesâ Kĕntsjănâ, het onbekende Goudeiland, dat eigenlijk Sumatra is, verkeerdelijk Ceilon voor den geest gehad zal hebben.

---

[1] Zonderling is het, dat Lassen (IV Anh. p. 22 in de noot), Al-Biroenis Soewarnadwîpa uit Reinaud citeerende, dit verkeerdelijk op Ceilon toepast, terwijl er Java mede gemeend is en daarbij toch niet op de door hem gegeven afleiding van Serendib terugkomt.

MEDEDEELINGEN OMTRENT DE ALFOERSCHE TAAL VAN NOORD-OOST CELEBES.

I. VERGELIJKENDE WOORDENLIJST.

(Vervolg van Deel IV, blz. 444).

NEDERDUITSCH.	TOUMBULUSCH.	TOUMPAKĔWASCH	TONSEASCH.	TONDANOSC
Oneven	reikan susur	raitja susur	dai susud, gajang	rai susur
Ongaar	mata	mata	mata	mata
Ongelukkig	silaka	tjawangkur	silaka	silaka
Onkruid, vgl. gras	rukut	rukut	dukut	dukut
Onmededoogend	rei rumaraate	raitja maupus	dai rumendem	rai maupus
Onmiddelijk	tarekan; tentu ung karewek	tarepe, tanitu karijor	kĕkawaitan; kanange	tarekan, nit
Onregt	simala	simea	simala	simelok
Onrein	kĕrĕmus, daki	raki	kĕrĕmus, rearu	kĕrĕmus, da
Ons	kai, kami, kita [1]	tjami, tjita [1]	kai, kami, kita [1]	kai
Ontbieden	mikitawa	mĕkitowa	makitawa	makitawa
Ontbreken (niet genoeg)	rei awĕs	raitja awĕs	dai awĕs	rai awĕs
» (nog niet genoeg)	reipe awĕs	raipe awĕs	daipe awĕs	raipe awĕs
» (niet meer genoeg)	reimo awĕs	raijo awĕs	daimo awĕs	raimo awĕs
Ontelbaar	rei kaijapan	raijo katembean	dai katikĕman	rai katikĕma
Ontginnen	maras, mahaparas [2] rumokrok [3]	maras, maparas [2] rumondok [3]	maras, mahaparas [2]	maras, mapar
Onthoofden	mongkol, mahapongkol	mongkol, mapongkol	mongkol, mahapongkol	monggol, mĕ monggol
Onthouden (van 't geheugen)	gĕnagĕnangĕn	tumanei, matanei	gĕnagĕnangĕn	gĕnagĕnangĕ
Ontkennen, zie loochenen.				
Ontmoeten	masungkul [4]	masungkul, tumaup	masungkud	masungkul
Ontnemen, ontrukken	mendo, mahendo, mĕngendo	mindo, maindo	maendo, mĕngendo	mendo, mĕng do
Ontpakken	mondol, mendo ung kanaan	kumĕsot, itjĕsot (pass.)	mondol ung kanaan	mondol kaan
Ontrouw	rei toro iwaja [5]	raitja makakiikiit	dai mingka un tarĕndĕm	rai toro iwaj
Ontsteken, zie aansteken.				
Ontstellen (v. schrik). Zie schrikken.				
Onttooveren	lumuli	lumuli, [6] rumĕput	dumudi	lumuli
Ontvangen	makailĕk, makaendo	makaere	makaelek	makaato
Ontvlammen	lumajas	membung, maembung	rumambun	lumajas, mĕl
Ontwaken	mawongke	mapolo	mawongke, mapolo	mawongke
Onveranderlijk	reikan ikaera	raitja itjaera	dai ikaera, dai kaensoan	rai mawalina
Onverhoopt	tumorondĕk	tumorondĕk	dai assaassarĕn	tumalondok
Onvruchtbaar (van menschen)	wanto	wanto	wanto	wanto
» (van beesten)	marori	marori	marori	marori
» (van den bodem)	tana kalelewoan	tana kalewoan	pahapuan	tana kalelew

ENANGSCH.	TONSAWANGSCH.	PONOSAKANSCH.	BOLAANG-MONGONDOUSCH.
eng	mosoetou	dea sosongkoi	dija tukid
a	maata	moilou	moilou
ı	wojamat	mosigu	mosilaka
kapu	ohooho	kujatkujat	bonogbonog
singau	achii icheles	dea motawi	dija motabi
wutul	achii mawutul	dea motulir	moitala
ı	bolai	mokojongo	buing
	kita	kami	kami, kita [1]
paju		pikijohau, mongohuwa	mokijoni, mogoini
	alawedoro	nakohang	dija motompod
			dijapa motompod
			dijadon motompod
i katjap	alam iwa, chachoa mangi	deadon pokopohuman	dija kotongojan
rik	moweas	moingin	momaras, [2] moingin, mongajuon [3]
utas	moporos lehe	momusu ulu	moponibat
ndum	dekerekenen	intuosĕn	motanob
oma	masupa	noharungkul	mojodungkul
gala	(indo) mindo	mongalap	mogama
gua hokop	lumuai	mopoluwai	lumuai, moluai
			dikadonnaan
			moluli
ahumpak	mindo	mongalap	mokodungkul
embang	malalab	molingas	dumokot
wogau	mawolo	nokarandam	mokopondam
i sinowane	achii chawalina	deadon kowalijan	dija momampin
i nukakarap	alama harap	dea moharap	
ito	wanto, latich	lantik	banto
o			banto
ungkas	toba tapija	buta kohatan	buta mojaa

[1] Kami, tjima = ons, met uitsluiting van den aangesprokene; kita, tjita = ons met insluiting van den aangesprokene.

[2] Maras, mahaparas, = ontginnen een rijstveld, dat eenige jaren braak gelegen heeft, doch ook: het onkruid afkappen.

[3] Rumokrok, rumondok, mongajuon = een geheel nieuw veld ontginnen door het vellen van een bosch: rumokrok beteekent ook: afbreken een huis, een gebouw enz.

[4] Masungkul = ontmoeten; mahasungkul = tegemoet gaan.

[5] Rei toro iwaja = (hij of zij) kan niet worden overgelaten (aan zich zelven.)

[6] Lumuli van luli = geneesmiddel, lumuli = geneesmiddel geven. Rumĕput van rĕput = gekaauwde medicijnen rumĕput = daarmede bespuwen.

NEDERDUITSCH.	TOUMBULUSCH.	TOUMPAKĔWASCH	TONSEASCH.	TONDANOS
Onweder	rĕggĕs rĕpĕt	rĕggĕs rĕpĕt	rĕggĕs rĕpet	rĕggĕs rĕpĕ
» (uit het W.)	awahat	awaat	awahat	wahat
» (uit het O.)	raki	raki	raki	raki
» (uit het N.)	tahangan [1]	amijan	tahangan [1]	tahangan
» (uit het Z.)	rĕggĕs un timu	rĕggĕs in timu	rĕggĕs un timu	
Onwetend	maloi, longon, wengel	longon	maloi, longon	maloi, wen
Onwil	soo	maree	soo	rai paar
Ooft, zie fruit.				
Oog	wĕrĕn	wĕrĕn	wĕrĕn	wĕrĕn
Oogappel	wĕwĕrĕn	watuna im bĕrĕn	watu um bĕrĕn	tetou bĕrĕn
Oogenblik	pitpittan, sana pitpit	pipittan, sanga pipit	pitpittan	sanga pipit
Oogsten	mupu, mĕngupu	mupu, mĕngupu	mupu, mĕngupu	mupu, mĕn
Ooit	makasa	makasa	makasa	makasa
Ook	kasii	kai	kasii	kasii
Oom	ito	ito	ito	ito
Oor	luntĕng	luntĕng	duntĕng	talinga
Oordeelen (veroordeelen)	montol sala	mee hukuman	montol sala	mehe n'uku
Oorlog, zie krijg.				
Oorring	wĕting, timbĕga	anting, timbĕga	timbĕga	wĕwe witunlinga
Oorzaak	tuur	tuur	tuur	tuur, aka
Oost	sĕndangan	sĕndangan, mitjona	sĕndangan	sĕndangan
Oostzuidoost	lĕlĕr ruhuna sĕndangan timu		lĕlĕl timu sĕndangan	tawi sĕndan timu
Op	atas, wawo	wawo	atas, wawowo	atas
Opdat	o, wo	wo	wo	awo, worijo
Open	wuka, mawuka	wuka	wuka.	wuka
Openen	muka, mahawuka	muka, mawuka	muka, mahawuka	muka, maw
Opgaan (de zon)	mondollo si ĕndo	mantangosi ĕndo, kumĕssotto si ĕndo		mondollo si marĕttikk ĕndo
» (het plantsoen)	mahatoumo		matoumo	matoumo
Ophangen (zie verder bij hangen)	mikĕt, mahikĕt	meren, maweren	mimboi, mahimboi	mimboi, m boi
Opheffen (een voorw.)	menet, mahawenet	mangkai, maangkai	menet, mahawenet	mangkat, m kat
» (de handen)	majat, mahajat	majat, maajat	majat, mahajat	majat, mah
Ophouden	mento, mahento	mento, maento; maseng	mento, maento	mena, mae
Opklimmen, zie beklimmen.				
Oprapen	murut, mahapurut	mitong, mapitong	murut, mahapurut	murut, mĕn
Opregt	ulit, gĕnang rondor	ulit	udit, rondor gĕnang	tulus
Oprigten (iets)	tumoor	tumoor	tumoor	tumoor
» (zich)	rumendai	tumulong	rumendai, rumondor	rumendai
Oprispen	kumĕro	sumalĕkko	kumĕro	mĕngou
Opscheppen (rijst)	tumakur [2]	makir, maakir	makid, maakid	mehe kaka
Opschorten (kleeding)	kumeikei, kumeneng	kumaitjai, kumeneng	kumeikei	kumeneng

...NTENANGSCH	TONSAWANGSCH.	PONOSAKANSCH.	BOLAANG-MONGONDOUSCH.	
...purus	kakab	hiwut	tompot moropot	[1] Tahangan beteekent in het Tondanosche waait van alle kanten.
...g	lenge			[2] Makir, mahakir beteekent in het Toumb. rijst in den pot omroeren; tumakur beteekent opscheppen zoowel rijst als andere spijzen. In het Toumpakěw. wordt makir, maakir gebruikt voor: rijst omroeren, zoowel als voor rijst opscheppen.
...ai makewe	achii maibog	dea moiwog	doi, dumoi	
...ta	belen	mata	mata	
...u mata		batu mata	batol i-mata	
...gkundap	metalewai			
...muntas	manguwu	mongoman	mokojut	
...usa	machasa	kominsan	komintan	
...ru	balengen	waton	doman	
...ang	ito	ama	ama	
...gkaja	talinge	lolea	bongolan	
...saran	tatun meseana	tantu nisalanija	mopotala	
...inganting	antinganting	antinganting	gantingganting	
...a	tua		pangkoi	
...wangĕn		kotoluwan	omuik	
...ge, wawou	ambawo		kon tudu	
...a	osa	ba		
	buchawuchaan	kowukakas	binukatan	
...ngkas, mawungkas	mucha	mowukas	mobukat	
...je, mamaje, mamitin	tumambeng	bambe, mobambe	motogot	
...tak, masintak	jatang	mobuat	mobuat	
...anintak	mojatang		mosintak	
...unto	sumondo	sumondog	mogogai	
...amuru	mulut	momujut	mopujut	
...alino	ulit	totuu	totuu	
...apainta	mawatod	mowangon	sumindog	
...into	tumod	motindog	mobangon	
...anucho	mamaling	nolindak	mongurijap	
	machid	mohakir	mokugi	
...oangambu	kumelong	malowat	mobibit	

Nederduitsch.	Toumbulusch.	Toumpakĕwasch	Tonseasch.	Tondanosch
» (werk)	mento, mahento, kumana	mento, maseng, maaseng	mento, mahento, kumana	mena, maena
Opspringen	kumompo	tumambak	kumompo	kumompo
Opstaan (v. liggen)	tumoor	tumoor	tumoor	tumoor
» (v. zitten)	rumendai	tumulong	rumendai, rumondor	rumendai
Opsteken, zie aansteken.				
» (in de schede steken)	muma, mahuma	male, mawale	muma, mahuma	muma, mahu
Opstroopen	lumukluk	luminsĕn	luminsĕn	lumuluk
Optellen	mijap, mahijap	tumembe	mijap, mahijap, tumikĕm	tumikĕm
Optillen, zie opheffen iets.				
Opvangen, zie grijpen.				
Opvolgen	sumawĕl	sumawĕl	sumadui	sumawĕl
Opvouwen	lumepet	lumepet	dumepet	lumepet
Opwekken	mongke, mahawongke	molo, mapolo	molo, mahapolo	mongke, mahawongke
Opzadelen	sumál	sumál	sumál	sumál
Opzien	lumoho	kumanat	dumoho	lumoho
Os	sapi kinawiri	sapi kinawiri	sapi sinedep	sapi kawiri
Oud	tua	tua	tua	tua
Ouders	ina wo ama	inang wo amang	ina wo ama	ina wo ama
Overgeven	majo, mahajo	tumuruk	majo, mahajo	mehe, mameh
Overhangen	sere, simere	pere, mapere, meren, maweren	kungkung	sarai, simarai
Overnachten	sumanawĕngi	sumanawĕngi	sumanawĕngi	sumanawĕngi
Overrompelen	sumurip	sumurip	sumurip	sumurip
Overschot	tĕra	tĕlau, tulau	tudau	tulau
Overstappen	kumeang, kumonta [2]	kumonda, rumambun	dumaes	kumeang
Oversteken (naar den overkant)	lumewet	lumewet	dumembet	lumewet
Overstroomen	lumenew [3] lenewĕn [4]	sumĕmber [3] sĕmberrĕn [4]	dumenew, [3] denewĕn [4]	murep [3] urepĕn [4]
Overtollig	tahalakkĕrro	taembong	tahadakkĕddo	
Overtreden	sumala	sumea	sumala	sumelok
Overvloed	tahalakkĕrro, ĕre, mahĕreĕre,	kĕkĕllijan	tahadakkĕddo, ĕre, maĕreĕre	kasalakkĕr
Overwegen (overdenken)	mĕnimbanimbang, magoguta [5]	mĕrekereken, mĕnimbanimbang, mĕnaanei naanei	mĕnimbanimbang, magoguta	mĕniwaniwak, magoguta
Overzetten (taal)	rumuruwasa	rumuruwasa	rumuruwasa	rumuruwasa
Overzwemmen	mojow lumewet	kumengkeng	mojow dumembet	
Paal (waarmede iets gestut wordt)	suleng	tombol	suleng	tĕtombol
» (onder het huis)	arihi, tombol	arii	tombol	arii

…TENANGSCH.	TONSAWANGSCH.	PONOSAKANSCH.	BOLAANG-MONGONDOUSCH.
apunto, mun-	sondoon	sumondog	mogogai
intohok	lumombo	lumansig	lumanduk
roa (woa)	tumod	mowangon	mobangon
to	tumod	motindog	sumindog
oma	muma	suwangkoan	mopogulit
ongku	lumikon	luwisun	mongalengkeng
ijap	rumeken	moheken	moginta
gahus	sumawol	mosiliw	momalui
aku		mokopi	mokopi
			mogulung
ál	sumál	mosál	mogaip kongkabalo
ingara	tumele	mohontong	lumangag
winutu	sapi tinijaan	sapi kawihi	sapi kinabiri
)	matuwa	buhangija	gurangija, gujangija
agurang	inang bo amang	ina kon ama	ki inde bo ama
iehe	mehe	mobohoi	mobogoi
umpai	lumopoi	mogilar	mokarang
lijan		mopogowi	tumonggobii
			motalikokog
	agad	toja	agat, bikoi, agasija
ius	lumakad	(taliw) monaliw	lumanipang
awa	lumobot	lumowod	lumolan
guhup	sumĕmber	molimpas	lumebet, mogogujaat
ilos rakĕl	tachalous katadoo	morai mowahan	noilijudon
ala	masala	mosala	
iambak	kutadooan	koachongija	nolimbajong
arekenan	marekereken	momirik	mogoguta
neloi tingi	sulin kodait	monamping kon tuntul	monamping kon singog
	lumobot am beta	mololangoi kon sinowatak	lumangui
ian	tuul		
		oigi	oigi

[1] Bikoi bet. overschot van spijs, agasija overschot van drank.

[2] Kumeang = overstappen; kumouta = overspringen. In het Toumpakĕw. is overspringen = lulmotitj, kumonti.

[3] Heeft betrekking op het water.

[4] Op hetgeen overstroomd wordt.

[5] Magoguta = eene zaak of klagt onderzoeken. In het Tompakĕw. beteekent maguguta: beboeten.

NEDERDUITSCH.	TOUMBULUSCH.	TOUMPAKĔWASCH.	TONSEASCH.	TONDANOSC
Paard	kawalo	kawajo	kawalo	kawalo
Pachten	mĕram, mahĕram	mĕram, maĕram	mĕdam, maĕdam	mĕram, mahĕ
Pad	lalan	lalan, lontai	lalan	lalan
Padde	tungkak	pekak	pekak	pekak
Paddestoel	amurung [1]	amurung [1]	wudung	wurung
Pak	sinaput	sinaput	sinaput	sinaput
Pakhuis	golong	godong	godong	godoong
Pakken (in doek, papier, bladeren)	sumaput	sumaput	sumaput	sumaput
Pakken (in een kist, enz.)	tumahu	mumpun, mapumpun	tumahu	mumpun, mapumpun
Paling, zie aal.				
Pan (v. aarde)	kure	kure	kure	kure
» (v. ijzer)	rumping	rumping	rumping	
Pand, zie onderpand				
Pap	rinara	rajak	daada	sende
Paradijsvogel	aga	aga	aga	aga
Passer	papasĕr	pasĕr, papasĕr	pasĕr	pĕpaser
Peilen	tumoro	tumonton	tumoro	tumoro
Pellen (peulvruchten)	kumulit	kumulit	kumudit	kumuli
» (turksche tarwe)	tumipu	misul, mapisul		
Pen	penna, papantik	penna, papatitj	penna, papantik	penna, papa
Pennemes	piso penna	tatarĕm ampenna	piso penna, kĕketta	paagi penna ketta
Pens	wentuhan	wentuan	wentuhan	bentuan
Peper	ritja jawa	ritja jawa	ritja djawa	marisa jawa
Persen	mĕssut, mahapĕssut	mĕssut, mapĕssut	mĕssut, mahapĕssut	mĕssut, mapsut
Persoon, zie mensch				
Piek	wĕngkow [2]	wĕngkow	wĕngkow	wĕngkow
Pijl	tingkana	ĕlad	tingkana	tingkana
Pijlboog	pitik	wĕwĕntir	pitik	pitik
Pijn	ngumetnget, rumara	mawaas	kumenit	rumara
Pikken (als kippen)	kumulat	rumokĕt	kumulat	kumulat, mongko
Pilaar, zie paal				
Pink	kokoki	kolasin	rĕrinte	nookki
Pissen	mipi, mahapipi	mipi, mapipi	dumijas	kumetot
Plaatsen	mehe, mahawehe	mee, mawee	mehe, mahawehe	mehe, ma
Plank	papang	papang	papan	papang
Planten	tumanĕm	musĕw, mausĕw	tumanĕm	tumanĕm
Ploeg	pandjeko	pandjeko	pandjeko	pandjeko
Plooijen	kumulĕn	luminsĕn		murip, ma
Plotselijk	tumarekan	tumarepe	kĕwait	tumarekan
Plukken	mupu, mahupu	mupu, maupu		mupu, ma
Plunderen	kumahat	meset, mapeset, mandet	kumahat	kumaat
Poel	wunong	wunong	wunong	wunong
Pok	rupu	rupu	rupu	rupu
Pokdalig	kinarĕt u rupu	kinan u rupu	kinarĕt u rupu	kinarĕt ru
Pols	mahuntap	matatap	mahataptap	mauntap
Pompoen	kapitu	kapitu	kapitu, kalawassa	kapitu
Ponjaard	sondang, roporopo	sondang, roporopo	dinopodopo	ropo ropo

…ENANGSCH.	TONSAWANGSCH.	PONOSAKANSCH.	BOLAANG-MONGONDOUSCH.
…jo	kawajo	kawalo	kabalo
	sumewa	monondam	moseba
	dalan	dalan	dalan
…gkang	tupalach	tnpalak	tumpalak
	kulat	kokejop	olibogot
…	sinawut	balun	binakut
…	gĕdong	gĕdong	godong
…ikus	sumawut	mobalun	mobakut
…kok	suwang, masu-wang	suwang, mosu-wang	momonu, mopo-bonu
…	kure	kujan	kujon
	bubor	titontawo	sinontabo
	aga	aga	aga
…r	pasĕr	pasĕr	pomasĕr
			tumuntun
…ip	lumuab	mongukap	tumaip
			mosipu, monipu
…a	penna	penna	penna, popahit
…penna	powagit penna	piso mahintik	tosilad im popa-hit
…bang	tumbung	tungul	lipuan
…a djàwa	ritja djawa	ritja djawa	risa
…gimis	makemes	makemes	momijod, momu-gut
…iow	lokab	lokab	ginubat, tumbak
…ngupupitik	betir	tumpanir	tonggadi
…tik		pijot	pijot
…iki	machados	nosakit	motakit
…orok	manoko	monutu	momangko
…nise	tononiju	tonasikan	tondoisikan
	tumiti	tumoi	tumoi
…dupa	mepa	motau	moukat
…r	dowi	dopi	dopi
…uan	mawaju	mopumbula	momula
…andur	padjeko	padjiko	
…uku	makuwi	mokopi	
…ggage	matalewe	bakurongka	
…ipo	tumiwu	motipu	mokojut
…iolo	mutar	mongahon	mojampat
…u	wunong	limbuong	limbuong
…u	duwu	buti	busi
…hupu	pali in duwu	bondel im buti	bondil im busi
…itailu	panglaan		mogina
…ongka	kalebasan	balongka	balongka
…	doporopo	bengkow	bengkow, baleng-kun

[1] Amurung = paddestoel, welke op de aarde groeit; wĕre, welke op kaf van padi groeit; kulat ne ringkeng (kulat in rintjeng in het Toumpakĕw), kulat ing koko, kulat lanut, kulat in tuur, palar in angko, singkom zijn paddestoelen welke op hout groeijen.

[2] Verschillende andere benamingen van pieken zijn noch: tinelungan eene piek lang van snede met bokkenhaar (vroeger: menschenhaar) en belletjes; tinontoris = eene lange piek, breed van snede, door priesters gebruikt. Eene algemeen gebruikte piek in B.-M. wordt genoemd tampadjaro.

NEDERDUITSCH.	TOUMBULUSCH.	TOUMPAKĔWASCH	TONSEASCH.	TONDANOS…
Poort, zie deur.				
Poot	ae	ketje	ae, kuku	ae
Porren	lumupu	lumala, lumĕse	dumupu	lumupu
Portie, zie deel.				
Praten	numuwu	numuwu	tumarĕndĕm	lumila
Pressen	sumijasa	sumijasa, lumĕse	sumijasa	sumijasa
Priester	walijan	walijan (priesteres)	wadijan	walijan
» (tuin)	tumutungĕp	tonaas		
» (tuin)	leleen		leleen	leleen
» (jagt)	tounahas		tounahas	tonaas
» (doodenpr.)	mawasal		mawansal	
» (vogelhoorder)	mĕnanalinga		mekekoko	
Prijzen, zie loven.				
Prikken	tumundĕk	tumopok, matopok	rumundĕk	tumundĕk
Prins	okki tuama ni kolano	anak tuama i tjolano	okki tuama ni kolano	urang tuama kolano
Prinses	okki wewene ni kolano	anak wewene i tjolano	okki wewene ni kolano	urang wewe… kolano
Proeven	mean, mahapean	mepe, maepe	mean, mahapean	mean, map…
Probeřen (beproeven)	mawa, mahawawa	mepe, maepe	mawa, mawawa	mawa, maw…
Prop	sĕngsĕng	wusĕng	sĕngsĕng	wusĕng
Proppen	sumĕngsĕng	musĕng, mawusĕng	sumĕngsĕng	musĕng; m… sĕng
Proviand	walun	walun	wadun	walun
Pruilen	tumewus, sumono	sumulu, mĕsulu	sumoro, dumono	sumulu; su…
Punt, (zie verder bij einde)	penpen, rawis	peinpĕn, tĕmpok	tĕmpok	tĕmpok
Punten	tumarĕm	tumarĕm	tumadĕm	tumarĕm
Puntig	tarĕm	tarĕm	tadĕm	tarĕm
Put	parigi	parigi	parigi	parigi
Putemmer	sasahap	sasaap	sasarup	sasarup
Putten	sumahap	sumaap	sumarup	sumarup
Raadsel	iingkoĕn	iintjoĕn	iingkoĕn, sĕsiligĕn	siligan
Raaf	kokoak	kokoak	kĕkoak	kokoak
Raauw, zie ongaar.				
Rad (vlug)	rĕwĕk	porak	rĕwĕk	wure, tiga
» (wiel)	snmisingkilna	welok	kekenden	kekenden
Rafelen	muwar mahuwar	mowar, maowar	muwar, mahuwar	mowar, mao…
Raken, zie treffen.				
Rammelen	rumenge	rumenge	rumenge	rumenge
» (van gebroken bamboes)	sumerek	marĕsek	sumerek	sumerek
Rand	tĕmbir, ruru	tembir, rater	tĕmbir, ruru	tĕmbir
Rangschikken (naast elkander)	mambar, maambar	mĕlur, maĕlur; tumutul	mator, maator	tumutul
Rangschikken (op elkander	tumutul			
Rangschikken (naast elkander, doch verder uiteen)	tumatar	mator, maator		
Rank	panga	panga	panga	panga
Rank (slank)	rojor	rojor	rojor	rintĕk
Ranselen, zie slaan.				

...NANGSCH.	TONSAWANGSCH.	PONOSAKANSCH.	BOLAANG-MONGONDOUSCH.
	ae	tijol	sijol
...arau	masusub	mopotintin	
	kumodait	motuntul	mosingog
...asa	lumusse	monijasa	mosijasa
...n	walijan	bolijan	bolijan
			tonawat
			talinga
...kul	sumuet	mosusuk	tumuog
	kedong tuama i kolano	ari in datu	abo
...i	kedong bene i kolano	bokki	bua
...ndam	nanaman	nanaman	monanam
...n	mepe	mosungkul	makoka
...g	busĕn	sonson	palon
...nting	mamusĕn	mosonson	mopalon, momalon
...a	balun	balun	balun
...ruru	mososambong	mosisambong	tumontol
...ol	atepoch	poporija	luntung
...johau	tumoboch	mojojo	moruit
	toboch	ojo	moruit
...ji	pariri	pahigi	limbuong
...up	bombajung		totajuk
...hup	sumajuch		motajuk
...um		potangke	totangkijon
...lo	koach	kag	kawag
...na	tiroch	sonu	moligai
...gki	kumbi	roda	sijol ing karetta
...gule	lumochloch	molukai	mobuka
...sansin	kumalakas	mosohinsing	mokoreket
...n	tĕmbira	biwigija	bibig, ales
...tor	mulu	motuulus	mogimontoi
...ga	sapanga	sanga	tanga
	dise	mahintek	popanak

NEDERDUITSCH.	TOUMBULUSCH.	TOUMPAKĔWASCH	TONSEASCH.	TONDAN
Rapen, zie oprapen.				
Rapier	santi, pisow lambot	santi, sabel	santi	pisow lam
Rasp	kikiskisan	kukurisan	kĕkaitan	kĕkikisan
Raspen	kumiskis	kumuris	kumait	kumikis
Rat, zie muis.				
Redden	sumawang	sumembong	sumawang	sumawan
Reden	pahapaan	papa	pahapaan	paapaan
Reede	susuwaan	susuwaan	sĕsuwaan	sĕsowaan
Regen	uran	uran	udan	aro
Regenboog	runi, kole ne wailan, kole ni Pinontoan	limbawa	duni, kole ni Mamingkas	kole ni w
Regenen	muran, mahuran	muran, mauran	muran, mahuran	maro, ma
Regenscherm	pajung, simbĕl	pajung, simbĕl, tĕtĕrung	pajong, simbĕl	pajong, si tĕtĕrun
Regent	mahaparenta	maparenta	mahaparenta	maparent
Regeeren, zie besturen.				
Regt (niet krom)	rendai, rondor	lĕkĕp, rondor	rendai, rondor	rendai
» (waar)	ulit	ulit	udit	ulit
Regtuit (gaan)	tumĕrutĕrus	mĕlaulaus	tumĕrutĕrus	tumĕrutĕrus
Rein	lĕnnas, emas	lĕnnas	emas	lĕnnas
Reinigen	lumĕnnas, memas, mahemas	lumĕnnas	memas, mahemas	lumĕnnas
Reis	lampangan	wajaan	kĕlangan	kĕlangan
Reisgenoot	kalampang	kawaja	kakĕlang	kakĕlang
Reiskost, zie proviand				
Reizen	lumampang	maja, mawaja	kumĕlang	kumĕlang
Rekenen	mijap, mahijap	tumembe	tumikĕm	tumikĕm
Rekken	rumĕnet, kumĕnet, rumenteng, kumenteng	rumeteng	kumĕnet	rumĕnet, ku teng
Rest, zie overschot				
Rib	salaksak	salasak	salaksak	salasak
Riem (roeiriem)	wole, kekeli	wole, wajang	wole	wowole, kel
» (gordel)	ĕmbet, rerekossĕn	wĕwĕmbĕr	pĕpetpet	ĕeret
Rijden	sumake	sumake	sumake	sumake
Rijk	wailan, siga	wailan, siga	wailan	wailan
Rijp	ririhan	wowos	matua, maririhan	wowos
Rijpen	maririhan	mawowos		mawowos
Rijst (ontbolsterde)	tĕwi	tĕwi	tĕwi, waas	biir
» (nog in den bolster)	wene, kán	wene	wene	kaan
» (gekookte)	kán	tuutu	kán	kán
Rijstveld (natte)	uma lĕpo	uma lĕpo, palĕpon	uma dĕpo	lĕpo
» (drooge)	uma	uma	uma	uma
Rijstwater	kansi	kantji	dood un ada	ranona send
Rijzen (bovendrijven)	lumĕmbo	lumĕntut	dumĕmbo, lumĕntut	lumĕntut
Rillen, zie beven				
Rimpel	kulĕn, kurĕs	linsĕn, kĕlĕs	kundĕl	kulĕn, kurĕ rumun, li

TENANGSCH.	TONSAWANGSCH.	PONOSAKANSCH.	BOLAANG-MONGONDOUSCH.
la	sabel	sabel	simala
ian	kokod	kakajuhan	pokajugan
gaki	kumokod	mongajuh	mongajug
ıwang	matun	mongawang	modulu
pa	apaapa		sĕbab
		susapoan	totapuan
i	teka	ujan	ujan
a	duni	oliwowach	olibobag
ahiti	meka	moujan	mongujan, moujan
ig	pajong, tĕrung	puwun	paung, onau
mamarenta	mapareta	sitau pahenta	momarenta
otong	londol	tulir	notompod, motulid
ar	totuu	totuu	totuu
ılaus	tumĕrutĕrus	mopolas	polatan
ıno	tomboi	tahis	modarid
uno	momboi	motahis	modarid
ıangĕn	palapangan	beaan	
ısuralen	karua in dalan	totakin	totakin kumaja
pang	machlapan	mea	
ijap	tumewe	mohisak	mongijap
igiting, ma ıin	kumatang	monanot, mohotong	mogugut
sak	salasach	dorak	gutuk
ıwel		bosoi, daju	botoi, dajung
rintol	powet	sengkahu	bongkol
aso	sumake	dumaso	tumakoi
kua	bailan		ojuon, kaja
asak	kero, molanek	lame	molutu, nodarag
ısak	kumero	molame	
ıs	bas	bohas	bogat
	bekou	pajoi	pajoi
	pawa	kaanan	kaanon
ngulapotak	poman	pangimpa	goba kojona
	bondoi	toka	goba
	kantji	kantji	tubig ing kantji
ıtau	matetem	lumonton	lumantak
or	lisĕn	kojor	kolot

NEDERDUITSCH.	TOUMBULUSCH.	TOUMPAKĔWASCH.	TONSEASCH.	TONDANOSC
Rimpelen	kumulĕn, kumurĕs	luminsĕn, kumĕlĕs	kumundĕl	kumulĕn, k rĕs, lumin
Ring	sisim	sisim	sisim	sĕsolong
Rinkelbel	reget, mintaminta	rerengĕn	reget	kĕka rongko sĕsengkeĕ
Rivier	sosoan	soosoan, rojongan	sosoan	sosoan
Roeijen	mole, mahawole, kumeli	mole, mawole, majang, mawajang	mole, mahawole	mole, mawo
Roem	loloor	loloor	kakuaan	loloor, lĕloo
Roemen, zie loven.				
Roepen (hard roepen)	kumeret	mangko, maangko	kumeret, rumangat	kumeret
» (iemand)	tumawa	tumowa	tumawa	kumeret
Roer	uuling	wowuling	kamudi	uuling
Roeren (bewegen)	magoi, mahagoi, moge, mahoge	mero, maero	magoi, mahagoi, moge, mahoge	moge, maog
» (omroeren)	kumajo	kumajo	kumajo	kumajo
Roest	taingkere	taintjere	taingkere	
Roesten	tumaingkere	tumaintjere	tumaingkere	
Roet	areng	areng	areng	areng
Rollen (in de rondte)	sumingkil	mintjir, mapintjir	kumenden, molon, mahawolon	molon, maw
» (oprollen)	lumingkun	lumintjun	dumingkun	lumingkun
Rond (platrond) [4]	wulelen, [1] winulelen [2]	talumeme	wulelen	talumeme
» (Bolrond)	pongo, [1] pinongo [2]	purengkei	pongo	tambulelen
Ronden (platrond maken)	mulelen, mahawulelen	tumalumeme	mulelen, mahawulelen	tumalumeme
» (bolr. maken)	mongo, mahapongo	murengkei	mongo, mahapongo	tumambulele
Rondom	liklik, limiklik	litjir	dikdik, dimikdik	lilik
Ronken, zie snorken.				
Rood	rangdang	raindang	randang	mea
Roofvogel	maragit, sikĕp	rumaragit, sitjĕp	maragit, sikĕp	momboja, si
Rook	awun, achwun [5]	tĕmbur	awun	awun
Rooken (verb intr.)	mawun, mahawun	tumĕmbur	mawun, mahawun	mawun, mah wun
Roosten	rumarang [6], rumĕngis	rumarang	rumarang	rumarang
Rooven	rumĕmu, kumahat	rumombit	rumĕmu, kumahat	rumongkit, k maat
Rot, verrot	tĕwu, wuruk	tĕpu, wuruk	tĕwu, wuruk	tĕwu, wuruk
Rotten	matĕwu, mawuruk	matĕpu, mawuruk	matĕwu, mawuruk	matĕwu, m ruk
Rotting	ue, aret, doaja, wiwi, sagsagan [7]	ue, aret, ĕmbĕl, pondos	ue, wiwi	pondos
Rug	ruur	litjur	ruur	ruur
Ruggegraat	kairuur, tototokkĕn	tototokkĕn, tinotoka	kairuur, tengkor	kairuur, tren kor
Ruiken	mou, mahawou	mou, mawou	mou, mahawou	mou, mawou
Ruilen	sumawĕl	sumawĕl	sumadui	sumawĕl
Ruim	loang	loang	doang	loang

…ENANGSCH.	TONSAWANGSCH.	PONOSAKANSCH.	BOLAANG-MONGONDOUSCH.
…hor	lumisĕn	mokojor	mokolot
	sising	sising	sising
…ensing	mokalokon, kalokon	mokolangku, kolangku	
	londolan	ongka	iligan
…wel	meru	mowosoi	mobotoi, modajung
…jouan	dajou	daju	dajou
…ngong	mombal	mongombel	mokuak
	tumijang	mongohau	mogoini
…lin		ulin	uling
	lumiis		
	kumijon	mokoar	
	tai kajon	talijota	talijota
…ntai	tumai kajon	motalijota	motalijota, sinalijota (is veroest)
	salong	onuos	bonuot
	molilid	molilir	molitoi
	lumikun	molisor	molitod
…nbung	talimbato	molimbatu	sibatu,[1] ilimbatu[2]
	molimbong		
…nbung	tumalimbato	mopolimbatu	molimbatu
…wu	tumumboleher	limiwu	nilibu
…tmu	meha	puha	modarag,[3] mopura[4]
…an	tapangahat, momojis	monodohi, omomojis	bonija, kopodija
	obol	owol	ojok
…gusuw	mahobol	mohowol	mogojok
…andan	rumaran	molalan	motuba
…gau	tumachau	monakon	motakou
…uk	bou	wuhuk	mobujuk
…uwuk	mobou	nowuhukon	mobujuk
…ondas	pondas	uoi	ombol, pondot
…	lichud	likur	likud
…ug	kai lichud	likur monojan	likud
…, maneho	mou	moumbau	mobou
…alo	sumalen	mopoholin	monongoliju
…	loas		molungkag

[1] Rond, oorspronkelijk rond.

[2] Rond, door menschen rondgemaakt.

[3] Oranje rood.

[4] Donkerrood.

[5] Achwun, de ch slechts zeer flaauw uit te spreken.

[6] Rumarang = roosten, eenigzins ver van het vuur; rumarang beteekent ook: zich verwarmen. Rumĕngis = roosten digt bij het vuur, op het vuur.

[7] Benamingen van verschillende soorten van rotting; hiervan is ue de kleinste, sagsagan wordt zelden of nooit gebruikt.

NEDERDUITSCH.	TOUMBULUSCH.	TOUMPAKĔWASCH.	TONSEASCH.	TONDANOSCH
Rups	sampĕret	ulĕr	dampĕret	sampĕret
Rust (ook als adj.: stil, kalm)	pĕnnĕs, ĕnna, tĕkkĕl	pĕnnĕs, ĕnna, tĕkkĕl	pĕnnĕs, tĕkkĕl	pĕnnĕs, ĕnn tĕkkĕl
Rusten	kumana, mĕnto, mahĕnto	masĕng, maasĕng, mĕnto, maĕnto	kumana, dumood, mĕnto, mahĕnto	mĕnna, lum
» (slapen)	tumĕkkĕl, matĕkkĕl	tumĕkkĕl	matĕkkĕl	tumĕkkĕl
Ruw	lĕwoan	karitjan, kareen	salal	lewon
» (gedrag)	rei matau un alat	raitja makailĕk in adat	dai matau un adat	rai mataun
Sabel, zie rapier.				
Sarren	maet, mahawaet	majat, mawajat	maet, mahawaet	maet, mawa
Satijn	steng of sĕteng	steng	steng	steng
Schaaf	skap	skap	skap	skap
Schaal (drink)	ĕĕlĕppan	ĕĕlĕppan	ĕĕlĕppan	kĕkoan
Schaap	lumba	lumba	dumba	lumba
Schaar	gugunting	kokonting	kĕkunting	kĕkunting
» (menigte)	tou lakkĕr	tou kĕlli	tou dakkĕd, kadĕdakkĕd	tou lakkĕr, lakkĕr
Schaard	sumbeng	sumbeng	sumbeng, ruumbet	sumbeng
Schade, zie nadeel.				
Schaduw (van menschen, dieren)	leno	touna	deno	leno
Schaduw (v. boomen, enz.)	kasuuttan	karindirran	kaduuman	katĕrungan
Schamen (zich)	mairang	malai	maidang	mairang
Schans	wenten	wenten	wenteng	wenten
Schatten	kumua un tĕlĕsna	kumua im beenna	mehe tĕlĕs	lumila been
Schede	uumaan	walena	uumaan	uumaan
Schede, zie hoofdschedel.				
Scheef, zie krom.				
Scheel	welow	selĕk	welow	
Scheen	lulur	rundur	dudud	lulur
Scheenbeen	ruhi u lulur	sinangalowassan	duhi u dudud	dui lulur
Scheerder	kimikiskis	kumukuris	kumikiskis, mapangiskis	kumikikis
Scheermes	kikiskis	kukuris	kĕkiskis	kĕkikis
Scheiden, (uit elkander gaan	tumalikur, [1] ma hatalikur	tumalitjur, [1] matalitjur		lumikur, ma likur
Schelden	sumalow	sumalow	sumalow	sumalow, m mahawit
Schelp	talongka, kima, kolombi, renga, susu	talongka, kima, kolombi, nii, sulu, renga	kima, kolombi, renga, susuk	kima, kolon renga
Schenden	lumewo	lumewo	lumewo	lumewo
Scheppen (water)	sumahap	sumaap	sumahap, sumarup	sumarup
» (spijs) vgl. opscheppen)	tumakur	tumongka	tumakur	tumakur
Scheren	kumiskis	kumuris	kumiskis	kumikis
Scherp (v. snede)	tewel	telew	tewel	tewel

…ten ngsch.	Tonsawangsch.	Ponosakansch.	Bolaang-Mongondousch.	
…losan	koloati, dalid	tontaru	ulod	[1] Tumalikur, tumalitjur, wordt gebruikt wanneer de huisheer zijne gasten verlaat, hetwelk een teeken is, dat hij hen gaarne ziet vertrekken; mahatalikur, matalitjur = uit elkander gaan.
…akĕn, tikil	etew, moo	jumonok, tijuw	dona, sijug	
…to	sumondo	sumondo		
…kil	mochomoo	motijuw	mosijug	
…le	seseng	mojambujambun	moregerege, mobanubanu	
…i sihadat	achii machailach in adat	dea matatau in aras	dija motau in adat	
…gawo	mokisin	mopotintin	mopogogingot	
…a	steng	steng	sating	
…	skap	skap	skap, kokundud	
…anginoman	pachlĕkuan	ponginuman	pongonginuman	
…ba		dumba	dumba	
…nting	kohunting	gohunting	gogonsing	
…rakĕlan	katadoan	kowahongan	tau modamal	
…deng	sumbing	sumbing	nogabang	
…aun	leno	olinu	olinou	
…ung	leleman	lolomban		
…ang	monokija	mooja	mooja	
…eng	benteng	benteng	benteng	
…awili	mopabajera	songonum bolinija	moguman kom bolinija	
…a	uma	gumak	guma	
…	barad	siliwonija	mokabelou	
…asĕn	bungis	lulur	bongkujung	
…gko hahasĕn	duchi bungis	bungkuju	tulan im bongkujung	
…gangaur -	tapenikis	monguul	mongongajug	
…u pangangaur	powachid	panjukor	kokajug	
…alikur, ma…ahagi	mosurabud, modekang, mĕpaanget	mosawur, mososalaun	tumolikud, mojotolikud	
…ijau	mamuntun	monondila	moponiba	
… puai, bila…gĕn, susu	dapai, kolombi	kulit in susu, kulit in nii	kujajut, lungka, kokuito, kalumbi	
…nogu	tumapija	mohambing	modunuk	
…uhuk	sumaap	manajuk	motajuk	
…gewe	machid	mongakir	mokugi	
…gaur	kumikis	mongajuw	mongajug	
…ou	tubel	tahun	molanit	

NEDERDUITSCH.	TOUMBULUSCH.	TOUMPAKĔWASCH	TONSEASCH.	TONDANOS[CH]
Scherpen (op hout)	masa, mahasa	sumangir	masa, mahasa	miwi
» (op steen)	lumanei	mangkai, mawangkai	dumanei	kumamanga
Schertsen	muwak,mahuwak	mera, mawera	muwak, mahuwak	muwak, ma
Scheur	kĕse	kese	kisi	kisi
Scheuren	kumĕse	kumese	kumisi	kumisi
Schielijk	rĕwek, sogit	porak	rĕwek	rijor, sogit
Schier	tawi, susut	tawi	tawi, susut	tawi, susut
Schieten (met een geweer)	lumutam	lumutam	lumutam, sumeput	lumutam
» (met e. boog)	mitik, mahapitik	mintir, mawintir	mitik, mahapitik	mitik, mapit
Schil	kulit	kulina	kudit	kuli
Schild	kĕlung	kĕlid	kĕdung	kĕlung
Schildpad	puikan	puikan, puitjan,[2] bilangbilang [3]	poikan	poikan
Schillen	kumulit	kumulit	kumudit	kumuli
Schimmel	ruruwun	ruwun	ruruwun	tĕruwun
Schimmelen	rumuruwun	rumuwun	rumuruwun	tumĕruwun
Schip	londei	londei	dondei	londei
Schoeijen	sumapatu (van sapatu, schoen)	sumapatu	sumapatu	sumapatu
Schommel	tatajuan	tatamberenan	wawajongan	tĕtingkajong
Schommelen	tumaju	tumamberen	majong, mahawajong	majong, ma jong
School (gebouw)	pahasikolaan	pasitjolaan		paskolaan
Schoolkinderen	sikola, masikola	masitjola		skola, mask
Schoon, zie fraai.				
» zie rein.				
» zie ofschoon				
Schoonbroeder	ipag tuama	ipag tuama	ipag tuama	ipag tuama
Schoppen (vooruit)	sumundui	sumuusu	sumundui	lumumbak, ti, mawen
» (met de binnenzijde v. d. voet als de hanen).	sumĕpa	sumĕpa	tumokol	sumĕpa
Schoppen (achteruit)	lumumbak	mekang, mapekang	lumumbak	lumumbak, mĕpa
Schouder	paluka	paluka	paduka	paluka
Schouderblad	tongka	tongka	tongka	tongka
Schrabben	kumĕrot, kumiskis	kumerot	kumiskis	kumikis
Schram	kinarot,[5] kinaris [6], kineket [7]	kinarot,[6] kinoomĕs,[5] kinorĕm[5] sinarawĕt [7]	kinarot, kinegaotan	kinarot, ki
Schrede	keang	rambun	daes	keang
Schrijven	mantik, mahapantik	matitj, mapatitj	mantik, mahapantik	matik, mapa
Schrikken	kumompo	kumajaka	kumompo, tangkompo	lumosit, sum
Schub	ĕrap	ĕrap	ĕrap	sosop
Schudden	magoi, mahagoi, moge, mahoge	mero, maero	magoi, mahagoi, moge, mahoge	moge, maog
Schuilen (voor iemand)	muni, mahawuni, kumawel	mĕnĕp, maĕnĕp	kumoot	kumirong

TENANGSCH.	TONSAWANGSCH.	PONOSAKANSCH.	BOLAANG-MONGONDOUSCH.
goog		matahun	mogata
gaw	makamanga	mogijow	
awijor	manuaga	moholipat	mogogitok
, guhe	denet	wisi	bisi
dara, mun-ihe	dumenet	mowisi	mobisi
		sonu	pokolamemet
ge	susut	morijuw	modijug
ıtan	lumutan	morutan	molutam
iitik	metir	momijot	mopijot
	luwanga	kulit	kulisija
ang	kelid	kaleau	tolikudan, kaleau [1]
an	poikan	bungkut	bungkut, [2] pomponu [3]
isi, masup	luwabang	moliliw	motajip
'un		ojowun	
unan, huwu-an			
	kapal	kapal	wangga
apatu	mĕsapatu	mohisapatu	mogisapatu
ewuje	totangengean	totambengan	gogundanan
wajug	matangenge	motatambeng, motambeng	mogundan
la	pasikolaan	paskolaau	
	iwag	ipa lolaki	ipa lolaki, lago [4]
makĕl	mamekang	mokohir	mopomintud
	mochon		mopomingkod
humbak	mailong	mopunsur, motumur	
uka	paluka	owaha	obaga
ijung	duhi paluka	omantul	
ıdur	chijo	kahuw	mongajat
anto, kinahu	kinarot	nokahuw	
'iris	lakad		lampang
.matik	matik	mahit, momahit	momahit (vgl. griffel)
ihiwek	kumombo	motolikangkang	
op	orau	unap	unap
inguhon	majeje	modandan	moliai
imuni		mososĕmbuni	mogadop

[1] Tolikudan = schild van hout; kaleau = schild van koper.

[2] Puikan, bungkut = zeeschildpad.

[3] Bilangbilang, pomponu = landschildpad.

[4] Lago, zoo benoemen zwagers elkander; schoonzusters noemen elkander doo.

[5] Kinarot, kinoomĕs, kinorĕm = schram veroorzaakt door nagels.

[6] Kinaris, kinarot = schram veroorzaakt door hout, bamboes, naald enz.; ook: streep, lijn.

[7] Kineket, sinarawĕt = schram veroorzaakt door scherp gras.

Nederduitsch.	Toumbulusch.	Toumpakĕwasch.	Tonseasch.	Tondanos…
Schuilen (voor regen, wind, enz.)	sumuut	rumindir	sumuut, kumaduun	tumĕrur, k… lung
Schuim	sĕwu	lĕwu	sĕwu	sĕwu
Schuin	sere, tilen, wingi	mere, tilen, tuwas, tjawilĕs	tilen	wingi
Schuit	totondaan, londei	londei	dondei	londei
Schuiven	gumerow, merow, maherow	rumeso, merow, maerow	gumerow	gumerog
Schuld (debet)	wĕnnang	wĕnnang	wĕnnang	wĕnnang
» (fout), zie feil.				
Schuren	kumĕmor, [1] mura, mahawura	lumulu, malisu [1]	rumisug, mura, mahawura	lumulu
Slaaf	ata	ata	ata	ata
Slaan (met de vlakke hand) zie: klappen met de vlakke hand.				
Slaan (met de vuist) vgl. stompen)	kumisul, mukol, mahapukol	maruki	mukud, mapukud, kumisul = boksen	
» (met een buigbaar voorwerp)	mater, mahapater	matĕpi, maluat	mantar, mahantar	mantar, ma…
» met een hard onbuigbaar voorw.)	mĕlwĕl, mahĕlwĕl	mapangkur	mĕlwĕl, mawĕlwĕl	mĕkĕl, maw…
Slagten	munu, mahawunu	muma, [2] maumama, mate	mate, mapate	munu, maw…
Slang	ule	ula	sawa	leloi
Slapen, zie rusten.				
Slaperig	mahatĕtĕkkĕl	makili	mahatĕtĕkkĕl	melelea
Slechten (afbreken)	gumogar, rumokrok	gumogar	rumokrok	gumogar, ru… be
Slechts	uman	ke	uman	ite
Sleutel	kusi, kukusi	kunsi	kusi	kĕkusi
Slijk, zie modder.				
Slijm	kĕrar	kĕlar, kĕndal	kĕrar	kĕrar
Slijpen (op hout)	masa, mahasa	sumangir	masa, mahasa	miwi, mawi…
» (op steen)	lumanei	mangkai, mawangkai	dumanei	kumamanga…
Slijpplank	aasaan	sasangiran	aasaan	bĕwiwijan
Slijpsteen	lalaneijan	wawangkaijan	dadaneijan	kĕkamangaa…
Slikken	numonot [3], numĕpnĕp	lumomod	dumeow, numĕpnĕp	lumeow, num…
Slim, zie Leep				
Slok	sanarĕngkuk	sangalĕngku	nanarĕngkuk	sanganĕnĕp
Slokdarm	kĕroan	kĕroan	tiko	tikoho
Slot	slot, kukusijan [4]	slot, kukunsijan [4]	slot, kĕkusijan	kĕkusijan
Sluiten, zie toedoen.				
Smeden	rumĕntĕk	rumĕntĕk	rumĕntĕk	rumĕntĕk
Smeeken	malei, mahalei	mĕngilĕk	makiwehe	makiwehe
Smelten	mĕno, mahĕno	rumano	mĕno, mahĕno	munow, ma… now
Smet	kamu	kamu	wuta	katiis
Smijten, zie gooijen				
» (wegsmijten)	tumija	tumija	dŭmombo	tumea
Snaphaan. zie geweer				

ENANGSCH.	TONSAWANGSCH.	PONOSAKANSCH.	BOLAANG-MONGONDOUSCH.
lung	lumiliw	mosiju	mogolingoi
	dudi	lowu	loba
hande	belet	sonsi	noilented
u	boludu	bolutu	wangga
ndo, ma-ndur	sumese	mohundur	
ng	benang	kowoli	boli
	lumichlich	mogaga	moijid
	ata	ata	ata
ul) mangin-l		mohuki, motuntung, motumpul	modijun
li	marad	(pakel) mopakel	molotup
) mamaes	(pakur) mamakur	(bowog) momowog	momobag
uno	matej	mahata	morata, momatoi
a	ulach	ula	ulag
wuta	mahoöö	morenduka	tomposijug, mongonuap
oga	lumochloch	mohumbun	mojumbun
	jana	rete	
i	kusi	kunsi	kukunsi
he	korai	longkan	
		mogijow	mogata
		komanga	oataan
dulok	lumamod	molijum	molijum
ulup	sangalamod	sinonolijum, sinotijuk	tongololijum, tongololijog
on	loang	gogaguon	gonggojoan
i	kusi	kukusijan	kokunsijan
sal	maduduw	mononsal	momontal
gulai	mangelej	mogalej	moigum
nau, [5] tuetes [6]	lumolang	mohenet, [5] molumbut [6]	moijo
u	kamu		buing
ei	tumija	motapil	molumbu

[1] Kumĕmor, malisu = zich schuren, gelijk een varken; mura, lumulu = schuren iets.

[2] De a slechts ten halve uit te spreken.

[3] Numonot = slikken na gekaauwd te hebben; numĕpnĕp = slikken zonder kaauwen.

[4] Kukusijan, kukunsijan is eigenlijk het sleutelgat; het beteekent ook: de haken waarin men den sluitboom legt. Voor slot zegt men gewoonlijk slot.

[5] Maunau, mohenet = smelten in het water.

[6] Tumetes, molumbut = smelten in het vuur.

NEDERDUITSCH.	TOUMBULUSCH.	TOUMPAKĔWASCH	TONSEASCH.	TONDANOSC
Snavel	kukulat	totongko	kĕkulat	kĕkulat, tot ko
Snijden	sumojow	sumuup	sumojow	sumojow
Snoeijen	rumantaw	rumantow, rumangkot	rumantow	rumantiw
Snorken	mĕngkĕr, [1] mahĕngkĕr	mĕngkor, maĕngkor	mĕngkĕr, mahĕngkĕr	rumĕngok
Snot	sĕpun	sĕpun	sĕpun	sĕpun
Soldaat	suraro	suraro	suraro	suraro
Soldeeren	mapĕn, mahapapĕn	mulapan, maulapan	mapĕn, mahapapĕn	kumĕrut
Som	pinakasaan	pinakasaan	pinakasaan	pinakasaan
Span	rangan	rangan	raat	rangan
Spannen	rumangan	rumangan	rumaat	rumangan
Sparen, vgl. bergen	tumĕra, lumeos, tumutul	mema, maema	lumeos	lumeos, tum
Spek	tawa	tawa	tawa	tawa
Spel	leleongan	wĕwĕraan	leleongan	leleongan
Speld	paneti, tĕtĕwik	paneti, tĕtĕwitj	pandeti, tĕtĕwik	tĕtĕwĕk
Spelen	lumeong	mĕra, mawĕra	lumeong	lumĕong, ma
Spier (zie ader)				
Spijker	paku	paku	paku	paku
Spijs, zie kost.				
Spin	purekĕt	kurepĕt	kariwowotan	purekĕt
Spinnen	tumingker, tumali	mimbit, mawimbit	tumingker	tumingker. mendong
Spinneweb	wale ni purekĕt	wale ing kurepĕt	purekĕt ni kariwowotan	
Spleet	tetel, rijas, rĕkka	teĕtel, rijas, rĕtang	tetel, rijas, lĕkka	sĕka, rijas, r
Splijten	tumetel, rumijas, rumĕkka	tumeĕtel, rumijas, rumĕtang	tumetel, rumijas	rumijas, mek kumewe
Splitsen	tumorong, sumondol	menet, maenet	sumondol	tumorong
Spoed	rĕwĕk, sogit	porak	rĕwĕk, sorijok	rijor, sogit
Spoeden	rumĕwĕk, sumogit	morak, maporak	rumĕwĕk	rumijorijor
Spotten	lumungkur	males, mapales	rumewei	sumindir, su na
Spreken	kumua, numuwu	kumua, numuwu	kumua, numuwu	lumila, num
Springen (op)	knmompo	lumaatitj	sumeingket	kumompo
» (over)	kumonta	lumaatitj	kumonta	ruimintek
» (af)	tumumpele	tumĕmpeng	tumumpele	tumumpele
Springen (uiteen)	kumolot	lumetok	lumetok	lumetok
Spruit	suru, see	suru, suruna see, seena	sudu, see, suwuk	suru, see
Spruiten (spruiten krijgen)	sumuru, sumee	sumuru, sumee	sumee	sumuru, sun
Spuwen	rumura	rumura	dumuda	rumura
Staal	romping, [2] uaja	rumping, [2] uaja	uaja	uwaja
Staart	ipus	ipus	ipus	ipus
Stad	wanua	roong	wanua	wanua
Staf	tĕkkĕn, [3] taisi [4]	wĕkka	tĕkken	taisi
Stam (onderste gedeelte van d. stam)	tuur	tuur	tuud	tuur
Stam (de regte stam)	rondorna	rondora	rondorna	akana

…ENANGSCH	TONSAWANGSCH.	PONOSAKANSCH.	BOLAANG-MONGONDOUSCH.
ku	totoko	tutuk	popangko
ıto	maporog	mohangkis	mokojoi
hi	kabiring	motutu	mogarab
ahing	maeheng	modorujut	modojudut
ı	ngus	nijus	muntong
ıraro	suroracho	soguraro	suldado
ımpel		mopatiri	mogulampong
akel	sinasengan	komikomisan	komintan
ıu	dangou	jangou	deangou
ıngou	dumangou	mojangou	modeangou
ıareso	mepa	(toi) montoi	mongimontoi, motagu
suwawi	tawa	tawa	longo in sijo
najangan	tean	iso	lolandangan
te	peniti	peniti	
ınajang	motean	mohiso	mojolandang, mogogitog
k, pantak	paku	paku	paku
lawa	balitupuchat	tontola	tontolawa
iling	manikoi	maningkoi	moningkoi
t tontolawa	tetepuchat	pokot	siningkoi in tontolawa
ng, wuka	beta	wotak	nobotak
ka	mahaweta	mowotak	mobotak, lumosi
gumpu	sumupach	masumpak	monumpak
ng	rododo	sonuw	pokolamemet
asahong	motodo, marododo	mosonuw	moligai, motorong
gai	monombag	mohosindir	
ntingi	muchudait	motuntul	moguman, mosingog
ansik	lumakad	lumompat	lumanduk
umpa	kumotich	mototupa	
usak	lumutoch	gumutup	morumog
ıbuk	salunge	polumpu	polimpingija
uwo			
agundu	kumelad	monduja	monduja
aping	uwara	uadja	wadja
ti	uri	ipus	ipus
nua	doon	bonua	lipu
en	saaw	sungkur	tungkud
ak	londolana	punumija	pangkoi

1 Mĕngkĕr beteekent ook: donderen.

2 Romping, rumping = braadpan; de oude braadpannen werden vroeger, ook nu nog wel, in plaats van staal gebruikt.

3 Tĕkkĕn = stok van hout, nibong enz.

4 Taisi = stok van rotan.

NEDERDUITSCH.	TOUMBULUSCH.	TOUMPAKĔWASCH	TONSEASCH.	TONDANOS
» (geslacht)	suru	suru	sudu	suru
Stamelen	sapĕt	sapĕt	sapĕt	sapĕt
Stamper (werktuig)	alu	raraas	adu	alu
Stapel	kuwu, tutul	kuwu	kuwu	kuwu, lijun ungsung
Stapelen	kumuwu, tumutul	kumuwu	kumuwu	kumuwu, m sung
Steeds, zie altijd.				
Steel (van bloemen, mais)	rendaina, kaina	rondora	pengpeng	rendaina
» (van padi)	lolona	roroondona, raami	lolon	dumi
» (v. een spies)	rurukan	parungan, tumbalan	rurukan	parungan
» (van een mes, kapmes)	uluan	parungan, tumbalan	pelpellan	ondongan
» (van een bijl)	pasungan	pulu	pasungan	pangkoijan
» (v. een spade)	uluan	parungan, tum balan		pangkoijan
Steen	watu	watu	watu	watu
Steken (met e. spies, of andere scherpe werktuigen)	tumura	tumura	tumuda	tumura
Steken (met een kris)	sumondang	sumondang	kumeles	rumuki
» (prikken)	rumundek	tumondek	rumundek	tumundek
» (van een vergiftig beest)	sumeher	kumitji	sumehed	sumeer, kum
Stelen	rumĕmu	marombit, rumombit	mangudu	rumongkit
Stellig	totor, ulit	ulit	totod	totor
Ster	tototijĕn	sumĕndot	toti	sumesena
Sterven	mate, mahapate [1]	mate, mapate	mate, mahapate	mate, mapa
Steunen (leunen)	tumanei	mangĕn, mawangĕn	sumĕrĕt	tumulen
Stevenen	sumengkot .	sumengkot	sumengkot	sumengkot
Stiefbroeder	katuari tuamataan sana iina	poow tuama toloatĕkkĕn	katuari tuamataan sanaiina	patuari tua taan sang
Stiefdochter	loloatĕkkĕn wewene	tojaan wewene toloatĕkkĕn	loloatĕkkĕn wewene	okki wiko r tuk
Stiefmoeder	ina lumoloatĕk	inang tumoloatĕk	ina lumoloatĕk	ina rimĕtuk
Stiefvader	ama lumoloatĕk	amang tumoloatĕk	ama lumoloatĕk	ama rimĕtuk
Stiefzoon	loloatĕkkĕn tuama	tojaan tuama toloatĕkkĕn	loloatĕkkĕn tuama	urang rimĕtu tuama
Stiefzuster	katuari wewene taan sana iina	poow wewene toloatĕkkĕn	katuari wewene taan sanaiina	patuari we taan sang
Stier	sapi tuama	sapi mondangan, sapi tuama	sapi tuama	sapi tuama
Stijfsel	kansi	kansi	kansi	kansi
Stijven	kumansi	kumansi	kumansi	kumansi
Stikken (ver)	lumĕmĕs [1] malĕmĕs	lumĕssĕm, malĕssĕm	dumĕmĕs, malĕmĕs	lumĕmĕs, ma mĕs
» (naaijen)	sumĕtik, milit, mahawilit	sumĕtik, milit, mawilit	sumĕtik, milit, mahawilit	sumuit, mil mawilit
Stof	awu	awu	awu	awu
Stofgoud	pasĕr	pasĕr	mas kemu	pasĕr
Stofregen.	tariktik, tumariktik	tarititj, tumarititj	tariktik, tumariktik	taritik, tumar

ENANGSCH.	TONSAWANGSCH.	PONOSAKANSCH.	BOLAANG-MONGONDOUSCH.	
			bui	[1] nimate = is gestorven. • Het voorwerp moet daarbij genoemd worden, b. v. si kawalo nimate, een dood paard, of: het paard is gestorven.
	lemo	madodo	mobogat mosingog	
	loloboch	lolowu	alu	
n	dudul	buntuan		
nuntu	marudul	mowuntu		
ju	kajunga	tijul	simpungoi	[2] Zie: verdrinken.
			bawa îm pajoi taogan	
			pulu	
ngan	pulu	pansungan	pakodan	
	uluan	patukar	kokadajan	
	batu	batu	batu	
kul	sumachul	mosakol	monakul	
	sumondong	mosuwuk	tumbuk	
kou	manachau	monakou	motakou	
	totuu	totuu	totuu	
clilang	buwa i langit	tendi	tundi	
	mate	mate, matoi	matoi	
re	mapig	sumaig	mandol	
dol	sumenggot	lumeach	moleag	
atuang monej pisoma	pog tuama pananguwaan	utas lolaki pinowalum	utat lolaki mĕkijuwatok	
ijo wawinai soma	kedong bene pananguwaan	ari bowai pinowalum	adi bobai totonguwatokkon.	
a pinatjatan	ninang pananguwaan	ina pinowalum	inde moguwatok	
ng pinatjatan	amang pananguwaan	ama pinowalum	ama moguwatok	
rijo mohanej soma	kedong tuama pananguwaan	ari lolaki pinowalum	adi lolaki totoguwatokkon	
katuang wawinai pisoma	pog bene pananguwaan	utas bowai pìnowalum	utat bobai mĕkijuwatok	
mohanej	sapi tuama	sapi lolaki	sapi, mandangan	
	tasi	kantjí	kantji	
asi	monasi	mongantji	mongantji	
imis	belenet	nolomos	molomot	
udji, mandaum	masondol, mĕdahum	mositik, mongotai	mositik, modagum	
ı	sewu	siwuk	lobud	
	pasĕr		bulawan	
iti, humendek	tekama dabarabas	mohinti intik	ujan moinsiinsiik	

NEDERDUITSCH.	TOUMBULUSCH.	TOUMPAKĔWASCH	TONSEASCH.	TONDANOSCH
Stok, zie staf.				
Stollen	kumĕtte	kumĕtte	kumĕtte	lumanut
Stolp	stolok	stolok	stolok	stolok
Stom	wowo	wowo	wowo	wowo
Stomp (niet spits)	sumpul	sumpul	suumpĕl, lĕluge	sumpul
» (niet scherp)	upĕt, rei tĕwĕl	umpĕt	dai tĕwel	upĕt
» (tronk)	tuur, winantijan	tuur	tuud	tuur
» (van hand of voet)	pokol un ae, pokol	pokol keitjei, pokol	pokol ung kuku, pokol	
Stompen (met de elleboog)	sumiku	sumitju	sumiku	sumiku
» (stompmaken)	sumumpul, mupĕt, mahupĕt	sumumpul	lumelu	sumumpul
Stoom	susuw	susuw	sengor	sengor
Stooten, zie stompen.				
Stooten (met horens)	sumunge	sumunge	sumunge	sumunge
Storm, zie: onweder.				
Storten (over)	tumija	tumija	tumea	tumea
Stortregen	uran rĕpĕt	uran rĕpĕt	udan sijo	aro rĕpĕt
Stotteren, zie stamelen.				
Straal	sarap	telang, selap	sena	sena
Straffen	mukum, mahukum	mee hukuman	montol sala, mahukum	mehe n'ukuma
Straks	tarekan	tarepe	kawait, tumojoepe	ijai
Strand	lawannan	lawannan	dawannan	lawannan
Streep	karis	karis	gaot	karis
Strepen maken	kumaris	kumaris	gumaot	kumaris
Striem	walang	lawat	walang, dentid	wilir
Strijden (oorlogen)	sumeke	sumeke	sumeke	sumeke
Strik (voor vogels)	wakul	kĕtĕng	wakud, pangkul	bakul
» (voor paarden, koebeesten enz.)	sasambĕt	sasambĕt	sĕsambĕt	sĕsambĕt
» (voor wilde varkens, herten enz.	wĕtĕs, litag	litag	wĕtĕs, ditag	wĕtĕs, wenter
» voor wilde kippen, muizen enz)	apiring, wĕtĕs tana	taan	kapiding	wintir
Strikken	makul, mahawakul, sumambĕt, mĕtĕs, mahawĕtĕs; lumitag, mapiring, mahapiring	kumĕtĕng, sumambĕt, tumaan, lumitag	makul, mahawakul, sumambĕt, mĕtĕs, mahawĕtĕs, dumitag	makul, mawak sumambĕt, n tĕs, mahaw tĕs, mintir, m wintir
Strooijen	mĕspĕs mahapĕspĕs	muras		
Stroom	lĕwu, sumoso	malending, sooso	dĕwu, sumooso	songker, sumo
Struikelen	ikasangkil	itjasuusu	ikasangkid	kasusu
Stuk	kĕtor, riris	poow, riris	kĕtor, riris	kĕtor, sojow
Stuurman	mahuling	mawowuling	maudin	merendai
Suiker	gula	gula	gula	gula
Suikerriet	pola	pola	pola	pola
Taai	lanut	lanut	danut	lanut
Taal	nuwu	nuwu	tarĕndĕm	nuwu, lila
Tabak	towaku	towaku	towaku	towaku

…ENTENANGSCH.	TONSAWANGSCH.	PONOSAKANSCH.	BOLAANG-MONGONDOUSCH.	
…nogas	kumindit	nokontoi	mokontoi	
…olok	stolp	stolk	stolk	
…owo	bobo	mowo	bowo	
…nsol	tomud	tumpul		
		amuw		
…ngkolong	pulod	uchatija		
…kol	morog	sinupusu		
…aniku	dumicho			
…amensol	sumupul			
…ngu	sapung	gahut	ojok in tubig	
…anungai	monapach			
…hiti maua	teka rĕpĕt	ujan mohogas		
	kerawen			
…anongsara	dumadach	mopakel, moahes	mobogoi kontala, mobogoi hukuman	
…ahiran	ija italewe	sokujamai	naija	
…wannen	patapeen	saluijon	pintad	
…ares	karis	garis	tomponuot	
…angares	kumaris	mogaris	monomponuot	
…ale	lombit	balat		
…nseke	sumeke	moseke		
…ngkulu	belu	tawon	giman	
	uwe	lambojon	roraud	
…otos			ulang	
			giman	
…aningkulu, mawotos	mamelu, manguwe	monawon, monumboi	mogiman, molaud	
…anawur	mepis	mosawur	mongatok, mobubud	
…olong	malding	solog	ilig	
…apakel	bewisud	ipunsur	moipintud	
…oto	powod		pongko	
			mogoguling	
…ula	gula	gula	gula	
…uri	pola	suan		
…akuli	loganut	hanut	motogad	
…ugi	tutul	tuntul	tosingogon	
…owaku	sabaku	tawaku	tabaku	

NEDERDUITSCH.	TOUMBULUSCH.	TOUMPAKĔWASCH.	TONSEASCH.	TONDANOSCH.
Tachtig	walunapulu	walungapulu	uwadunapudu	uwalungapulu
Tak	panga	panga, panga	panga	panga
Talmen	mure, mahureure; memeng, mahemeng	mure, maureure, memeng, maememeng	maomeng	maureure
Talrijk, zie veel.				
Tam	naram	naram	naram	naram
Tamelijk	kauneran	kauneran	kauneddan	kauneran
Tand	waang	waang	waang	waang
Tandvleesch	ipen	ĕssi	taaneng	dengit
Tang	kukupit	kokopit	tĕtompid	kĕkopit
Tasten (voelen)	mĕndan, mahapĕndan	mĕndam	mĕndam	mĕndam
» (rondtasten)	kumapkap		rumikap	rumingkap
Teef	assu merei	assu siwei	assu wewene	assu wewene
Teeken	nanau	tuus	nanau	pasinau
Teekenen	numau	tumuus	numau	suminau
Teen	tutundu un ae	wuana ing ketjei	wuana ung kuku	tĕtundu n'aee
Tegen	lawang	lawag, lawang	lawang	lawang
Tegengaan	lumawang	lumawag, lumawang	lumawang	lumawang, mĕ- wang
Tegenhouden	malow, mahapalow	mero	malow, mahapalow	malow, mapal
Tegenkomen, zie: ontmoeten.				
Tegenwoordig (hier)	wija	ambija	wija	witu
» (in tegenwoordigheid van)	sasurarun	sasurarun	sarusarun	
Telkens	susur		susud	susur
Tepel	sususuan, wua un susu	wuana in susu	tototoan, wua in toto	buana toto
Terstond, zie straks.				
Terwijl	kasuattan, takkarna	karoroan	kasuattan	kasuattan, akk- na
Teug, zie slok.				
Tevens. zie met.				
Thans, zie nu.				
Tien	mapulu	sangapulu	mapudu	mapulu
Tiende	kapulu, kumapulu	kumapulu	kapudu	kapulu
Tijd	tempo, kawissa	tempo, kawissa	tempo, kawissa	tempo, wissa
Tikken	tumengkor	tumengkor	tumengkor	tumengkor
Tin	tuta kulo	tutan kulo	tuta kudo	tuta puti
Tip, zie einde.				
Toebinden	mapus, mahapus	maakĕs, mawaakĕs	maakĕs, mahawaakĕs	makĕs, mawak
Toedoen (digtmaken eene deur)	mĕnet, mahapĕnet	malĕn, mapalĕn	mĕnet, mapĕnet	malĕn, mapalĕ
» (digtmaken eene doos, kist, enz.)	kumĕlĕw, mahakĕlĕw	kumĕlĕw, makĕlĕw	kumĕlĕw, mahakĕlĕw	kumĕlĕw, ma- lĕw
Toelaten	maja, mahawaja	maja, mawaja	maja, mahawaja	maja, mawaja
Toen	tempo, toro	tempo	tempo	toro
Toereiken (zie genoeg)				
» (overreiken)	majo, mahajo	tumuruk	majo, mahajo	

Bentenangsch.	Tonsawangsch.	Ponosakansch.	Bolaang-Mongondousch.	
aluampulu	uwalumawulu	walunupulu	uwalunopulu	
anga	sapa	sanga	tanga	
unajan	mĕngarengnga-reng	kopokopija	moonggot	
naharo	elud	jujam	moijonok	
narsekan	charoro	sungkul		
si	baang	ngijupor	ngipon	
ongi	kiti	kiti		
asipi	sosiwit	sisipit	totupit	
nangelo		mosonsan	mokokap	
apuna wawinai	baled bene	assu bowai	ungku bobai	
aju	tuos	tuos	tomponuot	
manjaju	matuos	motuos	monomponuot	
ua lajir		tononiju in tijol	gonggujamo in sijol	
awang	lawach	lawan		
mawang	mĕlawach	molawan	moributuk	
maninduk	tumaka	motahang		
		konaa		
putakutakusa	machasachasa	pinomuloi	pomuloimako	
uan susu	boa in susu	ngungu in susu	pusung in tete	
uwalawala	asakum		tongopimai	
mapulu	sangawulu	mopulu	mopulu	
kapulune	kawulu	kopulu	noginpulu	
sawun	kaissa	kounuku	sempo	
manengko	tumekol	mowowongku	mobongkul	
uta mawuro	tuta wudo	tumboga	tangat	
manoa	mamakis	mosogot		
manongkop	matakew	motalow	mogulit	
katanakej	wajai	modorona		
saurin	tepo	doranijon	komunapa	
mangongko	mehe	mohawat		

NEDERDUITSCH.	TOUMBULUSCH.	TOUMPAKĔWASCH.	TONSEASCH.	TONDANOSCH.
Toestemmen	menne, mahenne	men, maen	menne, mahenne	menne, mahen
Toeven, zie blijven.				
Tonder	waruk	kilaput.	waruk	waruk
Tong	lila	lila	dila	lila
Toomen	tumóm (van tóm = toom).	tumóm	tumóm	tooman
Toonen	tumuru, mahaturu	tumuru, maturu	tumudu	tumuru
Toorn	upi	ĕmbou	upi	upi
Toornen	kumoro maupi	mĕmbou, maĕmbou; kumoro	kumoro, maupi	maupi
Topzwaar	tanding	tumbi	landing	wutĕr tĕmpok
Tortelduif	wuku	wuku, kukur	tĕrkuku	wukur
Touw, zie koord, lijn.				
Traan	lue	lue	due	lue
Trap, zie ladder				
Trappen, zie schoppen.				
Trede	tĕlĕmbatung	lalako	kĕlĕmbaatung	tĕlĕmbatung
Treden	lumeek	tumeak	lumeek	lumeek
Treffen	sumuat, tumoro	tumĕna, matĕna	sumuat, tumĕna	sumuat, tumo
Trekken	kumeong	meso, maweso	kumeong	kumeong
Treuren	masusa	masusa, mawĕndu	masusa	mawĕndu
Trillen, zie beven, huiveren.				
Troebel	kĕwur	kĕwur	kĕwur	kĕwur
Trommel (tamboer's trommel)	tambur	tamór	tambur	tamór, kimbal
Trommelen	masal, mahawasal, tumambur	tumamór	mansal, mahawansal	mĕwansal
Trommelstok	wawasal	tatamór	wawansal	kĕkimbal
Tuin, zie: gaarde, rijstveld.				
Tusschen	unĕr	unĕr	unĕd	nunĕr, unĕr
Twaalf	mapulu wo rua rua	sangapulu wo rua rua	mapudu wo dua dua	mapulu wo rua rua
Twee				
Tweemaal	makarua	makarua, kumarua	makadua	makarua, ipaka rua
Twintig	ruanapulu	ruangapulu	duangapudu	ruangapulu
Twisten	kumoro	tumokol	makoro, mahadaidaijan	matokol, maupi an
U, zie gij.				
Ui	lasuna	lansuna	dansuna	lansuna
Uil	totosik, keak, kĕmbaluan	mĕnea	totosik	totosik
Uitblusschen, zie blusschen.				
Uitbroeden, zie broeden.				
Uitdagen	tumata	mambut, maambut	mawaet, mĕngambut	mambut, mangambùt

ENTENANGSCH.	TONSAWANGSCH.	PONOSAKANSCH.	BOLAANG-MONGONDOUSCH.	
ehej leloas	mehe depo			
arok	bajuch	bajuk		
a	dila	dila	dila	
man	toman	toman	motóm	
		motundu	motundu	
awal	boro		toru	
amuwal	moboro	mohanas, moku-hangina	tumoru	
utuwej	chawoliteran	nosompijarang		
		tokuho	tarkuku, ingkad	
h	lue	lua	lua	
lutar	bolatong	tulow in tukar	tontaganija	
anuwog	matando	mobuwas	molitak	
antuwa	tumulung	mosugat	motugat, moko-tugat	
njura	kumose, mangose	mogihur	mogugut, mogi-rud	
awĕndu	masusa	mosusa	mosusa	
hiwua				
mbór	tambór	gimbal	gimbal	
ahambi tambór; mutambór	matambór	monambur		
hambi	totambór	bawong kon gi-ngimbal		
leh	atutud	huwak	sigadija	
apulurua	sangawulu bo rua	mopulu wo rohuwa	mopulu bo deowa	
rua	dua	dohuwa	deowa, dehowa, dea, dua	
karua	macharua	karuwa	mongindua	
ampulu	duangawulu	dohuwanopulu	deanopulu	
akamalun	mesaro	mogoginsing		
nsuna	lasuna	lansuna	jantuna	
anguni	manguni	monikulu	monikulu	
joleh	mĕngambut	mopotintim		

NEDERDUITSCH.	TOUMBULUSCH.	TOUMPAKĔWASCH	TONSEASCH.	TONDANOSC[H.]
Uiteinde, zie: einde, overlijden.				
Uithoek (kaap)	tongkeina	tongkeina	tongkeina	tongkeina
Uithoozen, zie putten				
Uitkiezen	meleng, mahapeleng	sumisir	mĕtin, mahawĕtin	mĕtin pelingan
Uitkleeden	rumonai, tumangkol	tumangkol, kumĕnda	dumĕngat	lumĕngat, po[...]jan
Uitleveren, verg. medebrengen	muri, mahawuri	mareng, mawareng	muri, mahawuri	mareng, maw[a]rengi
Uitnooden, zie nooden.				
Uitrekenen, zie rekenen.				
Uitrusten (zich gereed maken.	tumegam	tumengam	tumegam	tumegam
Uitrusten, zie rusten.				
Uitspreiden (in zonneschijn om te droogen)	mĕlar, mahawĕlar	mĕlar, mawĕlar	mĕlal, mahawĕlal	mĕlar, mawĕla[r]
» (in het algemeen, onverschillig waar)	mitar, mahapitar	mitar, mapitar	madi	mitar, mapitar
Uitspruiten, zie: spruiten.				
Uitvorschen	sumĕksĕk	sumĕsĕk	sumĕksĕk	lumiwag, sum[ĕk]sĕk
Uitwieden	moat, mahoat	mawut, maawut	kumoat	rumukut
Uitzonderen	tumampas	tumanei	tumampas	tumampas
Uur	tumingting, oras	tuminting, oras	tumingting	oras
Uurglas (met zand)	ĕris-un-oras	parangingisan	ĕris-un-n-oras	noorasa ĕris
» (met water)	uka-un-oras	paranoan	dood-un-n-oras	noorasa rano
Uurwijzer	pakilĕkkan-un-oras	paorasan	paelekkan-un-oras	
Vaak (dikwijls)	makalakkĕr	makakĕlli	makadakkĕd	mĕkĕlakkĕlakk[...]
Vaardig	tuhu	tarĕĕndĕm	sorijok	tees, lingkama
Vaartuig, zie schip.				
Vadem	rĕpa	rĕpa	dĕpa	rĕpa, dĕpa
Vader	ama	amang	ama	ama
Vaderland, zie: geboorteplaats.				
Vallen (zie nederstorten.				
Vallende ziekte	mawuwuleng	mapate mata	paijĕn ni dagad	mapate mata
Vangen (iemand grijpen) zie grijpen.				
Varenkruid	paku	paku	sendeen paku	duaren sirang
Varken	wawi	wawi	wawi	tijei
» (wild)	wehoo	wijoo	weo	wijoo
Vasthouden	tumijotijon, tijonan (pass.)	kumĕttekĕtte	mingkaingka	timboijan (pa[ss.]) rumemberem[...]bet
Vatten, zie grijpen.				

Bentenangsch.	Tonsawangsch.	Ponosakansch.	Bolaang-Mongondousch.	
	tapochan	imporija		
ĕmile	sumisir, mameleng	momili	momili	
ĕlumbos	mobadai, kapelan (pass.)	moluat	molongkut	
	maleng	mowui	mobui	
anadija	tumegam	motoulusan	motoolut	
amila	mĕbelad	mobilat		
irisakĕn (pass.)		pirisaan (pass.)		
agilamun	mĕngubut	mohawut	mc bongkal	
unani	rumanej	motondi		
ras	oras, tuminting	oras	oras	
ras gagasĕn	paorasan	bungajon poorasan		
	paorasan	tiwig, poorasan		
	maturu tuminting	totundu oras		
akarakel		mokowahong	modamal	
atuna	kĕkĕpa, matiro	motiho		
upa	dĕpa	jopa	jopa	
mang	amang	ama	ama	
ujumanok		borukon		
oppaku	bolocho	boloku		
awi	tijei	tijo	sijo	
ijo	lapalapangan	lijok	boke	
ulelen	tumaka	mongantang	modomok	

NEDERDUITSCH.	TOUMBULUSCH.	TOUMPAKĔWASCH	TONSEASCH.	TONDANOSC
Veder	wulwul	wuuk	wudwud	
Veel	lakkĕr	kĕlli	dakkĕd	lakkĕr
Veertien	mapulu wo ĕpat	sangapulu woĕpat	mapudu wo pat	mapulu wo ĕ
Veertig	ĕpatnapulu	ĕpat ngapulu	ĕpat napudu	patngapulu
Vegen	tumĕpi, mahatĕpi	kumais, makais	sumapu	sumapu
Veinzen	gumau	gumau	gumau	magaugau
Vel, zie: huid.				
Vellen	manti, mahawanti, tumaktak	tumongkei, tumaktak	manti, tumaktak	mele, mapele, tumatak
Venijn, zie: gift, vergift.				
Venkel		pinkel	pinkel	paampaas
Venster	tĕtĕmboan	tĕtĕngoan, patĕngoan	tĕtĕmboan	tĕtĕmboan
Ver	rou	tajang	dou	rou
Veranderen	mera, mahera, sumaup	malui, mawalui, mera, maera	menso, ensoan (pass.)	sumaup
Verbannen, zie: bannen.				
Verbeiden	maĕnto	mĕnna, maĕnto	mĕnto, teape	mĕnna
Verbergen	muni, mahawuni	mĕnĕp, maĕnĕp	kumoot	kumirong
Verbieden	sumĕro	kumawak, kumelong	sumĕro	
Verblijden	mahapaapaar	masale sale		
Verblinden (doen verbl.)	lumĕtok	mola, mawola	rumĕwo	lumĕtok
» blind worden)	malĕtok	mawola	mapĕdĕng	mapĕrĕng
Verbranden, (zie branden.				
Verbrijzelen	kumĕmu, rumimumuk	rumentek, tumutu, tumeri	kumĕmu, rumimumuk	kumĕmu, rum mumuk
Verdeelen, zie: deelen.				
Verderven, zie bederven.				
Verdorren	mapĕra	mapĕra	mapĕra	mapĕra
Verdragen	mĕrĕn, mĕrĕĕrĕn	lumĕsĕn	mĕdĕn, rĕsĕn	mĕĕrĕn, mĕm rĕn
Verdrinken (bij toeval)	malĕmĕs	malĕssĕm	madĕmĕs	minate, minal mĕs
» (met opzet zich)	mapalĕmĕs	mapalĕssĕm	mapadĕmĕs	
» (met opzet anderen)	lumĕmĕs	lumĕssĕm	dnmĕmĕs	
Verdunnen, zie: dunnen.				
Verdwijnen	marei	mailang	mĕdai	marai
Vereffenen (den grond)	matar, mahapatar	lumopa	matar, mahapatar	matar, mapat
» (schuld, eene zaak)	lumĕkĕp	lumĕkĕp	lumĕkĕp	lumĕkĕp
Verengen	kumoki, mĕssĕt, mahapĕssĕt	tumĕkĕk	mĕssĕt, mapĕssĕt	mĕssĕt, mapĕ
Vergaderen, zie: bijeenkomen.				

BENTENANGSCH	TONSAWANGSCH.	PONOSAKANSCH.	BOLAANG-MONGONDOUSCH.	
	bul	buwul	bubul	
ikĕl	tadoo	mowahong	mobarong	
apulupah	sangawulu bo pat	mopulu wo opat	mopulu bo opat	
ahpulu	ĕpatngawulu	opatnopulu	opatnopulu	
			monimpad, mongait	
masahasaha	matuatua	momong		
ansang	dumise	mowotak		
	pinkel	paampaas		
juw	panambalan	lijuw	lalanse	
arau	mululu, dekang	mojaju	moraru	
alujan	bewalui	laluijan	momamping	
ulala, lalaen	apede	mongolat	mogolad	
amuni	mĕruru	mobuni		
mawe	kumelon	molahang	maloan	
	mawachaiboi	mokoiwog	mokoibog	
awuta	mawauta	mowilog	mobilog	
awuta	mawuta	nowilogan		
ahumpupuk	muwug	mohenet		
asak, nalangis	mawela	nohongu	moingkag	
anahan	lĕsĕn	igon	mokotahan	
alimis	muturase	nolomos	molomot	
	bachatalan (goederen) mailang (menschen)	linjap	moilang	
then	lumowach	sendarajon	mogilopa	
anulir	tumulid	motompor		
epo) masepo	kumisal	mosisi		

NEDERDUITSCH.	TOUMBULUSCH.	TOUMPAKĔWASCH.	TONSEASCH.	TONDANOSCH
Vergelden kwaad) met kwaad)	sumuwĕn	sumuli	sumuwĕn	sumulin
» (vergoeden)	maijĕr	maijĕr		maer
Vergeten, zie: nalaten.				
Vergeven	mampung, mahampung	mampung, maampung	mampung, mahampung	mehe mampu
Vergiftigen	rnmijara, maharijara	rumijara, marijara	rumijara	mĕngundam
Verhaal	aasarĕn, sisisillĕn	aasarĕn, sisisillĕn	aasarĕn, sĕsisillĕn	asarĕn, sisilĕ
Verhinderen	mape, mahape	sumeped	malow, mapalow	malow, mapal
Verhuren zie huren.				
Verkoelen	maparĕggĕs	maparĕggĕs	maparĕggĕs, marenijar	
Verkoopen	mangker, mahawangker	mangker, mawangker	mangker, mahawangker	mangker
Verlangen	lumĕlo	lumĕlo	rumendem	lumĕlo
Verlaten	tumulau	tumĕlau	tumudau	tumulau
Verleiden	mapalewo	mapalewo, mangĕpe	simala	
Verlichten	tumĕrang	sumĕndot	tumĕrang	
Verligten	rumorak	morak, maporak	dumodak	mure, mawur
Verloochenen, (zie: loochenen				
Verloren	rumei	rumai, mailang	madai	rumai, marai
Verlossen	milot, mahapilot	mĕkar, mawĕkar	mido, mahapido	rumeta
Vermanen	sumero	mero, mapero	sumero	mapero
Vermeerderen, zie: bijvoegen.				
Verminken	mokol, mahapokol	mokol, mapokol	mokol, mahapokol	mokol, mapok
Vermoorden, zie: moorden.				
Vermorselen	kumĕmu, rumentek, rumimumuk	tumeri, rumentek, mupuk, mapupuk	kumĕmu, rumen tek	rumimumuk
Vernieuwen	mĕru, mahawĕru	mĕru, mawĕru	mĕru, mahawĕru	mĕru, mawĕr
Veroordeelen, zie oordeelen.				
Verouderen	tumua, matua	tumua, matua	maendo, modotua, mamodotua	mendo
Verpanden	gumale	gumande	gumade	gumande
Verplaatsen	mera, mahera	mera, maera	mera, maera, menso	sumoro
Verrekijker	paroma	paroma	paroma	paroma
Verrigten, zie: arbeiden				
Verroest, zie: roest en roesten.				
Verruilen, zie ruilen.				
Verschaald	tĕwang	tewang	tĕwang	tĕwang
Verschalen	tumĕwang, matĕwang	matĕwang	matĕwang	matĕwang
Verschansen	mĕntĕn, mahawĕntĕn	menten, mawenten	mĕntĕn, mahawĕntĕn	mĕntĕn, mĕ tĕn
Verschikken, zie schuiven.				

TEN NGSCH.	TONSAWANGSCH.	PONOSAKANSCH.	BOLAANG-MONGONDOUSCH.	
uwan	majer	monuli		
ıeampung	mapung	momogojampung	mongampung	
igi	dumijara	monongkot	mompodajou, mogain	
rĕn	kukua	ouman	oumanon	
awo	madiril	moimalo	mongimalou	
ısau	mawautin	monimeas		
wili		posaloi	mopotalui	
siwik	maeweg	mojiwo	moibog	
ıanaman	mepaange	monala	motala	
	matod	mopohoat		
noa		mokowajag		
	mawawola	mopogaan	mopogaan	
ume	chatala	moilang	moilang	
mule	makadai	mobuli	mobuli	
	mero	molawot		
mokol	mako	momasu		
rarintak, moıumpupuk	modugaruga		monotad. morimumud	
muhu	tumalija	mokowagu	mobagu	
cahangan				
gade	gumade	gumare	mogade	
ınejo	sumoson	momamping	momamping	
	paroma	keker		
tuwang	tĕwang	tawang		
ıtuwang	mĕtĕwang	motawang		
ımenteng	ngumeled, moraja	momijubenteng		

NEDERDUITSCH.	TOUMBULUSCH.	TOUMPAKĔWASCH	TONSEASCH.	TONDANOSCH
Verschillen	masingkelaan	masintjelaan	masingkelaan, mawĕwadinaan	singkela, ma[g]oan
Verschrikken, zie: schrikken.				
Verstaan	mĕngarti	makailĕk	mĕngarti, makasili	makatika, mak[a]silig
Vertellen	masar, mahasar, sumisil	masar, maasar, sumisil	masar, maasar, sumisil, tumutod	masar, maasar, sumisil
Vertoeven, zie: blijven				
Vertrekken	menet, mawenet	mangkat, maangkat, tumiir	mawenet, mangkat	mawenet, man[g]kat
Vervangen, zie: ruilen.				
Verwarmen	massu, mahapassu, rumarang	masso, mapasso	massu, mahapassu, rumarang	massu, mapass[u]
Verwelken	mawĕllĕs	mawĕllĕs	mawĕllĕs	mawĕllĕs
Verwijderen	makat, mahawakat, sumoro	rumeso, tumajang	wawaakat	rumou
Verwoesten, zie: bederven.				
Verwonderen, vgl. vrees.	mainde	malintĕr	mainde	
Verzellen, zie: geleiden.				
Verzoeken, zie: bidden.				
Vet	rĕmbur	kĕmĕl	rĕmbur	rĕmbur
Vier	ĕpat	ĕpat	ĕpat	ĕpat
Vijand	kakoro	karender	kakoro	kaising
Vijf	lima	lima	dima	lima
Vijftien	mapulu wolima	sanga pulu wolima	mapudu wodima	mapulu wolima
Vijftig	limanapulu	limangapulu	dimanapudu	limangapulu
Vijl	kikis	kikis	kikis	sesel
Vijlen	kumikis	kumikis	kumikis	sumesel
Vijver, zie kolk.				
Vijzel	lĕsung, tĕtĕmuan	lĕsung, raraasan	lissong, tenged	lĕluwekan
Villen, zie: afstroopen.				
Vin	kakape	kakapang	kĕkapang	
Visch	pongkor	pongkor	pongkor	pongkor
Visschen (visch vangen met de hand)	sumikĕp	mĕndam	sumikĕp	mĕngikan
» (met e. hengel, zie hengelen.				
Visschen (op zee, onverschillig waarmede.)	mĕmongkor	mamongkor	mĕmongkor	mĕmongkor
Vlag	warena	warena	warena	wandera
Vlaggen	mehe um barena, marena	mindo im barena, marena	mehe um barena, marena	mehe wandera
Vlaggestok	wawarenaan	kĕrru	wĕwarenaan	wawanderaan
Vlak, zie: effen.				

BENTENANGSCH.	TONSAWANGSCH.	PONOSAKANSCH.	BOLAANG-MONGONDOUSCH.
uwalui	mĕsangapaan	sonowowea	
makasiliw	machailĕk	mototau	
mangintu	sumisil	monasui	moouman
muwua	muhacho	mowuat	mobuat
muloso	mawawaso	momasu	
malanis	molaton (v.e.blad) molagu(v.e.vrucht)	kinomolos	
makarau	mawarekan	mokojaju	mokoraru
maiwik	mĕmiwu	tolikangkang	
malungko	kĕmĕl	molongok	molongo
pah	ĕpat	opat	opat
o karalai	kawate	koseke	saturu
lima	lima	lima	lima
mapululima	sangawulu bolima	mopulu wolima	mopulu bolima
limampulu	limangawulu	limanopulu	limanopulu
kikis	kikis	wohuwus	kikis
mangikis	kumikis	mowohuwus	mokikis
lissong	lĕsong	losung	dododokan
karan, waimbi	kachawe, baring	kakapoi	kalokalojon
unas	daa	sea	
mangkinas	tumicho daa	moningkap sea	
waneja	banejra	baneha	baneira
mandange waneja		batunon baneha	
			pobobaneiraan

NEDERDUITSCH.	TOUMBULUSCH.	TOUMPAKĔWASCH.	TONSEASCH.	TONDANOSCH
Vlam	lajas	ĕmbung	lajas, rambun	lajas
Vlechten	majam, mahajam	majam, maajam	majam, mahajam	
Vleesch	leona	samana	dendaina	leona
Vlerk	tetewel	tetelew	tetelew	tetelew
Vlieden	tumingkas	tumintjas	tumeitei	tumingkas
Vlieg	lalĕr	rongit	lalĕl	lalĕr
Vliegen	tumewel, mahatewel	tumelew, matelew	tumelew	tumelew
Vlieger	papajaren	papajaren		paparajen
Vlijtig, zie: ijveren naarstig.				
Vlinder, zie: kapel.				
Vloeijen	sumoso	rumojong	sumoso	masoso
Vloer	wĕla	salei	bĕla	
Vloo	kukuasĕng	wurotok	kĕkoasĕn	kukuansĕng
Vochtig, zie: nat.				
Voederen	makan, mahapakan	maub, mawaub	makan, mahapakan	
Voelen, zie: bevoelen.				
Voet	ae	keitjei	kuku	aee
Voetzool	leleek	leleak, teteak	palal ung kuku	palar n'aee
Vogel, zie: gevogelte.				
Vogelnest, zie: nest.				
Vol	wuta, mawutawuta	wuta, mawuta	puding	wuta, mawut wuta
Volgen	kumiit, mahakiit	kumiit, makiit	tumuhundu	kumiit
Voltooijen, zie: afwerken.				
Vondeling	pinurut [1]	pinitong [1]	pinurut [1]	urang pinurut
Vonk	atuhatu	tutututu un api	atuhatu	buanan'api
Voorbeeld	kekerean	patuusan	sonto, paasaran	patemboan
Voorbijgaan	lumangkoi, mahalangkoi	lumangkoi, malangkoi	dumangkoi	lumangkoi
Voordeel, zie: fortuin.				
Voorheen, zie: eer.				
Voorhoofd	tungtung	tungtung	kere	tuintung
Voornamelijk	tahalous	taalous	tahalous	talous, talous
Voortand	keketep	keketep		waang keketep
Vork	tutundĕk	totondĕk, garpu	rĕrombeng, garfu	tĕtundĕk, gar
Vorm, zie gedaante.				
Vorsch, kikvorsch.	kara	kĕsol	pĕkak	
Vouw	lĕlĕpĕttan	lĕlĕpĕttan	dĕpĕttan	linĕpĕttan
Vouwen	lumĕpĕt	lumĕpĕt	dumĕpĕt	lumĕpĕt
Vracht	pahalin	paalin, sakena, sasake	pahawan	wean, pawean
Vragen	lumigaw	muwei, mawuei,	dumiwag	muei, lumiwa
Vrede	mahaleoleossan	ĕlur	mahaleoleossan	maleoleossan
Vrees	mainde	mainde	mainde	mainde
Vriend	kalo [2]	kalo, karĕtuk	kalo	kalo
Vriendin	karija [2]	karapi	karija	kaleos
Vrijen	pahaleijaleijan lemaan	pangilĕngilĕkkan tĕnga	mowa un tĕnga	pĕngĕngiwehe tĕngaan
Vrijkoopen	tumondong	tumondong	tubus	tumondong

…NTENANGSCH.	TONSAWANGSCH.	PONOSAKANSCH.	BOLAANG-MONGONDOUSCH.
…nbang	elak	lingas	dokot
…sag	majam	monalak	monulapid
	batangan	sapu	
	kalekeb	kolikib	kolikib
…nere	lumolach	molagoi	molagui
			langou, lumajug
…uluk	tuteleb	palinggir	
			kolilombang
…nusauw	dumojong	moandur	moilig
			talog
…tu kapuna	torosich	tosik	kutu
…pakan	machu	mopokaan	
…jir	aai	tijol	sijol
…alir u lajir	palad in aai	olur in tijol	palad in sijol
…apuling	mawuling	nopuling	nopuling
…muhu	lumas	motundug	dumudui
…napu	kedong pinulut	ari pinujut	
…sok	tutimbahan	lingas	
…ijo	pachilachan	tuladan	
…mambing	bechalean (pass.)	tumaliw	tumalib
…irai	amu	pena im pogos	
…urolos	maned, macharohan	lewelewe	
…si	kogugu	kokunut	
…porok	porok	totowok	porok
…mpeng	tupalach	tumpalak	tumpalak
…uku	kowijan	kinopijan	nokopi
…uluku	kumowi	mongopi	mokopi
…goman	pepeangan	dasog	dodijaan, datog
…akinak	tumaan	molinsu	molibo
…amej	mauleng	moweat	
…mataku	matalo	mogaam	moondok
…sambe	ambei	koweat	ijobajat
…mlu	karapi		
	pahogon	pogaligalijan mamoan	
…namair	tumubus	towus	

[1] Pinurut, pinitong = is gevonden of opgeraapt geworden, of: het gevondene, hetzij persoon of zaak. Is een kind gedurig ziek, of sterven telkens de jonge kinderen, dan wordt het volgende kind te vondeling gelegd, zoo ook het zieke kind. Maar vooraf heeft men reeds met iemand afgesproken, dat hij het kind zal vinden en opvoeden.

[2] Vriend = kalo. Vriendin = karija. Mannen noemen elkander slechts kalo en vrouwen elkander slechts karija, tenzij spottend. Ouders noemen hunne kinderen, vooral wanneer die pas gestorven zijn, ook wel kalo, karija. Zie verder: medgezel, kameraad.

Nederduitsch.	Toumbulusch.	Toumpakĕwasch.	Tonseasch.	Tondanosch
Vrucht	wua	wuana	wuana	
Vuil	raki	raki	wutak	raki
Vuist	sosondo, pupukul, kikisul	ruruki, pupukul	pupukud, kĕkiisul	kuntei, kĕku
Vullen (vol maken)	muta, mahawuta	muta, mawuta	muding, mahapuding	muta, mawut
Vullen (indoen)	tumahu	mumpun, mapumpun	tumahu	mumpun
Vurig	tampasigasiga	tampatorotoro	tampasigasiga	tampatorotoro
Vuur	api	api	api, waha	api
Vuursteen	batuapi	batuapi	batuapi, tĕtiti	batuapi
Waag	titimbangan	tutumbijan	tĕtimbangan, lĕlentuan	tĕtimbangan
Waagmeester	tumitimbang	tumutumbi	tumitimbang	tumitimbang
Waar (goederen)	kanaan	kanaan	kanaan	kanaan
Waar (adject), zie: juist, vgl. waarheid.				
Waar (adverb.)	wissa, amo	ambissa, sao	wissa	wissa
Waarde	tĕlĕsna (grdw. tĕlĕs)	weenna	tĕlĕsna	tĕlesna
Waarderen	kumua un tĕlĕsna	kumua im beenna	tumudu un tĕlĕsna	
Waarheen	mawissa	mangé ambissa, mawissa	mange wissa	wissalan
Waarheid	ulit	ulit	udit	ulit
Waarom	kua	papaan in sappa	nuapa	nusapa, kawa
Waarschijnlijk, zie: misschien.				
Wachthuis	lulukarran	lulukarran	dudukaddan	lĕlukarran
Wachtman	mahalukar, makalukar	malukar, makalukar	makadukar	makalukar
Waken	lumukar, [1] tumeir	lumukar, [1] tumeir	dumukar	lumukar
Wakker	mawongkewongke	mĕmolomolo	mapolopolo	mongke wongk
Wan	ihu	niju	niju	ipi
Wand	ririr	riindir, liwuak	kĕndir	kĕndir
Wandluis	lĕka	lĕka	dĕka	lĕka
Wang	paling	pipi	paling	pipi
Wanneer	sa, sawissa	sa, kawissa	sa, sawissa	kawissala
Wannen	tumaap, [2] tumindin	tumaap, [2] melo, maelo	tumaap, tumitik, sumiri	tumaap, timili sumiri
Want	pahapaan	paapaan	pahapaan	
Wapen	agir	salijatan	sadijatan, kanaan	salijatan, agir
Warm	passu	passo	passu	passu
Warmen, zie: verwarmen.				
Was (substantiv.)	taru	taandu	taru	taru
Wasschen (kleederen)	kumĕmĕs	kumĕmĕs	miipi, kumĕmĕs	kumĕmĕs
» (voeten, borden enz.)	moas, mahoas	majo, mawajo, moas, maoas (de voeten)	moas, dumeno	moas
» (het gezigt)	rumijamus	minamo, mainamo (gezigt, handen)	rumijamus	rumijamus, ru mano
Wat	apa	sapa	ĕpa	sapa
Water	rano	rano	dood	rano

ENTENANGSCH.	TONSAWANGSCH.	PONOSAKANSCH.	BOLAANG-MONGONDOUSCH.
ba	buana	bunga	bunga
mu	bolai	mokajongo	moraat, moromu
ngkum	komĕkĕm	hohuki	kojungkum
apuling	mahawuling	monuwang	mopuling
anganuw, man-galin	manuwang	monuwang	
tung	baha	sulu	tulu
atuputung	batiwatecheg	baki in sulu	
tumbijan	tutumbijan	totimbangan	tosimbangan
manamumbi	matumbi	mononimbang	
kop	kanaan	jokó	
uapa	bisana	koonda	koonda
viline	bajer	boli	bolinija
	wajera	uwolijan	
najinuapa	bisana	meaonda	
			totuu
akurakura	monde	mongonu	mongonu
akalukarĕn	pakaruisan	lolukaran	lolukadan
omakalukar	machalukad	mololukar	molukad
nulukar	lumukar	molukar	molukad
uja	monondara	rondare	
iju	digu	digu	digu
inding	dinding	dinding	dinding
	lechad	lika	
ipi	piwi	pusongi	putongi
ra	sasija, sawo	mongo	toonu
nutape	tumaw	monipis	moguab, mongingkeng
paapa	apaapa	tin	
pararongan		pogawit	sinjatan
loso	passo	passu	mopatu
taru	taju	taju	taju
mamĕpej	kĕmĕsa	momasa	momata
mangoras	knmĕse		momuju (borden), monomok (handen.)
mangowop	maindamonamo	mongijamos	mongujamot
apa	wasija	onu	onu
ake	ache	tiwig	tubig

[1] Lumukar = waken in het wachthuis, het pakhuis of de negeri; tumeir = waken bij zieken of bij het plantsoen, ook: misgunnen, jaloersch zijn.

[2] tumaap = het kaf wegwerpen; tumindin, melo, maelo = de ontbolsterde rijst zuiveren.

NEDERDUITSCH.	TOUMBULUSCH.	TOUMPAKĔWASCH.	TONSEASCH.	TONDANOSCH.
Wateren, zie pissen.				
Waterleiding	sarongsong	sarongsong	sarongsong	sarongsong
» (onder den weg)	lĕput	posoput	lĕput	lĕput
Watermeloen, zie: meloen.				
Waterval	tuhunan, takapaan	tĕkaan	tuhunan	tuhunan
Wedden	mahawataru (of beter: mauntungan)	mawataru, mauntungan	mahawataru, mauntungan	mawataru, maedoan, mauntungan
Wederbrengen vgl. uitleveren	muri, mahawuri	mareng, mawareng	muri, mahawuri	mareng, mawareng
Wederkeeren	mawuri	mareng	mawuri	mareng
Weefgetouw	wuwujangan	pĕmujangan	paningkerran	bĕwujangan
Weegschaal, zie: waag.				
Weenen	lueluean	lumue, maamej	maamej	maame
Weg, zie: pad.				
Wegen	tumimbang	tumumbi	tumimbang	tumimbang
Weigeren	soo mehe	taela	soo mehe	talewo
Weinig	tojo	pira	tojo	
Wekken, zie opwekken.				
Wel, zie: bron.				
Welaan	ote	ote	ote	leosaija, ote
Weleer, zie: eer.				
Welk, wie	sei si	si sei	si	sei sija
Wenden, zie: keeren (iets).				
Wenkbrauw	kĕkĕning	kurumbeng	kĕkĕning	kĕkulintikkĕn
Wenken	kumape	kumape	kumape	kumapei
Wennen, zie: gewennen.				
Wensch.	paar	sale	paad	paar
Wenschen.	paar	masale	paad	paar
Weren.	mape, mahape	sumepĕd	sumero	lumawan, mape
Werk, zie arbeid.				
Werken, zie arbeiden.				
Werpen zie bannen, gooijen.				
Wervel	kukusi	kukusi	alĕlĕn	
Werwaarts, zie: waarheen.				
West	talikuran	talikuran	tadikudan	talikuran
Weten	matau	makailĕk	matau	matau
Wetten, zie: slijpen.				
Weven	mujang, mahawujang	mujang, mawujang	tumongtong	mujang, mawujang
Wever	mĕmumujang	mĕmumujang	mĕpaningker	mĕmumujang
Wicht (zoontje)	lowai	itow	utu	tole
» (dochtertje)	uring	mene	keke	wiko
Wie, zie welk.				
Wieden, zie uitwieden.				

…NANGSCH.	TONSAWANGSCH.	PONOSAKANSCH.	BOLAANG-MONGONDOUSCH.	
laus… iwu…	saroisong kosowut	solusug siwul		
umu… ne	tuwunan	tiwig molawu	bojahid	
nuba…	bataro	mowataro	mobataru	
hangu…	wualeng	powujan (pass.)		
mangu…	maleng	mowui	mobui gogabolan	
tuma…	humaj	mijar	molabu i lua	
timai …he katjo	merou	lawotan sokoju	dija moibog tongopilik	
tele	majon	mako		
sija	sisei	siine	kiine	
mang…	chumakap	mongapoi	koibing	
siwik… masi… haen, …la	kachaibogĕn maibog malawach	koiwog moiwog molawang	koibogan moibog	
kunsi…	kusi	kokunsi	kokunsi	
sura… mota…	tijanenendók machailĕch	uwagat mototaau	omuntag mototau	
man… iwu	machngeled	mogawol	mogabol mogogabol	

Nederduitsch.	Toumbulusch.	Toumpakĕwasch	Tonseasch.	Tondanosch.
Wieg, zie schommel.				
Wiel, zie: rad.				
Wierook	wuwuk	wuwuk	wuwuk	wuwuk
Wierooken	muwuk, mahawuwuk	muwuk, mawuwuk	muwuk, mahawuwuk	tumupa
Wig	tetetĕl	tetetĕl	tetetĕl	kekewe
Wij	kai, kami, kita	tjami, tjita	kami, kita	nijaku, nikai
Wijd	luag, loang	loka, loang	doso, doang	liwowo, loang
Wijfje	tina (van vogels) mĕrei (van viervoetige dieren)	wewene, siwei	tina, wewene	mĕrei
Wijken	sumoisoi, sumoro	sumoro	sumurompot	meroimulin, sumurompot
Wijsvinger	tutundu	tuturu	tĕtudu	tĕtundu
Willen, zie wenschen.				
Wind	rĕggĕs	rĕggĕs	rĕggĕs	rĕggĕs
Wippen	moipoi, [1] mahalelentut [2]	maengke, [1] matumbi [2]	moipoi, [1] mahalelentut [2]	maento, mĕpopoka
Wipplank	popoipojan, [3] lelentutan [4]	paengkean, [3] tutumbijan [4]	popoipojan, [3] lelentutan [4]	pepelungan
Wit, zie blank.				
Witten	kumulo	kumulo	kumudo	
Wolk	ninahak	kambung	inahak	linahak
Wonde	pela	pela	pela	palih
Wonden	mela, mahapela	mela, mapela	mela, mahapela	mapalih
Wonen	mahawijawija	maĕntoĕnto, maĕnnaĕnna	mahawijawija	mahĕnnaĕnna
Woning, zie huis.				
Woord	nuwu	nuwu	tarendĕm	lila
Worden	mamuali	mamuali	mamuali	muali, mamuali
Worm	lolohati	koloi	lelohati, arit	lolohati
Worstelen	mahawawajong	mawawasuran	manginbadi	manginpate
Woud, zie: bosch.				
Wrang	sapĕt	sapĕt	saapĕt	sapĕt
Wrat	kalompang	lampeng	kalompang	kĕlumpang
Wreken	sumuwĕn	sumuli	sumuwĕn	sumuli, maer
Wrong	wuwulukun	wulukun	tadimbuukun	pĕpisokan
Wurgen	kumĕrang	kumasĕl	kumeatĕl	
Zaad	watuna	watuna	watuna	batuna, watuna
Zaag	gigigir	gogorit	gigigir	gĕgigir
Zaaijen, zie: strooijen.				
Zacht	lĕme	lĕme	dĕme	lĕme
Zadelen	sumál (van sál, zadel)	sumál	sumál	sumál
Zagen	gumigir	gumorit	gumigir	gumigir, magigi
Zak	karo	kando	kado	karoo
Zamen	mahawaliwali	mawaliwali	mahawadiwadi	mĕwaliwali
Zamenvloeijen	masungkul	mĕtaup	masungkud	masungkul
Zand	ĕris	rangingis	ĕris	ĕris, nĕris
Zandbank	tatagassan	tatagassan	tatagassan	tatagassan
Zandlooper, zie uurglas.				

Bentenangsch.	Tonsawangsch.	Ponosakansch.	Bolaang-Mongondousch.
wuwuk	bubug	wuwuk	bubuk
mamuwuk	momubug	mowuwuk	mobubuk
tatalang	totalang	sijal	lolossi
ikami			kami, kita
mahongka, mawuna	lochlo, kaajaan	molungkag, moloang	molungkag
wawinei, wojun	siwue, bene	toina, kowajan	bobai
limbu	sumojod	umundok	
tonturo	toturo	tundu	
wahe	kakab	sompot	tompot
			molundan,[1] motunga[2]
			lolundanan,[3] totungaan[4]
mamuro	mĕbudo	mowuro	
winawa	kambur	olokutoi	lokutoi, golom
es	pelà	pali	kekeb
mules	mawawela	monompali, momali	
muntok	mututun	mohuntun	mogolad
tingi	tutul, kodajit	tuntul	singog
muwali	mamuali	mowali	mobali
loloati	machlojolojo	loluwangko	oloasi
musasunsan	muwapaupean	mohowowot	morogomok
	chlachlas	mosopolon	
koja	kalupan		tumping
	sumuli	mosuli	motuli
waloken	buluchun	pujung	pujung
mangekej	gumokom	inilosan (pass.)	
watunej	batuna	batunija	batol
girgadji	gochorit	gargadi	garagadji
malowoi	duul, kawel	muluwoi	moluko
manál	sumál	monál	mosál
girgadji	gumorit		mogaragadji
karong, kowisi	bachu	karu	
pakusakusan	makaruwa	unaa	motongkai
			mojogalum
gagassen	ĕlis	bungajon	bungajon
			napo

[1] Wippen, terwijl men in het midden der plank staat.

[2] Wippen, terwijl aan de beide einden der plank zich iemand bevindt.

[3] Eene plank, die, slechts aan hare beide einden gesteund wordende, in het midden veerkrachtig is, en den kinderen, die zich op haar midden zittende of staande plaatsen, tot eene wipplank dient.

[4] Eene wipplank welke in het midden gesteund wordt.

Nederduitsch.	Toumbulusch.	Toumpakĕwasch	Tonseasch.	Tondanosch
Zanger	taranin	tananin	mĕpahatambak	kapĕtambak
Zee	tasik	taasitj	tasik	tasik
Zeeboezem	rimuku	rimuu	dikona	luok
Zeehaven, zie reede				
Zeep	sabung kĕkĕmĕs	sabung, kĕkĕmĕs	pĕpiipi	kĕkĕmĕs
Zeer	tahalous	taalous	tahalous	talous
Zeggen	numuwu, kumua	numuwu, kumua	tnmarĕndĕm	lumila
Zeil	sengkot	sengkot	sengkot	sengkot
Zeilen	sumengkot	sumengkot	sumengkot	sumengkot
Zeker, zie stellig				
Zelden	lĕngka, makasakasa	lĕngka	dĕngkaa	makasakasa
Zenden (iets)	mapaali	maali, mapaali	mĕpahawa	mapaali
» (iemand)	matu, mahatu	rumuundu	makĕr, mahakĕr	rumeo
Zes	ĕnĕm	ĕnĕm	ĕnĕm	ĕnĕm
Zestien	mapulu wo ĕnĕm	sangapulu wo ĕnĕm	mapudu wo ĕnem	mapulu wo ĕnĕ
Zestig	ĕnĕmnapulu	ĕnĕmngapulu	ĕnĕmnapudu	nĕnĕmngapulu
Zetel (zitplaats)	ruruumĕrran	lulukuttan		rĕrumbĕrran
Zetten, zie plaatsen				
Zeven	pitu	pitu	pitu	pitu
Zeventien	mapulu wo pitu	sangapulu wo pitu	mapudu wo pitu	mapulu wo pit
Zeventig	pitunapulu	pitungapulu	pitunapudu	pitungapulu
Zieden	karaka	kaluwar	kareaka	karoko
Ziek	raraan, rumara, ngumetnget	waas, ngumĕngĕt, sumakit, ampoi	kĕnittan, kumĕnit	raraan, rumar
Ziekte	ampoi	ampoi	ampoi	ampoi
Ziel, zie geest.				
Zien	milĕk, mahilĕk	milĕk, mailĕk	melek, maelek	mato, maato.
Zien (naar boven)	lumoho	kumanat	dumoho	lumoho, timb
» (naar beneden)	tumembo	tumĕngo	tumembo	tumembo
Zij (enkelv.) zie hij.				
Zij (meerv.)	sera	sera	sera	sea, nisea
Zijde (kant)	tĕmbir, ruru	tĕmbir, ruru	tĕmbir, ruruhu	tĕmbir
Zijn (verb.)	wehawehan	weawean	naan	weawean
Zijpelen	tumihis	tumiis	tumihis	tumiis
Zilver	salaka	pera, susi	perak	salaka
Zingen	rumani	numani, manani	tambak, tumambak	tumambak
Zinken	lumĕnĕr, tumĕnĕm	tuminĕp, tumĕnĕm	dumĕnĕd, tumĕnĕm	tumĕnĕm
Zitten	rumumĕr	lumukut	mumpe, mempo	rumumĕr
Zoeken	mĕnero	mere, maere	mangeler	mĕnero
Zoet	tombal	tombal	tariis	emmis, tomba
Zogen	sumusu	sumusu	mahatoto	patotoan
Zolder	paha	solimai	pasar	paha
Zon	si ĕndo	si ĕndo	si ĕndo	se ĕndo
Zoo (aldus, zulk enz.)	tĕntu	taniitu	taintu	tuana
Zoodat	takkar	akkar	akkad	takkar, akkar
Zoom	lolotoan, sinoman	lilitijan	dinotoan, sinoman	linotoan
Zout	asin	asin	asin	wuras, buras

…ENTENANGSCH.	TONSAWANGSCH.	PONOSAKANSCH.	BOLAANG-MONGONDOUSCH.
munanajan	ngumaran		
sik	salojon	balangon	balangon
k	sindunga	sosuwaan	
mbong	sabong	sabon	sabon
halos			totuu
ahuntingi	kumua	motuntul	moguman, mosingog
aneja	sengot	leag	leag
andal	sumengot	lumeag	moleag
alawalawa	lĕka	molaa	molawa
paejgom	bawawean	pakirea	mĕkidija, mokidija
gka	wasiju	posawa	motaba
im	ĕnĕm	onom	onom
apulunum	sangawulu bonĕm	mopulu wo o nom	mopulu bo onom
ampulu	ĕnĕmnawulu	onomnopulu	onomnopulu lolituan
tu	pitu	pitu	pitu
apulupitu	sangawulu bo pitu	mopulu wo pitu	mopulu bo pitu
tumpulu	pitungawulu	pitunopulu	pitunopulu
mukal	kalakad	moholahak	modidi
apiris, masikit	machados	nasakit, sakit	motakit
umbuja	milach	mohontong	moontong, moindoi
mingara	pilachan	langijan	lumangag
amurung	pilachanocho	tanoan	
nangase			mosija
arun	silina	kirisija	bibig, ales
ae	bana	ojuon	ojuon
aniris	monene	tumiju	
	pera	salaka	pera, salaka
antar, makantar	ngaran	toliwag	modondong, modende
amalum	chalĕnĕd	tumalom	tumalom
apo	dumatuch	limitu, litu	lumitu
lau	mangilach	sehak	motajak
amis	eme	motami	moromimit
amusu	sumupunu	moposusu	monete
nder		pomage	luntung
w	ĕndo	singkai	mata in singgai
ogage	keleaboche	nanijon	natua, nanijon
laento	achad		
ng	timbira		kingkim
sin	asing	asin	simbuton

NEDERDUITSCH.	TOUMBULUSCH.	TOUMPAKĔWASCH	TONSEASCH.	TONDANOSCH
Zuiden	timu	timu	timu	timu
Zuiver. zie: rein				
Zulk, zie: zoo				
Zuren (zuur maken)	mĕsĕm, mahĕsĕm	mĕsĕm, maĕsĕm	mĕsĕm, mahĕsĕm	mĕsĕm, maĕs
» (zuur worden)	maĕsĕm	maĕsĕm	maĕsĕm	maĕsĕm
Zuster	katuari wewene	poow wewene	katuari wewene	patuari wewe
Zuur	ĕsĕm	ĕsĕm	ĕsĕm	ĕsĕm
Zwaar	wutĕr	utĕr	wutĕd	wutĕr
Zwaard (zie rapier)				
Zwachtelen (b. v. van een kind)	kumampil	kumampil	dumidil	lumilik
» (een wond)	kumĕrkĕr	kumĕkĕr		
Zwager, zie: schoonbroeder				
Zwak, zie: zacht.				
Zwaluw	pisok	pisok	pisok	pisok
Zwanger	mahawaawak, mahangkoangkor	maowaowak, mautĕutĕr, waat, owak rua	mahawaĕwak mahawutĕdwutĕd	wahat
Zwart	rĕmdĕm	wuring	dĕmdĕm, didĕm	itĕm
Zwavel	walerang	walerang	walelang	walelang
Zweep	papatĕr	luluat	aantar	aantar
Zweepen, zie slaan.				
Zweer	kupĕs	kupĕs	kupĕs	kupĕs
Zweet	rungkĕr	limuut	rungkĕr, luet	longgo
Zweeten	rungkĕrran	lumimuut	rungkĕrran, luĕttan	lumonggo
Zwellen	sumĕga	sumĕga [1]	sumĕga	kimsa
Zwemmen	mojow	kumeingkeing, makeingkeing	mojow, maojow	mojow, maojow
Zwerven	tetewellan	tumĕndei	maeraera	tetelewan
Zweven	majar, mahapajar	mapajapajar, mateletelew	manetel	rumĕpa
Zwijgen	mĕnĕs, mahapĕnĕs	mĕnĕs, mapĕnĕs	mĕnĕs, mahapĕnĕs	mĕnĕs, mĕnĕpĕnĕs
Zwijn, zie varken				
Zwoerd	kulit ni wawi	kulit, (of: walulan) i wawi	kudit ni wawi	kuli ni tijei

ENANGSCH.	TONSAWANGSCH.	PONOSAKANSCH.	BOLAANG-MONGONDOUSCH.	
ıa	timu	totokija	totokija, tolatan	[1] De g wordt in dit woord eenigszins als de Hollandsche g uitgesproken.
ıng		losoman		
ıg	mobahim	inolosom		
atuang	pog bene	utas bowai	utat bobai	
ıvinai				
		losom	moirat	
ıha	tanad	mowogat	mobogat	
.ku	sumawot	oluran	modaing	
anesou	pis●k	tonsiwi		
an	malijali	kosuwang	mobunsıt	
	buling	mohondi	morondi, mojondi	
lang	balelang	balelang	balelang	
ıok	doradak	popakel	lolotup	
l	kesach	bisol	bitul	
g	torol	lingongos	ulas	
ıong	tumorol	lingongosan		
itik	kumotong	mowowaga	mobogaga lumangu	
ıg	mosarak	lengat		
ajir	momahad	lumajug	lumajug	
gkunasĕn	metewoch	jumondok	modona	
bawi	bolulang i tijei	kawal in tijo	kabal in sijo	

NASCHRIFT.

In de Inleiding had nog vermeld moeten worden de Bijdrage tot de kennis der talen en dialekten voorkomende op de eilanden Luzon of Lĕsoeng, Panai of Ilong Ilong, Balangningi, Solog, Sangi, alsmede op Noord- en Midden-Selebes, door J. G. F. Riedel, met eene dialektologische kaart, aantoonende de verspreiding der talen en dialekten van Noord- en Midden-Selebes. Deze Bijdrage verscheen in Deel XXXVI der Verhandelingen van het Batav. Genootschap, bij het afdrukken der Inleiding nog niet hier te lande ontvangen.

In een volgend stuk van dit tijdschrift zullen nog eenige aanteekeningen betrekkelijk de woordenlijst volgen, alsmede eenige Alfoersche spreekwijzen en spreekwoordelijke gezegden, als tweede gedeelte der hier gegevene Mededeelingen omtrent de Alfoersche taal der Minahasa en van Bolaang Mongondou.

G. K. N.

NOG EEN BIJDRAGE

TOT VERKLARING

VAN EENIGE UITDRUKKINGEN IN DE WAJANG-VERHALEN

PÅLÅSÅRÅ, PANDOE EN RADEN PANDJI.

De heer A. B. Cohen Stuart zendt mij eenige opmerkingen, waartoe de lezing van mijn aanteekeningen op bovengenoemde Wajang-verhalen hem aanleiding gegeven had. Hij schrijft mij niet, wat gebruik hij zou wenschen, dat daarvan door mij gemaakt wierd: maar zij zijn te belangrijk, dan dat ik ze alleen voor mij zelf zou willen houden; en daarom heb ik gemeend er geen beter gebruik van te kunnen maken, dan door ze hier in dit tijdschrift meê te deelen, en er dan tevens het een en ander bij te voegen, waartoe die opmerkingen mij aanleiding gaven, of dat nog tot nadere opheldering zou kunnen dienen.

Leiden, 29 Maart, 70. T. ROORDA.

Bij de aant. op bl. 5, r. 6 v. o. Teregt merkt de heer Cohen Stuart op, dat adoh bĕbalang kajoe, *ver is een houtworp*, toch niet wel beteekenen kan: *Het is er ver van af;* indien de zin van die woorden deze moet zijn: *Verder gaat een houtworp.* Zóó had ik de woorden dan ook niet opgevat, maar in dezen zin: „Het is er ver van daan! verder dan de Orion! Het rooit „er niet naar! Het is er een houtworp (een Noordbrabander „zou zeggen „een balscheut„) van af.„ — Doch ik moet bekennen, dat ook zóo deze opvatting mij niet geheel voldoet, en dat ik mij gaarn vereenig met de verklaring, die er den heer Stuart van gegeven is door den Javaan Raden-pandji Soerjå-

widjåjå, namelijk, dat beide uitdrukkingen niets anders zijn dan slokå's, die beide iets ongerijmds of nonsens te kennen geven, of, zooals men in 't Javaansch zegt, kang orà-orà: dat de Orion digt bij zou zijn, en een houtworp ver zou gaan; — of wel, indien het te zamen maar één Slokå is, dat de Orion digt bij, en een houtworp verder zou gaan.

Bij de volgende aanteekening schrijft mij de heer Stuart, dat volgens dien zelfden Javaan de drie hier gebruikte beelden niet iets gerings aanduiden, maar iets, dat in 't geheel geen bestaan heeft: „zoo digt als de lucht (niet *wind*), als „vliegend meel (zoomin als meel vliegen kan), als de haren van „een *kolang-kaling* (die geen haar heeft)." De heer Stuart schrijft mij niet, hoe hij zelf over deze uitlegging denkt, zoodat ik wel denken moet, dat hij er in berust. Ik voor mij zou wel willen aannemen, dat met die drie Slokå's (dat is raadselachtige vergelijkingen) iets aangeduid wordt, dat in 't geheel geen bestaan heeft; en, als een kolang-kaling volstrekt niets heeft, wat naar loegoet gelijkt, dan schijnt ook de zin wel geen andere te kunnen wezen. En, dat sadĕrĕssing angin-angin beteekenen kan *zoo digt als de lucht*, wil ik, nu die Javaan dezen zin aan de woorden hechtte, ook gaarne gelooven: want, dat dĕrĕs hier *digt*, *digtheid*, *densiteit* (Hoogduitsch *Gediegenheit*), en angin-angin niet *wind* of *winden*, maar de *lucht* beteekent, komt mij bij nader inzien inderdaad zeer waarschijnlijk voor. Trouwens het woord dĕrĕs kan in de uitdrukking oedan dĕrĕs, die wij door *harde regen* vertalen, zeer goed de beteekenis van *digte* regen hebben; en, waar ook anders het woord zoo gebruikt wordt, dat wij het door *hard* of *aanhoudend* vertalen kunnen; daar kan het in het Javaansch ook zeer wel die beteekenis hebben, die ook de eigentlijke zin is van ons *ter deeg* of *ter degen*. — Angin-angin beteekent, even als ook wel het enkele angin, meermalen *de lucht*, in den zin van die onzigtbare stof, die ons voelbaar wordt in den *wind*. Zoo wordt de Ratoe-kidoel, *de Vorstin van het Zuiden*, die djin, die volgens het Javaansche bijgeloof haar zetel in de Zuidzee heeft, ook wel Ratoe angin-angin, *de Vorstin van de lucht*, genoemd, als de Vorstin, die het opperbewind voert over alle onzigtbare geesten en magten in de lucht. — Alleen de zin van de Slokå sa-glĕpang mibĕr, die mij vroeger de duidelijkste van de drie scheen te wezen, blijft mij nu raadselachtig en

onverklaarbaar. Want hoe kan *vliegend meel* iets aanduiden, dat gedacht moet worden als in de werkelijkheid niet bestaande of niet bestaanbaar. Het is waar, *meel* vliegt niet, zooals vogels of insecten vliegen: maar het stuift toch dikwijls zoo, dat men dit wel *vliegen* kan noemen. Ik kan aan de woorden van deze Slokå geen anderen zin hechten als dezen: *zoo weinig als een meelstofje, dat wegvliegt*, of *verstuift;* en dit dan om aan te duiden: *zoo goed als niets.* Of is galĕpoeng mibĕr, *vliegend meel*, misschien een oud Javaansche uitdrukking voor hetgeen wij een *zonnestofje* noemen? Deze beteekenis zou hier zeker allergepast wezen. Waarom ik het voorvoegsel sa niet door *zoo* of *als* vertaal, zooals in de bovenstaande vertaling, die de heer Stuart geeft, maar door *zoo weinig als;* zal voor ieder die Javaansch kent, wel geen verklaring behoeven: dat voorvoegsel sa beteekent niet in 't algemeen een gelijkheid of overeenkomst, maar een gelijkheid of overeenkomst in quantiteit, *zoo groot als*, *zoo klein als*, *zoo veel als*, of *zoo weinig als.* — Wat door de drie Slokå's wordt aangeduid, dat wordt hier onmiddellijk daarop uitgedrukt door bòtĕn pisan, *in het geheel niet*, *in het minst niet;* en op de twee andere plaatsen, daar zij voorkomen, door het er op volgende: jen kilemmå, dèrèng njoepĕnnå, *als ik sliep*, *zou ik er niet van gedroomd hebben;* of *in mijn slaap zou ik er niet van gedroomd hebben.*

In de aant. op bl. 12, 1 v. o., had ik gezegd, dat ik de daar, en ook op een andere plaats, voorkomende vergelijking, kados kilat ngoengsi gĕlap, niet goed versta; maar dat het duidelijk is, dat er door beteekend moet worden: *zoo schitterend* of *zoo snel*, *als het weërlicht.* De heer Stuart merkt op, dat men in de Bråtå-joedå, LII, 1, daarvoor vindt: lir kilat mangoesir gĕlap, wat hij in zijn uitgaaf vertaald heeft: „als het weêrlicht, dat den donder vervolgt." Ik zal hier niet overschrijven, wat de heer Stuart tot opheldering van de vergelijking volgens die vertaling er bijvoegt; niet alleen, omdat die opheldering mij zelf niet helder genoeg is, maar ook omdat het naar mijn inzien duidelijk genoeg blijkt, dat die spreekwoordelijke vergelijking in den mond van den Dalang verbasterd is, en dat het wezen moet: kados kilat ngoesir gĕlap. En zoo is de vergelijking duidelijk, als men het woord gĕlap maar goed verstaat. Dit woord beteekent namelijk niet de *donder* (deze wordt gloedoeg genoemd), maar de *donderkeil*, die volgens het

geloof van de Javanen bij elken bliksemslag uit de wolken schiet, en die men in de zoogenaamde dondersteenen, die men overal aantreft, meent terug te vinden. Zoo bij voorbeeld ook in de bekende verwensching di-sambĕrrå gĕlap, wat niet beteekent: *hij mag door den donder* (of *door den bliksem*) *getroffen worden!* Want, ofschoon dit als vertaling gebillijkt mag worden; de zin van de Javaansche woorden wordt er niet mêe uitgedrukt. Het subjectief passief van njambĕr, *op* iets *aanvliegen*, zooals een roofvogel op zijn prooi, laat dien zin volstrekt niet toe. De zin is. *dat een donderkeil op hem aanvliege!* — Blĕdèg beteekent de *bliksem*, kilat het *bliksemlicht*, taṭit de *bliksemstraal;* en nu is de zin van de vergelijking duidelijk deze: *gelijk het bliksemlicht* (in de bliksemstraal) *de donderkeil vervolgt* (*driftig vervolgt* of *achternazit*), en dus *als een straal van den bliksem*, *als een bliksemstraal.*

Bij bl. 31, 6, had ik geschreven, dat sinnatrijå daar verkeerd door den Dalang in plaats van satrijå gebruikt was: want dat sinnatrijå *geadeld* beteekent, van iemand, wien de titel van Pangeran door den Vorst verleend is, en sinnatrijagĕng van iemand, wien een hoogere adelijke titel, zooals die van *Pangeran-adipati*, geschonken is. Hierop merkt de heer Stuart aan, dat het woord sinnatrijå ook wel door den Javaan, als hij er over nadenkt, in dien zin van *geadeld* verstaan zal worden, maar dat het hem zelf toch niet bekend is, dat sinnatrijå in het spraakgebruik een *geadelde* zou beteekenen, in tegenstelling van satrijå, *een edelman van geboorte;* en dat de verklaring van dat passief sinnatrijå als een misvatting van het Sanskritsche *xatrija*, die hij zich herinnert vroeger van mij gehoord te hebben, hem wel zoo aannemelijk voorkomt. — Hierop moet ik in de eerste plaats zeggen, dat ik van die vroegere verklaring van dat passief sinnatrijå teruggekomen ben, vooreerst, omdat ik het gebruikt vond niet als zelfstandig naamwoord, maar als passief prédicaat; b. v. *Jav. briev.* bl. 66: ingkang sinnatrijå wòntĕn salĕbĕtting nĕgari dàlĕm ing Soerakartă adiningrat; en ten tweeden, omdat er geen spoor of blijk is, dat het Sanskritsche *xatrija* als kĕsatrijå in het Javaansch is overgegaan; en dit toch moet eerst als genoegzaam zeker ondersteld kunnen worden, om te kunnen aannemen, dat in plaats van die schijnbaar passive vorm kĕsatrijå vervolgens ook die

andere passive vorm sinnatrijå gebruikt is geworden. Maar verder wil ik ook gaarne bekennen, dat die hier door mij gegevene vertaling van sinnatrijå door *geadeld*, ofschoon die als vertaling veelal passeren kan, de ware en juiste beteekenis van het woord niet teruggeeft; en het verwondert mij dus niet, dat daartegen bij den heer Stuart bedenking gerezen is. Trouwens het actief werkwoord njatrijå beteekent niet, en kan ook niet beteekenen, iemand *adelen*, in den zin van iemand *in den adelstand verheffen*. Ook beteekent satrijå niet juist een *edelman*, *iemand van adel*, in dien zin, dien wij aan deze woorden hechten. Het beteekent veeleer een *nobel militair*, een *ridder*; en sinnatrijå kan, zooals Prof. Kern mij heeft opgemerkt, niet wel anders beteekenen, dan *ridderlijk*, *een ridderlijke*, zooals dan ook in de Bråtå-joedå van den ridderlijken held Ardjoenå dat sinnatrijå gebruikt wordt. Maar wat beteekent dan het werkwoord njatrijå, waarvan sinnatrijå een passief is? Volgens het manuscript woordenboek van den heer Wilkens zou het beteekenen *den aard van een Satrija hebben:* maar dit is blijkbaar niets anders, dan een onjuiste vertaling van de Javaansche glosse, die men bij njatrijå in Gericke's woordenboek vindt: ambĕk satrijå. Doch dit beteekent toch geheel wat anders. Het is moeijelijk in het Hollandsch te vertalen: het beteekent, zoo woordelijk als mogelijk, *den Satrija* (*den ridder*) *ademen*, wat in het Hollandsch onverstaanbaar is, maar ongeveer zooveel beteekent als *de adspiraties hebben van een Satrija* (van een ridder), of *het hart zoo hoog dragen*, *zich zoo hoog verheffen*, *alsof men een Satrija* (*een ridder*) *was*. En deze glosse is inderdaad zoo slecht niet. Want wat kan een werkwoord beteekenen, dat gevormd is van zulk een naamwoord, dat een djĕnĕng, de naam van een stand, qualiteit of waardigheid beteekent? Dit kan men zien uit § 123 van mijn *Javaansche grammatica*. Het kan beteekenen zich maken tot iemand van die stand of qualiteit, of zóó ageren, dat men zich als iemand van die stand of waardigheid verheft. En deze beteekenis heeft het werkwoord njatrijå werkelijk in Winters, door mij uitgegevene, prosa-bewerking van Het boek Adji-såkå bl. 92, 10: Kålå samantĕn bòtĕn wòntĕn ingkang djoemĕnĕng Ratoe: pårå Boepati sami njatrijå, ngadĕg pijambak-pijambak. *In die tijd was er geen regerend Vorst: de landvoogden gingen zelf ageren als Satrija's ieder zich zelf verheffende.* Even zoo

beteekent (volgens mijn aanteekening bij bl. 98, 1 v. o.) ngĕpålå van kĕpålå, *hoofd, opperste, zich tot kĕpala maken, zóó gaan handelen alsof men de opperste was;* waarvoor wij in 't Hollandsch wel zeggen *den baas spelen.* Doch in deze beteekenis kan van njatrijå geen passief gevormd worden. Maar zulk een werkwoord, dat gevormd is van een naamwoord, dat een djĕnĕng beteekent, kan ook een anderen zin hebben. Het kan ook beteekenen iemand *zóó noemen*, of iemand *als zoodanig achten* of *beschouwen.* Voorbeelden vindt men in de aangehaalde plaats van mijn Grammatica. In dezen zin kan van het werkwoord het passief gebruikt worden, en zoo beteekent sinnatrijå *een Satrija* (*een ridder*) *genoemd, als Satrija* (*als een ridder*) *betiteld, geacht* of *beschouwd en geeerd worden.* En zulk een passief kan dan ook als naamwoord in gebruik gekomen zijn, om *iemand* te beteekenen *van die hoedanigheden, dat hij als Satrija geacht en geëerd wordt, iemand van die hoedanigheden, dat men hem een ridder noemt*, en dus *een ridderlijke*, om zoo te spreken *een ridderman.*

Bij bl. 31, 11, had ik geschreven: *zonder te weten waar van daan.* De heer Stuart merkt teregt op, dat dit een misstelling is voor: *zonder dat men weet waar van daan.*

Bij mijn aanteekening op bl. 53, 8 v. o., merkt de heer Stuart op, dat die vertolking van djinĕm wangi in Roorda van Eysinga's woordenboek door *teer geliefd*, wel een misvatting zal zijn van een plaats, waar het op dezelfde wijze voorkomt, als hier op deze plaats; en hij gelooft, dat jangjang djinĕm aroem hier wel zooveel als dewanning patilĕmman zal beteekenen. — Ik kan mij hiermêe volkomen vereenigen; en zoo vervalt dan ook, wat ik over jang-jang, als ook over jang ijang, bl. 411 (bij bl. 33, 3 v. o.) had aangemerkt. — Tot nadere opheldering — niet voor den heer Stuart, maar voor anderen, — wil ik er nog het volgende bijvoegen. Het Kawische hjang of jang beteekent hetzelfde als déwå; en hjang-hjang, of jang-jang of ook jang-hijang, met verdubbeling in plaats van reduplicatie, beteekent *een god* of *godin* in een figuurlijken zin, *een goddelijke*, om daarmêe een alleruitstekendste te beteekenen. In een liefkozende lofspraak van een vrouw of meisje kunnen wij het door *engel* vertalen. En zoo beteekent dus het Kawische hjang-hjangnging toelaìn

(zooveel als dewanning patoeron,) *engel in het bed!* Hetzelfde beteekent dus jang-jang djinĕm aroem. Want, dat hier het voorzetsel ing niet gebruikt wordt, maakt in de beteekenis geen onderscheid. Dit aanwijzend voorzetsel van plaats is vóór een complement van plaats onnoodig, waar het woord zelf een plaats beteekent (zie mijn *Jav. Gramatica* § 373). — In de aant. bij bl. 213, 11—13, heb ik geschreven, dat ik niet begreep, wat daar door de déwå van Pandji bedoeld kon worden: maar nu geloof ik, dat ik het wel versta. Men zal het gemakkelijk verstaan, als men déwánné door *zijn engel* vertaalt.

Bij bl. 63, 2-1 v. o., had ik aangeteekend: „kabar angin *„een overgewaaid berigt* of *gerucht.„* De heer Stuart merkt hierop aan: „Liever: *in de lucht hangend, los, gerucht.„* — Dat men aan de uitdrukking kabar angin gewoonlijk dezelfde beteekenis hecht, als aan ons *los gerucht*, was mij trouwens wel bekend. Maar de heer Stuart schijnt niet opgemerkt te hebben, waarom ik gemeend heb, aan die Javaansche uitdrukking toch een andere beteekenis te moeten hechten. Het is, omdat op die plaats althans die beteekenis niet past. Doergandånå zegt daar tot zijn wedergevondene zuster: „Ik had niet gedacht, dat „gij in leven zoudt zijn. Ik had mij zelfs voorgesteld, dat gij „door een boozen geest weggevoerd zoudt zijn; dénné sampoen alami bòtĕn wòdtĕn kabar-angínné.„ Dit kan immers niet beteekenen: *daar we al in lange tijd geen los gerucht van je gehoord hebben.* De zin moet zijn: „Wij hebben niets van je gehoord. Een *los gerucht* is een *loos gerucht*, waaraan men geen rede heeft eenig gewigt te hechten, omdat men niet weet, of er eenige rede bestaat, om er geloof aan te hechten. De heer Stuart schijnt te meenen, dat kabar angin eigentlijk een *in de lucht hangend gerucht* beteekent. Maar een gerucht kan immers niet gedacht worden als iets, dat *in de lucht hangt.* Een gerucht blijft niet hangen in de lucht, maar gaat voort, van mond tot mond. Indien in de uitdrukking kabar angin het woord angin de beteekenis had van *lucht*; dan zou het een *ijl* of *ijdel gerucht* moeten beteekenen: want de Javaan hecht aan angin in den zin van *lucht* de beteekenis van ijlheid, *iets ijls.* Zoo zou, wel is waar, de uitdrukking in beteekenis ook nagenoeg overeenkomen met onze uitdrukking *los* of *loos gerucht*: maar, zooals gezegd,

deze beteekenis past op die plaats niet: de Javaan moet aan die uitdrukking een ander begrip hechten. En daarom heb ik gemeend, dat de zin van die uitdrukking wezen moest kabar kagåwå angin, *een gerucht*, *dat met den wind meêgevoerd* of *overgebracht wordt*, of *overwaait*. Vanhier zegt men ook ngangin-angin voor *eenig berigt trachten op te sporen* omtrent iemand of iets. De eigentlijke beteekenis kan men vrij wel in het Hollandsch uitdrukken door *eenige lucht zoeken te krijgen*. Het is duidelijk, dat men met dit werkwoord doelt op het zoeken verkrijgen van eenig kabar angin, niet van eenig los of loos of ijdel gerucht; — daar toch zou men niets aan hebben; — maar van eenig berigt, dat op de een of andere wijze overgekomen, of, figuurlijk gesproken, overgewaaid is. — Dat in de uitdrukking kabar angin het woord angin niet *lucht*, maar *luchtstroom* of *wind* beteekent, blijkt ook duidelijk uit een andere uitdrukking van dezelfde beteekenis, namelijk kabar bĕbaráttan, van barat, *wind*. — Intusschen blijft het waar, dat beide uitdrukkingen ook gebruikt worden voor hetgeen wij een *los gerucht* noemen: maar de beteekenis is algemeener, en de eigentlijke beteekenis van de uitdrukking is een andere. — In den zin van *los gerucht* zijn die beide uitdrukkingen het tegenovergestelde van kabar tĕrang, dat wij door *gegrond berigt* kunnen vertalen: het beteekent een berigt, waarvan de overbrenger of overbrengers bekend zijn.

Bij de Wangsállan Kadoek wànni kang minnå soemĕngkeng tirtå: kamipoeroen kawoelå anoengsoeng wartå, voorkomende in mijn aanteekening op bl. 123, 1 v. o. (bl. 446), wordt door den heer Stuart opgemerkt, dat in de meeste Wangsállans de eerste regel uit twee geheel op zich zelf staande beelden of omschrijvingen bestaat, die elk op een woord van den tweeden regel (den *djawab*, het antwoord) zinspelen. En daarom zou hij liever vertalen: „*Al te stout*, — *visschen die naar boven stijgen in 't water*”; en dan daarbij aanteekenen, dat het eerste tot omschrijving dient van kamipoeroen, het tweede van noengsoeng.

Bij de aant. op bl. 150, 3-2 v. o., schrijft de heer Stuart „Mij dunkt, de zin kan wel geen andere zijn, dan dat aan hem, Gangaspati, door de goden eenmaal wraak beloofd is in de Bråtå-joedå.”

In mijn aant. op bl. 160, 6-5 v. o., merkt de heer Stuart teregt op, dat ik bij vergissing *honderden* geschreven heb in plaats van *duizenden*.

Bij de aant. op bl. 170, 7 v. o., wordt door den heer Stuart opgemerkt, dat marwåtå soetå, ook marwåtå siwi, en andere verwante uitdrukkingen, waarlijk zoo ongewoon niet zijn, als de uit W.wb. aangehaalde woorden wel zouden kunnen doen gelooven; en dat zij doorgaans, zoo niet altijd, voorkomen als een bepaling van hoogen graad bij een uitdrukking van blijdschap of andere aandoening. Behalven naar een gelithographeerden brief van den Regent van Kĕndal, waarin voorkomt: sakĕlangkoeng soekå, marwåtå soetå, bingahhipoen ing mánnah, verwijst hij naar de *Br. Joedå* VII, 12, 1, waar soekå marwåtå, en LVIII, 5, 3, waar marwåtå gĕngnging laránné voorkomt. Te regt merkt hij verder op, dat hier althans de door den heer Wilkens gegevene verklaring: *zich een heuvel verbeelden*, volstrekt niet past; en dat er dus niets anders meê bedoeld schijnt te worden, dan *zoo groot als een berg*, of *zoo groot als een heuvel*, tot aanduiding van den hoogen graad van de aandoening. — Ten slotte voegt de heer Stuart er nog bij: „Of dit echter de ware „oorspronkelijke zin is, staat nog altijd te bezien.” — Wat de rede van zijn twijfel is, voegt hij er niet bij. In de beide door hem uit de Bråtå-joedå aangehaalde plaatsen is ook niets, wat zou doen twijfelen, dat marwåtå, *als een berg*, niets anders is dan een poëtische uitdrukking voor loewih: maar ik vermoed, dat de heer Stuart, even als ik, het vreemd vindt, dat in de vergelijking marwåtå soetå, die een hóóger graad moet beteekenen, een woord gebezigd wordt, dat *klein* beteekent. Want marwåtå soetå schijnt toch niets anders te wezen, dan een poëtische uitdrukking in Kawi-woorden voor kåjå goenoeng ánnákkan, d. i. *als een kleine berg*, of *als een bergje*. Naar ons aesthetisch gevoel wordt door die verkleining de poëtische uitdrukking verlamd. — Ik schrijf dit alleen, om te kennen te geven, dat ik deel in het vermoeden van den heer Stuart, dat de oorspronklijke beteekenis van die vergelijking wel een andere moet geweest zijn, dan die er later door de Javanen aan gehecht is.

Bij de aant. op bl. 173, 10 v. o., wordt door den heer

Stuart opgemerkt, dat maràhhi, of mĕmaràhhi, gebruikt wordt, om in een slechten zin te beteekenen: door inblazingen iemand *opstoken*, en zonder bepaald object *kwaad stoken* (zooals Br. Joedå LV, 7, 2: manggoeng maràhhi, agawe bantjånå); zoodat het niets anders dan een natuurlijke uitbreiding van het spraakgebruik is, het ook te bezigen van het *stichten* of *bereiden* van een onheil door onvoorzigtigheid. — Ik moet bekennen, dat mij die uitbreiding van het spraakgebruik nog zoo natuurlijk niet voorkomt. Trouwens marah beteekent niet *stoken*, maar iemand *instrueren*, *onderrigten*, *leeren*. Vanhier kan maràhhi zeer goed beteekenen: iemand *door inblazingen opstoken* tot het doen van eenig kwaad: maar hoe hetzelfde woord ook kan beteekenen *de oorzaak zijn van* een ramp, een ramp *berokkenen* (bij voorbeeld een brand, door in de nabijheid van een huis een hoop spaanders in brand te steken); dat blijft mij nog duister. In de uit de Bråtå-joedå aangehaalde plaats moet, dunkt mij, mamaràhhi, even als het bij wijze van appositie daarbij gevoegde agáwé, met bantjånå geconstrueerd worden, en beteekent het dus ook dáár een ramp *berokkenen*.

Bij de aant. op bl. 190, 10, wordt door den heer Stuart opgemerkt, dat men Raden Anggĕndårå vinden kan in zijn Alphabetisch register op de Bråtå-joedå.

Bij de aant. op bl. 199, 4, meent de heer Stuart, dat nog opgemerkt had moeten zijn, dat de Wangsállan begint met bantal dåwå, *lang kussen*, en dat dit een omschrijving is van goeling, een *langwerpig rolkussen;* waaraan dan beantwoordt het volgende goemoeling. Omtrent het volgende schrijft hij mij, dat volgens den Javaan Soerjå-widjåjå met sĕlåkå soedå wawrátté gedoeld wordt op het woord bimbang (z. v. a. gojang, *schommelen*), tot aanduiding van het volgende soentimbang; en dat men daarbij denken moet aan een weegschaal, waarop eenig zilver in evenwigt hangt, en die dus, als er wat van 't gewigt wordt afgenomen, aan 't schommelen gaat. Dit komt den heer Stuart wel wat ver gezocht voor, maar toch niet vreemd aan den grootendeels conventionelen aard van zulke woordspelingen. Bantal dåwå, sĕlåkå soedå wawrátté, beantwoordt te zamen, zegt hij, juist aan de gewone vorm van de eerste regel van een Wangsállan, die uit twaalf

lettergrepen bestaat, waarvan gewoonlijk vier het eerste, en acht het tweede lid vormen.

Bij de aant. op bl. 234, 4 v. o., wordt door den heer Stuart aangeteekend, dat in den zelfden zin als dénning åpå, zoo ook in 't laag Maleisch *dari apa* gebruikt wordt.

Bij de aant. op bl. 277, 3 v. o., wordt door den heer Stuart opgemerkt, dat digdjåjå zeker het Sanskritsche *digdjaja*. anders *digwidjaja*, is, dat *overwinning der* (vier) *wereldstreken*, d. i. van alle omwoners, beteekent (zie de *Inl. op de* Br. J. § 36, en 't woordenboek van *Böthlingk en Roth*); en dat de verklaring van dik door bàngĕt wel op misverstand zal berusten. Wel heeft de heer Stuart het woord dik meer dan eens in de Kawi Bråtå-joedå gevonden, maar alleen in de beteekenis van het Sanskritsche dik, en verklaard door awang-awang. — Dat dit de ware oorsprong van digdjåjå is, en dat dik door de Javaansche Kawi-geleerden verkeerd door bàngĕt verklaard wordt, zal na deze opmerking van den heer Stuart wel door niemand meer betwijfeld worden; men moet daarbij maar niet uit het oog verliezen, dat de Javanen, die het woord gebruikt hebben of nog gebruiken, die eigentlijke beteekenis van het Sanskritsche woord niet kennen, en het opvatten in zulk een zin, dat zij het door bàngĕt oenggoel verklaren, en wij het door *alverwinnend* kunnen vertalen. — Prof. Kern zegt mij, dat ook het Sanskritsche woord zeer gepast door *alverwinning* zou kunnen worden vertaald; want dat het niet *overwinning der* (*vier*) *wereldstreken* beteekent, maar *het overal*, *links en regts*, *veroveringen maken*, zooals dit van de veroveringen van Alexander de Groote gezegd zou kunnen worden.

Bij de aant. op bl. 326, 1, schrijft de heer Stuart: „Vgl. „*van der Tuuk* in Tijdschr. v. 't Bat. Gen. XIX, 394 en 402 „(nog ter perse), over de partikel sih in Bantamsche piagĕms.„

Bij de aant. op bl. 352, 8, wordt omtrent het woord samĕktå door den heer Stuart opgemerkt: „Misschien is het een verbastering van het Skr. *samâpta*, *volkomen*, *volbracht*, waarmeê ik het verwisseld gevonden heb in de slotformule van oude handschriften: samapta (of samakta) tlas sinoerat, gevolgd

door de dagteekening." — Men moet dan aannemen, dat het woord in 't Javaansch is opgenomen in de beteekenis van g ĕ n n ĕ p.

Bij mijn aant. op bl. 353, 8, merkt de heer Stuart teregt op, dat ik de woorden k ĕ n j å K e d i r i had moeten vertalen *op de wijs Kĕnja Kĕdiri*, volgens Winters *Jav. Zamenspraken*, I, bl. 324 en 340.

Bij de aant.. op bl. 427, 9 v. o. (bl. 517), verwijst de heer Stuart omtrent S ă p t a - r ĕ n g g å naar zijn *Alph. Register* op de Brâtâ-joedâ.

OVER HET GELOOF

AAN GELUKKIGE EN ONGELUKKIGE TIJDEN

BIJ VERSCHILLENDE VOLKEN VAN NEDERLANDSCH INDIE.

Onder de verschillende bijgeloovigheden, die men bij de volken van Nederlandsch Indië aantreft, bekleedt dat aan omineuse tijden eene voorname plaats. Men vindt dit soort van bijgeloof trouwens bij genoegzaam alle onbeschaafde volken. De Maleijers noemen zulke tijden koetika [1] en onderscheiden daarbij koetika lima en koetika toedjoeh. Bij de eerste worden dag en nacht in vijf deelen (koetika lima) verdeeld; op elk dezer vijf tijden oefent een der vijf Hindoesche goden, *Maheswara*, *Kala*, *Sri*, *Brahma* en *Wisjnoe* een' gunstigen of ongunstigen invloed uit. Bij de koetika toedjoeh verdeelt men dag en nacht in zeven (toedjoeh) deelen, die gewijd zijn aan de *Zon*, de *Maan* of aan een der planeten *Jupiter*, *Saturnus*, *Mars*, *Venus* of *Mercurius*. Er is een overvloed van kleine geschriften in het Maleisch, die over de koetika's handelen [2]. Het schijnt intusschen, dat dit bijgeloof vroeger meer dan tegenwoordig onder de Maleijers heerschte. In de genoemde geschriften vindt men veelal afbeeldingen; somtijds stellen zij dieren voor, wier ledematen genommerd zijn, somtijds vindt men ook tabellen met letters, de namen der vermelde Hindoesche goden, de namen der maanden, weekdagen en der vijf tijden van den dag, enz. Men bezigde deze figuren, om daaruit te berekenen, welk tijdstip voor de eene of andere onderneming gunstig of ongunstig was,

[1] Dit woord wordt ook katika, kotika en kĕtika geschreven. Ik volg voorloopig de schrijfwijze koetika, daar het vooralsnog moeijelijk te bepalen is, welke schrijfwijze de voorkeur verdient. Sommigen leiden het woord af van het Sanskritsche ghatiká, dat een zeker gedeelte van een etmaal beteekent. Deze afleiding, hoewel niet onwaarschijnlijk, is toch nog niet uitgemaakt. (Vgl. Pijnappel, *Mal. Wbk.* s. v. en Friederich, *Werken v. h. Bat. Gen.* Dl. 26 pag. 22).

[2] Newbold, *British settlements in the Straits*, II p. 355.

of wel in het algemeen om verborgen of toekomstige zaken te ontdekken, b. v. de plaats van gestolen goederen; de persoon van den dief, enz. [1]. Zoo heeft men de waktoe harimaoe (*tijgertijd*) van 9—10 ure 's morgens, die zeer goed is voor het behandelen van rechtszaken, de waktoe oelar (*slangentijd*) ten 12 ure 's middags, een zeer ongelegen tijd om iemand zijne opwachting te maken, omdat de meeste menschen dan hongerig en knorrig zijn, en wat dies meer zij.

Van dergelijken aard als de genoemde koetika zijn bij de Maleijers de rĕdjang. Men verstaat daaronder eigenlijk de teekens van den maandierenriem en de daarmede verbonden voorzeggingskunst [2]. Van deze oorspronkelijke beteekenis is men zich in den Indischen Archipel niet overal meer bewust. In een handschrift toch der *Royal Asiatic Soc.* (nº 74) worden onder rĕdjang of koetika rĕdjang eenvoudig de dagen der maand verstaan, die daar veelal naar een dier genoemd worden, als er spraak is van hun omineuse beteekenis, b. v. naar een *buffel*, *kat*, *hond*, enz. (hari kĕrbaoe, hari koetjing, hari andjing). Hetzelfde vindt men in een Makassaarsch handschrift, toebehoorende aan het Instituut, dat zeker van Maleischen oorsprong is en waarvan straks nog nader melding gemaakt zal worden. Deze laatste beteekenis komt bovendien overeen met die van het Bataksche rodjang [3].

Hoe men nu te werk gaat bij het raadplegen der koetika bij de Maleijers, daarvan geeft Newbold een voorbeeld. Verondersteld, dat iemand het juiste tijdstip wil kennen, geschikt tot het opschrijven van eene toover- of bezweringsformule, dan zoekt hij eerst door middel van de rĕdjang een dag, die daarvoor gunstig is. Valt die op een Maandag of Vrijdag, dan moet de formule precies op den middag terneergeschreven worden, op Woensdag tusschen vier en zes ure voor den middag, enz. De Maleijers kennen ook nog andere wijzen van opsporen of berekenen van gunstige tijden voor het een of ander, die ik echter kortheidshalve met stilzwijgen voorbijga. In het Maleisch

---

[1] Klinkert, *Supplement op het woordenboek van Prof. Pijnappel* s. v. kĕtika.

[2] Volgens het woordenboek van Pijnappel i. v. Hij stelt het aantal dierteekens op 24. De Hindoes echter (zie Roth en Böhtlingk, *Sanskrit. Wörterb.*) tellen er 28. Dit komt wel overeen met Newbold II 355, die daar zegt: "the 28 rejang resemble the Nacshatras or lunar mansions of the Hindoos rather than the Anwa of the Arabs."

[3] Van der Tuuk, *Bataksch woordenb.* s. v.

geschrift *Hikajat Hang Toewah*, zoo belangrijk voor de kennis van Maleische zeden en gewoonten, wordt dikwijls gewag gemaakt van de koetika. Meermalen lezen wij daar, hoe veel gewicht de hoofdpersoon van dit verhaal, de bekende held Hang Toewah, die in het begin der 16e eeuw leefde, aan het raadplegen der koetika hechtte.

Onder ridjáloe-l-ghaibi (*mannen der verborgenheid, verborgen of onzichtbare mannen*) verstaat men een aantal Mohammedaansche heiligen, die over de geheele aarde verspreid zijn en op verschillende tijden in verschillende streken vertoeven. Volgens andere voorstellingen bewegen zij zich in een kring rondom de aarde en dalen nu en dan daarop neder. Er zijn verschillende rangen van deze heiligen: de hoogste heeten Kotb (*pool*, d. i. *poolheilige*), andere afrád (*de eenigen*) autád (*pilaren*), abdál (*plaatsvervangers*), enz. Het is van groot belang, wanneer men iets ondernemen wil, te weten, in welke windstreek zich de ridjáloe-l-ghaibi bevinden. Men behoort zich dan naar dien kant te rigten en hen aan te roepen, om hun bescherming en afwering van rampen te erlangen. Volgens anderen echter moet men vooral zorgen, dat men zijn gelaat niet naar hen toekeere, want dan zou men gevaar loopen door onheil getroffen te worden. Er zijn handschriften, althans in het Maleisch en Makassaarsch, waarin het noodige is medegedeeld omtrent de windstreek, waarin de ridjáloe-l-ghaibi op de onderscheidene dagen der maand vertoeven. Dit bijgeloof is door de geheele Mohammedaansche wereld, van Konstantinopel tot in Nederlandsch Indië, verbreid. [1]

Dat ook de Javanen veel gewicht hechten aan gelukkige en ongelukkige tijden, is uit onderscheidene berichten genoeg bekend. [2] Het woord koetika, dat men anders in eenigszins gewijzigden vorm in het Dajaksch, Bataksch, Makassaarsch en Boegineesch aantreft, schijnt echter in hunne taal te ontbreken. Het is althans noch in het woordenboek van Gericke, noch in

---

[1] Zie Lane, *Manners and customs of the modern Egyptians*, 3de dr. bl. 229 vg.; Herklots, *On the customs of the Musulmans of India*, bl. 395; A. v. Kremer, *Geschichte der herrschenden Ideen des Islams*, bl. 172; J. L. Brown, *The Dervishes or oriental spiritualism*, London 1868 bl. 163 en de verhandeling van B. F. Matthes over de koetika's bij de Makassaren en Boeginezen in het *Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* 1868.

[2] *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. V. bl. 609 vgg., Jaarg. XIV Dl. II bl. 351; Winter, *Jav Zamenspr.* I n° 66.

een der later verschenen supplementen te vinden. Vermoedelijk is het uit het Maleisch in de zooeven genoemde talen gekomen. Het ontbreekt voorts ook niet aan Javaansche handschriften, die over dit bijgeloof handelen. Daartoe behooren o. a. N°. 12311 en 12334 der Jav. handschriften van het Britsch Museum. Voor in het eerste leest men: Poennika sĕrat primbon palintangan palindon pakĕdoetan. Het bevat ongeveer 266 bladzijden in 4°; een klein gedeelte is in Pegonschrift, doch meerendeels is het met Javaansche letters geschreven. Behalve over ongelukkige en gelukkige tijden handelt het over droomen, eclipsen, aardbevingen, den invloed der sterren op 's menschen lot, amuletten (*djimat*), enz. Het is, met één woord, een mengelmoes van allerlei bijgeloovigheden. Van dergelijken inhoud is een groot deel van N°. 12334. Volgens den catalogus bevat dit handschrift: 1. *Javanese airs* (namelijk de muzijk van eenige melodieën) 2. *a Pawukon or treatise on judicial astrology.* 3. *The Ramayana, from a copy on palmleaves given to John Crawfurd bij the rajah of Blileng on Bali.* Doch bovendien bevat het een stuk over kĕdoet (bl. 68 vgg., waar men leest, Poennika sĕrat pakĕkĕdoetan, enz.) d. i. over de omineuse beteekenis van trillende bewegingen der zenuwen of van het bloed bv. in lippen, wenkbrauwen, enz., voorts een en ander over verboden zaken, zooals bv. kleedingstoffen, die de onderdanen van een vorst niet mogen dragen, over gelukkige en ongelukkige tijden, over geneesmiddelen van eenige ziekten, en verder over dezelfde onderwerpen, die in N°. 12311 voorkomen. Niet geheel nauwkeurig zijn dus de inhoudsopgaven, die Prof. S. Keyzer van deze handschriften gegeven heeft. [1] Onder de handschriften in de bibliotheek van het *India Office* te Londen is er ook een met de teekens van den dierenriem met bijschriften in oud-Javaansch karakter. Bij vergelijking met de *Falak Boeda* (N°. 11 der Javaansche handschriften van de *Royal Asiatic Soc.*) is mij gebleken, dat er alle grond bestaat voor de bevestiging van het vermoeden van den heer A. B. Cohen Stuart, dat genoemd handschrift een facsimile is van hetzelfde uit Tjeribon afkomstige handschrift, waarnaar de *Falak Boeda* is afgeschreven. [2] De teekens van den dierenriem werden oudtijds op Java naar alle waarschijnlijkheid

---

[1] *Bijdragen v. h. Koninklijk Instituut*, 1854 Dl. II bl. 336 en 338.

[2] *Bijdragen v. h. Koninklijk Instit.*, *N. V.* Dl. VI bl. 159.

tot astrologische doeleinden, namelijk tot het berekenen van gunstige of ongunstige tijdstippen, gebezigd. [1] Onder de nagelaten papieren van wijlen Prof. Millies vond ik ook nog eene aanteekening over een Javaansch handschrift in Pegonschrift, in zijn bezit, getiteld Lajang wali qoetoeb, d. i. *Geschrift over de Poolheiligen* (zie over hen hierboven). „Hierin, zegt hij, wordt opgegeven, hoevelen van hen ten oosten of ten westen van de Ka'bah zijn, welken invloed zij uitoefenen op het lot der menschen, enz. en wat men doen moet ingeval van een ramp of kwaal door hun toedoen ontstaan.” Het blijkt hieruit, dat het trouwens zoo algemeen verbreid bijgeloof omtrent hen ook tot de Javanen is doorgedrongen.

Bij de Bataks dragen de koetika lima, de vijf tijden op een' dag, die men behoort te kennen voor het welslagen van hetgeen men onderneemt, den naam parmamis. Dit woord is klaarblijkelijk afgeleid van mamis, dat eigenlijk *sterfuur*, *dood* beteekent, maar ook de naam is van het eerste dezer tijdstippen. De vier andere heeten: Hala, Sori, Borma en Bisnoe, waarin men gemakkelijk de namen der Hindoesche goden *Kala*, *Sri*, *Brahma* en *Wisjnoe* herkent. Mamis schijnt, volgens de opmerking van Van der Tuuk, op *Sjiwa* te doelen en is waarschijnlijk eene verbastering van Maheswara, een bekende naam van Sjiwa, aan wien ook de eerste der koetika lima van de Maleijers is toegewijd. In eene aanteekening van wijlen Prof. Millies vind ik ook gewag gemaakt van een Bataksch handschrift in zijn bezit, dat over deze parmamis handelt en nog een stuk bevat over de dagen der maand met hun geheimzinnige benamingen, meerendeels die van dieren, waarbij vermeld wordt wat men, voornamelijk als men op reis wenscht te gaan, daaruit moet voorspellen. Er bestaan ongetwijfeld wel meer dergelijke geschriften over de berekening van tijdstippen in het Bataksch, daar de literatuur van dit volk zoo bijzonder rijk is aan boeken over allerlei soorten van wichelarij. [2]

Over de koetika's, die bij Makassaren en Boegineezen in

---

[1] Vgl. de verhandeling van Prof. H. C. Millies over den oud-Jav. dierenriem in de *Verslagen en Meded. der Kon. Akad. v. Wetensch.*, Afd. *Letterkunde*, Dl. VII, en van der Tuuk's opmerkingen over het woord ráci (*dierenriem-teeken*) *Mal. Leesb.* 7e stukje bl. XXXV.

[2] Ook bij een ander volk van Sumatra, de Lampongers, vindt men geschriften over dit onderwerp. Zie daarover: *Les manuscrits Lampongs en possession de Mr. le baron L. A. I. W. Sloet van de Beele, publiés par H. N. van der Tuuk. Leide* 1868.

gebruik zijn, gaf de heer Matthes onlangs een belangrijk, boven reeds aangehaald, opstel in het licht in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap. Het is van afbeeldingen voorzien, die ongelukkigerwijs door de zeer slordige behandeling van den graveur geheel bedorven zijn. Wie van dit onderwerp, voorzoover het de genoemde natiën betreft, meer wenscht te weten, zal in dat opstel een overvloed van bijzonderheden vinden, waarover ik thans niet kan uitwijden. Ik sta nog slechts even stil bij het Makassaarsch handschrift, in de Bibliotheek van het Instituut aanwezig. Daar het Bestuur mij vroeger verzocht heeft, bij gelegenheid daarover iets naders mede te deelen, zoo is het thans de plaats aan dit verzoek te voldoen.

Eerst wordt daarin gehandeld over Mohammed en de Aartsengelen van den Islam, Gabriël, Michaël, Israfil en Izraël, namelijk over hun invloed op 's menschen lot. In het algemeen is die gunstig; zij bezorgen bv. voorspoed of winst aan hen die op reis gaan (om handelszaken), herstelling uit ziekten en is er het een of ander gestolen, zoo krijgt men het door hunne tusschenkomst weldra terug, enz. Eene uitzondering hierop maakt echter de laatstgenoemde, Izraël, de doodsengel, wiens invloed zeer nadeelig is, o. a. bij reizen, die men onderneemt of bij ziekten. Vervolgens worden achtereenvolgens de Profeten Isa (*Jezus*), Moesa (*Mozes*), Adam, Abraham, Ismaël, Jozef, Johannes, Hilere (bij de Arabieren al Chidhr genoemd en veelal voor *Elia* gehouden), Noach, Idris (*Henoch*) en Jakob vermeld, waarbij de gunstige of ongunstige invloed, dien zij op verschillende handelingen of toestanden uitoefenen, wordt medegedeeld. Om zich voor bepaalde gevallen of tijdstippen te vergewissen, wie der genoemde Engelen of Profeten daarop invloed heeft, gebruikt men eene tabel, die vóór in het handschrift te vinden is. Elk der vakjes, waarin zij afgedeeld is, bevat den naam van een dier Engelen of Profeten in Maleisch-Arabisch karakter. Hoe men die tabel gebruiken moet, is echter in het handschrift niet nader aangewezen.

Daarna wordt gehandeld over de koetika's van Masoewara (= de boven vermelde *Maheswara*), Kala, Siri (= *Sri*), Barahamana (= *Brahma* of *Brahman*) en Bisinoe (*Wisjnoe.*) De schrijver deelt mede, waarvoor of in welke opzigten zij als gunstig of ongunstig te beschouwen zijn. Hierin leest men o. a., dat iemand die ernstig ziek geworden is door toedoen van een' boozen geest, die in een boom zijn verblijf houdt,

tot geneesmiddel zwarte rijst en een zwarte jonge kip op een kruisweg moet laten neerleggen. Waarschijnlijk is dit voorschrift van Hindoeschen oorsprong. Men herinnert zich daarbij de offers, die de Grieken aan Hecate bragten op de kruiswegen en het middeleeuwsch volksgeloof in Europa, dat booze geesten zich inzonderheid op kruiswegen ophielden, waar men dan ook den duivel plagt aan te roepen. [1]

Het derde hoofdstuk handelt over de goede of kwade eigenschappen van de dagen der maand. Elke dag draagt den naam van het een of ander dier, bv. dien van een paard, hert, kat, enz. Bij sommige dagen worden bovendien de namen van Profeten of in den Islam bekende personen vermeld. Zoo bv. werd de Profeet Adam op een eersten, Eva op een tweeden, Gabele (*Kaïn*) op een derden, Habele (*Habel*) op een vierden, de profeet Isa (*Jezus*) op een achttienden dag der maand geboren; op een vijfden dag werd Adam uit het Paradijs verdreven, enz.

In het vierde hoofdstuk worden de zeven ongelukkige dagen (nahasa) van elke maand vermeld. De 16e dag bv. is ongelukkig, omdat de Profeet Jozef toen door zijne broeders in een' put geworpen werd; een andere dag, omdat de Profeet Jonas daarop door een grooten visch werd verslondeu, enz. Elk dezer dagen onderscheidt zich door het een of ander ongeval, een Profeet van den Islam overkomen. Volledig kan ik ze hier niet mededeelen, dewijl het handschrift hier uitlatingen en fouten heeft. Men kan overigens de bijzonderheden vermeld vinden in de meermalen genoemde verhandeling van Matthes. [2] Het geloof aan zeven ongelukkige dagen in elke maand bestaat ook bij de Mohammedanen in Voor-Indië. [3]

Het vijfde hoofdstuk bevat eene opgave der maanden van het jaar, waarbij vermeld wordt, welke maanden gunstig en welke ongunstig zijn voor het aangaan van een huwelijk of het bouwen van huizen. In het zesde bespreekt de schrijver de acht windoejaren. Hun namen wijken hier eenigszins af van de op Java en vaak ook bij de Maleijers gebruikelijke, maar komen nagenoeg

---

[1] Vgl. A. Maury, *La magie et l'astrologie dans l'antiquité et au moyen âge*, Paris 1864, 3me édit. bl. 177. Dat dit geloof ook in Voor-Indië bestaat, blijkt o. a. uit Winslow, *Tamil Dictionary* s. v. santi. Bij de Javanen schijnt een dergelijk bijgeloof te bestaan, vgl. *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. V, Dl. I bl. 486.

[2] Vgl. ook Winter, *Jav. zamenspraken*, I bl. 287.

[3] Zie Herklots, *Customs of the Musulmans of India*, bl. 402.

overeen met die, welke Newbold mededeelt.[1] Bij elk jaar wordt bovendien vermeld, welk dier, bv. een tijger, slang, kip, enz. daarbij behoort. Ook in Maleische geschriften worden de verschillende jaren van een tijdkring somtijds met de namen van dieren genoemd, hetgeen volgens Newbold een Siameesch gebruik is. Men vindt hier opgegeven, in welk der jaren het heet of koud zal zijn, of er veel dan wel weinig regen te wachten is, of de rijst en andere gewassen goed zullen slagen, in welk jaar er vele zieken zullen zijn, enz. Bij elk jaar wordt de oorzaak van dit een en ander vermeld, namelijk vuur, aarde, wind, water, enz. In het zevende hoofdstuk worden de dagen der week achtereenvolgens opgenoemd en medegedeeld, welk karakter, welke hoedanigheden of begaafdheden kinderen bezitten, die op een dezer dagen geboren worden. In het volgende hoofdstuk leest men, naar welke windstreek een der vijf straks genoemde Hindoesche goden, Maheswara, Wisjnoe, Brahma, Sri en Kala zich in een der twaalf eerste nachten der maand richt. Het laatste hoofdstuk handelt over de ridjáloe'lghaibi, waarover boven reeds genoeg gezegd is.

Het handschrift bevat ook eenige afbeeldingen. Daaronder is er eene, die een aantal gekleurde poppetjes voorstelt, waarvan enkele zonder hoofd zijn. Wat dit moet beteekenen, is in het handschrift niet nader verklaard. Doch in de genoemde verhandeling van den heer Matthes vind ik gewag gemaakt van de koetika Djôhorò d. i. *koetika der Djohorezen of zeeroovers*, dewijl deze ze voornamelijk gebruiken om te zien, of zij op zekeren dag al dan niet slaags zullen raken en met welken uitslag. Het is een cirkel met vele poppetjes, die geluk of ongeluk beteekenen, naarmate zij met of zonder hoofd zijn. De afbeelding in het handschrift is evenwel geen cirkel, maar een vierkant in vakjes afgedeeld, die ieder zulk eene figuur bevatten. Twee andere afbeeldingen stellen gedrochten voor, die misschien de beide draken moeten verbeelden, die naar het volksgeloof der Boegineezen en Makassaren, gedurig van plaats veranderen. Men geeft op, in welke maanden zij met kop, staart, rug of buik naar de verschillende kompasstreken gericht zijn en het wordt vooral aanbevolen, dat men zorg drage, zich niet met

[1] Zij heeten hier: alepoe, ha, dji, djeï, dalang awala, ba, oewaoe, en dalang ahera; de bijgevoegde Maleische namen zijn: ا, ه, ج, ز, دال اول, ب, و, en دال اخر Vgl. Newbold, II bl. 356.

het aangezicht vóór den muil van een dezer draken te plaatsen, opdat hij ons niet verslinde. Eindelijk is er nog eene afbeelding van een schip, dat de Nederlandsche vlag voert; in de zeilen zijn enkele woorden en getallen geschreven. Wat dit schip moet beduiden, is mij onbekend. Misschien is het iets dergelijks, als hetgeen de Boegineezen bintang kâppalà noemen, die de gedaante van een schip heeft en dient om iemands aard en inborst te leeren kennen; er wordt vooral gebruik van gemaakt door hen, die een huwelijk willen sluiten. [1] Op de laatste bladzijde van het handschrift bevindt zich eene tabel, in kleine vierkanten afgedeeld, met een aantal gekleurde cirkeltjes en andere figuren en de namen der dagen in Maleisch karakter; terwijl boven aan enkele Makassaarsche woorden zijn geplaatst, zooals: *leven*, *dood*, enz. Deze tabel moet zeker ook tot voorspelling van geluk of onheil dienen.

Het schrift is, met uitzonderidg van enkele woorden, over het algemeen vrij duidelijk; het leesteeken pasîmbang is hier overal door een enkele streep aangeduid. [2]

Ten slotte zijn nog opgemerkt, dat het doel van dit opstel hoofdzakelijk slechts was een en ander van het voornaamste te vermelden, dat schrijver dezes in inlandsche geschriften omtrent het geloof aan omieneuse tijden aantrof. Hetgeen van dien aard nog bij volken van Nederlandsch Indië gevonden wordt, dat niet door hen zelf is opgeschreven en slechts door mondelinge overlevering wordt voortgeplant, is dus met stilzwijgen voorbijgegaan. Wie overigens meer bijzonderheden dan de hier vermelde omtrent dit onderwerp verlangt te weten, vindt die bij verschillende schrijvers, die boven hier en daar zijn aangehaald.

G. K. NIEMANN.

[1] Zie Matthes, t. a. p.

[2] Zie Matthes, *Makassaarsche spraakkunst*, bl. 12.

DE MALEISCHE HANDSCHRIFTEN DER LEIDSCHE BIBLIOTHEEK.

Als inleiding tot de hierachter volgende beschrijving der Maleische handschriften, die zich op de akademische bibliotheek bevinden, mogen enkele opmerkingen voorafgaan, zoo over het zamenstel van mijn catalogus, als over de Maleische letterkunde in het algemeen.

De eerste hoofdafdeeling, de Poëzie, heb ik onverdeeld gelaten, omdat het geringe aantal nommers eene splitsing onnoodig en dus ook niet wenschelijk maakte.

De tweede daarentegen, de werken in Proza, heb ik verdeeld in tien hoofdstukken. I bevat de rechtsgeleerde werken en wel A die over inlandsch, B die over Mohammedaansch recht handelen. Hiermede is niet bedoeld, dat A in 't geheel geen Mohammedaansche elementen zou bevatten; maar laat men de bronnen van het inlandsche recht ter zijde, dan staat A als burgerlijk en plaatselijk tegen B als godsdienstig en algemeen recht over. Onder II, de Mohammedaansche theologie, begrijp ik de werken, die in tegenoverstelling met I. B over dogmatiek, niet over practische theologie handelen, zoo ook de sectarische geschriften. De hoofdstukken III en IV verklaren zich zelf. Onder V heb ik bijeengevoegd de Mohammedaansche legenden en de dogmatische voorstellingen, die in den Koran of in de geschiedenis van Mohammed en die der oude heiligen van den Islam haren grond hebben, alsmede de verhalen en anecdoten uit de geschiedenis der Arabische kalifen, zoowel omdat het moeijelijk is, overal de juiste grens te stellen, als ook omdat zij op het punt hunner aansluiting aan Mohammedaansche geloofswaarheden veelal overeenkomen. Hoofdstuk VI bevat al, wat de inlanders ons als geschiedenis hebben meegedeeld; hoofdstuk VII de Indische, Mohammedaansche, Javaansche en Maleische heldensagen. In VIII heb ik bijeengebracht, wat als Oostersche

vertellingen een voornaam element van de Maleische literatuur uitmaakt. Ik versta daaronder vertellingen, zoo als de Arabische nachtvertellingen en dergelijke. Daaronder zijn kleine verhalen uit grootere verzamelingen, die, wanneer deze bekend waren, als fragmenten van zulke verzamelingen hare plaats onder IX zouden moeten hebben. Ook zouden sommige er van onder VII moeten gebracht worden, wanneer het bleek, dat onder den naam van den held een der helden van de sage verborgen was. Eindelijk kunnen er onder schuilen, die onder V zouden behooren geplaatst te worden, indien het Arabisch origineel door den verteller zoodanig verbasterd was, dat de strekking van het verhaal er geheel bij was uit het oog verloren. Men vindt dus de Arabische verhalen meestal in V, de Indische en andere Oostersche in dit hoofdstuk VIII, waarbij men er evenwel op te letten heeft, dat de oorspronkelijke Arabische taal dier verhalen geen criterium is voor hun Arabischen oorsprong; trouwens iedereen weet, dat de Arabische nachtvertellingen bijvoorbeeld op een niet Arabischen stam geënt zijn. Hoofdstuk IX bevat de fabelen en zedekundige werken, de eersten omwerkingen van Indische of Arabische fabelverzamelingen, de anderen insgelijks verzamelingen van verhalen, die even als de eerstgenoemden eene zedelijke of althans practische strekking hebben. Onder X breng ik eindelijk alles, wat zoo op zich zelf staat, dat het, terwijl het in geen der vorige hoofdstukken past, bijna evenveel nieuwe hoofdstukken zou noodig maken, als er nommers in zijn, of ook, wat ik om mijne onvolledige bekendheid met den inhoud nog niet onder eene bepaalde rubriek durf rangschikken.

Sommige van deze hoofdstukken zouden ook ter verdeeling van de werken der eerste afdeeling, de Poëzie, kunnen strekken. Enkele zouden tot de verhalen van V of VIII kunnen gebracht worden, andere als leerdichten onder IX, of als geschiedkundige feiten behandelende onder VI, of als helden bezingende onder VII; zelfs onder II zouden er te brengen zijn. Maar voor de poëzie alleen zouden altoos overblijven de pantoens en minneliederen.

In een catalogus van Maleische werken is het korte overzicht van den inhoud een noodzakelijk bibliographisch vereischte, omdat men uit den inhoud dikwijls alleen kan weten, of twee boeken dezelfde zijn. Op den titel, dien men vóór in het boek vindt opgegeven, moet men nooit te zeer vertrouwen. Men zal

daarvan in dezen catalogus merkwaardige bewijzen vinden (zie bijv. nº. 1729). Van den anderen kant moet men niet te spoedig uit een verschil van redactie, vooral van den aanhef, tot een verschil van werk besluiten. Inzonderheid bij de verhalen, en niet het minst bij de poëtische, zijn de afwijkingen van lezing dikwijls aanmerkelijk, zoodat hier het bezit van een aantal handschriften van hetzelfde werk niet in die mate begeerlijk is ter vaststelling van een zuiveren tekst, als dit bij onze klassieke talen het geval pleegt te zijn.

Deze overzichten zullen tevens den oningewijde eenigzins nader met den aard der Maleische literatuur bekend maken, hetgeen ook deze geheele catalogus moge bevorderen. Men meene niet, dat onze verzameling te klein zou zijn, om tot grondslag van zulk eene beschouwing te kunnen dienen. Noch in Londen, noch in Parijs, de eenige plaatsen in het buitenland, waar, voor zoo ver mij bekend is, verzamelingen van Maleische handschriften van eenig belang gevonden worden, zijn er zooveel, als wij er hier hebben. In dè bibliotheek van het Britsch Museum, waar de handschriften zijn, die aan J. Crawfurd toebehoord hebben, zijn 24 nommers; in die van het Indian Office 25, grootendeels van J. Leyden afkomstig; voorts bevat de collectie van Raffles in de bibliotheek der Royal Asiatic Society er 90, te zamen ruim 140 nommers, terwijl er te Parijs, volgens een geschreven catalogus in mijn bezit, 58 zijn, waaronder echter zeer vele copieën van handschriften in Engeland. En wij hebben thans juist 160 nommers. Nu weet ik wel, dat die nommers niet alle even zwaar wegen, maar de hoofdzaak is hier, dat wij, onze verzameling vergelijkende met de andere, gerust kunnen zijn, dat zij ons toelaat een oordeel over de Maleische literatuur te vellen.

Het moet ons, bij het doorloopen van onzen catalogus, aanstonds treffen, hoe weinig oorspronkelijks de Maleische literatuur bevat. Van I is het tweede gedeelte Mohammedaansch recht en II is geheel Mohammedaansche theologie, beiden wel in het Maleisch geschreven, maar óf uit Arabische werken geput, zoo al niet geheel vertaald, óf althans een uitvloeisel van Arabische schoolgeleerdheid. De Christelijke theologie en de Mohammedaansche legenden in III en V zijn evenmin uit Maleische bronnen gevloeid. De heldensagen van VII zijn, op eene enkele uitzondering na, navolgingen van Indische en Perzische origineelen. Ook in de werken, die tot IX behooren, is niet veel meer Maleisch dan

de taal, iets dat voor een groot deel ook op die van VIII toepasselijk is, al kan men niet telkens de bron aanwijzen, waaruit ieder verhaal geput is. Oorspronkelijke Maleische werken hebben wij dus slechts onder I. A, IV, VI en X te zoeken, en verder in de eerste afdeeling, de poëtische literatuur, waarop evenwel een groot deel, van hetgeen omtrent het proza gezegd werd, mede toepasselijk is.

Toch zou ik meenen, dat het grootste deel der poëtische producten oorspronkelijk is. Der poëtische producten! — men mag den Muzen wel offeren. als men zich hier van het woord poëzie bedient. Rijmelarijen zijn het, die men of als rariteiten verzameld of als curiosa bewaard heeft. Ik heb die Maleische pantoens nog lang trachten te verdedigen en er den stempel der onvervalschte natuur in willen terugvinden. Maar ik moet het opgeven. Niet dat die onvervalschte natuur er in ontbreken zou; valsch is natuur nooit en natuur zijn ze geheel; maar ik had er eene andere natuur in verwacht, eene natuur zoo als die der ongekunstelde volkspoëzie bij volken van onzen stam, eene natuur, waarvoor ons hart zich opent en wij sympathie kunnen gevoelen. Aan het bestaan eener andere natuur had ik niet gedacht. Ik heb er met één woord poëzie, poëtisch gevoel, in gezocht, onder welken vorm dan ook, maar ik heb die in Maleische gedichten niet gevonden. Als gij meent, dat de Maleijer poëtisch is, zoo als in de Bidasari, van welk gedicht de heer van Hoëvell ons in het 19e deel der *Werken van het Batav. Genootschap* den tekst en eene vertaling gegeven heeft, dan kunt gij er op aan, dat hier navolging in 't spel is. [1]

[1] Ik houd die Sjair Bidasari voor niets anders dan eene berijmde wajangvertelling uit den Engelschen tijd, toen er naar het artikel inlandsche literatuur zooveel vraag was. In dien tijd zijn mijns inziens meer literarische producten ontstaan, hetzij Sjairs, zooals de Bidasari en Kin Tĕmboehan, of zoogenaamde historische werken, inzonderheid zulke, die Javaansche geschiedenissen bevatten, waarschijnlijk ook wel de Maleische bewerking van de Javaansche Pandsji-verhalen en andere. Reeds werd op het gebied der antiquiteiten eene ontdekking gedaan, die getuigt, hoe de Javanen hun voordeel weten te doen met de liefhebberijen der Europeanen; men is namelijk eens een fabriekant van antieke beeldjes op 't spoor gekomen. (Zie Dr. C. Leemans, *Over metalen beeldjes op Java*, in *Verhalen en Mededeelingen der Kon. Akademie van Wetensch. Letterkunde* III p. 187.). Welnu, zou een ijver als die, waarmede Raffles inlandsche handschriften verzamelde, ook niet iets dergelijks ten gevolge kunnen gehad hebben? Zie hier, wat de bekende schrijver Abdoellah, die klerk bij Raffles was, in zijne autobiographie van dien ijver verhaalt. Na verteld te hebben, hoe Raffles al het mogelijke verzamelde, wat de drie rijken der natuur voortbrengen, gaat hij aldus voort: „En ik weet niet, hoeveel honderde soorten van boeken men toen

Wilt gij eene proef van het poëtisch gevoel der Maleijers? Aan het slot der geschiedenis van Rama, oorspronkelijk het welbekende Indische Ramájana, sneuvelt een der zonen van Ráwana in een gevecht met genoemden held. De droefheid van den vader wordt op inderdaad treffende wijze geschilderd. Allen, zoo eindigt die beschrijving, hem zoo ziende jammeren, weenden met hem mede. En wat voegt nu de Maleische bewerker — of ik wil hopen, dat het slechts een overschrijver geweest is — er bij (waarbij men moet weten, dat Ráwana in de mythe voorgesteld werd met tien hoofden)? Welnu, op die treffende passage volgt dit: En sommigen lachten, toen zij al die tien monden van Ráwana zoo zagen praten! Dit laatste is echt Maleisch, het daaraan voorafgaande is slechts navolging. Wilt gij Maleische literatuur genieten? Laten ze u vertellen in gewoon proza. Dat doen ze soms op voortreffelijke wijze. Maar daarmee is dan ook alles van hunne literatuur gezegd.

Want wat blijft er toch van die afdeeling proza, zoo als wij die in tien hoofdstukken verdeeld hebben, als oorspronkelijk Maleisch over. Het zesde hoofdstuk, de geschiedenis? Dit bevat echter alweder niets anders dan verhalen en anecdotes van dezen of genen vorst of held — zoo als het eenige echt Maleische heldenverhaal, de Hikajat Hang Toewah, ook niets anders is dan een zeer uitvoerig, maar onzinnig zamenraapsel van allerlei anecdotes, waarvoor eensdeels hunne geschiedboeken, anderdeels hunne van allerlei verhalen vervulde fantazie de stof geleverd hebben. Die

---

wel bracht; al de Maleische geschriften, sints onheugelijke tijden door hunne voorouders verzameld, brachten zij hem van alle kanten en verkochten zij hem, want zij kregen er goed geld voor en zij dachten er niet aan, of hunne nakomelingen ook dom zouden worden, door geen enkel boek meer te hebben, in hun eigen taal geschreven. De boeken, die hij zoo verzamelde, zullen een 360 geweest zijn, behalve nog de gedichten, en er waren ook nog andere, die hij geleend had en die hij liet afschrijven door vier of vijf klerken, die niets anders deden." Toen Raffles naar Europa vertrok, was het wederom Abdoellah, die zijne manuscripten inpakte en die ons vertelt, dat er een 300 ingebonden waren en buitendien nog eene groote menigte oningebonden of in rollen en losse vellen, zoodat hij er drie kisten van zes voet lang mee vulde. Dat waren alle Maleische handschriften. Een paar andere kisten bevatten de manuscripten in het Javaansch en in andere talen van den Archipel. Wij weten, dat zij alle verloren gingen bij den brand van het schip, waarmee Raffles naar het vaderland zou terugkeeren. Wanneer nu Abdoellah elders vertelt, dat Raffles altijd gaf, wat men vroeg, hoe groot de som ook was, dan kan men niet nalaten te denken, dat er onder al die boeken vele zullen geweest zijn, die hun ontstaan aan deze gelegenheid te danken hadden?

geschiedboeken dus, hoezeer ook met geslachtslijsten overladen, die doorgaans weinig geschiedkundige waarde hebben, behooren eigenlijk alweder tot de kategorie der verhalen. Eene kritische bewerking van de zoo geroemde Sĕdsjara-Mĕlajoe, waaruit Valentijn en Marsden en de enkele schrijvers over Maleische geschiedenis, die hen niet naschreven, hunne kennis geput hebben, zal onmiddellijk het chronologisch gebouw dier geschiedenis, dat schijnbaar op zuilen rust, aan wier hechtheid te weinig getwijfeld is, in puin doen vallen. Behalve die verhalen dus, hetzij dan geheel fictieve, hetzij zulke, die met de geschiedenis zamenhangen en van deze ook het gewaad dragen, biedt ons de Maleische literatuur op het gebied van het proza niets oorspronkelijks aan dan werken, die over waarzeggerij en inlandsche geneeskunst handelen (hoofdstuk IV, dat echter ook nog, zoo als bij eene inzage terstond blijken zal, verscheiden werken van vreemden oorsprong bevat) en enkele inlandsche wetten.

Eene tweede opmerking, die men maken zal, is, dat men te vergeefs naar namen van auteurs zoekt. En inderdaad, zondert men enkele schrijvers uit, wier namen en geschriften ons aanstonds aan Arabieren of althans afstammelingen van Arabieren doen denken, dan blijft er van auteursnamen al heel weinig over en bepaalt dit zich bijna tot die rijmelaars, die hun namen noemen, omdat zij zich aanspraak willen verwerven op dank of loon van een vermogenden Maecenas. Slechts de klerken schrijven dikwijls hunnen naam in de boeken, die zij overschreven; zoo komt men bij het doorzien van eene eenigszins uitgebreide collectie handschriften enkele namen tegen, die herhaalde malen terugkeeren en die in een wedstrijd voor calligraphie geen kwade figuur zouden maken. Maar zulke namen hebben toch somtijds nog eene andere waarde. Zoo liet bijvoorbeeld de uitgever van het gedicht Bidasari zich door het uitwendig voorkomen van een handschrift verleiden, om daaraan een hoogen ouderdom toetekennen. Het jaar, waarin het boek werd afgeschreven, dat anders doorgaans pleegt opgegeven te worden, ontbrak ditmaal; daarentegen was de naam van den overschrijver vermeld. En zie, die overschrijver is een oude kennis, wiens naam ten bewijze strekt, dat het handschrift nagenoeg even oud is als een ander, dat volgens dien uitgever van zeer laten datum is. Zoo kunnen wij uit den naam van een bekend kopiïst den ouderdom van het handschrift opmaken, zelfs waar hij den datum vergat optegeven. Maar die datum leert ons nog slechts den ouderdom

van het handschrift, niet den leeftijd van den schrijver. Evenzoo kan ook de vermelding der plaats, waar eenig handschrift geschreven is, van belang zijn, doch altoos slechts voor de waardeering van het handschrift alleen.

Zoo zijn wij dus ter verkrijging van eenige meerdere kennis van den leeftijd en het vaderland der auteurs aangewezen op den inhoud der boeken zelve. Bij alle fictieve verhalen of ook maar zulke, die geheel buiten den leeftijd en de omgeving van den schrijver liggen, is het hoogst onwaarschijnlijk, dat de auteur zijn leeftijd op de een of andere wijze verraden zou. Maar wanneer de auteurs onbekend blijven, terwijl toch hunne werken blijven voortleven, is dit een bewijs, dat die werken de uitdrukking zijn van den volksgeest, dat het volk zich die als 't ware heeft toegeeigend en de auteurs vergeten, door wier mond werd uitgesproken, wat slechts een toevallig eigendom van hen was. Zoo zijn ook de sprookjes bij ons altemaal volkssprookjes, volksliteratuur. In zulk een toestand der beschaving, want de literatuurgeschiedenis is cultuurgeschiedenis, zijn er geen individuen, die zich losrukken van de menigte, is er geen inspiratie, is er geen invloed van enkele geesten op het volk, is er geen vooruitgang. De omgang met de Europeanen heeft het Maleische ras als zoodanig nog niets veranderd. De werken der Maleijers van voor twee honderd jaar of nu verschillen in innerlijke waarde nog geen zier. Eerder is de algemeene toestand hunner literatuur achteruitgegaan, want de Arabieren, die in goed Maleisch „omdat het volk geen Arabisch verstond," zoo als zij meermalen zeggen, werken schreven zoo als de Bostanoéssalatina en de Tadjoéssalatina (ik vooronderstel, dat ook dit werk oorspronkelijk beter is opgesteld, dan het later is uitgegeven), zijn uitgestorven en door geen andere goede schrijvers vervangen.[1] Onze tijd leverde alleen Abdoellah van Malakka, die reeds in 1854 overleed.

Maar ik zou vergeten, dat ik een catalogus schrijf en voeg hier dus nog slechts de opmerking bij, dat de handschriften in ieder der hoofdstukken van mijne lijst gerangschikt zijn naar de volgorde der nommers, waarmede zij in de akademische bibliotheek genommerd zijn.

J. Pijnappel Gz.

[1] No. 1724. *a.* bijv. is ook van een Arabier, maar welk een onderscheid van taal met de oudere schrijvers!

CATALOGUS DER MALEISCHE HANDSCHRIFTEN
IN DE
BIBLIOTHEEK DER LEIDSCHE AKADEMIE.

POËZIE.

No. 1626. *a* en *b*. Zie onder II en V.

〃 〃 *c*. De 139 eerste disticha van de *Sjair Sipĕlman* (Speelman), die echter door den onervaren schrijver doorloopend, als proza, geschreven zijn. De inhoud is deze: Speelman gaat met eene vloot van 18 groote schepen, bemand met 740 koppen, naar Makassar, alwaar de Makassaarsche grooten, bij elkander geroepen, zich één voor één bereidvaardig toonen, om den strijd tegen hem optenemen. Enkele namen dier grooten vindt men bij Valentijn weer, maar de meeste zoekt men te vergeefs bij hem. Dr. de Hollander noemt deze sjair ook in zijne Handleiding bij de beoefening der Maleische taal- en letterkunde, bl. 306.

No. 1722. *a* en *b*. Zie I, B. en I, A.

〃 〃 *c*. 135 disticha, de beschrijving van een uitstapje, ondernomen door Tĕngkoe Silangoer van Poelau Pĕnjangat naar Tandsjoeng Pinang. Het is geschreven op last van Tĕngkoe Said, een invloedrijk hoofd van Riouw, en waarschijnlijk ook opgesteld door den schrijver van dit handschrift. Als gedicht heeft het geen waarde.

No. 1734. kl. 4o. 13 p. *a*. 80 disticha, een minnebrief, een *tsjinta-birahi*, zooals de schrijver in 't begin zegt: *rindoe dĕndam sahari*², *laloe mĕngarang tsjinta-birahi*.

No. 1734 *b*. 87 disticha, klaaglied van een Maleijer over zijne eenzaamheid. De auteur, die zich zelven Mohammed van den Kampong Tsjina en zijn sjair *Oetsoel bĕrtsjinta*, Oorzaak van het verdriet, noemt, is misschien wel tevens die van het eerste versje.

Dr. de Hollander noemt op bl. 308 van zijne Handleiding een *Sjair Djohor Tjinta Birahi*, terwijl Newbold, Straits-settlements, II p. 346, en Anderson, Mission to the East-coast of Sumatra, p. 291 een *Johar* (sic!) *Chinta Birahi* citeeren. Ik zie in de overeenkomst van titel geen voldoende reden, om het voor hetzelfde gedicht te houden.

No. 1735. 8o. 13 bl., bevat in 78 disticha een zedekundig

gedicht. Na de verklaring van het Bismillah beginnen alle volgende strophen met *kata* ا, *kata* ب (A zegt, B zegt) enz. en wel zóó, dat het eerste woord begint met de letter, die aan de beurt is, om een zedespreuk te verkondigen. Eerst komen de Arabische letters, daarna de Maleische. Waarschijnlijk is het een dergelijk gedicht als Dr. de Hollander op bl. 309 bedoelt met een zekere *Sjair sĕkalian hoeroef bĕrkata* [2].

N°. 1740. 4° en 1748. 4°. Twee exemplaren van de *Sjair Abdoelmoeloek*, uitgegeven en van eene uitvoerige inhoudsopgaaf voorzien door Dr. P. P. Roorda van Eysinga in het Tijdschrift v. N. I., Jg. IX, D. 4. Beide zijn zoo goed als compleet.

N°. 1744. *a* en *b*. Zie onder V.

" " *c*. 162 disticha. Op den titel wordt het genoemd *Sjair* عباينة, dat عبادة zal moeten gelezen worden; het is althans niets anders dan eén stichtelijk gedicht.

N°. 1748. Zie hierboven onder n°. 1740.

N°. 1761. fol. *a*. 710 disticha, getiteld *Sjair Prang Dsjohor*. Het bevat drie onvolledige gedichten, te weten: eerst een verhaal van een gevecht tusschen de Maleijers en de Atsjineezen (p. 25—234), vervolgens dat van een tusschen die van Malakka en de Hollanders (p. 247—586) en eindelijk dat van een gezantschap van Dsjohor naar Patani. In het eerste wordt een zekere Sinjor Jonker, in het tweede een Kommandeur Kooper genoemd. [1]

N°. 1761. *b*. 519 disticha, eerst met Maleische en dan nog eens met Hollandsche letters. Het bevat de *Hikajat kĕsahnja Engkoe Poetĕri*, die weduwe van Sultan Mahmoed en zuster van den Radsja-moeda Dsjafar was. Het gedicht beschrijft eene reis door haar van Riouw naar Lingga gedaan, van Februarij tot Mei 1831, ten einde haren broeder, die daar ernstig ziek lag, een bezoek te brengen. De auteur is een zekere Engkoe Hadsji van Poelau Pĕnjangat.

N°. 1765. kl 4°, 1142 disticha. Dit gedicht heet op den titel een *Sjair Ratoe Dsjĕnggala*, maar beter zou wezen *Sjair*

---

[1] De geachte Secretaris van het Instituut, de heer Robidé van der Aa, maakt er mij op attent, dat die Sinjor Jonker misschien de Amboineesche kapitein Jonker is, dien wij uit de geschiedenis van den oorlog met Taroena Dsjaja kennen, en van wien Valentijn zegt (II A bl. 150), dat hij de Compagnie ook elders dan op Java diende; en dat de kommandeur Kooper zeker geen andere is dan Jacob Cooper, bevelhebber der zeemacht voor Malakka, maar nog voor de overgave dier stad overleden op den 3 Jan. 1641. Zie dl. VII der Berigten van het Histor. Genootschap te Utrecht.

Oendakan Agoeng Oedaja, den naam, dien Pandsji had aangenomen aan het hof van Daha. Het is de geschiedenis van Pandsji's verblijf aan dat hof en zijn zijn huwelijk met Tsjandra-Kirana.

N°. 1766. kl. 4°, bevat in 263 disticha het verhaal der wegvoering van Tsjandra-Kirana, de verloofde van Pandsji, en der droefheid van dezen. Het eindigt abrupt en ook de 18 eerste regels staan in geen verband met hetgeen volgt.

N°. 1770. 8°. 13 p., zeer smerig. Op het einde staat: *soerat gamboeh soedahlah tamat*, enz. Het bevat de historie van Raden Hoewa (هو), een verhaal uit den ouden tijd. Aan dat verhaal gaan 7 strophen vooraf, die alle dus beginnen:

ديتقيلا رادن هو رادن ديتقيلا   سايغ ديتقيلا فوهن . . . .

met telkens een anderen naam van een boom. In de voorlaatste strophe staat *di pohon* en in de laatste *diroempoen boeloeh.*

N°. 1771. kl. 4°., 1140 disticha. Op het einde noemt de auteur zijn gedicht *Sjair Poetĕri* فتري. Het handelt over eene Poetri Akal, de dochter van den vorst Indra Sjah Pĕri van Bĕlanta-doera, (poera?). Zij wil den prins, die haar ten huwelijk komt vragen, eerst niet tot gemaal hebben, maar wordt toch met hem in 't huwelijk verbonden en krijgt, zonder dat hij het weet, een zoon bij hem, die later als kroonprins erkend wordt, waarop dan alles weder in orde komt. Het gedicht staat in waarde ongeveer gelijk met n°. 1777.

N°. 1775. 4°. Zestig *Moluksche pantoens* met Hollandsche letter, onderteekend Haroekoe 6 Julij 1855.

N°. 1777. 4°. *Sjair Soeltan Jahja*, 2480 disticha. De heldin heet Dsjauhar-manikam en is de dochter van een koning van het land Iran (Zemin Iran), die van den troon is gestooten en nu als koopman omzwerft. Zij heeft een broeder, Dsjaja-poetra, die de wereld wil zien en op zijn tochten te Zemin Toeran bij Sultan Jahja komt. Deze ontvangt hem zoo vriendelijk, dat hij niet meer weg kan. Na den dood haars vaders gaat Dsjauhar-manikam, als koopman verkleed, haar broeder opzoeken en vindt hem aan het hof van genoemden sultan. Beiden vertrekken daarop, maar na hun vertrek verneemt de sultan van een papegaai, dat die vreemde koopman, zoo als hij reeds vermoed had, een verkleede vrouw was. Smoorlijk verliefd, reist hij haar achterna, vindt haar en trouwt haar. Dsjaja-poetra wordt op den troon zijns vaders hersteld en allen leven te zamen in vriendschap en geluk. — Het gedicht is eene uitgaaf niet geheel onwaardig.

N°. 1781. 4°, 36 bl. *Verzameling van pantoens*, volgens het opschrift genomen uit de *Hikajat Dewa-mandoe* (zie Bijdragen tot de Taal- land- en Volkenkunde van N. I. III. 1 bl. 442)

N°. 1895. 4°, 107 bl. *Sjair Sinjor Kista*, in 1478 dubbelverzen, vervaardigd door Sultan Badroeddin, toen hij nog te Palembang regeerde als een „pangĕlipoer ati". — S. Kista verlieft te Bosaria (?) op eene Chineesche vrouw, Lila-majang, die hij toevallig, van stad naar huis rijdende, in haar huis had zien zitten. Hij zendt eene Balineesche vrouw op haar af, eerst te vergeefs, daarna met beter gevolg, en vraagt dan verlof naar Europa. Op den avond voor zijn vertrek schaakt hij haar. Haar echtgenoot, de Chinees Tjeng-ko, zet haar met vijf schepen na, doch te laat. In Europa wordt Kista door zijne moeder zoo vriendelijk ontvangen, dat hij besluit daar te blijven. Zijn lijfjongen, Bandan huwt daarop met zekere Anak Persi. Het einde is abrupt, waarschijnlijk omdat de auteur geen einde kon vinden. Het is een groot prul, maar in een fraai gewaad.

N°. 1896. 4°. 298 bl. *Sjair Radsja Mambang*, in 4142 dubbelverzen, van dezelfde hand als het voorgaande nommer. Auteur is de laatst overleden Panembahan Boepati van Palembang. Ofschoon er nog al eens Javaansche woorden in voorkomen, is het Maleisch veel beter dan dat van het vorige. Dewa Sjah Pri van Bĕlanta-poera (vrg. n° 1771 hierboven) houdt zijne verloofde in verzekerde bewaring in het paleis van Zemindar Alam. Poetri Koesoema Indra, zoo heet zij, wordt gezien door Radsja Mambang Dsjauhari van Bĕlanta Indra, die op haar verliefd raakt. In den daarop gevolgden strijd wordt Dewa Sjah Pri geslagen. Terwijl hij eenzaam ronddwaalt, ontmoet hij Batara Kala, die hem raadt, de zuster van zijnen vijand te schaken. Hij doet dit, waaruit een nieuwe strijd ontstaat, die eindigt, omdat Batara Kala de strijdenden verzoent en Dewa Sjah Pri met de zuster van Radsja Mambang in het huwelijk vereenigd wordt.

PROZA.

I. *Rechtsgeleerdheid.*

A. Inlandsch Recht.

N°. 1705 en 1706, beiden kl. 4°. Het eene (119 p.) is geschreven in 1827 te Batavia; het andere (125 p.) in 1839 zonder opgaaf waar. Zij bevatten eerst, onder den titel *Hoekoem Kanoen*, 44 wetten, waarvan vele, ofschoon in geheel verschillende

volgorde gerangschikt, met die overeenkomen, welker vertaling Newbold in zijn Straitssettlements, II p. 231 sqq., onder den titel van *Code of Malacca* heeft uitgegeven en vervolgens Zeewetten, *Oendang* ² *laut*. Beide exemplaren hebben dezelfde redactie.

No. 1722. 4o. 52 p. Het bevat vooreerst twee verzamelingen van wetten, doch beide doorloopend, zonder afdeeling in capita.

a. Zie onder I. B.

b. p. 34—47, volgens het slot de wetten van Sultan Mahmoed-sjah Algazi, a° 1789, die overigens met de capita van Newbold's boven aangehaalde vertaling no. 68, 59, 70, 73 en 74 overeenkomen. Achteraan volgt eene naauwkeurige opgaaf der grensscheiding van Malakka en Dsjohor.

Het handschrift is in 1828/9 gecopieerd naar het exemplaar toebehoorende aan den Pĕngoeloe van Naning.

c. Zie onder Poëzie.

No. 1725. 4o. 72 bl., afgeschreven April 1829. Dit handschrift komt overeen met dat, waarvan Newbold t. a. p. onder den titel van *Code of Malacca* de vertaling heeft gegeven. Hier is het evenwel in slechts 66 capita of wetten verdeeld, terwijl Newbold er 82 heeft, van welke echter no. 17, 18, 31, 55, 75, 76 en 77 in dit handschrift niet gevonden worden. Op den binnenomslag staat met Maleische karakters: *ini soerat oendang* ² *ijaitoe sĕgala atoeran adat Mĕlajoe.*

No. 1726. 4o. 103 bl., afgeschreven Aug. 1829 door denzelfden schrijver, die ook de Nos. 1722—1725 heeft geschreven, een zekeren Intsjé Ismail van Riouw, den schrijver van Tĕngkoe Said (zie no. 1722 onder Poëzie). Op den binnenomslag staat met Hollandsche letters *Ondang* r *Sultan Mahmoed Radja Malaka*. Het bevat van bl. 1—20 zeewetten en is het handschrift E, dat Dulaurier bij zijne uitgaaf der Institutions maritimes de l'Archipel d'Asie (4o. Par. 1845) voor het 6de deel der Collection van Pardessus heeft gebruikt. — Bl. 21 tot het einde bevat een veertigtal verschillende wetten en gebruiken.

No. 1780. fol. 116 bl., Hollandsche letter, is getiteld *Cheribonsche rechtspleging*. Het begint aldus: „Ienie djalannja orang bietjara „njang terpake die negrie Tjarbon, njang mendjadie berdjalanan „peijagie amtenaar: djaksa 7 membetoelken bitjara setoerie; „ — en eindigt met de volgende woorden: „inie Lah par Engettan waktoe, „mendjadiekan perdjandjiean inie sasoedanja brentie mengawoella „die Mataram, koetika pegang koekoem sendirie die itoe waktoe

„baroe bedirie, 2 sultan, sama soedara, djieka njang Toewa, „njang djadie sultan Sepoe, bernama Kandjeng Goesti Sultan „Samsoedin, njang moeda djadie Sultan Annom, bernama Kand-„jeng Goesti Sultan Kamaroedin, Kandjeng Goesti njang bedoewa „itoe Lantas bikin bebetoel serenta moepakat dengan orang „Bezaar die Soerakarta, die itoe waktoe njang mendjadie Peitor „die negrie Cheribon Namanja Toewan Wilem Tarsemette, dja-„dienja Papakem inie. — Waktoe Babad Djaman. Kallie 1606, „Taoen olandanja 1681."

B. Mohammedaansch Recht.

No. 1633. Het origineel, waaruit Dr. A. Meursinge zijn Handboek van het Mohammedaansche regt (Amst. 1844) heeft zamengesteld. Het zijn drie deelen groot 4o. in éénen band, een van 312 bl., dat de 27 eerste capita van Meursinge's werk, een van 215 bl., dat cap. 28, het huwelijksrecht, en een van 188 bl., dat de rest van het Handboek bevat. De inleiding gaf Mr. S. Keyser (Bijdragen tot de Taal- land- en volkenkunde van N. I., Nieuwe Vr., D. VII, bl. 211 onder den titel, dien ook het werk draagt, „De spiegel voor leergierige wetgeleerden" مرآة الطلاب في تسهيل معرفة احكام الشرعية للملك الوهاب.

No. 1707. 16o. 220 pag., geschreven 1836, bevat het erfrecht, *Kitab faraid.*

No. 1708. 4o. 180 p., slordig schrift, zonder door grootere of gekleurde letters in het oog vallende afdeelingen. Geen andere datum dan aan het slot 10 Oct. 1823. Het is verdeeld in 15 capita, anders dan in no. 1633, waarmede dit handschrift in inhoud toch vrij wel schijnt overeen te komen. Op den rug staat *Kitab fikh*, beter zou geweest zijn *Kitab ilmoe'lfikh.*

No. 1722. *a.* bl. 1—34 bevat verscheiden losse capita van Mohammedaansch recht, zooals over verkoop, leen, contracten, roof, huur, *ikrar*, vondst, doodslag, arakdrinken, diefstal, afval van den godsdienst en eed.

No. 1722 *b.* Zie onder I. A.

„ „ *c.* Zie onder Poëzie.

No. 1752. 4o. 55 p. Huwelijksrecht, *Hoekoem nikah.* In de inleiding staat: „bĕrmoela akoe pindahkan kitab ini dari „pada kitab jang bĕsar 2 jang bernama منهاج, dan منهاج القوّا, „dan مسبهة (sic!), dan محلي, dan بكر, dan فتح الوهاب,

„ lagi moepakat dĕngan haditz dan dalil dan moepakat dĕngan „ haditz dan dalil dan moepakat dĕngan sĕgala ibn (l. isi) Mĕkah „ dan Mĕdinah dan isi Roem dan nagĕri Hadsjrat (sic!) dan „ Mĕsir, maka datang kapada nagĕri Atsjih kaum Sjafei dan „ omat Mohammad, barangsijapa tijada maoe mĕngikoet akandija, „ maka ijaitoe kaloewar dari pada ملة nabi Mohammad, dan „ dari pada madzhab imam Sjafei, lagi tijada sah nikahnja. „ Kĕmoedian dari pada itoe maka dipindahkan Allah m'aloem „ هتيم bĕrnama fakih Abdoe'lwahab, dari pada bahasa Arab kapada „ bahasa Dsjawi enz.„ — Achteraan volgen nog vijf bladzijden met verklaring van de geloofsformule, enz. Een slot ontbreekt, zoodat ik niet weet, of het compleet is. — No. 1774 bevat een fragment van 11 p. van ditzelfde werk en wel voornamelijk het gedeelte voorkomende p. 27 tot 39.

No. 1753, 8o. 69 bl., slordig schrift, bevat 3 stukken van ééne hand.

a. bl. 1—34. Zie onder V. no. 1744.

b. bl. 35—64, handelt over wassching en gebed.

c. bl. 65—69, bevat *nijats*, d. w. z. formules, waarmede bij vasten en wasschingen de goede bedoelingen worden uitgedrukt.

No. 1772. *a*. en No. 1773 *a*. Zie onder VI. no. 1745.

„ „ *b*. en No. 1773 *b*. (bl. 37—56) handelen over rechtspraak, getuigen en procedeeren. In het eerste hoofdstuk is in 1773 eene lacune, die aangevuld wordt door 1772.

No. 1774. Zie hierboven onder no. 1752.

II. *Mohammedaansche theologie.*

No. 1332. Dit oude handschrift wordt in de Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van N. I. 3e volgr. dl. 1 bl. 466 genoemd: „ een zeer corrupt exemplaar „ van de مراة المحققين كتاب فري نسبة ارتين بقس مخلوق دڠن حق تعالي, dat vermeld wordt in het 2e boek van de *Tabjan* (een strijdschrift van Raniri tegen de kettersche stellingen van Sjamsoe'ddin), als een werk van Sjamsoe'ddin en opgesteld onder de regeering van Sultan مرحوم ماكت. Het handelt over de معرفة الله. Het bevat nog slechts 76 pag. f., daar de grootste helft uit den band verloren is. Bl. 21 lees ik als begin van een nieuw hoofdstuk:

اما بعد كمدين درفد ايت ملك اين فقيرڽ شيخ شمس الدين ابن عبد الله السمطرا(ني) يائيت رحمة الله عليه وسلم مشورتاكن فركتائن مرتبة .توجه دان صفة يڠ سفوله صفة چرمن فري صكين ايت دفر سمبهكن رهشي علمو معرفة الله كفد مرحوم ماكت سلطان داچيه.

Bl. 6 staat: اين كتاب تَن هِن en اين فد ميڤتاكن علم معرفةالله en wederom elders, bl. 54: اين كتاب اصول تحقيق ملـ.

N$_0$. 1626. 4$_0$., zonder eenigen datum, zeer nette hand, waarschijnlijk uit het begin der vorige eeuw. Het bevat drie stukken:

a. Hikajat jang bernama siboeroeng pingi, 11 pag. Het is eene beschrijving, veeleer dan een verhaal, vol mystieke uitdrukkingen, van een vogel *pingi*, welk woord ik niet aarzel voor eene verbastering te houden van *Feniks*: Verhaal van den vogel Feniks. Zou dit niet eene proza-omwerking kunnen zijn van het gedicht, door Werndly en Valentijn (III A bl. 26) bedoeld met de *Hikajat Boeroeng pingit* (zie ook de Hollanders Handleiding bl. 307), en dat op bl. 465 van het 1e dl. 3e volgr. der Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van N. I. als een gedicht van *Hamzah Fansoeri* wordt opgegeven? Zoowel de opgesloten maagd van Werndly, als de musch van Valentijn, waarvan die schrijvers het verhaal in dit gedicht zoeken, laten zich uit de verbastering van dat woord *pingi* verklaren.

Zie hier iets van den inhoud. Er is eene hemelsche nimf met eene stem als eene Chineesche fluit, Si-Boeroeng-Pingi geheeten. Wij vlechten bloemen voor haar tot een krans, wij bereiden nardus en geven haar dien ten gebruike voor hare kleederen, zoo zeggen de wijzen. Si-Boeroeng-Pingi is een allerfraaiste, een wijze en verstandige vogel, een vogel, waarin de Profeet genoegen schept, waar de wijzen naar zien en de verstandigen zich mede vermaken, 's nachts, over dag, en op alle tijden. Zij begeeft zich overal heen, waar zij verlangt, kleedt zich en schikt zich op en lofzingt haren Heer. Si-Boeroeng-Pingi is vlekkeloos rein, uitwendig onzichtbaar, verborgen in het daglicht, verholen in haar glans. Wanneer men haar zoekt, vindt men haar niet; jaagt men haar na, dan verwijdert zij zich hoe langer hoe verder. Zij is een fraaije, verstandige, zangerige vogel. Alles is harentwege geschapen. De aarde is haar slaapmat, de hemel haar pajoeng, zij eet rozenkransen en drinkt hallelujas. Uit hare eijeren zijn Elia en alle profeten tot Mohammed toe geboren. — Zij is losgebroken! Wie zal haar weer vangen? Overal zoekt men haar tot in den zevenden hemel, maar zij aanbidt Allah nog steeds op aarde. Gabriël komt tot haar en verzoekt haar terug te keeren tot haren meester, maar zij antwoordt, dat dit haar verboden is, zoolang God hare zonden niet vergeven heeft. Gabriël gaat tot Allah, die zegt,

dat hare zonden reeds vergeven zijn vóór haar ontstaan, zooals geschreven staat op de tafel des noodlots, die aan de poort des hemels hangt. Gabriël keert daarop terug en wijst haar, die hem vraagt, waar zij dan nu heen moet, daar geen berg noch boom haar zal kunnen dragen, zonder verbrijzeld te worden, eene verblijfplaats aan boven de zeven hemelen. Daarop volgen allerlei mystieke benamingen en lofzangen en worden Mohammed, Hasan en Hoesein van bloemkransen voorzien en geeft Hasan Elbaçir eene beschrijving van den boom van het einde, waarmede het verhaal besluit.

b. Zie onder V.

c. Zie onder Poëzie.

N°. 1700. 4°. 141 bl. Fraai handschrift van de *Miratoe'lmoemin*, reeds bekend uit Werndly's Boekzaal bl. 364. Volgens hem bestaat dit werk uit 211 vragen en antwoorden, zoodat ons handschrift, dat slechts tot vraag 95 gaat, incompleet en waarschijnlijk een eerste deel is. Uit de voorrede blijkt, dat de auteur is Sjamsoe'ddin Abi Abdoe'llah (dezelfde als de schrijver van no. 1332). Als datum der voltooijing wordt opgegeven 19 Dz. K. 1009 = 22 Mei 1601. Tegenover den Maleischen tekst staat de Hollandsche vertaling van P. van der Vorm. Het handschrift is, zooals uit de vergelijking met Werndly's voorrede blijkt, anterieur aan deze. Het werk handelt over Allah en zijne eigenschappen, de profeten, de openbaring, de opstanding, enz. d. i. over het theoretisch gedeelte van den godsdienst, de *imân*.

N°. 1710. 4°. 489 bl., geschreven (te Batavia?) Nov. 1833. Het bevat de *Hidajatoe'ssalikina* van Aboe'ssamad al Djawi al Palembani (sic!), die het getrokken heeft uit Ghazali's Bidajatoe'lhidajat. Het is verdeeld in 7 capita. De voorrede handelt over de wetenschap en hare voortreffelijkheid; cap. 1 (p. 24) over het geloof; cap. 2. (p. 35) over godsdienstplichten, zoo als wasschingen, gebeden, moskee-dienst, vasten, enz.; cap. 3 (p. 215) over het nalaten van het verbodene, de zonden van oog, oor, tong, buik, enz.; cap. 4 (p. 274) over de zonden van het hart, de tien ondeugden; cap. 5 (p. 339) over de tien deugden; cap. 6 (p. 396) over *dzikr*; cap. 7 (p. 435) over vriendschap met God en zijn medemenschen. Vrg. Niemann, Inleiding tot de kennis van den Islam, bl. 348.

N°. 1712. 4°. 86 bl. Batavia 12 Julij 1823 (3 Dz. K. 1238). — Uittreksel (مختصر) uit een werk van Sjeich Alwali Errislani van Damaskus, waarbij de vertaler Ki-mas Fakroe'ddin

van Palembang, het een en ander gevoegd heeft uit den commentaar op de Fathoe'rrahman van Sjeich Zakarija Ansári en uit dien op de Hamza Ilkan van Sjeich Abdoelgani ibn Ismaël. De inhoud is geheel mystiek.

III. *Christelijke theologie.*

No. 1333. fol. Vertaling van de vier Evangelieën en Cap. II. 1—21 der Handelingen in Hollandsche letter, geschreven in het begin der vorige eeuw. — Als voorbeeld diene Luk. XV: 11 vgg. (zie Bijdragen tot de taal- land- en volkenkunde van N. I., Nieuwe Volgr., D. I bl. 176):

11. Daan dia catta, orang manússcia sa'orang diadda annac lelackij doa orang.

12. Daan Jan bongsoeú catta pada bappania, brjla, derrj arta brappa adda bagian beta macca dia bagi-acania arta Jtoú.

13. Daan tiadda brappa harri commodian derrj pada Jtoú, sedang anna lackij bongsoeú soúda berhimpon (later veranderd in berkampon) sammoa, dia pegi di negrj dJaeúw, daan sitoú dia balania (veranderd in balanja) artania, dengan maccan, minúm, daau boatania ter laloúla enz.

1338. 4o. De Heidelbergsche catechismus enz., in het Maleisch vertaald door J. Roman. Zie Werndly's Boekzaal bl. 323. Hollandsche letter.

IV. *Waarzeggerij*, *inlandsche geneeskunde*, *enz.*

No. 1695. 4o. 102 bl., geschreven op Java in 1843 door zekeren Rĕksa-di-poera, bevat:

1o. bl. 2—36, *Ta'bir mimpi*, d. i. Uitlegging der beteekenis van droomen, naar de beginletter van iederen droom in iederen nacht der week; 2o. bl. 36—53, verklaring van zon- en maansverduisteringen; 3o. bl. 53—70, dito van aardbevingen, beide verdeeld in 8 capita, naar den achtjarigen cyclus, en ieder caput weer in 12 deelen, voor de maanden; 4o. bl. 71—95, een andere *Ta'bir mimpi*, verdeeld in 20 capita naar den aard der onderwerpen van de droomen, zoo als hemel, menschen, viervoetige dieren, enz.; 5o. bl. 96—101, uitlegging van de beteekenis van onwillekeurige ligchaamsbewegingen en 6o. bl. 101 vg. verklaring van de goede en kwade teekens der katten.

No. 1714. f. 540 bl. en No. 1715 4o. 947 bl., het eerste ge-

schreven te Batavia in 1823, het andere in 1821 zonder plaatsaanwijzing. Beide handschriften bevatten denzelfden inhoud en redactie en heeten *Kitab Tib* (voor *K. 'ilmoe'ttib*). Het werk begint met een verhaal van *Sjir habat* of *Angin merah*, Roode wind, het opperhoofd der ziekten, die door Allah tot Mohammed gezonden wordt en dezen verhaalt, hoe hij, van verschillende kanten in het menschelijk ligchaam indringende, alle ziekten te weeg brengt. Tot bl. 83 (van n_0 1715) bevat het werk verder voorschriften over het genezen van ziekten in 't algemeen en aanwijzingen omtrent het maken en gebruiken van verschillende talismans tot opsporing en voorzegging van allerlei soort van verborgen zaken. Daarna wordt tot het einde van het werk de geneesmethode van alle bijzondere ziekten opgegeven, zoowel door middel van medicijnen als door talismans.

No. 1769. 8o. 10 pag., bevat recepten tegen slijm (بلغم) d. i. verkoudheid in het hoofd, de keel, de borst enz. en voorts nog een paar toovermiddelen.

V. *Legenden en verhalen van Mohammed en de Arabische Kalifen.*

No. 1625. 4o. 10 bl., waarschijnlijk uit het begin der vorige eeuw. Het heeft toebehoord aan Ca. Valentijn [1] en bevat het verhaal van een dochtertje van den profeet Mozes bij eene herderin. Zij verliest eerst hare moeder, daarna ook haren vader Mozes. Deze verzoekt de engelen, die hem komen halen, nog wat te mogen blijven, daar zijn kind nog zoo klein is en zijne zorgen nog niet kan missen in het groote woud, waarin hij het alleen moet laten. Maar een koning van Jemen, die geen kinderen heeft, droomt van het meisje, doet het opzoeken, vindt het en voedt het op. Hier eindigt het verhaal abrupt.

No. 1626. *a.* Zie onder II.

b. Hikajat Hari kijamat, Verhaal van den dag der opstanding.

c. Zie onder Poëzie.

No. 1691. 99 bl., geschreven te Batavia Sept. 1843 (Sjabar 1259), bevat twee verhalen:

---

[1] Volgens de uitslaande plaat, behoorende bij Val. I B bl. 121, beoefende Juffr. Cornelia Valentijn, waarschijnlijk de huisvrouw van den predikant, de Maleische taal. R. A.

a. = N_0 1727 [kl. 8_0, geschreven, waarschijnlijk te Riouw, in Junij 1826 (Sjawal 1241)]. *Hikajat Dsjohar Manikam.* Beide handschriften komen genoegzaam woordelijk overeen; het verschil met de uitgaaf van Dr. de Hollander is aanmerkelijk. Het werk is ook te Londen in de collectie van Raffles (zie van der Tuuk in Bijdragen, 3_e ser., I bl. 449: de broeder heet in 1691: منبة شاهن, in 1727: منب شاهدان) en te Parijs.

b. Hikajat boelan bĕrbĕlah, een verhaal, hoe Mohammed de maan in tweeën verdeelde. Dien Maleischen naam geeft de overschrijver aan het verhaal in een tweeregelig versje, waarmede hij eindigt. — De heer Raat heeft in het Tijdschrift voor Indische taal- land- en volkenkunde, VII bl. 78, tekst en vertaling uitgegeven, doch slechts gedeeltelijk, daar zijn tekst eerst bl. 11 (84) van ons handschrift begint en overigens zeer van den onzen afwijkt.

No. 1713. 4o. 114 bl., geschreven Oct. 1782 (Dz K. 1196). Een net handschrift van de *Miradsj Nabi Mohammed*, Mohammeds hemelvaart.

No. 1720. kl. 8o, geschreven Julij 1828 (Dz. H. 1243), slordig in uiterlijk en taal, bevat:

a. 32 bl. *Hikajat Aboe Sama*, verhaal van de doodstraf, die Omar aan zijn zoon Aboe Sama deed voltrekken, omdat deze zich in dronkenschap aan een Joodsch meisje vergrepen had. Tot die dronkenschap was hij vervallen door de list van een Jood, hetgeen Allah had toegelaten als straf, omdat hij zich zoo zeer op zijn fraai koran-lezen liet voorstaan.

b. 7 bl. *Soerat pri Nabi bĕrtsjoekoer*, verhaal, hoe de Profeet door den engel Gabriël geschoren werd. De verkeerde titel van den omslag, *Hikajat Aboe Bakar*, is daaraan toeteschrijven, dat dit verhaal aan dezen in den mond wordt gelegd. Zie coll. Raffles no. 62, Bijdragen, III D. I, bl. 451.

No. 1727. Zie onder no. 1691 hierboven.

No. 1730. 141 bl., geschreven Jan. 1827 en vermoedelijk te Riouw. Het heet op den omslag *Hikajat Radsja Chandak dan Radsja Badar*, maar behoorde ten minste te heeten: *Hikajat Rasoel Allah bĕrpĕrang dĕngan R. Chandak dan R. Badar.* Eigenlijk is Ali de hoofdpersoon en volgen er na afloop der gevechten met de twee bovengenoemde vorsten nog een aantal andere met booze geesten (*'ifrits*), enz. Het best ware dus de eenvoudige titel *Hikajat Ali.* Dr. de Hollander gaf bl. 1—22 en 40—45 uit in zijn Leesboek, bl. 71 vgg.

N°. 1731. (4°. 36 bl.) en N°. 1739. (4°. 23 bl.) bevatten de *Hikajat Radsja Dsjoemdsjoema* en komen geheel met elkaar overeen. De inhoud is dezelfde als Dr. de Hollander op bl. 314 van zijne Handleiding opgeeft.

N°. 1738. 4°. 29 bl., geschreven te Riouw? zonder jaartal, bevat de *Hikajat Mohammed Moekabil.* Deze, een kadi van Haroen Arrasjid, gaat 's nachts naar een afgelegen tuin om te bidden en ontmoet een struikroover, met wien hij redekavelt over het recht, dat deze zou hebben, om hem te bestelen; de woordenstrijd eindigt daarmede, dat de roover hem naakt uitplundert. Toen de roover later den kadi weer ontmoette, gaf deze hem nog een aanzienlijk geschenk. Op het titelblad staat verkeerd: *Hikajat Sultan Aroen al Raschid.*

N°. 1739. Zie hierboven onder n°. 1731.

N°. 1744. 4°. 44 bl., bevat drie stukken, geschreven in Mei 1845 door zekeren Mohammed Hasan.

a. bl. 1—23 = N°. 1753. *a.* Het bevat de *Hikajat Nabi Moesa moenadsjat kaboekit Toer-Sina*, gesprekken van Allah met Mozes op den berg Sinaï over belooningen, straffen en allerlei andere zaken. Het handschrift n°. 1753 loopt slechts tot bl. 19 van dit en is dus incompleet; daarbij is het slordiger en minder uitvoerig. Of echter n° 1744 ook wel compleet is blijkt niet voldoende. In de collectie van Raffles komt onder n°. 62 een stukje met dezen titel voor van slechts 8 bl.

b. bl. 24—31, *Hikajat Nabi Mohammed mĕngadsjar anaknja Siti Fatimah*, bevat lessen over de plichten der vrouwen jegens hare mannen. Hetzelfde onderwerp behandelt n°. 1768, doch met groot verschil van redactie. De opgegeven titel is uit dat nommer genomen. Op den omslag van datzelfde n°. 1768 wordt deze hikajat genoemd *Hikajat tsjĕritĕra dari saörang jang berlaki istri*, op dien van n°. 1744 *Hikajat Fatimah.* Ook in de collectie van Raffles onder n° 62, 5 bl. groot.

c. Zie onder Poëzie.

N°. 1758. kl. 8°. 36 bl., geschreven Dec. 1825, te Batavia? bevat:

a. Hikajat Kĕdsjadian Noer-Mohammed, de wording van Noer-Mohammed. Allah schept dit wezen en maakt het, na er honderde jaren door te zijn aangebeden, tot een vogel, uit welks ligchaamsdeelen Ali en al de oude helden van den Islam ontstaan. Daarna schept Allah zeven zeeën, in een van welke Noer-Mohammed gaat zwemmen, die vervolgens, op Allahs last daaruit

gekomen, het water van zich afschudt, waarop uit ieder waterdroppel een profeet geboren wordt. Voorts schept Allah de vier elementen, die op Mohammeds gebed aldus vereenigd worden, dat daaruit de mensch ontstaat; dientengevolge heeft deze vier hoedanigheden: de warmte van het vuur, de koude van het water, de vlugheid van den wind en de vastheid der aarde. — In de Hikajat Mohammed Hanafijah (zie onder VII B) wordt ook een scheppingsverhaal gevonden, waarin Noer-Mohammed, uit wien alles geschapen wordt, op Adams voorhoofd zetelt en van dezen op zijne nakomelingen overgaat tot op Abdallah, Mohammeds vader. Ook in de Hikajat Sjah-i-mĕrdan komt op p. 74 een scheppingsverhaal voor. (Zie onder VIII).

b. Hikajat Aboe Bakar dan rahib Jahoedi. Een Jood, Abdil geheeten, legt den kalif Aboe Bakar eene menigte vragen voor, die daarop Soeleiman al-Farsi naar Ali zendt, wien de Jood belooft, tot den Islam te zullen overgaan, zoo Ali al die vragen beantwoordt. Ali doet het en de Jood wordt van stonde aan geloovig. Op het titelblad staat met de hand van den schrijver zelf *Hikajat Soeleiman al-Farsi.*

N°. 1767. kl. 8°. 87 bl., zonder datum. De eerste 23 bl. een Arabische aanhef met interlineaire Maleische vertaling. De inhoud is het verhaal van Mohammeds dood, *Hikajat wafat Nabi Mohammed.*

N°. 1768. Zie hierboven onder n°. 1744. *b.*

VI. *Geschiedenis van den Indischen Archipel.*

N°. 1701 (4°. 298 bl., geschreven in 1828) en N°. 1702 (4°. (264 bl., geschreven in 1844) bevatten de *Hikajat Radsja² Bandsjar dan R.² Kotaringin*, legenden van de Javaansche kolonie in Zuid-Borneo, waaruit later het rijk Bandsjarmasin ontstond; het verhaal loopt tot Sultan Bagoes. In redactie loopen beide handschriften nog al uiteen. Schwaners mededeelingen over het Hindoesche tijdvak (Borneo I bl. 43 vgg.) zijn denkelijk uit een slecht geschreven en geschonden exemplaar van dit werk afkomstig. Zijn Lembong Mangkoerat moet Lĕmboe M. wezen en zijn Akar Soensang heet in onze beide handschriften Sakar (wanneer de vokalen juist zijn), terwijl de gaping, waarvan hij op bl. 47 spreekt, hier niet bestaat.

N°. 1703, 1704, 1716, 1736 en 1760 zijn alle hand-

schriften van de *Sĕdjara Mĕlajoe*, die reeds in zijn geheel te Singapoer is uitgegeven. No. 1704 komt overeen met de Singapoersche uitgaaf, die ook door Dulaurier in zijne Chroniques Malayes gevolgd is. Maar n°. 1703, 1716, 1736 en 1760 behelzen eene afwijkende redactie, zoo als te zien is uit de varianten van Ms. A (ons n° 1716, dat evenwel minder correct is dan de overige drie) die Dulaurier opgeeft. Ook loopen die handschriften (uitgezonderd 1760, dat incompleet is) tot het laatst der 16e eeuw, een 70 jaar verder dan de Singapoersche uitgaaf.

N°. 1711. 174 p., zonder datum, waarmêe n°. 1746. *b* (71 p., geschreven Nov. 1818 te Batavia) genoegzaam woordelijk overeen komt. De titel, *Hikajat Hasanoe'ddin*, is genomen uit het eerste stukje; het bevat met meer of minder uitvoerige aanteekeningen omtrent de hoofdpersonen de geslachtslijst (*silsilah*, *toeroen²an*) van Hasanoe'ddin den apostel van den Islam in Bantam. Een tweede *silsilah* is die van Hasanoe'ddins vader, Soesoehoenan *Goenoeng Dsjati*; dan volgt er eene van Pangeran *Ampel*; verder eene van *P. Bagdad*, dien S. Goenoeng Dsjati reeds bij zijne komst op Java aantrof; dan eene van den profeet Mohammed en wederom eene van S. Goenoeng Djati, welke twee laatste alleen uit namen bestaan; eindelijk een verhaal van S. Goenoeng Djati aan P. Bagdad van zijne lotgevallen, voordat hij op Java gekomen was. De titel behoorde te zijn *Kitab silsila sĕgala maulana ditanah Dsjawa*.

N°. 1706. Zie hierboven onder n°. 1703.

N°. 1724. 4°., geschreven Nov. 1827 (Reb. II 1243) te Riouw, bevat twee stukken van ééne hand:

a. 93 bl. *Hikajat Marĕsĕkalĕk*, Geschiedenis van den Maarschalk, t. w. den maarschalk Daendels. De auteur is een Arabier, Abdoe'llah ibn Mohammed Aboe Bakar Radsja Bandarkan (بندر خان) ibn Sjeich Ibrahim al-Misri. Hij schrijft uit genegenheid voor zijne vrienden te Pontianak, den Sultan Kasim en verscheidene grooten, om hen te doen zien, met welk verstand de blanken weten te regeeren. Eerst toont hij aan, hoe de Compagnie het aangelegd heeft, om zich zulke schatten te verwerven, maar ook hoe op Java naast weelde armoede en ellende heerschen. Hij haalt daarbij het gezegde aan van een paar Arabische autoriteiten, den Said Mohsin al-Jemani en Abdoe'rrahman, den wezier van sultan Kasim, waarvan de eerste zeide: „Twee dingen zou ik begeeren: vooreerst dat Allah mij „weder naar Arabië terugvoerde en ten anderen, dat Hij Java

"voor het oog der menschen verborgen liet blijven, want daar "worden veel menschen voor dit en het volgende leven onge-"lukkig"; en de andere: "Java is eene plaats van vreugde en "leed; de menschen kennen er geen leed zonder vreugde en geen "rijkdom zonder armoede. Terwijl elders drie schepen hunne "waren niet kunnen slijten, komen er op Java honderd. Alle "menschen hebben de *kibla* hunner harten gekeerd naar Java." Maar hoezeer de rijkdom is te prijzen, het verstand is dit nog meer. Daarop volgen van bl. 23 tot 75 een aantal curieuse anecdotes van Daendels, waaruit de heer Meursinge in het 3e stuk van zijn Leesboek, bl. 34 tot 43, er eenige heeft meegedeeld. Ook van Janssens deelt de schrijver het een en ander mee, tot bl. 82. Na dezen komen de Engelschen, maar ofschoon de Javanen Allah gebeden hadden, dat de Engelschen Java mochten nemen, zoo waren zij nog veel strenger meesters. De schrijver eindigt met het verhaal, hoe de Chineezen tot zulk een aanzien zijn gekomen, hetgeen volgens hem in Daendels tijd geschied is, toen deze aan den Chineeschen pachter van Bangor, Bĕ-soeki en Panaroekan den naam van Majoor Panhuijs (فن هيز) gegeven had.

b. 113 bl., afgeschreven naar een handschrift in het bezit van Tĕngkoe Said (zie boven I. A. 1726) = n°. 1741, *a*.

N°. 1736. Zie hierboven onder n°. 1703.

N°. 1741, folio, bevat twee stukken van dezelfde hand:

a. bl. 1—35 (= n°. 1724. *b*.) een verhaal van het bondgenootschap der Maleijers met de Boegineezen op Riouw. Op het titelblad heet het *Atoeran sĕtija Boegis dĕngan Mĕlajoe*, Regeling van het verbond van de Boegineezen met de Maleijers. Het begint met de geschiedenis der tusschenregeering van Radsja Kĕtsjil en eindigt met den dood van Sultan Soliman Sjah, en loopt dus van ongeveer 1718 tot 1754. Het handschrift is overgeschreven op Poelau Pĕnjangat in 1844 naar een ander, dat in 1818 geschreven is. Aan het oorspronkelijke waren de zegels gehecht van Sultan Ahmad Riajat Sjah (reg. 1754—1757) en van Sultan Alaoeddin Sjah ibn Oepoe, den eersten onderkoning, gest. 1727. — De redactie van dit handschrift en van n°. 1724 is overigens geheel dezelfde.

b. bl. 36—71. Eene kroniek, zonder opschrift, loopende van 1083 (1672/73), na de inneming van Dsjohor door den vorst van Dsjambi, tot die van Perak door dien van Sĕlangoer in het begin dezer eeuw. De heer Meursinge gaf in het 3e deel

van zijn Leesboek drie stukjes uit deze kroniek; de redactie maakt het evenwel twijfelachtig, of hij niet een ander handschrift voor de uitgaaf gebruikt heeft.

N°. 1743. *Hikajat Sjeich Dsjĕlaloe'ddin*, uitgegeven door Dr. de Hollander als 5e stukje van het Maleisch Leesboek voor eerstbeginnenden en meergevorderden, ook onder den afzonderlijken titel: Verhaal van den aanvang der Padri-onlusten op Sumatra door Sjeich Djilâl eddîn, Leiden 1857.

N°. 1745. 8°. 70 p., geschreven „op de secretarie van Mĕnangkabau" Oct. 1824 (Saf. 1240) en getiteld *Kitab oendang² Mĕnangkabau*, bevat de overleveringen van het Mĕnangkabausche rijk, in verband gebracht met de bestaande adats. De stukjes, die de heer Meursinge in het 3e deeltje van zijn Leesboek uitgaf, zijn uit dit handschrift genomen. Een beter geschreven, maar overigens vrij goed met dit overeenkomend handschrift van hetzelfde werk is n° 1773. *a.* 4°. zonder eenigen datum p. 1—36; — een derde, n° 1772. *a.*, geschreven Mei 1846 met Maleische en Hollandsche letter door eene Europeesche hand, dat ook in redactie met de beide andere overeenkomt, maar begint met een naamlijst der eerste vorsten van een aantal Oost-Indische rijken, die in de andere ontbreekt, doch gevonden wordt in E. Netscher's vertaling van dit boekje in het Indisch archief III p. 33 vgg.

N°. 1754. fol. 66 p., geschreven 1846 (Redj. 1262) door een Arabier. De 3½ eerste bladzijden heeft E. Netscher uitgegeven, doch naar een hier en daar verschillend handschrift, in het Tijdschrift van Indische taal-, land- en volkenkunde I p. 12 vgg. als *Kronijk van Sambas en van Soekadana.* 't Is echter niet de geschiedenis dier rijken, die dit handschrift beschrijft, maar die van *Oepoe Daëng Mĕnambon*, den eersten Boegineeschen vorst van Mampawa en den stamvader van het geslacht der onderkoningen van Riouw.

N°. 1756. fol. 82 p., bevat eerst eene met Hollandsche letter geschreven geschiedenis van Java van de vroegste tijden tot het jaar 1671 der Javaansche jaartelling, met nog enkele opgaven tot 1750, en daarna een uittreksel uit eene tsjĕrita van den Panĕmbahan van Pamĕkasan, bevattende de geschiedenis van Java van Mĕndang-kamolan tot het Javaansche jaar 1764, verdeeld in een aantal „vazals„! — Uit het onderschrift blijkt, dat dit laatste gedeelte eene copie is van een door den Panĕmbahan zelf opgesteld verhaal, geschreven in Jan. 1837 (Saw. 1764).

No. 1760. Zie hierboven onder no. 1703.

No. 1779. f. 3 p. Holl. letter. Legenden van de oudheden in de dessa's Bělahan en Dermô in de residentie Pěsoeroehan. Zij komen niet overeen met de legenden in Kussendrager, Verzameling van oudheden, p. 32 vg.

VII. *Heldenverhalen.*

A. Indische heldensage.

No. 1689. 2 dn. 4o., 475 en 654 bl., geschreven in 1835 en 1836. *Hikajat Sri Rama.* Hier ontbreekt het begin, dat in de uitgaaf van Roorda van Eysinga 70 bl. van de 183 beslaat. Deel 1 begint met het verblijf van Hanoman op den berg Indrakila en eindigt met den brand van Langkapoera. Dl. 2 sluit daaraan, maar begint met eene episode, die bij R. v. E. ontbreekt, waar zij had moeten gevonden worden op bl. 135. Het slot is compleet. — De beide fragmenten in no. 1755 *b.* (zie onder C) geven hetzelfde verhaal, maar eene geheel andere lezing als dl. I. bl. 218 en 468 (R. v. E. bl. 116 en 134), doch zijn niets waard.

B. Mohammedaansche heldensage.

No. 1696. 2 dl. 4o., een van 375 en een van 483 p. *Hikajat Radsja Iskandar Dzoelkarnain*, overgeschreven door Mohammed Tsjeng Sa'idoe'llah, schrijver op de secretarie onder den Gouv.-Gen. van der Capellen. De redactie is vrij slordig en het is ook misschien maar voor de helft compleet, daar het eindigt met het beleg van Damaskus, toen Alexander uit het Westen terugkeerde. Daarop zal zijn strijd met Darius, diens nederlaag en Alexanders verdere tocht naar het Oosten moeten volgen. Tot nog toe is hij slechts geweest, waar de zon ondergaat en over Kairowan en Misr naar Syrië gekomen, waar hij, na de inneming van Tyrus voor Damaskus verschenen, met de dochter van den gesneuvelden vorst dier stad trouwt. Nabi Khidr is zijn getrouwe leidsman. De tocht naar het Westen was begonnen met een bezoek bij Aristoteles te Konstantinopel, waarna hij over Roemia, Andalis en Abessinië naar het verre Westen ging. Overal ontmoet men scènes als die in de Duizend en ééne nacht. Alexander is de verdediger van het ware geloof tegen de ongeloovigen, inzonderheid tegen de vuuraanbidders. In de Alexandersage van Spiegel vindt men niets over de bron,

waaruit de Maleische vertaling onmiddellijk is voortgevloeid. In strekking is de overeenstemming met den Emir Hamzah in het oog loopend.

No. 1697 en 1698. *Hikajat Emir Hamzah*. Deze, een Mekkaner van geboorte, maakt zich in zijn vaderland door allerlei heldendaden beroemd en komt aan het hof van Noesjirwan van Perzië, waar hij groote eer geniet, maar ook veel benijders vindt, die zelfs den koning wel eens tot hunne belangen weten over te halen, zoodat Emir Hamzah dan aan allerlei gevaren bloot staat. Na een leven vol avonturen, waarin een zekere Omaja hem steeds trouw ter zijde staat, die tevens in het verhaal den rol van clown vervult, komt hij eindelijk te Medina, waar hij Mohammed ontmoet en tot diens leer overgaat. Hij sneuvelt in den slag van Lahad. Hamzah wordt voorgesteld als de strijder voor het ware geloof; hij vervult de altijd vijandig tegen elkaar overstaande rijken van Iran en Toeran met den roem zijner daden en dringt zelfs door tot het gebergte Kaf. Het geheel is blijkbaar de vertaling van een oorspronkelijk Perzisch heldendicht, dat in den strijd van den Islam tegen de leer van Zoroaster een waardig onderwerp vond voor een nieuwe Sjah-i-nameh.

Van onze twee handschriften bestaat n° 1697 uit 2 dn. kl. 4°., 1237 bl., zonder datum, maar van dezelfde hand als 1703 (onder VI), dat in 1834 door zekeren Mohammed Hasan geschreven is, en n° 1698 uit 4 dn. 8°., te zamen ongeveer 1600 p., insgelijks zonder datum. Beide zijn verdeeld in 91 tsjĕritĕras, die evenwel niet altijd zamen overeenstemmen, ofschoon anders de redactie nog al niet zeer uiteenloopt. N° 1698 geeft als aanhangsel nog een verhaal van den dood van Omar Omaja. — Uit het begin van het werk geeft Dr. de Hollander een twintigtal bladzijden in zijn Leesboek. Niemann geeft er insgelijks uittreksels uit in zijne Bloemlezing uit Maleische geschriften.

No. 1717. fol. 194 p., geschreven Aug. 1821 (Dz. K. 1236). *Hikajat Mohammed Hanafijah*. De titel is genomen naar het einde van het verhaal. Bij den aanhef heet het *Hikajat tsjĕritĕra kĕdsjadian Nabi Mohammed*. Het is eene legendaire historie van Mohammed en de vier eerste imams. De opvolger van Hoesein heet hier (bl. 115) Mohammed Hanafi of Hanafijah, een andere zoon van Ali, die met behulp zijner broeders de veldheeren van Jezid verslaat. Doch niet slechts de legers van dezen, ook de Franken, Chineezen en Abessiniërs worden

verslagen. Ten laatste wordt Hanafijah evenwel gewond en gevangen voor Jezid gebracht. Maar de zijnen verlossen hem, Damaskus wordt ingenomen en Jezid in een vuurpoel verbrand. Zainoe'labidin, de zoon van Hanafijah, wordt nu Kalif en alle bondgenooten keeren naar huis terug. Hanafijah wil vooreerst nog bij zijn zoon blijven, maar van eene stad vernemende, waar zich de laatste aanhangers van Jezid verborgen hebben, gaat hij daarheen èn brengt alle om. Door de lijken kan hij de stad niet uit en om dezelfde reden kan zijn zoon hem, noch zelfs de stad weervinden! Mitsdien wordt van Hanafiiah niets meer vernomen.

N°. 1732. kl. 4°., 97 p., zonder datum, doch denkelijk uit denzelfden tijd als n°. 1728 onder V en te Riouw geschreven. *Hikajat Nadir Sjah.* Verhaal van den oorlog tusschen Sultan Nadir Sjah van Delli en dien van Kling, eindigende met een tweegevecht tusschen beide vorsten, waarin de laatstgenoemde overwonnen wordt en waarop dan de onderwerping van zijn rijk volgt. — Sultan Nadir Sjah van Delli regeerde in de 13e eeuw, maar toen bestond het rijk van Kling, dat is Bidjanagara, nog niet. Daarentegen was er lang na den ondergang van dit rijk een andere Nadir Sjah, de beroemde vorst van Perzië, die in 1739 den Sultan Mohammed Sjah van Delli van den troon stiet. Misschien is deze wel de hier bedoelde persoon.

C. Javaansche Pandsji-verhalen.

N°. 1699. 8°. 715 bl., getiteld *Hikajat Naja-koesoema.* Het bevat het verhaal van de omzwervingen van *Pandsji* en de zijnen. Toen namelijk Pandsji zich met zijne ouders aan het hof van Daha bevond, werd zijne verloofde, de prinses *Tsjandra-kirana,* plotseling vermist en ging hij met zijn en haar broeder de verlorene zoeken. Pandsji, die bij zijne geboorte den naam van كود روس رعكي فمدي بوم اغجقكال had gekregen, verandert dien nu in *Pandsji-agoeng-asmara-pĕndsjoerit-lara-nastapa* en later in dien van *Mesa-dsjajeng-koesoema*, maar wordt in 't verhaal doorgaans alleen *Pandsji* genoemd. Zijn broeder, die, even als die der prinses, weldra op eigen gelegenheid rondzwerft, steeds steden en prinsessen veroverende — want daartoe bepalen zich hoofdzakelijk hunne heldendaden — heet oorspronkelijk *Raden Tsjarang-tinangloeh*, later *Kĕlana* (*Pandsji*)

Soekma-dsjaja; die der prinses *Raden Goenoeng-sari*, later *Dalang Soengkeng*, en de prinses zelve, toen zij later in mannenkleeren eveneens al veroverende rondtrok, *Tsjarang-mesa-kambarsari*. Het verhaal eindigt abrupt, kort nadat Pandsji en zijn broeder elkaar weer ontmoet hebben. — Naja-koesoema is de naam van den Batara, die als vorst op aarde verschenen, aldaar de vorsten van Koeripan, Daha, Gagĕlang en Singa-sari tot zoons heeft, waarvan de eerste de vader is van Pandsji, den held van het verhaal, de tweede die der heldin, Tsjandra-Kirana. — Het werk is door een dalang (een wajang-vertooner) uit het Javaansch vertaald en vol Javaansche woorden; het is geschreven in Februari 1827 te Batavia. Zie voorts Bijdragen tot de taal- land- en volkenkunde van N. I., III D. 1, p. 429 nº 23.

Nº. 1709. fol. 184 p., geschreven in 1821, te Batavia? *Hikajat Tjekel-waneng-pati*. Eerst wordt de geboorte verhaald van *Raden Inoe-kĕrta-pati*, bijgenaamd *Raden Ondakan Rawisrangga* en die van *Tsjandra-kirana*. Raden Inoe wordt opgelicht door de zendelingen van een vreemden vorst, die hem laat vermoorden. Hij leeft nogtans, maar heet nu *Raden Tsjekel-waneng-pati*. Tsjandra-kirana wordt geschaakt door Batara Siwa in de gedaante van een boeta, die door Tsjekel-waneng-pati verslagen wordt, waarop deze aan het hof van Daha komt en daar blijft. Ondertusschen zijn Raden Tinangloeh en nog een broeder van Raden Inoe op weg gegaan, om hem te zoeken en veroveren op hun tocht allerlei plaatsen. Te Daha komt nu de vorst van Magada de prinses ten huwelijk vragen, maar wordt door haar afgewezen Op de jacht wordt echter het vangen van een gouden kidang tot voorwaarde gesteld van het bezit der prinses. Tsjekel-waneng-pati vangt dien. Hier eindigt het verhaal eensklaps.

Nº. 1755. fol. 79 p., geschreven in Nov. 1820, door een zekeren Dsjain Abdoe'rrahman. Het bevat tweederlei fragmenten:

a. Hikajat Soesoenan Koening dalam nagĕri Gagĕlang, beter *Hikajat Bikarma-dinta-dsjaja*, den naam van den zoon van Soesoenan Koening. Het verhaalt diens regering te Daha en zijn huwelijk met eene prinses van Toeban, bij wie hij een zoon verwekt, die eerst te Koeripan en daarna ook te Daha regeert. Het eindigt abrupt p. 65.

b. p. 66—einde. Twee fragmenten uit de geschiedenis van Sri-Rama. Het eerste bevat den dood van Bali en de opdracht

van diens rijk aan Bardan en Tsjitradan; het andere Hanomans verwoesting van Langkapoera en zijn bezoek bij Sita. Zie bij n°. 1689 onder VII A.

N°. 1778. 122 p. 4°., zonder datum. Fragment uit een Pandsji-roman. De dochter van den vorst van Gagĕlang wordt door drie goden, die door den vloek van Batara Kala in vogels veranderd zijn, in een waringin-boom bewaard en na veel moeite verlost door Tsjandra-Kirana, die onder den naam van *Raden Aria Mangkoe-dsjaja* schoonzoon van den vorst van Lasĕm is, maar eigenlijk *Mesa-Kakoeangan* heet.

D. Maleische heldensage.

N°. 1762. fol. 499 bl., op last van Sultan Soliman geschreven en geeindigd Nov. 1758 (Rebi I, 1172). *Hikajat Hang Toewah.* De held van het verhaal, een Maleische kampioen, zou geleefd hebben onder de regeering van den eersten vorst van Singapoera, den oudsten zoon van den vorst van Boekit Sigantang, en verdwijnt met dien vorst eerst na de komst der Portugeezen van het tooneel. Het werk is van veel waarde voor de taal, maar overigens een zamenraapsel van allerlei verhalen. Telkens vindt men overeenkomst niet alleen met de Sĕdsjara Mĕlajoe (wat die van Hang Toewah zelven meedeelt, vindt men overigens alles veel uitvoeriger in deze Hikajat terug) maar ook met de Pandsji-verhalen (Raden Inoe komt bijvoorbeeld in het land der Maleijers, om zijne Tsjandra-Kirana te zoeken, die hij op Java nergens vinden kan, bij welke gelegenheid eene jachtpartij aanleiding geeft tot de stichting van Malakka) ja zelfs met de geschiedenis van Rama, zooals wanneer Hang Toewah den tuin van den vorst van Madsjapahit vernielt, om dezen eene herinnering aan zijn verblijf achter te laten, (tweemaal was hij daar en beide keeren is het verhaal zijner ontmoetingen bijna woordelijk hetzelfde!). Ook wordt op ééne plaats gewag gemaakt van de geschiedenis van Rama en wel als een gedicht van den Bandara Padoeka Radsja (volgens de Sĕdsjara Mĕlajoe den tijdgenoot van Hang Toewah en Bandara van Sultan Mansoer), te weten op bl. 205, waar de episode wordt aangehaald, dat Rama een dam legt door de zee van Lanka. Elders (bl 304) wordt van de geschiedenis van Emir Hamzah gesproken, waaruit de vorst van Malakka zich laat voorlezen. Ook gezantschapsreizen naar alle deelen der aarde, van

China tot Konstantinopel, worden niet gemist. Die naar laatstgenoemde plaats wordt ondernomen, om een nieuwen voorraad van geweren te bekomen, ten einde zich tegen de Portugeezen te kunnen staande houden. Op weg daarheen doet Hang Toewah Mekka aan, alwaar hij aan de plegtigheden der bedevaart deelneemt. Na zijne terugkomst plaatst de vorst zijne dochter Poetri Lidang op den troon en doet afstand van de regeering, om met de zijnen boete te gaan doen. Malakka wordt daarop door de Portugeezen met dezelfde list veroverd, die eenmaal Carthago aan Dido, Batavia aan J. Pz. Koen zou bezorgd hebben. Het korte uittreksel, dat Crawfurd in het 2e deel zijner History of the Indian Archipelago p. 51 geeft, vindt men bl. 71 en vg. van onzen tekst, waarmee het vrij wel overeenkomt. — Zie ook Bijdragen voor de taal- land- en volkenkunde van N. I. III. D. 1, bl. 409 en Tijdschrift v. N. I 1849, I bl. 386, waar no 66 ook een handschrift van de Hang Toewah zal wezen. De Heer Niemann geeft in het eerste stuk zijner Bloemlezing uit Maleische geschriften enkele uittreksels uit dit werk, waaronder een grooter, dat een veertigtal bladzijden in dit handschrift beslaat.

VIII. *Oostersche vertellingen en anecdotes.*

No. 1401., uitgegeven door J. C. Fraissinet onder den titel: *Geschiedenis van vorst Bispoe Radja.* Leiden 1849.

No. 1690. fol. 311 bl., geschreven Nov. 1824 (Rab. I, 1240). *Hikajat Indrapoetra.* Het onderwerp van het verhaal is de zending van Indrapoetra naar den heiligen Bĕrmasakti, om Radja Sjah Sijan een geneesmiddel te bezorgen, waardoor diens vrouw kinderen krijgt. Na tallooze lotgevallen komt Indrapoetra eindelijk bij den heilige aan, (p. 213), die hem het middel verstrekt. De vorstin bevalt spoedig daarop van eene dochter. Indrapoetra wordt door zijne benijders belasterd en heeft op nieuw allerlei ontmoetingen, totdat hij terugkeert, terwijl die dochter ziek is. Hij geneest haar en krijgt, nadat nogmaals allerlei toeleg op zijn leven verijdeld is, haar zelfs tot vrouw (p. 293). Na het huwelijk vertrekt Indrapoetra met zijne vrouw naar zijne vaderstad, vanwaar hij in der tijd door een paauw was weggevoerd, wordt daar herkend en tot koning verheven. Zie ook Bijdragen, t. a. p., bl. 419.

No. 1702. *a.* Zie boven VI onder 1701.

b. 5 bl. Anecdote van een dokttersknecht, die den dokter speelt en daarbij slecht te pas komt.

N°. 1719. 8°. 44 bl., zonder datum. *Hikajat Tamimoe'ddari.* Ofschoon hetzelfde verhaal als hetgeen in Bijdragen t. a. p. p. 445 wordt meegedeeld, schijnt deze bewerking toch hier en daar af te wijken, althans de volgorde der lotgevallen van den held is eene andere en van sommige der daar vermelde bijzonderheden vind ik in dit handschrift niets. — Over den persoon *Tamîm ibn Aûs ad-Dari* zie de Slane, Ibn Khollikan's Biographical Dictionary, II. p. 21 noot 3, en Herbelot in v. Tamim.

N°. 1721. 8°. 124 p., zonder datum, doch denkelijk uit Riouw. Het bevat acht losse verhalen: 1 (p. 1) van Kodja Dsjoebair (sic?) uit Hindoestan, zijne drie zonen en K. Mobarak; 2 (p. 21) van Kodja هيس van Ispahan en zijn zoon K. Hasan; 3 (p. 31) hoe de Sultan van Singapoer Bĕntan overviel; 4 (p. 39) van Kodja سيلان en zijn zoon بلدس: 5 (p. 47) van een vorst van Hindoestan en diens vrouw; 6 (p. 67) van den rijken koopman van Koefa en den armen man; 7 (p. 83) geschiedenis van Ongkoe Mal (sic?) en Dang Sari; 8 (p. 96) van K. Mir Hoesein van Khaibar.

N°. 1733. fol. 143 bl., geschreven Mei 1828, waarschijnlijk te Riouw. 't Is de *Hikajat Sjah-i-mĕrdan*, waarvan het beloop aldus is. Sjah-i-mĕrdan, zoon van Bĕkarma Dati (of Ditija) Widojaja, raakt op de jacht verdwaald. Hij bevrijdt eene door een reus opgesloten prinses en wordt in een papegaai veranderd, maar krijgt spoedig zijne menschelijke gedaante weder en reist onder den naam van Indradsjaja weer verder. Onderweg ontmoet en trouwt hij onder de avontuurlijkste omstandigheden een stuk of wat prinsessen, waarvan eene hem vader maakt van een zoon, die, grooter geworden, hem overal gaat zoeken en hem eindelijk vindt op het oogenblik, dat hij een hevig gevecht voert met Indralalana, den zoon van koning Poetra-alam van Nederland (! p. 97 f.), die gekomen was, om zijne schoone dochter te rooven. Die Indralalana wordt nu overwonnen, maar komt later toch ook in het bezit van een eigen rijk, terwijl Sjah-i-mĕrdan het zijne herkrijgt en zijn zoon zijnen moederlijken grootvader in de regeering opvolgt. — Men treft in dit verhaal ook theologische gesprekken aan; inzonderheid de leer der zielsverhuizing treedt hier zeer ontwikkeld te voorschijn, en wel zoo, dat een ligchaam tijdelijk verlaten kan worden voor een ander, maar

dan ook als res nullius voor ieder een te betrekken is. Zoo wil eene vrouw van Sjah-i-mĕrdan vruchten uit een hoogen boom hebben. Onze held ziet een aap, schiet dien dood, incarneert zich in diens ligchaam, maar raakt nu ook zijn eigen ligchaam kwijt, daar een Brahmaan, die op zijne vrouw verliefd is en dit oogenblik bespied heeft, er in kruipt. Deze wordt echter op zijne beurt door de prinses verschalkt en verlaat zijn ligchaam voor dat van een schaap, in welk oogenblik Sjah-i-mĕrdan het zijne terugneemt. Dit schaap wordt nu geëmpaleerd en gezien door een der leerlingen van een Brahmaan, die naar de reden daarvan vraagt en wordt voorgesteld als de verteller dezer geschiedenis van Sjah-i-mĕrdan. Zie ook Bijdragen, t. a. p. bl. 449.

No. 1763. 16o, geeindigd Ramadan 1825 (!) te Batavia. Het bevat twee stukken:

a. 117 p. *Hikajat Nakoda Moeda.* — Nakoda Moeda is de aangenomen naam van Siti Sara, de vrouw, van wie de vorst van عزناوي (Gasnevi ?=Ghazna) eerst gedroomd had en die hij toen gekregen had door de hulp der zonen van een zijner mantris uit de stad Batlawi. Na het huwelijk gaat de vorst jagen op het eiland Langkawi, waarheen zijne vrouw hem als Nakoda vermomd volgt. Zij heeft daar allerlei ontmoetingen, zoodat de vorst bij zijne terugkomst haar moeder vindt van een zoon, die hem later opvolgt.

b. Zie beneden onder X.

No. 1782. fol. 44 p., zonder datum, zeer slecht Maleisch. Op den titel staat *Hikajat Radsja Dintadsjaja dari nagĕri Sintapoeri*, maar het moest heeten *Hik. Mohammed Hanafijah dan Radsja Dewi.* De eerste is een koopman, die na den dood van vorst Dintadsjaja met een wezier en een mantri loten moet, wie den vorst zal opvolgen, en uit een kroon, een boek en eene schoone vrouw het tweede kiest, waardoor hij (want zoo had de Sultan van Roem, Abdoelmain (?), het gewild) vorst wordt van Sintapoeri en trouwt met zijne geliefde Radsja Dewi, de weduwe van den overleden vorst.

IX. *Fabelen en andere verzamelingen van zedekundigen aard.*

No. 1692. 4o. 820 p. Fraai handschrift van de Kroon der Koningen, *Makoeta sĕgala radsja* of *Tadjoe-s-salatina,* dat aan Adr. Reland heeft toebehoord, wien het uit Indië was toege-

zonden. De tekst, dien Dr. P. P. Roorda van Eijsinga onder den titel de Kroon aller Koningen (Batavia 1827) heeft uitgegeven en vertaald, komt vrij wel met dien van dit handschrift overeen, althans de varianten zijn minder dan in n° 1759, insgelijks een fraai handschrift van hetzelfde werk, fol. 140 p., dat in 1821 op Ternate is geschreven, maar iets minder correct schijnt, ofschoon de lezing eigenlijk al heel weinig verschilt. Op bl. ٧٨٧ heeft dit oude handschrift de ware lezing *laloelah*, waar Dr. R. v. E. (en na hem dr. de Hollander op bl. 175 m. van zijn Leesboek) *laloei* hebben.

N°. 1693. *a*, 1737 en 1747 zijn handschriften van de *Hikajat Isma-Jatim*, uitgegeven door Dr. P. P. Roorda van Eijsinga te Batavia, in het jaar der Hedsjra 1237. Het eerste is in 1821 geschreven en verschilt slechts in kleinigheden van de genoemde editie. Het volgende nommer is oorspronkelijk uit Singapoer en komt over 't geheel ook met de uitgaaf overeen, doch n° 1747 is veel uitvoeriger, munt echter niet uit door een zuiveren tekst. Dit laatste handschrift draagt geenerlei datum.

N°. 1693. *b*. (fol. 7 pag.) en N°. 1728 (8°. 46 p.) bevatten de *Hikajat Soeltan Mogoel mĕngadsjarkan anaknja*, verhaal van den Sultan van Mogoel, die in het eene handschrift Badsja Otzmán, in het andere بسمان heet. Hij geeft zijn zoon, Borhanoe'larifina of Lokman, een aantal wijze lessen, wier opvolging hem in zijn verder leven gelukkig doet zijn. Behalve het verschil der eigennamen is ook de lezing van beide handschriften zeer afwijkend.

N°. 1694. 4°. 465 bl., geschreven ter secretarie van Batavia, Juli 1843 (Rab. I. 1251). *Boenga-rampei*. Het boek bestaat uit twee hoofdstukken. Het eerste bevat het zesde hoofdstuk van een niet genoemd werk over milddadige lieden (uit p. 24 blijkt, dat een vorig hoofdstuk over regtvaardige vorsten handelde) met den Arabischen titel: بيان في المكرمين الاسخياء والشجعان الماجدين شيء. Het tweede, beginnende bl. 168, handelt over den heiligen strijd, de razzia's van Mohammed (die er van de 36 door hem bevolene 18 zelf bijwoonde) en de Sahabats; daarna over de oorlogen van Omar, Sultan فيروز (Firoez? p. 346), Noesjirwan, nog een ander Perzisch vorst, Sultan Welid, Haroen-arrasjid tegen Amin den Charadsjiet en Sultan Sapoer. Ik twijfel er niet aan, of dit werk is niets anders dan het zesde boek van de *Bostanoe's-salatina*, waarvan de heer v. d. Tuuk

in de Bijdragen tot de taal- land- en volkenkunde van N. I. III D. 1, bl. 425, den korten inhoud opgeeft. En nu vraag ik verder, is die titel *Boenga rampei* (dien ik in dit nommer op het titelblad door den afschrijver zelf, maar in nº 1721 slechts op den rug van den band en nog ergens voorin zoo geschreven vindt) eene algemeen geldige benaming voor eene verzameling van losse stukken, uit een of meer werken zaamgebracht, of beteekent het, zoo als hier het geval kan zijn, dat *allerlei bloemen*, geplukt zijn uit *den bloemhof des sultans*, zoodat wij hier den oorsprong van eene later in meer algemeenen zin opgevatte uitdrukking hebben? Dr. de Hollander nam uit dit handschrift verscheiden stukken in zijn Leesboek op.

Nº. 1718, 1723 en 1750 bevatten de *Hikajat Baktijār*, dat is *de geschiedenis van den Perzischen koning Azbach*, zooals reeds Werndly te recht den titel van dit boek in zijn Boekzaal heeft opgegeven. In het boek zelf heet het *Hikajat Zada Boektin* (dat twee van de drie handschriften hebben), hetgeen, even als Werndly's *Azbach*, niets anders is dan eene corruptie van *Azād-bakt* (zoo als de vader van den held in het Perzisch origineel, de *Baktijār-nāmeh* heet), of ook wel *Hikajat Golam*, het verhaal van den jongeling, wiens naam *Baktijār* in het Maleische verhaal niet voorkomt. Het boek bestaat uit een aantal verhalen, door wier mededeeling de doodstraf wordt uitgesteld, waartoe de laster der hovelingen een jongeling had doen veroordeelen, die onbekend aan het hof van zijn koninklijken vader verkeert. Eindelijk brengt de roover, door wien Baktijar in der tijd was opgevoed en voor wiens zoon hij doorgaat, de ware toedracht der zaak op den elfden dag aan 't licht. De Hollander geeft in zijn Leesboek het begin en het einde van dit verhaal. Onze drie handschriften komen in redactie overeen. Een zekere Hadji Abdoe'lwahab van Siantan wordt gezegd het Arabische origineel in het Maleisch te hebben overgebracht. Nº. 1718, fol. 355 p., is in Juni 1837 (R. I. 1253) te Riouw geschreven; nº. 1723, 4º. 488 p., ter zelfder plaatse in Mei 1828 (Sj. 1243) door Intsjé Ismail (zie boven onder I. A. nº. 1726); nº. 1750, 4º. 257 p., is zonder eenigen datum en hier en daar met lacunes. — Zie ook Bijdragen t. a. p. bl. 451. Werndly maakt twee verhalen van dit eene, waarvan Dr. de Hollander t. a. p. bl. 324 de titels onder nº 32 en 33 overnam, doch reeds de identiteit vermoedde. Evenwel verschijnt ditzelfde werk bij hem onder nº 44 ten derden male, en wanneer hij

de Notulen van het Batav. Genootschap dl. IV, 2 had gekend, dan ware het onder den titel Hik. Bochtiar ten vierden male voorgekomen. Nu is dit laatste zeer veel kleiner en ofschoon zonder twijfel hetzelfde werk, toch in gedaante zoo zeer afwijkend, dat Werndly beide bewerkingen kennende, ze licht voor twee verschillende werken kon aanzien.

N°. 1728. Zie hierboven onder n°. 1693.

N°. 1729. fol. 150 p., zeer door de mieren geschonden, geschreven in het jaar 1814, waar wordt niet gezegd. Op het schutblad staat *Hikajat Bagdad.* Het handschrift begint inderdaad, alsof er eene geschiedenis van een vorst van Bagdad zou volgen, maar de schrijver bedenkt zich en zegt, dat hij niet voort wil gaan met onwaarheid te zeggen, want dat dit die geschiedenis niet is (tijadalah saja hĕndak bĕrboewat bohong lagi, karĕna tijadakan tsjĕritĕranja). Het is namelijk de *Hikajat Kalila dan Daminah.* Een ander handschrift van hetzelfde werk is n° 1757, 4°. 370 bl., geschreven in 1830 te Batavia door Mohammed Sleeman (سليمان). De redactie van beide is geheel gelijk. Beide hebben op dezelfde plaats (n° 1729 p. 93, r. 5 v. o. en n°. 1757 p. 256, r. 3, tusschen *lĕpaslah*, dat in de fabel van boek 5, en *satĕlah*, dat in boek 6 behoort) eene lacune, waardoor de fabel van den kluizenaar en de oliekruik, die Dr. de Hollander in zijn Leesboek meedeelt, gemist wordt. De *Kalila* zelf eindigt in n°. 1729 reeds op bl. 115, r. 8 v. o., in n°. 1757 op bl. 318. In beide handschriften volgen dan losse verhalen, in het eerste zes met nog het begin van een zevende, in het andere slechts de drie eerste daarvan. Die zes verhalen zijn alle uit de Hik. Zada Boektin, en in n°. 5 is er nog een ingelascht, dat van Radsja Anggang, die om de dochter van R Pipit vrijde, waarschijnlijk hetzelfde, dat v. d. Tuuk opgeeft als Sjair Pipit dan Anggang in n° 77 der collectie van Raffles, Bijdragen, t. a. p. bl. 456.

N°. 1737 en 1747. Zie hierboven onder no. 1693.

N°. 1750. Zie hierboven onder n°. 1718.

N°. 1757. Zie hierboven onder n°. 1729.

N°. 1759. Zie hierboven onder n°. 1692.

X. *Handschriften van verschillenden inhoud.*

N°. 1742. fol. 3 bl. en verder witte bladen, een zoogenaamde *Tĕrasoel,* bevat zeven modellen van *poedsji²an's,* aanheffen voor

brieven van een resident of een vorstelijk persoon aan andere hooggeplaatste personen. Het is geschreven te Riouw 1827. Zie ook nº. 1764, hieronder.

Nº. 1746 bevat twee stukken van verschillende hand:

a. 3 pag. Opgaaf der verschillende soorten van schepen van den Sultan van Dsjohor met de reglementen voor het gebruik daarvan.

b. Zie boven VI nº. 1711.

Nº. 1749. 4º 272 p., geschreven in de Padangsche Bovenlanden, in Mei 1831 (19 Dz. C. 1246). Volgens den heer van der Tuuk is dit verhaal, ***Kabar Toewangkoe Orang Moeda dsjĕngan Tsjindoermata***, het populairste der Mĕnangkabausche verhalen, maar vindt men er geen complete exemplaren van, zoo als van bijna geen handschrift van Sumatra's Westkust.

Nº. 1751. Gebedenboek, dat toebehoord heeft aan den in de Padrie-oorlogen op Sumatra beroemd geworden ***Toewangkoe Imam***, den verdediger van Bondsjol.

Nº. 1763. *a.* Zie boven onder VIII.

b. eene Memorie (***Soerat ingatan***) van Tĕngkoe Said (zie boven onder Poëzie nº. 1722) aan den Gouverneur-Generaal, gedeeltelijk geschreven op Blitoeng en geeindigd te Batavia in 1824. Het boek handelt grootendeels over zijn verblijf op Blitoeng ter opsporing van de roovers, die een zeker schip hadden afgeloopen (de Generaal de Kock van den heer Thornton). De waarde voor de geschiedenis of voor de taal is gering. Het bestaat uit 151 p. en is verdeeld in 12 cap. Van het begin tot bl. 59 bevat het de geschiedenis van Riouw vanaf de onlusten der Boegineezen, kort na het herstel van ons gezag, totaan de terugkomst van Sultan Abdoer'rahman uit Trĕngganau in 1823. In eene beschrijving van Blitoeng wordt ook gewag gemaakt van tin aldaar; de schrijver had gehoord, dat eens een stuk erts van 100 kati's was gevonden, dat 50 kati's zuiver tin had opgeleverd (p. 121 vg.)

Nº. 1764. fol. 23 bl. Nog een ***Soerat tĕrasoel*** (zie nº. 1742) onvoltooid. Het is blijkbaar veel gebruikt en heeft toebehoord aan den schrijver van Hadsji Abdoe'lhamid van Palembang.

Nº. 1776, fol. 9 bl., Hollandsche letter, bevattende de ***Lotgevallen van C. Z. Pietersz. onder de zeeroovers van Magindanau***, in het Hollandsch uitgegeven in het Tijdschrift voor Indische taal- land- en volkenkunde dl. IV bl. 491 vgg.

Korten tijd, voordat het bovenstaande ter perse zou gaan, is onze boekerij weder verrijkt met vijf-en-vijftig Maleische handschriften. In afwachting, dat ik daarvan later een uitvoeriger verslag geef, wil ik nu reeds iets over hun inhoud meedeelen.

Er zijn tien nommers Poëzie bij en nog een Sjair in denzelfden band met een prozawerk. Daaronder zijn drie exemplaren van de *Bidasari*, twee van de *Kin Tĕmboehan*, waarschijnlijk twee (want zoo het niet om de overeenkomende namen was, zou ik wegens het groote verschil van redactie, althans van het begin, niet zeggen, dat het hetzelfde werk was) van de *Mambang Dsjauhari* en *Prinses Indra-koesoema*, voorts de *Sjair Boedsjang* en een paar leerdichten van weinig waarde.

De prozastukken bestaan uit:

twee over Mohammedaansch recht: namelijk een over rechtspraak, getiteld حجة البالغة, en een over reinigingen;

vijf theologische: de *Satiboe Masala*, *Hidajatoe'ssalikina*, *Oesoeloe'ddin*, *'Amdatoelmoehtahina* en *Zakaratoe'lmoerid* (?) en de *Sjarbatoe'lasjikina* van Hamza Fansoeri;

drie over waarzeggerij en geneeskunde;

twee met legenden: de *Radsja Dsjoemdsjoema* en een bundel met 15 afzonderlijke stukken, waaronder een aantal bekende;

acht geschiedkundige, waaronder drie uit Mĕnangkabau en twee uit Atsjih (een daarvan, naar ik vermoed, het 2e boek van de *Bostanoe's-salatina*); de andere handelen over Dsjambi, Riouw en Siam;

zes heldensagen: twee exemplaren van de *Hikajat Iskandar*, een fragment van den *Emir Hamzah*, de *Hikajat Rawana*, een *Pandsji Soesoepan* en nog een Pandsji-verhaal;

twaalf Oostersche verhalen, waaronder de *Barma Sjahdan*, een uit Mĕnangkabau, twee handschriften van de *Tamimoe'ddari*, de *Indrapoetra*, eene prozabewerking van de *Kin Tĕmboehan* en nog vijf kleinere, waarvan een in twee exemplaren;

eindelijk nog twee exemplaren van de *Boenga-rampei*, eene kleine verzameling brieven, de *Bajan Boediman*, *Hikajat Koemala Baharjan* en de *Hikajat Pĕlandoek dsjinaka*.

J. Pijnappel Gz.

DE RIJSTBIER- OF SAKEBROUWERIJ IN JAPAN

NAAR JAPANSCHE BRONNEN.

De uit rijst of andere granen bereide gistende drank, die in het Chineesch Tsieu genoemd en zinnebeeldig aangeduid wordt door 酒, zijnde 氵 het teeken van *vloeistof* en 酉 het beeld van eene kruik, heet in het oud-Japansch Ki, hetgeen de Japanneezen zelve voor identisch houden met het Chineesche woord 氣 Ki, *geest*, *essence*. Van daar de Japansche woorden: Siráki en Kuró-ki, d. i. *wit* of *klaar* en *donker* of *troebel rijstbier*, en Mi-ki, de *eerewijn*, die aan goden en vorstelijke personen wordt voorgezet. De naam Sake, later aan dit aftreksel gegeven en veelal als Saki uitgesproken, wordt verschillend uitgelegd; de meeste waarschijnlijkheid heeft die uitlegging voor zich, welke in Ke eene variante van het oude Ki, *essence* ziet en het woord Sake terugbrengt op Masa-ke, *echte geest.*

De kunst, een bierachtigen drank uit rijst te bereiden, is volgens de Japansche jaarboeken onder de regeering van Mikado Woo-zin (J. C. 270—306) het eerst naar Japan overgebracht door landverhuizers uit Hak-sai of Pĕ-tsi, een der drie koningrijken, waarin destijds het Koreische schiereiland verdeeld was. Het was ten minste een emigrant uit Petsi, zekere Kusu-fito, die dezen Mikado, toen hij in het 19de jaar zijner regeering (J. C. 288) in het paleis te Yosino vertoefde, als proef zijner kunst een gistenden zoeten drank voorzette (het was *sake van éénen nacht*, zie hierachter bl. 185). Men beweert evenwel ook, dat het bereiden van gistende dranken lang voor dien tijd

in Japan bekend was, aangezien volgens de Japansche jaarboeken (*) in het achtste jaar van Mikado Sju-zin (90 vóór Chr. g.) de bediening van opperschenker, Saka-fìtó [1] werd ingesteld, wiens ambt het was, aan de vorsten en Kami's gistenden drank (sake) voor te zetten.

Daar de bereiding van rijstwijn in China reeds onder keizer Ta Yu der dynastie Hia (2145 vóór Chr. g.) werd uitgevonden en zich, in weerwil van zijn streng verbod, staande hield en algemeen verspreidde; en daar de staten van het Koreische schiereiland hunne grondvesting, ontwikkeling en beschaving aan Chineeschen invloed te danken hadden, mag men aannemen, dat de destijds in Pĕtsi gebruikelijke rijstbierbereiding zich aan de Chineesche methode aansloot.

Keeren wij tot Japan terug, dan vinden wij, dat daar in het jaar 355 twee broeders Sohóri, die insgelijks van het Koreische schiereiland waren overgekomen, tot hofbrouwers werden benoemd met den titel Saka-mi iratsuko. Zij werden, daar van ouds af alle bedrijven in de familie erfelijk waren, de stichters van de brouwergeslachten Saka-mi en Saka-be. Nu eerst — zeggen onze bronnen — werd de bereiding van Sake kunstmatig gedreven. Ook ijskelders werden in 374 aangelegd, om in het heete jaargetijde drinkwater en Sake door ingedompelde ijsbrokken te kunnen verkoelen. Eerst tegen het einde der 16de eeuw bereikte de Japansche Sake-brouwerij dien hoogen graad van volkomenheid, waardoor zij thans zoo zeer uitmunt, met de opkomst van de brouwerijen te Itámi [2] en Ikéda [3] twee plaatsen ruim drie uur gaans ten noorden van de handelstad Oosaka. De brouwerij van Itámi werd weldra de vermaardste van geheel het rijk — het Japansche Kitzingen; zij voorzag in de behoefte van het weelderige Yedo, en wat niet over zee kon worden vervoerd, ging op lastpaarden de wijde wereld in, terwijl dezelfde lastdieren met vrachten zilver naar Itámi terugkwamen. De brouwers zijn rijk geworden. „Een kopje Itami!" hoort men thans in theehuizen vragen, wanneer best rijstbier (Moro-haku of *dubbelwit*) bedoeld wordt. „Nog een kopje Itami!" roept een ander, die op weg is de Chineesche spreuk te bevestigen:

(*) Nippon-Ki V 5 recto.

[1] 掌サ人ト [2] 伊イ丹タ [3] 池イ田ダ

○
初則人呑酒
次則酒呑酒
後則酒呑人

Eerst neemt de man een borrel,
Dan neemt de borrel nog een borrel,
Ten laatste nemen de borrels den man.

De Japansche inhoudsmaten, waarnaar de brouwer zich richt, zijn dezelfde voor drooge en natte waren. Naar het tiendeelig stelsel, even als bij ons, ingedeeld, hebben ze tot eenheid het zoogenoemde Másu of Sjoo [1]. Dit bevat: 1,893 365 719 029 Nederl. kubieke palm of 1,89 liter (kan of kop) = ± 15 Ned. ons gepelde rijst. Als een der onderdeelen van dit Másu komt in aanmerking het Goo [2] of 1/10 Másu, en als veelvouden het To-masu [3] of 10 Másu en het Goku [4] = 100 Másu of 189,336 571 9029 liters. Daar wij met het tiendeelig stelsel te doen hebben, meenen wij, de Japansche namen van de onderdeelen en van de veelvouden van het Másu te mogen achterwege laten, en drukken dus eene opgave van 1 Goku 2 To 3 Másu 4 Goo uit door 123,4 M.

[1] 升(シヨウ) [2] 合(ゴウ) [3] 斗(トマス) [4] 石(コク)

I. DE BEREIDING VAN SAKE.

(*Volgens de Japansche Encyclopedie van* 1714). (*)

Naarmate het brouwsel min of meer water bevat, onderscheidt men *sterke* of *lijvige sake* en *dunne sake*. De eerste heet Kogi-sake [1] of Moro-haku, [2] de andere Usuki-sake, [3] vulgo ook Kata-siro. [4] De uitdrukkingen Moro-haku en Kata-

(*) Wa-kan san-zai dzu-e, Vol. 105 bl. 7.

[1] 醇(コギ)酒(サケ) [2] 諸(モロ)白(ハク)。兩(モロ)白(ハク) [3] 醨(ウスキ)酒(サケ) [4] 片(カタ)白(シロ)

siro vindt men op blz. 184 nader toegelicht. Men rekent op een brouwsel van 800 M. rijst voor sterke sake 65 M. water en voor dunne sake 70 tot 80 M. water.

Het Mouten. Mout heet bij den Japanschen brouwer Moto,[5] d. i. *grondslag* of *basis*, of ook Motono moromi.[6] Voor ieder brouwsel neemt hij 60 M. gepelde rijst, die hij door stoom droog kookt en laat bekoelen, verder 24 M. gepelde rijst, die ter bereiding van gist, Kauzi,[7] dient, en 72 M. week water.

De Japansche schrijver gaat hier de wijze van gistbereiding stilzwijgend voorbij, terwijl hij die iets verder (bld. 12 verso) in een afzonderlijk artikel behandelt. Men vindt daar dienaangaande het volgende vermeld.

Tien M. gepelde blanke rijst wordt een nacht lang in water te weeken gelegd, dan door stoom droog gekookt en op matten uitgespreid, om te droogen. Is de rijst korrelachtig week geworden, dan wordt ze gewand, opdat de korrels zich van elkander scheiden. Na deze bewerking wordt er *zuurdeeg* of *gist*, Moyasi,[8] bijgevoegd. Tot de bereiding van dit Moyasi gebruikt men donkergeel Kauzi-hana,[9] d. i. *gistbloem* (van eene vroegere bovengisting afkomstig) en mengt er een weinig asch van bamboesblad of rijststroo onder. Men werkt de ingredienten met de handen door elkaar en brengt de massa in de moutstoof of eest. Van daar komt ze in den persbak, wordt geperst en met matten toegedekt. Van 's morgens 7 tot namiddags 3 uur — volgens onze Europeesche telling der uren — wordt ze twee keeren met de handen omgewerkt. Men wacht nu, totdat het bekleedsel (vlies) zich een weinig ontwikkelt, brengt de massa op planken borden en plaatst deze naast elkander op de stellingen in den eest, waar ze aan zich zelve blijft overgelaten. Na twee dagen en eenen nacht is de massa gerezen, en er heeft zich een wit bekleedsel gevormd. De aldus verkregen gist is het, die men Siro-Kauzi,[10] *witte gist*, noemt en die in de sakebrouwerijen onder den naam van Moro-haku[11] gebruikt wordt. Hoe blanker de rijst, des te beter de gist. Zoo luidt de beschrijving in de aangehaalde plaats. Wij wenden ons nu weder tot de opgaven aangaande het mouten.

---

[5] 本(モト)。元(モト) [6] 本(モトノ)醪(モロミ) [7] 麹(カウジ) [8] 糵(モヤシ)
[9] 麹(カウジ)塵(ハナ) [10] 白(シロ)麹(カウジ) [11] 諸(モロ)白(ハク)

Eerste bewerking. De geheele massa — de 60 M. gepelde en door stoom droog gekookte rijst met de gist uit 24 M. gepelde rijst verkregen en de opgegeven hoeveelheid water — wordt (in eene kuip) door elkander gemengd en vervolgens over zes tobben (Han-kiri) verdeeld, waarin ze dagelijks twee tot drie keer wordt omgeroerd. Na verloop van twintig dagen verkrijgt ze een zoeten smaak. Men brengt nu de geheele massa over in ééne groote kuip (Oho-oke) [12], plaatst er midden in een Tampo [13], zijnde een langwerpig fust van 10 M. inhoud, vult dit met kokend water, stopt het toe en laat dan de massa aan zich zelve over, alleen zorg dragende, dat men de kuip van buiten met matten omwikkeld houdt, ten einde de verwarming van den inhoud te bevorderen. (Het water in den Tampo wordt alle avonden vernieuwd). Stijgen na verloop van 7 of 8 dagen luchtbellen op en begint het vocht eenigzins zuur te smaken, dan is het tijd om over te gaan tot de

tweede bewerking, de zoogenoemde Toevoeging, Sove of Soye [14]. Men neemt 120 M. gepelde rijst door stoom droog gekookt, 36 M. gist van gepelde rijst en 120 M. water, voegt ze bij de massa in de groote kuip, roert alles door elkander en wikkelt er matten om. Heeft men het omroeren en omwikkelen eenige keeren herhaald, dan gaat men over tot de

derde bewerking, tot de verdeeling van de geheele massa over twee kuipen. De brouwer noemt dit Naka-wake, [15] d. i. het *halveeren*.

Vierde bewerking, Ohowake. 220 M. gepelde rijst door stoom gekookt, 66 M. tot gist verwerkte rijst en 176 M. water, dus 4 deelen water op 5 deelen gekookte rijst, worden bij het voorgaande gevoegd en door elkander geroerd. Des anderen daags verdeelt men de massa over vier kuipen, hetgeen de brouwer Oho-wake [16] of de *groote splitsing* noemt. Men kan in plaats van vier kuipen ook eene enkele groote of twee van middelbare grootte nemen.

Heeft men niet alleen tot den grondslag van het brouwsel, tot het zoogenoemde Moto of Moto-mai, maar ook tot het bereiden van gist gepelde blanke rijst genomen, dan verkrijgt

---

[12] 大(オホ)桶(ヲケ) [13] 湯(タン)婆(ボ) [14] 添(ソヘ) [15] 中(ナカ)分(ワケ) [16] 大(オホ)分(ワケ)

men een brouwsel van de eerste kwaliteit, dat men met den naam van Moro-siro of Moro-haku [17], d. i. *dubbel wit*, bestempelt. *Half wit* of Kata-siro [18] heet de sake, waarbij tot gist geen blanke rijst gebezigd is.

Vijfde bewerking. Bij het voorafgenoemde voegt men 400 M. gepelde door stoom droog gekookte rijst, de gist van 120 M. rijst en 152 M. water, roert de massa om de drie dagen eens om en houdt ze toegedekt. Na 35 dagen is het Moromi, [19] *het rijstuittreksel*, gereed. Wacht men 5 à 15 dagen langer, dan zal het uittreksel meer opleveren, maar minder aangenaam van geur zijn.

Van de grootere of kleinere hoeveelheid water, die bij de vijfde bewerking gebruikt wordt, hangt, zoo als in den beginne is opgemerkt, de meerdere of mindere lijvigheid van een brouwsel af.

Zesde bewerking. Klaring (Sumasi [20]) van het Moromi of *gegist rijstuittreksel.*

Men vermengt 1 M. houtasch met 3 M. sake, verwijdert, wanneer het mengsel geklaard is, het *bezinksel* (Ori [21]), voegt de vloeistof bij de geheele massa van het Moromi, vult dit in zakken, plaatst deze in den persbak (Funé [22]) en perst er het sap uit. Dit is wat men Sumi-sake [23] of *klare sake* noemt. Van een brouwsel, zoo als het hier beschreven is, kan men 800 M. (1512 liters) sake verkrijgen.

De *asch*, die in de brouwerijen onder den naam van Kusuri-hai [24] of *medicijn-asch* gebruikt wordt, is van olm-, eiken- en camellia-hout afkomstig en een belangrijk artikel van uitvoer uit Kumano in het land Kii. Zij wordt — de schrijver vergeet te zeggen, zoodra ze gebrand is — met water besprengd, eenen nacht lang met matten gedekt gehouden en dan doorgezeefd. Aan wind en zonnelicht mag ze niet worden blootgesteld. Men bezigt ze ook ter verbetering van sake, die bitter of zuur geworden is.

Behalve het eigenlijke rijstbier, waarover tot dusver gehandeld is, wordt uit rijst nog een drank bereid, die, na slechts éénen

---

[17] 兩(モロ)白(シロ)。(ハク)。諸(モロ)白(シロ) [18] 片(カタ)白(シロ) [19] 沿(モロミ)
[20] 澄(スマシ) [21] 滓(オリ) [22] 槽(フネ) [23] 清(スミ)酒(ザケ) [24] 藥(クスリ)灰(ハイ)

nacht gegist te hebben, gedronken wordt en zeer goed smaakt. Dit is de zoogenoemde Fitóyo-zake, *sake van éénen nacht*, ook als Ko-sake[25] *kleine sake*, of Ama-zake, *zoete sake* beroemd. Wie een gezelschap daarop vergasten wil, neemt daags vooraf 10 M. gepelde rijst, kookt die door stoom, laat ze meer of min bekoelen, vermengt ze met 10 M. gist en 12 M. water en zet dit 's nachts te gisten. Het aftreksel wordt niet uitgeperst, maar overgeschept in koperen schotels, waarvan de tuit dicht onder den rand zit, en daaruit in de kopjes ingeschonken. Er zijn ook liefhebbers, die van de *gistbloem* (Kauzi-hana[26]) houden en die zonder hinder voor de tanden opslurpen. Om aan hun smaak te voldoen, wordt de gist of het bezinksel gewasschen en van de rijstkorrels ontdaan.

Men bezigt deze soort van sake meestal tot *offerwijn*, Misake[27] en biedt dien den eersten dag der zesde maan zelfs den Mikado aan, waarschijnlijk ter gedachtenis, aan hetgeen met een zijner voorgangers voor bijna zestien eeuwen in het paleis te Yosino gebeurd is.

II. DE BEREIDING VAN SAKE, NAAR DE METHODE VAN DE BEROEMDE BROUWERIJ TE ITAMI BIJ OOSAKA.

(Volgens het werk San-Kai mei-san dzu e, of *Afbeelding en beschrijving der voornaamste land- en zeeproducten van Japan*. 1799. Vol. 1.)

Men brouwt thans, zegt de Japansche schrijver, vier soorten van sake:

1. Sin sju[29] of *nieuwe sake*, die men na de herfstnacht-evening (23 Sept.) begint te maken.

2. Ai-sju[30] of *tusschen-sake*, die tusschen de nieuwe sake en de vóórwinter-sake gebrouwen wordt.

3. Kan-maë-sake,[31] d. i. *vóór-winter sake*, die vóór den *vorsttijd* (Kan-maë) of vóór den 6n Januari van onzen almanak gebrouwen wordt, en

4. Kan-sju,[32] d. i. *vorst-* of *wintersake*, die in den

---

[25] 醴(コ) 酒(サケ) [26] 麹(カウジ) 塵(ハナ) [27] 祭(ミ) 酒(サケ) [28] 山(サン) 海(カイ) 名(メイ) 産(サン) 圖(ヅ) 會(エ) [29] 新(シン) 酒(シユ) [30] 間(アイ) 酒(シユ) [31] 寒(カン) 前(マヘ) 酒(サケ) [32] 寒(カン) 酒(シユ)

vorsttijd van den Japanschen almanak, onze maand Januari, gemaakt wordt.

Aangezien het vooral de *nieuwe sake* van de brouwerij te Itami bij Oosaka is, die door voortreffelijkheid van smaak en geur uitmunt, bepaal ik mij, zegt de Japansche schrijver, tot de toelichting van de wijze, hoe men daarbij te werk gaat.

Bereiding van de sakegist, Sake-kauzi, [33] ook Sake-mo, [34] *d. i. sake-moer genoemd.*

Gaat men, zoo als men gewoon is, op den dag der herfstnachtevening aan het te gisten zetten van de rijst voor nieuwe sake, dan wordt vier dagen vooraf (dus den 20 September) des morgens met het wasschen van de gepelde rijst begonnen, hetgeen in houten tobben geschiedt. Men bezigt daarbij bij voorkeur versch zuiver water, zoo als de welput het oplevert, als die eerst leeg geschept is. Het water wordt met emmers van den put gehaald en bij nieuwe sake veertig, bij wintersake vijftig keer vernieuwd.

[Uit de in het origineel bijgevoegde afbeelding blijkt, dat het water met emmers uit een vergaarbak naast den put gehaald en in de met rijst gevulde tobben gegoten wordt, waaruit het, na omroering der massa door kleine openingen dicht aan den bodem afloopt, om over den vloer tusschen de treden, waarop de werklieden met hunne waschtobben staan, weg te vloeijen.]

De gewasschen rijst wordt in water te weeken gelegd.

Den 2den dag wordt deze rijst door stoom *droog gekookt* [d. i. zoo dat de korrels heel blijven en niet in eene meelpap overgaan.] De massa wordt hierna op matten overgebracht, met harken en andere langstelige gereedschappen omgeroerd en gelijkmatig uitgespreid. Men wacht nu, totdat ze bruinachtig geel of tarwekleurig wordt, brengt alles te zamen in houten rijstbakken — die Toko of ook Kauzi-buta [35] heeten en waarvan 400 a 500 stuks noodig zijn — dekt er matten over heen en plaatst ze in de moutstoof of eest (Muro [36]). Dit is het werk van een halven dag.

[De Japansche schrijver licht deze bewerking door eene afbeelding toe, die het opschrift Kauzi-tsukuri, d. i. *gistbereiding* draagt. Op een ketel met water staat een vat, waarin de rijst door den opstijgenden stoom gekookt wordt. Het werkvolk brengt de rijst in handkuipen naar op den grond uitgespreide

[33] 酒(サケ)麴(カウジ) [34] 酒(サケ)母(モ) [35] 麴(カウジ)盆(ブタ) [36] 土(ム)室(ロ)

matten, van waar zij, na ondergane omwerking met harken, op rijstbakken gelegd en naar den eest overgebracht wordt.]

's Middags verdeelt men de klompjes, die zich gevormd hebben en doet er op 100 M. rijst 0,2 M. *gist* (Moyasi [37]) bij.

Na middernacht [dus den 3den dag] van 2 tot 4 uur neemt men de massa uit de bakken, legt die voorzichtig midden in de *gistbakken* of *gisthorden* (Kauzi-buta [38]) en stapelt deze tien aan tien op elkander.

In den loop van den daaropvolgenden dag zet men de bakken eens om, wacht tot den avond, werkt bak voor bak om, voor eene gelijkmatige verspreiding van de massa zorgdragende, en stapelt ze, terwijl men ze aan de uitstekende hoeken aanvat, op elkander. Na deze bewerking krijgt de lichtgele gist in denzelfden nacht tusschen 3 en 5 uur [dus den vierden dag] haar beslag.

Het zuurdeeg (Moyasi), dat er in komt, om de gisting aan den gang te brengen en te onderhouden, wordt uit rijst van het vorige jaar aldus bereid. Men kookt de rijst door stoom, voegt er op 1 M. rijst 0,2 M. asch van olmenhout [39] bij, pakt de massa in matten en plaatst ze op de stellingen in den oven. Na verloop van tien dagen ontwikkelt zich *schimmel*, Ke [40]. Men brengt nu de beschimmelde massa midden in de gistschotels over, waar ze twee malen dooreen gewerkt en gelijkmatig verspreid wordt, waarna de gist gereed is.

Bereiding van het mout, Sakeno moto, [41] d. i. *grondslag van de sake.*

[De veranderingen, die met de rijstkorrels moeten plaats hebben, wanneer daaruit sake zal worden gemaakt, dus het *mouten*, wordt door den Japanschen schrijver als volgt beschreven.]

Tot Moto-mai of *moutrijst* neemt men oude rijst uit de omstreken van Oosaka, uit Kaga, Fimédzi, Avadzi, enz. Twee dagen vóór den vastgestelden dag wordt de gepelde rijst gewasschen, waarmede men in den vroegen ochtend begint. Men legt ze te weeken en kookt ze den volgenden ochtend zoo als

---

37 蘖(モヤシ) Het woord Moyasi, een afgeleid causatief werkwoord, beteekent *kieming* of *rijzing bewerkend*, dus *gist*, niet *mout*.

38 麹(カウジ) 盆(ブタ) 39 Keyaki, *Ulmus Keyaki*, Sieb. 40 毛 醭

41 酒(サケノ) 元(モト)。釀 酒 䣁

gewoonlijk door stoom droog, laat ze, op matten uitgespreid, koud worden en brengt ze bij gelijke partijen over in 8 kuipen (Han-giri [42]) — bij de wintersake zijn 6 kuipen voldoende — voegt er op 50 M. rijst 17 M. *gist* (Kauzi) en 48 M. water bij, laat de massa een halven dag trekken en roert ze dan met de handen om. Dit is wat men Te-moto [43] of *handmout* noemt, en daar de opgegeven maat van 50 M. rijst het quantum is, dat in één dag kan afgewerkt worden, noemt men dit *één dagwerk*, Fitó simai. [44] Naar mate van de uitgebreidheid eener brouwerij kan men meer dan één dagwerk gelijktijdig afwerken.

Tegen den nacht verkruimelt men de massa met gereedschappen, hetgeen de brouwer Moto-orosi [45] of het *mout neerslaan* noemt, roert ze van nu af geregeld eens om de twee uur om, wat men Si-goto, *bewerking* noemt, en brengt na verloop van drie dagen alles te zamen in eene kuip van 200 M. inhoud. Na verloop van drie dagen stijgen de luchtbellen op. Dit proces, dat men Agári, het *opstijgen* of ook Fuki-kiri, het *uiteen blazen* noemt, is een voornaam iets, waarop men niet genoeg letten kan.

Men verdeelt nu de massa nog eens over drie kuipen, ieder van 200 M. inhoud, omwikkelt deze, vier uur later, met matten, waarop zich, na verloop van twaalf uur, in de massa eene natuurlijke warmte ontwikkelt. Bij het winterbrouwsel, dat, zoo als gezegd is, in Januari bereid wordt, bedient men zich van *heetwater-verwarming* en steekt een *verwarmingsvat* (Atatameoke) met heet water gevuld midden in het Moromi (*wort*).

Zoodra de warmteontwikkeling begonnen is, roert men de massa gedurende twee tot drie dagen gestadig met gereedschappen om, opdat ze afkoelt. Tot dus ver heet de massa Moto, [46] *grondslag*, of ook Moromi [47], het *wort*.

De *Toevoeging*, Soye [48]. Men verstaat hieronder het voegen van gekookte rijst, gist (Kauzi) en water bij het voormelde

---

[42] 半ハン切ギリ [43] 手テ元モト [44] 一ヒト仕シ廻マヒ

[45] Dit is het opschrift van de derde afbeelding, die deze werkzaamheid voorstelt. Araorosi, *orkaan*, gelijk in den tekst staat, schijnt eene drukfout te zijn.

[46] 酛モト [47] 醪モロミ。浯モロミ [48] 酘ソヘ

Moto en noemt dit toevoegsel ook Kake-kome, *opleg-rijst*, en Adzi [49], de *smaak*.

Men brengt al het boven opgegeven Moto in éene drie voet diepe kuip bijeen en stort er 86,5 M. gepelde en door stoom gekookte rijst, 26,5 M. Kauzi van blanke rijst en 72 M. water op. Men noemt dit Fito-moto, [50] *heele grondslag*. Ook deze massa wordt dag en nacht om het uur omgewerkt tot den derden dag, waarop het zoogenoemde *halveeren*, Naka-wake [51] plaats grijpt.

Men verdeelt namelijk de massa over twee drievoets kuipen, giet er boven op 172,5 M. blanke door stoom gekookte rijst, het Kauzi van 52,5 M. blanke rijst en 128 M. water en roert de massa gestadig om. Des anderen daags verdeelt men deze helften ieder over twee kuipen — dit is de zoogenoemde *groote deeling*, Oho-wake [52] — en roert deze insgelijks om de twee uur om Des anderen daags voegt men er nog eens 344 M. blanke door stoom gekookte rijst, 160 M. gist (Kauzi) van blanke rijst en 192 M. water bij. De brouwer noemt dit Simai, [53] d. i. *het volbrengen van den arbeid*, *de afdoening*. De geheele massa bedraagt nu 850 M. rijst en Kauzi en 440 M. water. Nu wacht de brouwer, totdat zich na 2, 3 a 4 dagen warmte ontwikkelt — een gewichtig proces, waarop men nauwkeurig dient acht te slaan —, om op nieuw aan het omroeren te gaan. Naar mate dit om de twee uur geschiedt, volgt de afkoeling. Men gaat met het omroeren twee keer daags voort, totdat het beslag geheel en al afgekoeld is, waarop het als rijp beschouwd wordt. Men maakt er nu vier kuipen van drie voet (diepte) van, neemt na verloop van acht tot negen dagen het beslag met houten schepemmers er uit, doet het in zakken en brengt deze, telkens tot een getal van twee- tot vijfhonderd, in den *persbak* (Funé [54]). Heeft deze een inhoud van 1200 M., dan gaan er 380 zakken tegelijk in. Naarmate de persboom door de daaraan gehangen steenen gewichten — verzwaard door het persoonlijk gewicht van brouwknechten en anderen, die er een borrel bij verdienen — zijne werking doet, vloeit de klare sake door een zeef in een vergaarbak af, waaruit ze met schep-

[49] 味(アヂ) [50] 一(ヒト) 酛(モト) [51] 中(ナカ) 分(ワケ) De tekst heeft, minder duidelijk: den derden dag noemt men Naka, *helft*.

[52] 大(オホ) 頒(ワケ)。大(オホ) 分(ワケ) [53] 仕(シ) 廻(マヒ) [54] 醡

emmers in de groote voor klaring bestemde kuip (Sumási no óke) wordt overgebracht. De klare sake, zoo als die van de pers loopt, heet Sei-sju of Sumi-zake, [55] die men voor Sitsi-sun [56], d. i. *zeven duims* — men bedoelt er 70 pCt. mee, verslijt. Wie er op gesteld is, het vocht te proeven, zoo als het van de pers loopt, dat aangenamer dan de gewone sake smaken moet, verlangt een Naka-kumi [57] of „*schep tusschen beide.*"

Asch tot klaring komt bij puik puike sake, gelijk die hier beschreven is, niet te pas; slechts sake, die uit minder goede rijst gebrouwen en te dun of bedorven is, wordt er mee behandeld.

Men laat nu de sake in de groote kuip voor klaring vier tot vijf dagen rusten, waarna die op vaten van 40 M. (= 65,6 liters) inhoud gebracht wordt — men noemt dit Aguru, *opheffen* — en onder den naam van Ara-ori, d. i. *de nieuwe tijd* of Ara-basiri, met paarden, die telkens met twee zulke vaten bepakt zijn, heinde en ver verzonden wordt. Een brouwsel, zooals het hier beschreven is, levert 11 a 12 paardenlasten op, hetgeen zou gelijk staan met 1443,2 liters. Het maximum rijst voor een brouwsel is tegenwoordig 900 à 1000 M. (1704 à 1893 liters); vóór eene halve eeuw was het 880 en vóór eene eeuw 800 à 850 M.

De tijd, die een brouwsel vereischt, is wegens verschil van temperatuur niet ieder jaar dezelfde. Gewoonlijk stelt men den duur van den dag, waarop met het beslaan van het *mout* (Moto-ire) begonnen is, tot op den dag, dat de sake op de vaten komt, bij het Ai-sju of *tusschenbrouwsel* op 40 dagen, bij Kan-maë sake op 70 dagen [slijttijd de maand Maart], bij Kan-sju of *wintersake* 80 à 90 dagen [slijttijd de maand Mei.]

Minder omslachtig is de bereiding van *één-nachts-sake* (Fito-yo-zake [58]), die naar een oud volksgebruik den eersten dag der zesde maan getrokken en den volgenden dag gebruikt wordt (*). Over de bereiding is reeds vroeger gehandeld.

Wie in den herfst aan rijpe druiven komen kan, maakt

---

55 清(セイ/スミ) 酒(シユ/ザケ) 56 七(シチ) 寸(スン) 57 中(ナカ) 汲(クミ)

58 一(ヒト) 夜(ヨ) 酒(ザケ)

(*) De Japansche volks-almanak Gwats-rei fak-buts-zen. VI. 4 recto.

ook wel eens *druivensake* (Bu-dou-sju [59]). Hij laat namelijk de druiven op beste rijstsake trekken en roemt dit nat als eene echt vaderlandsche uitvinding. (*)

Ten slotte nog een woord over de *asch*, die men tot klaring van sake bezigt en Sumasi-hai, *asch voor klaring*, noemt.

Men neemt 10 M. asch van Keyaki-hout uit Bungo, mengt er 4,5 M. ongebluschte kalk onder en bewaart de massa in een gesloten pot. Wil men die gebruiken, dan wordt ze vooraf met een sop bevochtigd, dat men uit gewone asch en uitgeperste gekookte rijst bereid heeft.

De Naosi-hai of *asch tot verbetering* bestaat daarentegen uit 4 M. houtasch uit Bungo en 10 M. ongebluschte kalk. Men gloeit dit mengsel in eene pan en voegt er bij het gebruik eenig vocht bij. Heeft men sake op fust, dan doet men er veelal, voor de intrede van den regentijd, eenig vuur in.

J. J. HOFFMANN.

---

[59] 蒲ブ 萄ドウ 酒シユ

(*) T. a. pl. IX 43 v. Eigenlijke druivenwijn werd volgens mondelinge verzekering van Japanneezen, ten minste in 1862, nog niet in Japan bereid. Of men later daartoe is overgegaan?

BEREIDING VAN DE JAPANSCHE SOYA.

NAAR HET JAPANSCH. [1]

De naam Soya, eigenlijk Soo-yu of Sjoo-yu, [2] beantwoordt aan het Chineesche Tsiang-yu en beteekent *uitstekende saus*.

Het voornaamste ingredient bij de bereiding is zekere boon, die in Japan onder den wetenschappelijken en vulgairen naam van Dai-dzu [3] verbouwd wordt en in Europa als *Dolichos soya* Linn. en *Soya hispida* Moench beschreven is. Men onderscheidt, volgens eene Japansche opgave, [4] zomer- en herfst-soyaboonen. De eerste worden tegen den 5ⁿ Mei gepoot en tegen den 7ⁿ Augustus geplukt; de tweede soort, die tegen den 11ⁿ April gezaaid en in de 10ᵉ Japansche maand (onze December) geplukt wordt, is meer plat en iets grooter dan de eerste. Het zijn vooral de zwarte boonen, die tot het bereiden van soya gebruikt worden. De opmerkingen aangaande de vroege en de late Dai-dzu-soorten zijn van belang voor het geval, dat men in Europa tot proefnemingen met het aankweeken dezer peulvrucht zaden uit Japan mocht willen ontbieden. De late soort komt, zooals eenige jaren geleden uit eene proefneming in den Hortus te Leiden gebleken is, zelfs na een gunstigen zomer bij ons niet tot rijpheid.

Men onderscheidt, volgens de aangehaalde bron Vol. 105 bl. 4, twee soorten van Japansche soya; bij de eene wordt de soyaboon met gerst (Oho-mugi, *Hordeum hexastichon*), bij de andere met tarwe (Ko-mugi, *Triticum vulgare* Vill.) vermengd.

De wijze van bereiding is over het algemeen aldus.

Men voegt bij 10 Masu (10 × 1,89 liter) in water gekookte soya-boonen (Dai-dzu) evenveel beste roode gerst, die men vooraf geroost en met den *handmolen* (Isi-usu) grof gemalen heeft, roert de massa dooreen, laat ze toegedekt tot gisting komen en vervolgens eenigzins droog worden.

---

[1] Japansche Encyclopedie Wa-Kan san-sai dzu-e, 105, 4 recto verso.

[2] 醬シヤウ油ユ [3] 大ダイ豆ヅ [4] T. a. p. Vol. 104, bl. 1 v.

Men doet 10 M. zout in 25 M. water, laat het koken en dan geheel afkoelen, brengt het in eene kuip en voegt er de uit soyaboonen en gerst bereide gist bij, waarop de massa dagelijks met rieken (yeburi) dooreengewerkt wordt. Na verloop van 75 dagen in den zomer — of 100 dagen in den winter, heeft het proces zijn beslag. De massa wordt nu uitgeperst en levert eene vloeistof op, die nog licht van kleur is en niet aangenaam smaakt. Men laat die nog eens koken en doet ze in eene kuip. Heeft zij aldus eenen nacht gestaan, dan is zij zwart van kleur en aangenaam van smaak.

Zet men de uitgeperste massa nog eens onder zoutwater en perst men ze na behoorlijke omwerking uit, dan verkrijgt men de zoogenoemde Ni-ban Soo-yu, [1] *Soya* No. 2, die zeer inferieur van smaak is.

De soya, die men in de winkels koopt, is doorgaans van *tarwe* (Ko-mugi) getrokken; de uit gerst bereide is niet zoo fijn van smaak, maar zelfs zieken hebben er geen hinder van. Miso en Soya zijn voor de Japansche keuken, waar de hoofdschotels in rijst en visch bestaan, even onmisbaar als hennepolie voor de Chineesche. Tot zoover onze Japansche bron.

Reeds E. KAEMPFER heeft de Soya-boon belangrijk genoeg geacht, om er in zijne klassieke Amoenitates exoticae blz. 837 en 838 eene afbeelding en beschrijving van te geven. Ook van de bereiding van soya — hij zegt te teregt Soo-yu, geeft hij eene beknopte, maar naauwkeurige beschrijving, die, daar ze niet in allen deele met de onze overeenstemt, uit eene andere Japansche bron moet voortgevloeid zijn. Om aan de waarde van Kaempfer's mededeelingen hulde te doen, meenen wij aan zijne beschrijving der Soya-bereiding hier nog eene plaats te moeten inruimen, en dit te meer, daar zijne Amoenitates exoticae meer en meer zeldzaam geworden zijn.

„Pro Sooyu conficiendo recipiunt eosdem phaseolos ad aliqualem mollitiem coctos; Muggi, i. e. frumenti, perinde hordei an tritici (à tritico productum magis nigricat) crassè contriti; et salis communis partes aequales, sive singulorum mensuram unam. Phaseolos cum frumento contrito miscent, et in loco calido mixturam uno die ac nocte reponunt coopertam, ut efferbeat. Tum massam ollae fictili immissam sale praedicto obruunt, af-

---

[1] 二ニ 番バン 醤ソー 油ユ

fundendo aquae communis mensuras duas cum dimidiâ: quo facto, massam probè operculatam postridie ac sequentibus diebus singulis ad minimum semel (satius bis vel ter) rutabulo agitant. Labore duobus vel tribus mensibus continuato, massam filtrant et exprimunt, liquorem vasis ligneis asservantes; qui quo antiquior fuerit, eo clarior est et melioris notae. Massam ita emulsam, affusâ aquâ denuo irigant et ab agitatione aliquot dierum exprimunt.„

J. J. Hoffmann.

MEDEDEELINGEN

OMTRENT DE

ALFOERSCHE TAAL VAN NOORD-OOST CELEBES.

II.

SPREEKWOORDEN EN EIGENAARDIGE SPREEKWIJZEN IN HET TOUMBULUSCH.

Is iedere taal eene afspiegeling van den geest des volks, bovenal geldt dit van die allegorische en verbloemde gezegden, waardoor men zijne gedachten in beelden uitdrukt, eene beeldspraak, die veelal den oningewijde niet terstond begrijpelijk is. Bij geschreven talen zal echter, naar mate de daarin bestaande letterkunde rijker is, het eene volk licht spreekwoorden en spreekwijzen van andere, soms geheel verschillende volken overnemen. Zoo gebruiken wij Nederlanders verscheiden spreekwoorden, die aan den Bijbel ontleend zijn. Ook zal men ongetwijfeld in Maleische en Javaansche geschriften zegswijzen vinden, die uit den Koran en andere Arabische werken of wel uit de gedichten der oude Hindoes zijn overgenomen. Dit zijn dan Semitische en Indische loten geënt op den Polynesischen stam, die niet zuiver den eigenaardigen geest der tot dit ras behoorende volken uitdrukken. Zal het dus bij deze meer beschaafde talen van den Indischen Archipel moeilijk zijn uit te maken, in hoever dier gelijke spreekwijzen oorspronkelijk of uitheemsch zijn, zulk een bezwaar bestaat niet, ten minste niet in die mate, bij de ongeschreven talen van den Archipel, gesproken door volksstammen, die tot dusver minder met vreemde volken in aanraking kwamen en eerst voor betrekkelijk korten tijd hunnen voorvaderlijken heidenschen godsdienst voor het Christendom of den Islam verwisselden, zooals de Alfoersche stammen in het noorderschiereiland van Celebes.

Uit dien hoofde achten wij de hierachter volgende verzameling van spreekwoorden en spreekwijzen in het Toumbulusch dialekt der Minahassa eene merkwaardige bijdrage, niet alleen voor de

linguistiek, omdat deze tongval daardoor beter gekend wordt, maar ook voor de ethnographie als een zuivere en onvervalschte afspiegeling der eigenaardigheden van een volkstam, die grootendeels nog geheel zijne oorspronkelijkheid behield. Deze gezegden zijn uit den mond van den inlander afgeluisterd en opgeteekend door den zendeling N. P. Wilken, van wien in 1866 eene eerste proeve der spraakkunst van het Toumbulusch het licht zag en uit wiens mededeelingen ook geput zijn een groot aantal der woorden van dien tongval in de hiervoor in dit tijdschrift geplaatste Alfoersche woordenlijst. Even als in die lijst moet ook in dit stuk de letter *u* als *oe* worden uitgesproken.

Door de welwillende tusschenkomst van den heer Niemann werd dit opstel aan het Instituut afgestaan, dat zoo wij hopen, even als de vroeger in deel I en IV van deze reeks onzer Bijdragen geplaatste verzameling van Maleische spreekwoorden van den heer H. C. Klinkert en de in deel VI der vorige reeds opgenomen lijst van Javaansche spreekwijzen door Mr. S. Keyzer moge strekken tot juistere kennis van den oorspronkelijken toestand der volken van den Archipel en der wijzigingen, die daarin door vreemden invloed gekomen zijn.

R. A.

1. Si paharagossan. De appel valt niet ver van den stam. *Maharagos* is afvallende n. l. van den boom; *paharagossan*, hetgeen waarvan afgevallen wordt n. l. van den boom.

2. Saru lutu tamburi mata. Hij keert het gezigt naar het gare of gekookte, draait den rug naar het ongare of ongekookte, d. w. z. bij het eten laat hij zich niet noodigen, maar bij het gereedmaken der spijze of bij het werken laat hij zich niet vinden, dan is hij traag, of: hij wil wel eten maar niet werken, *saru* voor; *lutu* gaar, ook: rijp, doch alleen van padi; *tamburi* den rug toedraaien, onverschillig; *mata* ongaar, raauw, groen, nog niet rijp.

3. Soo mahawĕndu maupumokan um buana. Werken wil hij niet, alleen maar de vrucht plukken, h. w. m. z. hij wil wel eene betrekking, maar zich daar voor bekwamen wil hij niet. *Soo*, wil niet; *mahawĕndu*, werken, vermoeijen; *maupu*, plukken; *buana* zijne vrucht.

4. Pisow leos taan un-uluan e lewo. De peda (het hakmes) is goed, maar het heft is slecht, d. w. z. het hoofd is

vlijtig en verstandig, maar kan weinig of niets doen door gebrek aan onderdanen, of door klein en slecht grondgebied; maar ook: de man wil door vlijt vooruit, maar wordt daarin belemmerd door zijne domme, luije of onverschillige vrouw. — *Pisow*, zulk een hakmes; *leos*, goed: *taan*, maar; *uluan*, heft, steel; *lewo*, slecht, kwaad.

5. Reikan si pahilĕkkĕnnei wija nikita. Er is niets, weswegen gezien wordt herwaarts op ons (waarom men ons aanziet); d. w. z. wij zijn niet rijk, of verstandig, of hebben geene betrekking of mooije dochters, waarom men ons zou genegen zijn, zou achten of helpen of niet onderdrukken. *Reikan*, niet; *pahilĕkkĕn*, wordt gezien; *nei*, herwaarts; *wija*, op, naar, omtrent; *kita*, wij, ons (de aangesprokenen ingesloten).

6. Nisija si kĕtkĕt. Hij bij uitnemendheid is verstandig in 't spreken. Totor kĕtkĕt sija. Hij is zeer verstandig in 't spreken. Kĕtkĕt kangkasii sija. Verstandig in 't spreken is ook hij. *Kĕtkĕt*, een goede slijpsteen (dit wordt pas verstaan wanneer men over het slijpen spreekt). Zoo zegt men ook: *si koko mahakĕtkĕt*, de hen lokt hare kuikens; *si perĕt mahakĕtkĕt*, de rat knaagt; maar: *sija mahakĕtkĕt*, hij verleidt of stookt de menschen op.

7. Sija moikatumpa, d. i. hij, die vroeger rijk was, is arm geworden, heeft alles verloren. *Tumumpa*, afstijgen van eene hoogte, als van tafel, stoel, paard, enz.; *itumpa*, worde of wordt afgeladen enz.; *moikatumpa*, alles is afgeladen.

8. Sija tahatĕmbĕrro. Hij is te snel vlietend, d. w. z. hij onderdrukt de bevolking tot zijn eigen ongeluk. *Tĕmbĕr*, snel vlietend, *tahatĕmbĕrro*, is te snel vlietend, als: *un sosoan itii tahatĕmbĕrro*, deze rivier is te snel vlietend.

9. Nialawatan. Iets waarom een pagar (omheining) gemaakt is. Dit gezegde wordt gebruikt van iemand die beschermd wordt en daardoor kan doen en laten, wat hij wil. *Alawat* pagar van dood hout, zoo als meestal om de rijstvelden, met ver uiteenstaande dwarslatten van bamboes, nibong of hout; *malawat*, *mahalawat*, zulk een pagar maken.

10. Si wangkar. Verrader bij ontijd, — zoo als sommige jagthonden, die ontijdig beginnen te blaffen, en daardoor het wild verjagen. *Mangkar*, *mahawangkar*, verraden bij ontijd.

11. Sija meilowa un sĕwu, zoo zegt men van iemand, die pocht, dat hij veel rijst, of eene rijke bruid of eene goede betrekking zal krijgen, maar die niet erlangt; of met andere

woorden: het groot spreken loopt de daad vooruit; of: de huid verkoopen voor de beer gevangen is. *Lumowa*, voorbijstreven, voorbijgaan, vooruitgaan; *meilowa*, is voorbij gestreefd; *sĕwu*, schuim, vooral van sagoweer; *meilowa un sĕwu*, is vooruitgegaan door het schuim. Het schuim van de sagoweer komt het eerste boven.

12. Sija iwajawaja, d. i. laat hem zijn gang gaan, hij zal het moeten berouwen. Dit zegt men van een ondeugend kind, of van een slecht hoofd. *Maja*, *mahawaja*, laten of laten begaan, *iwaja*, worde gelaten.

13. Makasompoi um̃ bosso. In zijn zak is een gat, d. w. z. hij is een verkwister, hij verspilt alles door onachtzaamheid of door een onzedelijk leven, maar ook: hij kan geen geheim bewaren. Het préfix *Maka* beteekent het bezit van het een of ander; *sompoi*, zak; *bosso*, gat, opening.

14. Minaririh̃annola. Hij is reeds rijp genoeg. Zoo zegt men van iemand, die naar goeden raad niet wil luisteren en daarom ongelukkig wordt; — of: wie niet hooren wil, moet voelen. *Ririh*, geel, bleek, *ririhan*, wordt geel, is rijp.

15. Pakasirunno, (hij, zij of het) wordt reeds geheel en al wild gemaakt. Zoo zegt de bedachtzame tot den voortvarende, die bij het spannen van strikken onvoorzichtig te werk gaat, zoodat hij, voor wien de strik gespannen wordt, het gevaar ontdekt en daarom op zijne hoede is. Dit gezegde is ontleend aan het vangen van beesten, die wild worden en wegloopen, zoodra zij bemerken, dat men hen grijpen wil; daarom moet men voorzichtig te werk gaan. *Siru*, wild; *sumiru*, *mahasiru*, wild maken; *sirun*, *pahasirun*, wordt wild gemaakt, *pakasirun*, wordt geheel en àl wild gemaakt, of: allen worden wild gemaakt.

16. Maparantorantow, mapasijasija, mapawĕrawĕra, maparaerae. Deze vier woorden hebben een en dezelfde strekking, en worden gebruikt van iemand, die zich iets veroorlooft te doen, wat onbillijk is, of waarop hij geen aanspraak heeft, steunende op zijne kennis of op zijne betrekking of op die van zijnen vader. Men plaatst *sija*, hij, ook wel vóór elk van deze vier woorden.

17. Makasarang u rangdang. Zijn kam is rood, d. w. z. hij is moedig, maar ook: hij is brutaal. Over *Maka* zie N°. 13; *sarang*, hanekam; *rangdang*, rood.

18. Niitu u raraateanna niaku. Dat is zijne liefde tot mij, d. i. van zijne vrienden moet men het hebben, zoowel in

goeden als in kwaden zin. *Niitu*, dit, dat: *raraatean*, liefde, medelijden; *na* bezittelijk voorn. v. d. 3en persoon; *niaku*, ik, mij.

19. Mahawua ang kaima. De kaima is vruchtdragende, d. w. z. er is veel eten gereed gemaakt wegens de vele offers, of: het is een goede tijd voor de priesters; ook zegt de priester dit wel. *Mahawua*, vruchtdragend zijn, *kaima*, een soort van vruchtboom.

20. Makaachwun u rĕmbur. Uw rook is vet, d. w. z. er wordt bij u veel eten gereed gemaakt, zigtbaar aan den velen rook. *Achwun* of *awun*, zoo als het ook uitgesproken wordt, rook; *rĕmbur*, vet.

21. Nimĕkomo. Hij is reeds gebogen. Zoo zegt men van hem, wiens krachten wegens ouderdom zigtbaar beginnen te verminderen. Dit gezegde is ontleend van het bamboes, dat op zekeren ouderdom niet hooger wordt, omdat de top zich dan naar beneden buigt.

22. Sewĕlannei. Er worde daarvan een weinig herwaarts overgestort, d. w. z. geef mij een weinig van die goederen, of: leer mij een weinig van uwe wijsheid, of: help mij aan een van die betrekkingen, waarover gij te beschikken hebt. *Mahasewĕl*, is overloopende.

23. Kumĕlungngo. Dit zegt men van kinderen of onderdanen, die wegens ongehoorzaamheid, leugen, bedrog, enz., zich verschuilen voor hunne ouders of hoofden. *Kĕlung*, schild; *kumĕlung*, zich verschuilen, verbergen, maar ook: beschermen.

24. Malandoijo. Reeds vermoeid van her- en derwaarts gaan. Dit zegt iemand, die bij herhaling te vergeefs schulden invordert, of hij die bij herhaling te vergeefs iemand gaat roepen. *Lumandoi*, wandelen, op en neer gaan.

25. Minuran taan tanu rimaar, — rimaar taan tanu nimuran. Het heeft geregend, maar het was als zonneschijn, — er was zonneschijn maar het was even alsof het regende. Zoo zegt men, wanneer de mapalus (vereeniging tot gemeenschappelijken arbeid op het veld) bij regen goed heeft gewerkt, juist alsof het zonneschijn was geweest, terwijl bij zonneschijn de mapalus lui werkte, alsof het regende. Bij regen kan er op het rijstveld, behalve bij het verplanten, niet zoo goed en vlug gewerkt worden als bij zonneschijn. *Uran*, regen; *mahuran*, het regent; *nimuran*, het heeft geregend; *taan*, maar; *tanu*, gelijk; *rimaar*, er was zonneschijn; *raaren*, drooge tijd.

26. Mahapurut a-ngura. Hij raapt onrijpe sirih-vruchten op, d. w. z. volgt het voorbeeld zijner ouders. *Mahapurut*, aan het oprapen zijn; *ngura*, onrijpe sirih-vrucht.

27. Si mahawaier. Hij verpandt zichzelf, dewijl hij zijne schulden niet kan betalen. Thans mag dit niet meer geschieden; ook was het vroeger eene groote schande.

28. Meikatijon witum panga pĕra. (Hij of zij) is gegrepen of vastgehouden door een' dorren tak d. w. z. de vrije is getrouwd met eenen slaaf of eene slavin. *Tumijon*, vatten, grijpen, houden; *witum*, (van *witu*) aan, van, enz.; *panga*, tak, *pĕra*, droog, dor.

29. Sanawĕkkan. Het kind van iemand die vrij is bij eenen slaaf of eene slavin. *Wĕkka*, splijt, scheur, kloof; *sanawĕkka*, een half van iets dat gespleten, gekloofd of gesneden is; *mĕkka*, *mahawĕkka*, iets door midden splijten, kloven of snijden; *wĕkkan*, hetgeen gespleten of gekloofd wordt.

30. Ruwa saru u-nuwuna. Twee gezigten of twee zijden (d. i. twee beteekenissen) heeft zijn woord. Zoo zegt men vooral van iemand, die zonder nadenken iets belooft of toestemt, op wien men daarom niet vertrouwen kan. *Ruwa*, twee; *saru*, zijde, voor enz.; *nuwu*, woord, gezegde.

31. Si longkoi, naam van een wild dier, dat een soort van wilde kat schijnt te zijn met de geaardheid en den staart van eenen vos. Het steelt kippen, eijeren, sagoweer, enz. Met dit woord bestempelt men den gewonen dief; ook wordt het wel in scherts gebruikt.

32. Si puris. Zoo noemt men den sagoweerdief, die dezen drank bij tijd of ontijd steelt. *Pamumuris*, avondster. Wanneer deze ster om 9 uur des avonds ondergaat, dan kan men naar verkiezing de sagoweer uit den kehetan nemen (d. i. ze uit den bloemtros tappen); al is het ook niet op den gewonen tijd. De gewone tijd is des morgens vroeg en des avonds tegen ondergang der zon; neemt men ze op andere tijden, dan is de sagoweer, zooals de Alfoer zegt, ongezond en veroorzaakt braking; de sagoweerdief echter stoort zich hieraan niet.

33. Si kajong. Kreeft, zoo noemt men den dief die kleinigheden steelt. *Kumajong*, *mahakajong*, den kreeft vangen.

34. Wijan ure. Het is nog lang, of over langen tijd.
Wijan taun im banga. Toekomend jaar de nibong.
Wijan taun ing koha. Toekomend jaar de djambu.
Deze drie gezegden hebben dezelfde beteekenis, nl. *morgen*.

Meestal zijn ze een antwoord op de vraag: wanneer gaat ge hier of daar heen? Wanneer begint ge dit of dat werk? Met dit antwoord wil men zijne ziel misleiden, want hoort zij, dat men *morgen* hier of daar heen wil gaan, of dit of dat werk wil beginnen, dan gaat ze vooruit en men krijgt een ongeluk. *Wijan*, aan, in, naar, enz.; *ure*, lang, (van tijd); *taun*, jaar; *wijan taun*, toekomend jaar; *banga*, nibong, een soort van palmboom; *koha*, djamboe, een vruchtboom. Waarom men er bijvoegt: *imbanga*, *ingkoha*, weet ik niet.

35. Meikapaong. (Hij of zij) is teleurgesteld, wegens eigen schuld. Zoo zegt men van hen, die voor deze of gene betrekking, voor dezen of genen vrijer, voor deze of gene uitnoodiging bedankten, in de hoop later of elders iets beters te zullen krijgen, maar teleurgesteld worden. *Maong*, *mahapaong*, teleurstellen, verijdelen.

36. Meikalinganga. Het is den neus voorbijgegaan, enz. wegens verwarring of verbijstering. Zoo zegt men van hen, die, wegens het vele aangebodene of verkrijgbare geene keus weten te doen en daarom eindelijk niets krijgen. *Linganga*, verbijsterd of verward zijn; *luminganga*, verbijsterd of verward maken; *meilinganga*, is verbijsterd of verward gemaakt.

37. Meikasindee. Het is den neus voorbijgegaan, omdat men vroeger niet wilde, uit gebrek aan overeenstemming of genegenheid enz., maar toen men wel wilde was het te laat. A. wordt b. v. te B. uitgenoodigd te blijven eten, maar dewijl hij nog geenen honger heeft bedankt hij, doch te C. komende, waar hij nu gaarne zou willen eten, wordt hij niet uitgenoodigd of de maaltijd is reeds afgeloopen; — of: D. wordt ten huwelijk gevraagd; zij heeft echter voor als nog geen lust om te trouwen, maar toen zij gaarne wilde, kwam er geen vrijer. *Sumindee*, niet gelijk zijn van gedachten, woorden, gedrag, zaken; *nimasindeean*. Zij hebben niet met elkander overeengestemd, of: zijn niet aan elkander gelijk geweest.

38. Kinaraijan. Hij is met een kabaai bekleed, of hem is een kabaai aangetrokken. Zoo zegt men van iemand die vol puisten of wonden is. *Karai*, kabaai.

39. Sija wehawehan ang karai ne ruruhan. Hij heeft de kabaai der strandbewoners, d. i. hij heeft de bobonto (eene akelige huidziekte). *Sija*, hij, zij, *wehawehan*, heeft, is; *ang* en niet *ung*, dit laatste zou slechts één aantoonen, nl. de kabaai, maar hier heeft het betrekking op de vele leelijke puisten en

daarom *ang*; *ruruhan*, strandbewoners. Men zegt, dat deze akelige ziekte van het strand gekomen is. Den eigenlijken naam dezer ziekte noemt men niet gaarne uit vrees voor besmetting.

40. Kasuang kou. Zijt gij een kasuang? De kasuang is een harde zwart blinkende steen; *kou* gij.

Watu kou. Zijt gij een steen? *Watu*, steen. Zoo vermaant men hem, die andere personen rampen toewenscht, of die zich over het ongeluk van anderen verheugt. Zijt gij een kasuang? of: zijt gij een steen? Kunnen zulke rampen u niet even goed treffen als hem of haar.

41. Sumarawo am balina. Reeds gaat het vuur (tegen de bedoeling) op andere plaatsen over. Zoo zegt men van iemand, die in een gesprek personen of zaken er bij haalt, die er niets meê te maken hebben, — er iemand of iets met de haren bij slepen. *Sumaraw*, het vuur gaat van de eene op de andere plaats over, vooral geschiedt dit bij het branden op rijstvelden; *walina*, anderen, anders (de *w* is om de voorgaande *m* in *b* veranderd.)

42. Mahakai am balina. Hij haakt anderen. Zoo zegt men van hem, die anderen in zijn ongeluk wil medeslepen, of ook van hem, die van het eene onderwerp op het andere springt, — van den hak op den tak springen. *Mahakai*, haken.

43. Lumangkowo. Zij beginnen reeds te kruipen, nl. kinderen en beesten, vooral ook planten zooals komkommers, pompoenen, enz. Dit zegt men van een gesprek of klagtpunt, dat in den beginne onbeduidend was, maar al voortgaande in omvang en gewigt toenam. *Mahalangkow*, is kruipende.

44. Sei si ikalĕpĕn umanla. Wie wil ongelukkig worden wegens sagoweer? Menigeen is daardoor ongelukkig geworden, hetzij door bij het halen van dien drank uit den boom te vallen, of zijne betrekking te verliezen door een onmatig gebruik enz. Op dezelfde wijze zegt men ook: Sei si ikamunte umanla. Wie wil wegens limoenen ongelukkig worden? of: Sei si ikapopo umanla, wie wil wegens kokosnooten ongelukkig worden? enz. *Sei si*, wie; *lĕpĕn*, sagoweer; *uman*, slechts, de *n* van *uman* mag wegens de volgende *l* nauwelijks gehoord worden; *munte*, limoen; *popo*, kokosnoot.

45. Sija loloangĕn. Hij is een geopende deur of doorgang. Hiermede wil men zeggen: hij is gulzig, hij verslindt alles, zoet en zuur, rijp en groen, wat hij maar kan krijgen en slechts eenigzins eetbaar is. *Lumoang*, groot of wijd maken.

46. Mananammomei. (Eig.: reeds gewoon zijnde de smaak herwaarts.) Den smaak er van beet hebben. Dit zegt men van hem, die twee of meer malen een geschenk van iemand heeft gekregen, of die eenige keeren bij iemand genoodigd is te blijven eten en drinken. Van deze presenten of van dit eten en drinken heeft hij den smaak beet en daarom komt hij voortaan dikwerf in de hoop, weer geschenken te ontvangen of genoodigd te worden, of zoo als men ook wel zegt: op den klap loopen. *Nanam*, smaak; *mo*, reeds: *mei*, komen, herwaarts.

47. Tumĕrango si utu ja! Wel ja, geliefde zoon, (gij) zijt reeds of wordt reeds verlicht of verstandig genoeg. Zoo vermaant de vader door een steek onder water zijnen teer beminden, maar dommen zoon. *Tĕrang*, licht, verstandig, wijs; *utu*, teer geliefde zoon.

48. Kumĕnturro si utu ja! Wel ja, geliefde zoon, ge wilt reeds een berg worden of zijn, d. w. z. gij zult door uw domheid en luiheid zeker spoedig rijk worden of eene betrekking krijgen. *Kĕntur*, berg, heuvel.

49. Lĕme kampe un tungtung. Zacht is nog het voorhoofd, d. w. z. hij bezit voor dit of dat werk nog niet de noodige kennis, ervaring en volharding; hij is nog niet droog achter de ooren. *Lĕme*, zacht, week; *tungtung*, voorhoofd.

50. Kĕttĕmo un tungtung. Reeds hard is het voorhoofd, d. w. z. hij bezit reeds de noodige kennis, ervaring en volharding. *Kĕttĕ*, hard, sterk.

51. Karĕngan mĕndo um bĕtes. De strik zal vangen. Zoo zegt de beleedigde, hetzij man, vrouw, hoofd of onderdaan van of tot den overtreder, en wil daarmede te kennen geven: ik zal waakzaam zijn, bij de eerste overtreding zult gij of zal hij, zij betrapt en gestraft worden. *Karĕngan*, moeten, zullen, ook: zeer; *mĕndo*, nemen, vangen; *bĕtes*; *wĕtes*, strik.

52. Tinaanan um bĕtes. Er is een strik gesteld of gespannen, om nl. dezen of genen te doen vallen, hem ongelukkig te maken. *Tumaan*, *mahataan*, stellen of spannen, maar ook: gereed staan te vechten.

53. Nikou si mĕmasaan un tuur wo u rawis. Gij zijt het die den stam en den top op den schouder draagt, d. w. z. gij zijt de persoon op wien de stam, de verantwoording, rust, — maar die ook den top, de belooning, ontvangt; of: gij moet de lasten met de lusten dragen. *Nikou*, gij; *mĕmasaan*, dragen nl. op den schouder; *tuur*, het benedenste gedeelte van den

stam eens booms, ook: de tronk; *rawis*, top van den boom, ook: uiteinde.

54. Kinasongean. Hij is bij ongeluk, zonder opzet, in 't oog gestoken. Dit heeft betrekking op den heidenschen Alfoer; ziet hij op zijnen weg eene slang of muis, of hoort hij een vogel door zijn geroep ongeluk voorspellen, dan moet hij naar huis terugkeeren, omdat de slang, muis of vogel hem, zooals hij zegt, in het oog gestoken heeft. *Isonge*, ziet op hetgeen waarmede in het oog gestoken wordt; *sinongean*, (hij of zij) is in het oog gestoken, — met opzet door iemand.

55. Mape sumerĕw. (Ik) ga mij eerst baden, d. w. z. ik ga visschen. Uit bijgeloof verbloemt men het eigenlijke doel. *Ma*, gaan; *pe*, eerst; nu, nog; *sumerĕw*, zich baden.

56. Kinasakejan. Er is (men heeft) een gast gekregen (onverwachts). Dit zegt men ook van een pasgeboren kind. *Sumakei*, *mahasakei*, gasten ontvangen; *isakei*, gebr. van hetgeen waarop de gast onthaald wordt; *sakeiĕn*, de gast wordt onthaald, *sakejan*, ziet op de plaats, waar de gast onthaald wordt; *kasakejan*, onverwachts krijgt men een gast.

57. Si amata kinasĕpianna um panga. Een tak is afgebroken van onzen vader, d. i. een kind van onzen vader is gestorven. Zoo zeggen zelden kinderen, maar gewoonlijk verdere familieleden tot elkander. *Ama*, vader; *ta*, onze, de aangesprokene persoon ingesloten; *sumĕpi*, *mahasĕpi*, afbreken; *sĕpiĕn*, wordt afgebroken; *sĕpian*, ziet op hetgeen waarvan wordt afgebroken, met opzet, door iemand; *kinasĕpian*, waarvan is afgebroken, nl. bij ongeluk of toeval.

58. Reimo ure sija. Hij zal niet meer lang zijn, d. w. z. het zal niet lang meer duren of hij krijgt tegenspoeden. *Rei*, niet; *reimo*, niet meer; *ure*, lang.

59. Ja tuu sumuat̆tola ung kuangku wija nisija. Waarlijk het begint (hem) reeds te treffen (hetgeen) hem door mij gezegd werd. Zoo zegt men van hem, die ongelukkig wordt, omdat hij welgemeende vermaningen in den wind sloeg. *Tuu*, waarlijk; *sumuat*, treffen; *kuan*, wordt gezegd; ook: hetgeen gezegd wordt; *wija*, aan, van, te; *nisija*, hij, hem.

60. Ees wanamo itu. Zie daar hebt gij het, of dat is er voor. Ees tatamumo itu. Zie dat is uwe toespijze. Deze beide gezegden hebben dezelfde beteekenis. Zoo zeggen vooral hoofden en ouders, wanneer de ongehoorzamen straf ontvangen

hebben. *Ees*, zie, ziedaar; *wana*, naar, van daar, te; *tata*, toespijze, dit woord wordt meestal door kinderen gebruikt.

61. Leo leossĕn-aku. Er worde goed gedaan aan mij, d. w. z. onderdruk mij niet, maar help mij om vooruit te komen, zoo niet dan zal ik het vergelden door aan te klagen, weg te loopen enz. *Leos*, goed.

62. E ilĕkkĕnnumokan. Wacht! door u zal gezien worden, — d. i. Gij zult zien wat er staat te gebeuren. Dit is eene belofte zoowel als bedreiging. Over *e* zie beneden; *ilĕkkĕn*, worde of wordt gezien.

63. Kai tuana nimaronga. De groote boom is omgevallen, d. i. het groote hoofd is gestorven of ontslagen. *Kai*, boom; *tuana*, groot; *nimaronga*, is omgevallen.

64. Mape mĕngulittei porong. Ik ga eerst (den bast van den boom) afstroopen voor een hoofddoek; d. w. z. ik ga een rijstveld uitzoeken of ontginnen. De ware bedoeling van zijn gaan mogt vroeger de inlander niet zeggen, voor de priester last had gegeven tot het openen of ontginnen der rijstvelden. *Mape*, (ik) ga eerst, ga nu; *mĕngulit*, afstroopen, schillen, pellen, doppen; *porong*, hoofddoek, deze werd vroeger gemaakt van den bast van den lahendong, eene soort van boom.

65. Makatikohon. Ik heb spijze en Makasĕudeĕn. Ik heb groente; zoo antwoordt de jager, die een wild varken gekregen heeft, op de vraag: woo makatikohon, welligt hebt gij spijze? De benaming spijze en groente wordt uit bescheidenheid gebezigd.

66. Pĕtĕwĕlan, met vleugelen zijnde, of vleugelen hebbende. Dit zegt men van hen, die nergens lang kunnen aarden, die van den eenen heer naar den andere gaan, die van het eene dorp naar het andere, van het eene huis naar het andere verhuizen. *Pĕtĕwĕl*, vleugel; *tumĕwĕl*, *mahatĕwĕl*, vliegen; *tumĕtĕwĕl*, gevogelte.

67. Sa wahumo un-ae, wahumo ung kĕroan. Als de voeten nat zijn, is ook de keel nat, — d. i. de vlijtige, die des morgens door den dauw gaat en natte voeten krijgt, zal geen gebrek lijden, maar overvloed van sagoweer te drinken hebben; of: de morgenstond heeft goud in den mond. *Sa*, indien, als; *wahu*, nat; *ae*, voet; *kĕroan*, keel.

68. Sei si soo kapispissan maan ung kĕroan rei mawahu. Wie niet door het bedauwde gras wil loopen, diens keel wordt ook niet nat; d. i. hij die lui en bevreesd is door

het bedauwde gras te gaan, heeft ook geen sagoweer te drinken, hij lijdt gebrek, *soo*, niet willen: *kapispissan*, door het bedauwde gras gaan; *mispis*, *mahapispis*, de voeten schoon maken in het bedauwde gras; *maan*, ofschoon, ook.

69. Kutu in awu. Kamerluis; zoo noemt men den persoon, die, om welke redenen ook, aan het huis gebonden is, zoo als de luis op het hoofd. *Kutu*, luis; *awu*, kamer, eigenlijk: stof, ook: stof met asch vermengd; dewijl in elke kamer een haard is, opgevuld met aarde, zoo noemt men de kamer hiernaar ook: *awu*.

70. Sija sĕsĕk. Zij (ook wel: hij) is in alles te huis, of zij is van alle markten te huis. *Sumĕsĕk*, alles grondig onderzoeken.

71. Sulu um bĕrĕn. Flambouw der oogen, zoo noemt men het loon, dat de eerlijke vinder ontvangt. Men noemt dit flambouw der oogen, omdat de oogen van den vinder helder waren, om het verlorene te zien, *Sulu*, flambouw; *wĕrĕn*, oogen.

72. Nisija totorro pasu. Hij is zeer heet; zoo noemt men den gifmenger, maar ook: hem die zeer vertoornd is, of koortshitte heeft. *Totor*, zeer; *pasu*, heet.

73. Um banua itii totorro pasu. Deze of die negerij is zeer heet; zoo zegt men van een dorp, wanneer er vele zieken zijn of waarin vele gifmengers wonen. *Banua*, *wanua*, negerij, dorp.

74. Sa tahalakĕrro u rumping, rĕwĕk uman masumbing. Als er te veel staal in is, dan raakt het maar spoedig geschaard. Hier mede wil men zeggen: al te strenge bestuurders maken het niet lang; of: wordt de snaar te sterk gespannen, dan springt ze. *Sa*, als, indien; *lakĕr*, veel; *tahalakĕrro*, is reeds te veel; *rumping*, braadpan; de oude braadpannen werden vroeger en worden nu ook nog wel, in plaats van staal gebruikt; *rĕwĕk*, spoedig; *uman*, slechts; *sumbing*, schaarden, d. i.: stukken die uit een bijl, hakmes enz. springen, omdat die voorwerpen te hard en te bros zijn.

75. Si maharĕrĕpu niaku. Hij beproeft of legt het er op toe mij te breken. Zoo zegt vooral een hoofd of koopman, dien men wil doen vallen of zijnen handel doen verliezen. *Rumĕpu*, breken (met opzet): *marĕpu*, breken (bij ongeluk, bij toeval); *maharĕrĕpu*, beproeven te breken.

76. Maratemokan. Het is zeer koud; zoo zegt men, wanneer men van den aangesprokene een slok sterken drank wenscht te krijgen, om daardoor verwarmd te worden. *Rate*, koud.

77. Maratemokan kou ja. Gij zijt immers zeer koud; zoo zegt men tot iemand, die te veel sterken drank gedronken heeft; of: gij hebt te diep in 't glaasje gekeken.

78. Maharĕmmokan kou. Zijt gij zeer hongerig? Zoo zegt de hongerige tot den huisheer in de hoop, dat hij door deze herinnering hem iets ten eten zal aanbieden, maar zoo zegt men ook wel, ziende, dat de huisheer welgesteld en van alles goed voorzien is. *Harĕm* of *arĕm*, honger; *maharĕm*, honger hebben of hongerig zijn.

79. E wei wei nisera (of: nisija) kangkasii. Ho wel wel zij (hij) al weder. Zoo zegt men, wanneer ouders, kinderen en kleinkinderen achtereenvolgens betrekkingen krijgen of andere voorregten genieten, of van hem, die gedurig bevoorregt wordt.

80. En dootuu niaku. Helaas mij! Wee mij! zoo zegt iemand, die onderdrukt wordt of dien men onderdrukken wil.

81. Nikou wo niaku. Gij en ik, d. i. Gij voor uwe en ik voor mijne familie, wij zullen, op welke wijze dan ook, het uitvechten.

82. Tuama kou, sa aku kauntungannei. Gij zijt een man, als ik overwonnen word.

83. Wen tija itu pĕmĕndannĕnnei. Wie niet hooren wil, moet voelen.

84. Niaku in ĕsa si marereha. Ik (ben het) alleen die het gevoelt, die het moet verduren, wat bemoeit gij er u meê?

85. Mĕnangkei. Bij iemand inwonen, — in eene andere negerij wonen of vreemdeling zijn. In twist zegt men wel tot eenen vreemdeling: kou reikan makawana wija, mĕnangkei uman, gij zijt geen eigenaar (bewoner) van de negerij hier, vreemdeling slechts. *Mĕnangkei* zegt men ook van een boom met weinige vruchten, die anders goed draagt.

86. Nimamĕtippei. Hij is van het gaan bespieden teruggekomen. *Mĕtip*, *mahĕtip*, sluipen of in 't geheim ergens heen gaan; *mahĕtiĕtip*, zeer zacht gaan wegens een zieke of om andere redenen.

87. Nieletan. Van elkander gescheiden zijn door iets, hetzij door een' berg, kloof, straat, weg, voorwerp, dag, persoon enz., bv. *um Bangka wo u Likupang nieletan un tasik*, het eiland Bangka en de negerij Likupang zijn gescheiden door de zee.

88. Rinambun un sakit. Hij of zij is gestorven geheel en al uitgeput door langdurige ziekte. *Rambun*, wolk, mist of rook, die zich op een huis, boom of berg zamenpakt; *rumambun*, be-

wolken; *rambunnĕn*, bewolkt worden; *rinambun*, is bewolkt geworden, is bewolkt geweest.

89. Sumigamo kou. Begint gij reeds rijk te worden? Door dit gezegde of door deze vraag wil men zijne arme familie of luije, domme kinderen aansporen tot meerdere vlijt. *Siga*, rijk.

90. Malengeijo kou. Wordt gij reeds arm? Zoo prijst men den gegoede wegens zijne vlijt en bezittingen. *Lengei*, arm.

91. Mumamo kou. Begint gij reeds een rijstveld te maken? Zoo bespot men den luije, die er nog niet aan denkt zijn rijstveld te openen, terwijl zijne buren daarmede reeds gereed zijn. *Uma*, rijstveld.

92. Tumanĕmmo kou. Begint ge reeds te planten? Zoo bespot men den luije, die nog niet begonnen is zijn rijstveld te openen, terwijl zijne buren reeds miloe (maïs) hebben geplant.

93. Reikan muma kou. Legt gij geen rijstveld aan? Zoo vraagt of prijst men hem, die een zeer groot rijstveld heeft geleverd.

94. Reikan timanĕm kou. Hebt gij niet geplant? Zoo prijst men hem, die veel miloe geplant heeft.

95. Wei wei! maratemokan. Wel wel! wat is het koud, d. w. z. het is zeer heet, de zon steekt ondragelijk.

96. Wei wei! kawutĕr. Wel wel! hoe zwaar! zoo zegt men, wanneer de vracht zeer ligt is. *Wutĕr*, zwaar.

97. Wei wei! karorak. Wel wel! hoe ligt! Zoo zegt men, wanneer de vracht zeer zwaar is. *Rorak*, ligt.

Veelal geeft de uitroep *e*, *en* of *em* aan het gezegde eene tegenovergestelde beteekenis, vooral wanneer ze staat vóór een adjectief, als in:

98. En dou ana. Ver is dat, d. w. z. dat bedoelde huis, dorp of die bedoelde boom, enz. is *niet* ver, is digt bij. *Dou*, *rou*, ver; *ana*, dat, die.

99. En tawi ana. Digt bij is dat, d. w. z. is *niet* digt bij, is ver. *Tawi*, digtbij.

100. En ulit ana. Dat is juist, d. w. z. dat is niet juist, niet waar. *Ulit*, juist, waar.

101. Em poro ana. Dat is laag, ondiep, d. w. z. dat huis is hoog, die rivier is diep. *Poro*, laag, ondiep.

102. Em bangun ana. Dat is mooi, d. w. z., b. v. die tuin is leelijk. *Bangun*, *wangun*, mooi.

103. Em butĕr ana. Dat is zwaar, d. w. z. bv. dat goed is ligt. *Butĕr*, *wutĕr*, zwaar.

104. E rorak ana. Dat is ligt; d. w. z. bv. die vracht is zwaar. *Rorak*, ligt.

105. En tombal ana ja. Dat is immers zoet; d. w. z. bv. die limoen is immers zuur. *Tombal*, zoet.

106. E rorot sija. Hij is vlug; d. w. z. hij is traag, vooral in 't loopen. *Rorot*, vlug.

107. E ngĕrer sija. Hij is langzaam, traag; d. w. z. hij is vlug, vooral in het loopen. *Ngĕrer*, langzaam.

108. E lewo sija. Hij is slecht; d. w. z. hij is goed, hij is behulpzaam. *Lewo*, slecht, kwaad.

109. E leos sija. Hij is goed; d. w. z. hij is slecht, kwaad. *Leos*, goed.

110. En tĕrang sija. Hij weet het, hij is verlicht, hij bezit kennis; d. w. z. hij is dom. *Tĕrang*, licht, kennen, weten.

111. En tojo. Weinig; d. w. z. veel.

112. E nimange. Hij is gegaan; d. w. z. hij is *niet* gegaan. *Mange*, gaan; *nimange*, is gegaan.

113. E nisija ana. Het is het zijne; d. w. z. het behoort hem niet toe.

KORTE OPMERKINGEN OVER BALINEESCH EN KAWI.

In eenen brief van Dr. H. N. van der Tuuk thans te Boelèlèng op Bali, komen eenige bijzonderheden voor, welke voor beoefenaars der Indische talen waarde hebben, en daarom door den ondergeteekende hier worden medegedeeld met toestemming des schrijvers. Gelijk menig lezer bekend zal wezen, is Dr. van der Tuuk afgevaardigd door 't Nederlandsch Bijbelgenootschap om 't in Europa schier geheel onbekende Balineeesch te bestudeeren. Allen die ook maar oppervlakkig bekend zijn met hetgeen door hem voor de Bataksche talen (zóó mag men de drie zeer uiteenloopende dialecten wel noemen) geleverd is, verwachten gelijke vruchten van zijn verblijf op Bali. En niet alleen onze kennis van 't Balineesch zal er bij winnen, maar ook die van 't Kawi. De volgende uittreksels zullen van 't een en ander een denkbeeld geven.

„'t Balineesch bevat wel is waar Kawiwoorden, maar is in den grond eene geheel andere taal, die Javaansche elementen, natuurlijk oudere, slechts heeft opgenomen. 't Krama hier is meestal Javaansch, onverschillig of het hier Ngoko of Krama is; zoo is bijv. 't Krama van *tondèn* „nog niet" *durung* of *dèrèng*. Woorden die in 't Jav. tot 't Krama behooren zijn zelden hier dagelijks gebezigde; een voorbeeld: *adasa* „tien" = Jav. *sadasa* (*sapaluh* is hier niet in zwang). Zonderling is het, dat men hier *akutus* „acht" bezigt, en desniettemin *ulung-dasa* (*wolung-dasa*) voor 80. Hier is *asija* „negen" en *sanga*: 900; terwijl 18 weder *pĕlĕkutus* is.

De spraakkunst van 't Balineesch wijkt geheel af van die van 't Jav.; 't aanhechtsel *akĕn* is alleen in de schrijftaal in gebruik (*aké* is hier evenmin als in 't Kawi bekend). Voor taalvergelijking is 't Balin. zeer belangrijk, doch ter opheldering van 't Kawi zal het weinig opleveren. De kennis der Brahmanen is mij verbazend tegengevallen. Onder anderen kreeg ik de belachelijkste antwoorden op mijne vragen naar *tawur* en *bhisua*

in 't vers der Bhârata-juddha, hetwelk 't menschenoffer vermeldt. Geen pandita weet van dat *bhisua*, waarvoor ik *bhis'awa* wil lezen, iets te maken. Zij wisten niet eens, dat *Rawan* een eigennaam moet zijn (vgl. mijn Verslag van de Mal. Hss. der Roy. As. Society [en Short account of the Mal. Mss. in Journ. Ac. Soc. 1866, p. 88]. Hunne kennis van 't Kawi halen zij uit een soort Wdb., dat den naam draagt van *Krĕtubasa*. De Hss. die ik hiervan heb zijn verbazend gehavend, zoodat ik de daarin opgegeven woorden niet alle kan corrigeren. Om u een denkbeeld te geven van dat Wdb. geef ik hier de woorden voor „rat." Ze zijn: *puntjul*, *pundjat*, *kundura*, *muntja*, *pandu*, *tikus* (dit bekend), *giling iku* (*iku* is Balin. = *ikur* staart; dus: rolstaart), *kukud*, *kudkud* (een Bal. vorm van *kukud*; vgl. Bal. *ngĕlngĕl* = Kawi *ngĕngĕl*, Jav. *ĕngĕt*), *muntjut*, *gamara*, *mustika* (verbastering van *mûs'ika*, die ook in 't Jav. bestaat), *wĕgang*. Dat er veel uit te leeren is lijdt geen twijfel, maar men moet er Kawiwerken bij lezen. Zoo bijv. kan men alleen uit Bhauma-kâwja bl. 162, r. 11 met zekerheid opmaken, dat *badawang* werkelijk „schildpad" beteekent (vgl. Jav. *badawangan*.) Voor „hommel" worden opgegeven *puspalit* (*pus'palit*), *silimuka*, (*çilîmukha*), *sadpada* (*s'atpada*), *madukara*, (*madhukara*), *madubrata* (*mâdhuwrata*), *dwirarupa* (eig. „den vorm eener dubbele *r* hebbende"; ontbreekt in de Skr. Wdbb.), *brahmara* (*bhramara*) *nirarupa* (?), *nali* (*alî*), *punapaddha* (?), *srĕngga* (*sârangga*), *manuwata* (schrijffout voor *madhuwrata* of *madhupâlî*) *mrĕgajang*, *tratara* (beide zeer onzeker), en de bekende namen *kumbang*, *dwirepa* en *tawon*. Ge ziet uit deze proeven, dat ook in 't Balin. dezelfde verbasteringen voorkomen, welke in 't Jav. het terugvinden van Indische woorden bemoeijelijken. Om van die verbasteringen de reden te vinden is niet moeijelijk, maar ze alle tot den oorspronkelijken vorm terug te brengen eischt de lezing van menig Kawi-hds. Het gevaarlijke van hier de Brahmanen te raadplegen blijkt, dunkt me, 't duidelijkste uit woorden die blijkbaar ontstaan zijn door eene verkeerde scheiding; zoo bijv. geeft men voor „borst": *nurodja* op (vgl. Wiwâha, bl. 13, r. 2 v. o. Balin. vertaling). Dit is natuurlijk 't Indische *urodja*, en de *n* schrijf ik toe aan een voorafgaand, op *n* eindigend woord. Uit de Bal. interlineaire vertaling is veel te leeren, doch er is veel duisters in; zoo bijv. wordt de bekende eigennaam *Tripura* in den Wiwâha bl. 26, r. 3 v. o. door *triguru* vertaald. Ik heb een *lurking doubt*,

dat men hier ook Kawiwoorden naar de analogie heeft gefabriceerd; zoo bijv. vind ik *djaré* (gember) als Kawi opgegeven in plaats van 't Jav. *djahé*. Ik neem de vrijheid aan 't bestaan van *djaré* te twijfelen en wel om deze reden: 't Balin. heeft onder zekere omstandigheden eene *h* (die alleen als sluitletter geadspireerd wordt) in plaats van *r* in de zustertalen; bijv. *siam* (*sijam*, gespeld *syam*; de spelling van 't Balin. is poëtisch) = *siram* (Jav. en Mal.); *tjunguh* (neus) = Jav. en Sund. *tjungur*; *ingan* = Mal. *ringan*, enz. Nu is het niet onwaarschijnlijk, dat de Brahmaan die dat *djaré* opgeeft, eigenlijk *djahé* heeft gevonden, en hieraan een Jav. vorm heeft gegeven, omdat *djahé* ook Balin. is.

Het is niet gemakkelijk de nog in 't Balin. gebezigde Kawiwoorden dadelijk tehuis te brengen, daar ze soms verbasteringen hebben ondergaan, die ons op 't dwaalspoor brengen; aldus vond ik toevallig *askara* (zie Friederichs Verslag bl. 5 van 't Vervolg) goed in de Wirâtaparwa gespeld: *sangskâra*. Ik ben thans bezig met de Wirâtaparwa af te schrijven. Het is in proza (misschien door verknoeijing van een ouder poëtisch origineel) en bevat nu en dan een kort vers in 't Sanskrit, meestal zóó geschreven, dat men zonder de Mahâbhârata er bij, niet veel er van maken kan. Een enkel voorbeeld: op de 23ste lontar, eerste zijde, vind ik: *kûpe 'gnir iwa sambratah* verklaard in 't Kawi door *kady apuj umunggw ing dalĕm ni sumur mâti ri hidĕp ning hulun* „gelijk vuur binnen in een put dood is naar mijn gevoelen.” [Het blijkt dus dat men lezen moet *sambrtah*, slechte uitspraak van *samwrtah*, verholen].

De wetboeken zijn in proza. Friederich beweert ten onrechte, dat onder Kawi alleen gebondene taal verstaan wordt. Men kent hier de oorspronkelijke beteekenis van *kawi* niet, ofschoon *kakawin* hier in dagelijksch gebruik is. Onder *Kawi* verstaat men hier Oud-javaansch.

Van de spraakkunst van 't Kawi weten de Brahmanen niets; zoo zijn zij me 't antwoord schuldig gebleven op de vraag wat eene sluitende *n* en *r* vóór een stamwoord, als bijv. *ton*, en een verbaal substantief, als bijv. *palungguh* (*jar ton; siran palungguh*) vertegenwoordigt.

Het is jammer dat men hier zoo weinig goede Hss. krijgen kan, want sinds 48 is hier geweldig geplunderd. Een complete Râmâjana zal ik beproeven uit Klungkung te krijgen. De Weda's zijn hier bij een *Padanda istri* [geleerde vrouw, priesteres],

maar ik heb ze niet in kunnen zien, want ik zoude, zegt zij, „er blind van worden."

Tot zoover de brief van Dr. v. d. Tuuk. Eene enkele opmerking veroorloof ik me naar aanleiding van de laatste mededeeling omtrent de Weda's, dewijl sommige lezers misschien daaromtrent eenige verwachtingen mochten koesteren. Zonder de geheim gehoudene verzameling der Balineesche geleerde dame gezien te hebben, durf ik voorspellen dat er van hetgeen de Hindus en wij Weda's plegen te noemen geen spoor op Bali zal te vinden zijn. Vooreerst is voor den Hindu de Weda niets, zoo die niet in de oorspronkelijke taal is, en Sanskrit is op Bali onbekend; nog veel minder kan er sprake wezen van kennis der ouderwetsche Weda-taal. De Weda's worden ook niet geheim gehouden; wat de Balineezen onder Weda verstaan, zijn stellig *geheime* spreuken (*mantra*, een woord dat zoowel op de liederen der Weda's als op de *tantra's*, tooverspreuken, toepasselijk is). Dat de Balineezen onder Weda nu werkelijk deze tooverspreuken verstaan, is geene gissing, maar blijkt uit den Wiwâha, bl. 28, r. 14, waar *gûdhamantra* (zóó is te lezen voor *kûdamantra*) „geheime tooverspreuken" in de Balin.-vertolking heeten: *weddha* (sierlijke en deftige schrijftrant voor *weda*); het voorafgaande *mudrâ* „figuren met de vingers," ook gebruikelijk bij bezweringen, verdrijft allen twijfel omtrent den aard der Balin. Weda's.

In 't algemeen zal de opsporing der oudere en nieuwere Balineesche letterkunde vermoedelijk weinig of niets voor onze kennis van Oud-Indië opleveren; des te meer voor de studie van taal, letterkunde, geschiedenis en staatswezen van Java en den Archipel in 't algemeen. Om echter den invloed dien de Hindus op de ontwikkeling des menschdoms hebben uitgeoefend ten volle te leeren kennen en schatten, is eene ruime en nauwkeurige kennis van hetgeen zij in den Archipel gesticht en gewerkt hebben, een noodzakelijk vereischte en in zooverre is het wenschelijk dat de beoefenaars der Indisch-Arische en Indisch-Polynesische talen meer en meer overtuigd worden van 't nauwe verband tusschen beide hoofdstudiën. Hiermeê is niet bedoeld dat ieder Sanskritist ook Javaansch, enz. zou beoefenen, en omgekeerd, maar dat eendrachtige samenwerking van de vertegenwoordigers beider vakken voortreffelijke vruchten belooft. Gelukkig dat het aan goeden wil beiderzijds niet ontbreekt.

H. KERN.

ERRATA.

Derde Volgr., D. IV, bl. 206, reg. 15 v. o. *staat:* 1868, *lees:* 1848.
„ „ D. V, bl. XXIX, reg. 6 v. o. men leze: op de lagere scholen vóór de woorden in andere deelen van den Indischen Archipel.

Bl. 17, reg. 4: Pĕrsagoean. Bij nader onderzoek vind ik in het Aardrijkskundig en Statistisch Woordenboek van Neêrlandsch Indië Pesagoean als eene rivier in het rijk van Matan, die op de kaart van Versteeg Besagoean heet. Het bestaan van een landschap Pĕsagoean, zoo als ik dan liefst voor Pĕrsagoean lezen zou, wordt dus hoogst waarschijnlijk. P.

Bl. 120, reg. 6, *staat:* XXXVI, *lees:* XXXIII.

Bl. 135, reg. 5, moeten de woorden: die in het begin der 16de eeuw leefde wegvallen.

STUKKEN

BETREKKELIJK

DE VERDEDIGING VAN TERNATE

DOOR DEN GOUVERNEUR

WILLEM JACOB CRANSSEN

1800—1801,

EN DE OVERGAVE VAN HET GOUVERNEMENT AAN DE ENGELSCHEN OP DEN 21 JUNIJ 1801, DOOR DEN RAAD VAN POLITIE ALDAAR.

Toen ons opstel over de verdediging van Ternate door den gouverneur Budach 1796—1799 in deze Bijdragen werd opgenomen, [1] waren wij onbekend met de pogingen die er door het Bataviasch Genootschap van K. en W. werden aangewend om in Indië nasporingen te doen naar bijzonderheden: „betrekkelijk de verdediging van dat eiland in het laatste gedeelte der vorige eeuw, en de gedwongen overgave van die bezitting aan de Engelschen in 1801.” [2]

Het bleek later uit de notulen der vergaderingen van dat genootschap, dat er in Indië niet veel aanwezig was hetwelk op deze zaak betrekking had. Van den tijd dat Budach op Ternate het bestuur in handen had tot dat het in die van Cranssen overging, schijnen alle stukken verloren te zijn. [3] Van het bestuur onder Cranssen daarentegen blijkt nog het een en ander aanwezig te zijn, hetgeen de heer de Roo de gelegenheid heeft gegeven tot de zamenstelling van een opstel [4], dat in het Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde werd opgenomen. [5]

---

[1] 8 Deel N. Volgr. blz. 262—363, 1865.
[2] Notulen Algem. en Bestuursverg. 24 October 1863.
[3] Als voren 12 Maart 1864.
[4] Als voren 28 Nov. 1865.
[5] Deel XVI, V Serie, Deel II, blz. 502—535.

De heer de Roo zegt op blz. 505: „Wat mijne mededeeling aan belangrijkheid te kort komt moge ze aan nieuwheid winnen.” Voorzeker zijn de stukken door hem medegedeeld niet alleen nieuw, maar ook hoogst belangrijk. Wij zien er onder anderen uit, de vruchtelooze pogingen door Cranssen aangewend tot het ten onderbrengen van prins Noekoe; het aannemen van prins Hassan tot Sulthan Moeda door deze; de hernieuwing van den strijd tusschen Tidor en Ternate na het vermoorden van Prins Hassan. Wij vinden verder de Memorie van Cranssen van den staat en defensie van het gouvernement Ternate, toen het op den 10 Februarij 1801 door de Engelschen is opgeëischt, en eindelijk eene verklaring afgelegd door den gewezen heelmeester Wiessener op den 14 Augustus 1803, betrekkelijk de overgave van dat gouvernement.

De geachte schrijver voegt er echter op blz. 532 bij: „Welke krijgsbedrijven er sedert den 14 Februarij (1801) plaats hadden is nog niet bekend, en over hetgeen er sedert dien dag op Ternate voorviel ligt nog een sluijer. Maar het einde van alles was dat den 21 Junij 1801, het lang verdedigde en zwaar geteisterde Ternate overgegeven werd aan den vijand. Ondanks alle mogelijke moeite is het ons niet mogen gelukken kennis te krijgen van de gebeurtenissen die tot dien afloop hebben geleid.”

Wij achten ons gelukkig dien sluijer te kunnen opheffen. Het was reeds ons voornemen, een overzigt van het bestuur onder Cranssen, op dat van Budach te laten volgen, maar sedert wij bekend werden dat hiervoor ook pogingen in Indië werden aangewend, stelden wij de volvoering uit totdat wij zouden bekend zijn met de uitkomst van dit onderzoek, ten einde geen noodeloos werk te verrigten.

Beginnen wij met op te geven welke stukken en bescheiden, betrekkelijk de zaak van den gouverneur Willem Jacob Cranssen, door den gouverneur-generaal en raden van Indië naar het vaderland werden gezonden:

1. Copia Dachregister, gehouden door den Secretaris van Politie te Ternate, Jan Rodijk, van den 1 October 1800 tot den 18 April 1801 en vervolgd door den Eerstgezworen Klerk Philippus Henricus Wieser tot den 21 Junij 1801.

2. Copia Missive geschreven door de Ternataansche Raadsleden aan Hunne HoogEdelheden, gedaan ...... Junij 1801. Annex diverse bijlagen.

(Onder anderen de gesloten Capitulatie).

3. Copie Bericht van den Eerstgezworen Klerk ter secretarie J. C. Romswinckel, betrekkelijk de ingewonnen verklaringen van de daarbij genoemde personen.

4. Extract uit het register der resolutien van den Hoogen Raad van Justitie, genomen op den 27 Januarij 1802. Annex: Acht stuks gerecolleerde en beëedigde verklaringen door de daarbij vermelde personen; idem vier stuks op Samarang en Soerabaya ingewonnen en beëedigde verklaringen, als boven.

5. Copie Memorie van den gewezen Gouverneur over de Moluccos W. J. Cranssen, nopens de defensie van Ternate, zijne belangens op de brief van den Raad van Politie aldaar, idem:

a. De Memorie nopens de toedracht der nieuwe onlusten te Tidor.

6. Copia adres van den gewezen Gouverneur over de Moluccos W. J. Cranssen, gerigt aan Hun HoogEdelheden, gedagt. 21 September 1801.

a. Copie Memorie van den Staat en defensie van Ternate toen het op den 10 Febr. 1801 door de Engelschen werd opgeëischt, gedagteekend ultimo Februarij 1801. [1]

b. Copie ampliatie op de voorschreven Memorie, gedagteekend in het Cartelscheepje de Kraay .... Julij 1801.

c. Copie Proclamatie van den Engelschen Collonel Burr.

d. Copie Missiven en annotatien van verschillende persoonen door den Gouverneur Cranssen overgelegd.

7. Copia Commissoriaal Rapport van de heeren Raden extra ordinair Canter Visscher en Van IJsseldijk, in de zaak van den gewezen Gouverneur W. J. Cranssen.

8. Extract generale resolutie van den 15 Januarij 1802, houdende dispositie op het Commissoriaal rapport, opzichtelijk het onderzoek naar het gedrag van den gewezen Ternaats Gouverneur W. J. Cranssen, gedurende zijn bestuur en defentie van dat Gouvernement.

Hierbij waren nog gevoegd eenige andere stukken en brieven, die tot dit onderwerp slechts zijdelings in verband staan.

Hoe wel de hier opgenoemde stukken tamelijk volledig schijnen, ontbreken daaraan evenwel die welke betrekking hebben op de gebeurtenissen die er tusschen den 13 September 1799 tot October 1800 hebben plaats gehad. Doch daar het ons uit den

[1] Gedeeltelijk reeds door den heer de Roo medegedeeld.

brief van den Gouverneur Cranssen van den 28 Februarij 1800, — waarbij hij onder anderen aan de Hooge Regering kennis geeft van het overlijden van zijn voorganger Budach, — is gebleken, dat er tot op dat tijdstip niets ernstigs tegen Ternate is ondernomen, noch door de Engelschen, noch door de Tidorezen, zoo mogen wij het voor zeker houden, dat de Gouverneur dien tijd zich zal ten nutte gemaakt hebben door al gaandeweg de verdedigingsmiddelen van Ternate te verbeteren, waartoe hij met het door hem medegebragte personeel enz. in staat was gesteld [1].

Wij worden hierin bevestigd door de onder N°. 6a. genoemde Memorie, waarin hij, vóór dat hij overgaat tot de mededeeling van hetgeen er plaats had tusschen den 10 en 14 febr. 1801, een verslag geeft van de inrigting der verdedigingsmiddelen bij de eerste komst der Engelschen aldaar [2], welk verslag ontbreekt in de Memorie door den heer de Roo medegedeeld.

Uit dat verslag blijkt dat er door de zorg van Cranssen daarin vele verbeteringen plaats hebben gehad, men heeft de toenmalige inrigting slechts te vergelijken met die onder zijn voorganger [3].

Zoo missen wij mede de gegevens waaruit men zoude kunnen opmaken, wat aanleiding heeft gegeven dat Prins Noekoe er toe overgegaan is Prins Hassan tot Sulthan Moeda aan te nemen; maar daarentegen vinden wij in de Memorie sub N°. 5a hier voren genoemd, eenige belangrijke bijzonderheden omtrent den moord op Prins Hassan gepleegd [4]. Hieruit sproot het hervatten der vijandelijkheden met Tidor voort, en het Dagverhaal geeft ons een overzigt van de gebeurtenissen tusschen den 10 October 1800 en den 21 Junij 1801.

Om de uitgebreidheid van dit stuk kunnen wij het niet overnemen, maar vinden eene vergoeding in de Ampliatie op de Memorie, door Cranssen N°. 6b aan de Hooge Regering ingediend, waarin een beknopt verhaal voorkomt der gebeurtenissen tusschen den 29 April — toen Ternate voor de tweede maal door de Engelschen werd opgeëischt — en 19 Junij, den dag toen hij door de Raden van Politie in zijne woning werd gearresteerd, dat hoewel niet in alle deelen, evenwel in hoofdtrekken met het

---

[1] Zie de Noot 1 op blz. 349 der hier voren aangehaalde Bijdragen.

[2] Bijlage N° 1.

[3] Zie deze Bijdragen hier voren aangehaald. Bijlage N° 1 blz. 353.

[4] Bijlage N° 2.

dagverhaal overeenkomt [1]. We voegen er een extract uit het Dagregister bij, betrekkelijk het voorgevallene op den 19, 20 en 19 Junij [2], benevens de gesloten Capitulatie met de Engelschen op laatstgenoemden datum [3].

Hierop volgt de brief door den Raad van Politie aan de Hooge Regeering geschreven, waarin de redenen worden opgegeven, die hebben bewogen het Gouvernement aan den vijand over te geven [4].

Dit stuk werd in handen van Cranssen gesteld, ten einde zijne bedenkingen tegen de daarin vervatte beschuldigingen in te brengen; hij gaf hier aan gevolg en stelde die ter zijde van den brief zoo als wij dien mededeelen [5].

Hoe groot het getal der officieren, onderofficieren en manschappen is geweest, dat met Cranssen van Ternate zijn overgekomen, is ons niet gebleken; wel daarentegen dat de Eerste gezworen klerk ter Secretarie, J. C. Romswinckel, bij resolutie van den 6 October 1801, door Gouverneur-Generaal en Raden gelast werd „van de op Batavia aanwezig zijnde en met Cranssen overgekomen persoonen, gerecolleerde verklaringen, onder presentatie van eede aftevorderen, wat hun bekend mogt zijn van het gebeurde op Ternate, naar aanleiding der bij de H. R. ingekomen missive van den gewezen Raad van Politie aldaar.” Hier aan werd door hem in den loop dier maand voldaan, en de afgenomen verklaringen op den laatsten October in handen van den Gouverneur-Generaal gesteld [6]. De verklaringen te Samarang en te Soerabaya afgenomen, hebben ter zake niet kunnen dienen, daar dit eerst in Samarang en Maart heeft plaats gehad [7]. Om de uitvoerigheid waarin deze verklaringen gesteld zijn, nemen wij ook deze niet over, te meer daar op deze verklaringen gewezen wordt in het rapport door Commissarissen ingediend [8].

Nadat alle stukken, die op de zaak van Cranssen betrekking hadden, bij elk der Leden van de Hooge Regering afzonderlijk waren geresumeerd, besloot deze den 31 December 1801: „om alvorens daarover finaal te disponeren, alle deze stukken en bijlagen in originali in handen te stellen van de Buitengewone

---

[1] Bijlage No 3. [2] Bijlage No 4. [3] Bijlage No 5.
[4] Bijlage No 6. [5] Bijlage No 7.
[6] Zie de namen van die personen aanteekening 1.
[7] Aanteekening 1, als voren.
[8] Zie volgende Bijlage.

Raden van Indie, Mr. Cornelis Adrianus Canter Visscher en Wouter Hendrik van Ysseldijk, ten einde deze nogmaals na te gaan en te onderzoeken.〃

Den 14 Januarij 1802 bragten deze het door hun hierover vervaardigde rapport in de vergadering [1] waarop de Raad den volgenden dag — met uitzondering van het gewoon lid Willem Vincent Helvetius van Riemsdijk — een besluit nam, waarbij hij verklaarde 〃het gehouden gedrag van den Gouverneur Cransen te Ternate niet alleen te approberen, maar hem de goedkeuring dezer Regering te betuigen, voor de betoonde iever, dapperheid en onophoudelijke pogingen om dit Etablissement voor de Compe. te behouden enz.〃 [2]

Het overgeven van eene sterkte of vesting aan den vijand, op de wijze als dit plaats heeft gehad met Ternate, zal wel als eene ongehoorde zaak in de geschiedenis van eenig volk voorkomen. Dat eene vesting door verraad of lafhartigheid in handen van den vijand viel, daarvan bestaan te veel voorbeelden dan dat wij die zouden behoeven op te noemen, maar dat men den Gouverneur of Kommandant in zijne woning op eene geweldadige wijze gevangen neemt, om eerst daarna tot zulke eene hoogst strafbare daad over te gaan, hiervan was ons nog geen voorbeeld bekend.

Wij hebben ons om de uitvoerigheid dezer voor de geschiedenis van Nederlandsch Indië niet onbelangrijke stukken alleen moeten bepalen tot de mededeeling der voornaamste bescheiden, die vooral tot de laatste maanden van het bestuur van den Gouverneur Cranssen en wat daarop gevolgd is, betrekking hebben. Wij zullen derhalve omtrent de handelingen van den Raad van Politie, noch die van den Gouverneur in een nader onderzoek treden. Keuren wij die van den Raad als hoogst misdadig af, die van den Gouverneur kunnen wij niet in allen deele goedkeuren. Aan personeelen moed heeft het hem niet ontbroken, maar onzes inziens wel aan tact en beleid. Voortvarend in alle zijne handelingen laat hij zich door drift of ijver vervoeren tot daden, die vooral den militair tegen de borst moesten stuiten en die tot ernstig verzet aanleiding konden geven.

Volgens onze bescheiden meening ligt de ware reden, die

---

[1] Bijlage No 8. [2] Bijlage No 9.

den Raad bewoog Ternate in 's vijands handen te geven, vooralsnog in het duister, en bij het ontbreken van verklaringen van diegenen, zoo burgerlijke als militaire ambtenaren, die te Ternate zijn achtergebleven, zal dit ook wel zoo blijven [1].

Wij vermeenen alleen te mogen herhalen wat wij vroeger schreven [2]. „Onder het bestuur van den Gouverneur Budach bestond er eene gelukkige overeenkomst tusschen bezetting en burgerij die later onder den Gouverneur Cranssen ophield te bestaan, maar toen ook ging Ternate verloren.”

De heer de Roo eindigt zijn belangrijk opstel over Cranssen met de volgende bewoordingen: „Omtrent deze zaak is later wel een geregtelijk onderzoek bevolen, het schijnt niet ten einde te zijn gebragt en heeft althans op het lot van Cranssen geen ongunstigen invloed gehad.” Dit laatste is waar, want reeds in 1802 was hij bestemd om tot Gouverneur van Malakka te worden aangesteld; dit had echter geen voortgang. Doch in hunnen brief van 14 Maart 1804, schrijven G. G. en Raden aan den Aziatischen Raad, dat zij den Heer Willem Jacob Cranssen tot Gouverneur van Amboina hadden benoemd op een tractement van 18,000 Rijksdaalders specie. Deze betrekking bekleedde hij tot 1808, toen de G. Gen. Daendels hem van daar opontbood, om zich voor den Raad van Justitie te verantwoorden over eene door hem eigendunkelijk ingevoerde behandeling der nooten [3]; „zijnde gemelde Gouverneur zoo om deze als andere willekeurigheden, gerappelleerd en vervangen door den Gezaghebber te Ternate, Wieling.” [4]

LEUPE.

---

[1] Aanteekening 1.

[2] In deze Bijdragen hier voren aangehaald blz. 266.

[3] Namelijk het bestorten der gekalkte nooten met nagelen in de schepen, waardoor men vermeende dat er zoo veel onbruikbaar werden bevonden.

[4] Missive van den 23e Oogstmaand 1809 aan den Minister van Kolonien.

Bijlage No. 1.

Memorie *van den Staat en defencie van het Gouvernement Ternaten, toen hetzelve door de Engelsche Colonel Daniel Burr en Kapitein George Astle op den* 10 *febr.* 1801 *is opgeëischt geworden enz.*

Voor en aleer ik overstappe tot de verhandeling van de voorschreven sommatie en het geene daarop gevolgd is, zal ik een geregelde beschrijving geven van onze forten en batterijen, en voorts hoedanig dezelve bij het begin van de actie gearmeerd en bezet waren.

Kajumera, het Zuidelijkste van onze forten, waarvan ik de muren die bij mijne aankomst noch maar gedeeltelijk opgetrokken waren, kort bevorens heb laten voltooijen, heeft:

28 stukken kanon, te weten: 5 van 12 ℔ caliber
1 „ 8 „ „
2 „ 6 „ „
7 „ 4 „ „
2 „ 1 „ „ } geligt van
11 „ ½ „ „ }
de Ternaatsche Hongievloot en geplaatst op polders, om wanneer den vijand zo na mocht komen te avanceren, dat geen groot geschut meer van effect zoude kunnen zijn, daarvan alsdan op een korter distantie en langs de muren het nodige gebruik te maken.

152 koppen, waaronder:
40 Infanteristen, als:
2 Commandanten Wiel en Erberveld, Vaandrigs.
1 Sergeant.
5 Corporaals.
32 gemeene, waaronder een tambour.
20 Arthilleristen, als:
1 Bombardier.
6 Cannonniers en
13 Busschieters.

92 Ternatanen en Alphoeren met hare respective Hoofden, waaronder:
22 die in, en
72 buitendienst zijn
152 zamen als boven.

Tellingame, ongeveer een half quartier Noordelijk van Kajumera op een heuvel, bijna 150 roeden aan strand gelegen, heeft:

6 Kanons, als:

2 ps. van 18 ℔ caliber aan de voorflank zeewaards tot suppletie van het geene niet door Kotta-baroe en Kajumera kan worden gedefendeert.
2 〃 〃 6 〃 〃 } om den Landweg naar Kajumera
2 〃 〃 1 〃 〃 } en van achteren te defenderen.

50 Manschappen, waaronder:
20 Dienaren, als
1 Commandant. Pietersen, Luitenant ter zee.
19 Cannoniers en Matrozen etc. en
30 Alphoeren, onder commando van 's Konings Eerste Rijksbestierder.

Terbokko, aan strand, omstreeks een quartier uur Noordoost van Tellingame gelegen, heeft:

3 kanons, als:

2 van 6 ℔ } om de bocht van Tellingname [1] bij eene
1 〃 1 〃 } landing te defenderen, wijl noch Kotta-baroe met haar geschut deze bocht kunnen bestrijden [2] en het zwaar geschut van Tellingname bij donkere nachten geen genoegzaam effect kunnen doen, om dat gedeelten van de stranden behoorlijk te defendeeren, en is bezet met:

20 Manschappen, als:
1 Commandant van der Velde, Extra ord. vuurwerker.
6 Canonniers en soldaten
1 Prins en
12 gemeene Ternatanen.

Kotta-Baroe, aan strand, bijna een quartier uur gaans Noordelijk van Terbokko gelegen, heeft:

9 Canons, als:

---

[1] Ook Tellingame geschreven.

[2] Bestrijken?

2 van 12 ℔ caliber.
1 〃 8 〃 〃
1 〃 6 〃 〃
1 〃 4 〃 〃
4 〃 1 〃 〃 en is bezet met:

61 Manschappen, als:
2 Commandanten. Lieutenant Mozer en Vaandrig Lambertus.
1 Sergeant.
2 Corporaals.
18 gemeene Infanteristen.
8 Arthilleristen
30 Sangiresen met haare Hoofden.

Drie batterijen niet ver van den anderen, ongeveer een half quartier uur gaans Noordelijk van Kotta-baroe gelegen, en tot defentie van de rhede en de Christen negorij, zijn voorzien in allen met:
12 kanons, als:
De eerste van 5 p^s^. De tweede met 3 p^s^. en de derde ook met 4.
te weten: 1 van 18 ℔ caliber van 12 ℔ van 12 ℔
4 〃 12 〃

Van de laatste of derde, bestrijken thans twee stukken de stranden achter de Chineesche kampong langs voorbij het Zee-Hoofd en zijn bezet met:
160 Manschappen, als:
1 Commandant. J. Haan, Capitain-Lieutenant.
1 Vaandrig.
2 Zee-officieren.
1 Krankbezoeker.
55 Onderofficieren en gemeene Arthilleristen, die tevens dienst doen als soldaten en
100 Sangirezen onder hare respective hoofden.

Voorburgh, een oud en door de militaire commissie gedemoilleert fort, gelegen achter de Chineesche kamp om den ingang te bedisputeren van de kil, heeft:
3 Kanons, als:
1 van 6 ℔ caliber en
2 〃 1 〃 〃 op polder, en is bezet met:
15 manschappen, als:
1 Commandant. Wiessener, Oud Hospitalier.
14 Chinezen, als:
1 Vaandrig.
1 Sergeant, en

12 gemeenen.

Het Zee-Hoofd vlak over het kasteel, heeft slechts 2 kanons van 4 ℔, om dat van Groot- en Zee-Bolwerk kan worden gedefendeert; strekkende dus genoegzaam maar alleen om dwars achter de Chineeze en Maccassaarsche kamp langs, de landing tegen te gaan, en is bezet met:

1 Commandant. Oud Onder-koopman.
1 Bootsman.
1 Sergeant en
11 Soldaten.

Ternaatsch Konings-Zee Hoofd, ongeveer een half quartier Noordwaards van het kasteel gelegen, heeft:

5 ps. kanons als:
1 van 8 ℔
2 〃 6 〃
2 〃 4 〃 en is bezet met:

56 Manschappen, Ternatanen, als:
1 Commandant, den dapperen Prins Baba Itje, Tweede Kapitain-Laut; behalven den Commandant en Chef van de Ternaatsche negorij, den onvermoeiden Kapitain-Laut Prins Jassim,
2 Officieren.
50 gemeene en
3 ambachtslieden.

Santossa even bergwaards boven het Zee-Hoofd gelegen heeft twee étages en is voorzien van:

10 kanons, als:
6 van 8 ℔ } de eerste zes om de passagie te defenderen
2 〃 6 〃 } van Terlucco tot aan de Ternaatsche negorij
2 〃 1 〃 } en ook van de zeekant, en de twee kleine tot defencie van de bergzijde

en is bezet met:

74 Manschappen, als:
1 Commandant. J. Samuel, Ad Interum Equipagie-meester.
1 Sergeant.
1 Cadet.
11 Onderofficieren en gemeene Infanteristen en Arthilleristen.
60 Ternatanen en Alphoeren, onder commando van den Commandant der Ternaatsche Zeemacht Hamissie.

Terlucco, het Noordelijkst van onze forten, een groot quartier uur gaans gelegen van Ternaatsch Zee-Hoofd en Santossa, heeft:

8 ps. kanons, als:

4 ps. van 8 ℔ caliber, aan de zeekant.
1 〃 〃 4 〃 }
2 〃 〃 2 〃 } aan land- en strandkanten.
1 〃 〃 1 〃 }

En is bezet met:

90 Manschappen als:

1 Commandant, zijnde den braven Lieutenant Walter,
1 Sergeant.
[1] Corporaal.
Gemeene.
Arthilleristen.
1 Bootsmans-maat.
21 Pennisten, onder Commando van den Lieutenant Huizinga.
30 Ternatanen met hare hoofden.

Het kasteel Orange, als de laatste ressource bij eene onverhoopte overmeestering van onze forten of retraite van het corps de reserve, heb ik behalven het zwaar geschut, laten voorzien van alle de 1 en ½ ponders die op de korra korra's wierden gevonden, en met eenige mogelijkheid geemploijeerd konden worden; hetzelve is thans voorzien van

35 kanons als:

3	ps.	van	18	℔	caliber	op de Punt Groot-Bolwerk.
3	〃	〃	12	〃	〃	
1	〃	〃	6	〃	〃	
3	〃	〃	3	〃	〃	
2	〃	〃	18	〃	〃	op de Punt Zee-Bolwerk.
2	〃	〃	12	〃	〃	
1	〃	〃	8	〃	〃	
2	〃	〃	1	〃	〃	
1	〃	〃	3	〃	〃	op de Punt Reaal.
2	〃	〃	2	〃	〃	
5	〃	〃	1	〃	〃	
1	〃	〃	6	〃	〃	op de Punt Jilolo.
3	〃	〃	1	〃	〃	
3	〃	〃	½	〃	〃	

En de Gordijnen:

2 stukjes v. 2 〃 〃
1 〃 〃 1 〃 〃

35 kanons als boven.

[1] Niet ingevuld.

Al het geschut op de vier Punten en Gordijnen van 1 en ½ ℔ heb ik op de polders geplaatst, om ze heen en weder te poincteren, en op die manier van alle kanten de muren te kunnen bestrijken; waarbij noch komt het voordeel, dat deze stukjes zeer faciel door 2 man in cas van actie kunnen worden behandeld en waarmede de inlanders en slaven over het algemeen bijzonder behendig weten om te gaan.

De bezetting van het kasteel bestaat behalve het corps de reserve, sterk ongeveer 100 Militairen en even zoo veel Maccassaren en Ternatanen, tot Imans en Priesters inclusive, onder commando van Capitain Commandant von Munck, waarvan ik bij het vervolg van deze Memorie nader gewach zal maken en min of meer 50 militairen — zeker geene van de beste — zijnde de voorschreven vier Punten voor het overige alleen bezet, behalve de respective commandanten, waaronder zich de Secretaris Rodijk bevind en de overige Politieque dienaren, die deze reijs niet bij de Pennisten zijn ingetrokken, met geemigreerde Tidorezen, Inlandsche Leermeesters tot slaven inclusive. De nachtposten langs strand, gerekend van Kallematte, een quartier uur Zuidwaards van Kajumera tot aan de Chineesche kamp, bestaan in 30 schildwachten — van de Chineesche kamp tot aan Terlucco — en bijna even zo veel Maccassaren en Ternatanen.

De patrouille-vaartuigen van Kajumera en meer Zuidwaards tot aan Terlucco en daarboven tot ongeveer op de hoogte van Daun-Lassie, waarop meest Princen en Militairen en zijn gesteld, met de nodige wapenen tot de defencie, en ook om bij verschijning van vijandelijke vaartuigen dadelijk daarvan door geweerschoten, de nodige seinen te geven, bestaan in 10 prauwen. En de Landpatrouilles geschieden, conform mijne schriftelijke order van den 10 Febr. 1801, deze in copie in Sub Litt. A bijgevoegd. Voorts gaan des avonds 2 Princen en 12 Alphoeren over land naar Daun-Lassie om aldaar te patrouilleren, en even als de patrouille prauwen, bij aannadering van vijandelijke vaartuigen, daarvan terstond de nodige seinen te doen door 2 geweerschoten, dat weder van post tot post door 2 kanonschoten uit het zwaarste geschut moet worden gerepeteert. [1]

---

[1] Volgt de Memorie zooals die door den heer de Roo wordt medegedeeld bladz. 520—539. L.

Het blijkt uit het Dagverhaal dat er gedurende de maanden Mei en Junij eenige veranderingen hebben plaats gehad met deze posten en batterijen, eenige werden verlaten en nieuwe batterijen op andere punten aangelegen naarmate de noodzakelijkheid dit vereischte. L.

BIJLAGE No. 2.

MEMORIE *nopens de toedracht van de nieuwe onlusten met Tidor en massacre van den jongen Sulthan Hassan.*

Des avonds den 3 October 1800, zond mij welmelte Vorst met deszelfs vertrouweling Abdulla genaamd, een missive die in substante contineerde, dat den ouden Sulthan Noekoe de Pas die ik voor Metterbrink en Kloeth verzocht hadde, volstrekt niet wilde verlenen. Dat aan den jongen Koning ook geweigerd hadde, de opzending naar Ternaten van drie Javanen, die van een in Straat Patientie afgeloopen paduakang noch overgebleven en naar Tidor getransporteert waren. Dat alles wat des ochtends besloten en gearrangeerd wierd, des achtermiddags door 2 à 3 canailles, waar aan den ouden Sulthan in allen opzichten defereerde, wederom wierd omvergeworpen, en dat om kort te gaan, de zaken op Tidor gansch niet stonden zo als wel behoorde, en dat alle zachte middelen die Zijn Hoogheid tot dus verre, op mijn herhaalde en nadrukkelijke recommandatien had aangewend, vruchteloos en buiten effect waren geweest enz. [1]

De voornoemden zendeling ziende dat ik van deze tijding machtig getroffen was, gaf mij verder te kennen, dat de jonge Sulthan slechts maar een klein gedeelte had opgegeven van de nieuwe ontstane desordres en onlusten op Tidor. Dat zijn HH. althoos indachtig aan mijne herhaalde recommandatien, om steeds de zachtste weg in te slaan, vreesde mij alles te bedeelen, en dat hij mij wijders plechtig konde verzekeren, dat de jonge Sulthan, zonder mijn bijstand en spoedige tusschenkomst, zeker het slachtoffer van wraakzucht en kuiperij zoude worden; en voorts noch verscheiden andere zaken en omstandigheden die ik mij niet recht kan te binnen brengen, maar genoeg om te kunnen begrijpen dat de wagen op Tidor buiten het spoor was,

[1] NB. Dezen brief is mij even als eenige kleine zilverwerken op den dag van mijne arrestatie ontvreemd geworden; echter heeft Mettenbrink en Kloeth die juist bij den ontfangst op haar vertrek stonden, van denzelve noch lecture gehad.

en dat effecatieuse en spoedige hulpmiddelen vereischt wierden, om ze weder recht te krijgen, wilde men de braafste Koning onder de zijnen niet aan de fataalste gevolgen, en de Compe. aan de grootste vernedering blootstellen. Om kort te gaan, ik zond dien zelfden avond dezen zendeling terug naar Tidor, met last, om den jongen Koning uit mijn naam voor te houden, dat zich wel zoude beraden en daarna zonder omschrijving franchement aan mij opgeven, op welke manier de zaak het best zoude kunnen worden aangetast, om de wagen die buiten het spoor was weder binnen te krijgen. Dat ik wel bij continuatie de zachtste middelen had aanbevolen, en ook bleef aanbevelen, in zooverre naar billijkheid geappliceerd konde worden, doch dat ik in dit geval niet alleen de jonge Sulthan, maar ook de Eer en reputatie van de Compe. moest maintineren, en dat dus alle achterhoudendheid in deze strafbaar zoude worden.

Des anderen daags tegen den avond, zond mij den jongen Koning de eerste Secretaris Gafaar en ged. Abdulla, ten einde mij uit deszelfs naam zekere propositien te doen, over de wijze hoedanig zijn HH. sustineerde, de zaak in questie het best en spoedigst zoude kunnen worden geremedieert. Voor en aleer ik echter met deze menschen over de zaak in eenige discussien trad, liet ik bij mij komen, den Kapitein-Laut Prins Jassim, den tegenwoordige Koning van Ternate, de Major Parang Patisarang en de jonge Arabische schrijver Lilhaan, van wiens trouw en secretesse ik mij konde verzekerd houden, — niet alleen om oog- en oorgetuigen te zijn, van het geene tusschen mij en de zendelingen van den jongen Sulthan zouden worden verhandeld — maar ook om met denzelven te overwegen, in hoeverre de propositien van ged. Tidors jongen Koning zoude kunnen worden geampleсteerd, en hoedanig daarin naar de gesteldheid van zaken, het best zoude kunnen worden gehandeld. De propositien van welmelte zijn HH. Hassan was omtrent in dier voege: Dat ik mij zo haast mogelijk met de Ternaatsche Hongievlooth, gedekt door zo veel militairen als noodig zoude wezen, zoude begeven naar het Eiland de Pottebakker, ongeveer een halve mijl zuidwaarts van het Eiland Tidore. Dat zijn HH. intusschen het volk van zijn negorijen zoude bijeenrukken, om daarmede het fort Tahoeloe te bezetten. Dat zijn HH. mij met de militairen van de Pottebakker in persoon zoude komen afhalen, terwijl de Hongievlooth tot nader order bij de Pottebakker

zoude blijven leggen. Dat wij vervolgens met de militairen langs strand zouden opmarcheren naar het voormelde fort Tahoeloe, van waar genoegzaam de geheele negorij Soassie kan worden bestreken. Dat ik van daar een brief zoude schrijven aan Noekoe, en de Rijksgrooten, waarbij ter voorkoming van verdere discrepantien tusschen den ouden en jongen Sulthan enz. zoude worden opgeeischt 3 personen; namelijk: Prinsen Major Ceilon, den zoogenaamden jongen Koning van Jelolo, en den gewezen Ternaatsche Lieutenant der Macassaren Djalaloedien, of ten minsten de twee laatsten. Dat zijn HH. niet twijfelde, of Noekoe, gesterkt door zijne Rijksgrooten zoude in dat geval wel aan mijn verlangen voldoen.

Doch zo buiten zijn HHs. verwachting, de aflevering van de voorschreven personen, door Noekoe mocht worden gewezen van de hand, hij Noekoe daartoe als dan zeer gemakkelijk zoude kunnen worden geconstringeert, zonder ons of de onze nochthans te veel bloot te stellen.

Deze propositien, mogelijk met eenige kleine veranderingen die ik mij niet recht kan te binnen brengen, en ook der moeiten niet waardig zijn bij dezen te noteren geagreert zijnde, stelde ik dadelijk order om de Ternaatsche Hongievloot op een ongemerkte wijze bij een te rukken, onder pretext, om daarmede gedekt door ten minsten 100 militairen een overtocht te doen naar Dodinga, ten einde aldaar optenemen, zo wel de situatie van het terrain als de gesteldheid van het fort, en in hoe verre van het zelve gebruik zoude kunnen worden gemaakt, om den vervoer van levensmiddelen van Kauw naar Ternaten te faciliteren; hetwelk aan deze zaak alle waarschijnlijkheid bijzette, vermits dit plan sedert een geruimen tijd geformeert en ook reeds bij het algemeen zo wel op Ternaten als Tidor bekend was.

Naar dat intusschen door den voornoemden Kapitein-Laut. Prins Jassim, de nodige arrangementen voor de Hongievloot, en door mij voor de militairen waren gemaakt, vertrok ik des ochtends den 6e October 1800, van Ternaten naar Dodinga, met ongeveer 50 groote als kleine Korra-Korra's.

Des avonds den 6 voormeld iets voor 6 uren arriveerde ik met de Hongievloot op Dodinga, van waar naar alvorens inspectie van het voormelde fort genomen te hebben, ik des avonds ten 9 uren vertrok naar het Eiland de Pottebakker, daar wij door tegenwind en stroom, des anderen daags ochtends

om 9 uren pas kwamen aantelanden. Dienzelfden dach, des achtermiddags omstreeks 4 uren zond mij Noekoe, en zo men voorgaf ook de jongen Koning, een commissie uit het midden der Rijksgrooten, met verzoek om te mogen weten, de reden van mijne komst op de Pottebakker. Waarop ik wel inziende dat deze zending of gedwongen of volstrekt buiten de jonge Koning was, zo als ze in er daad ook geweest is; repliceerde, dat ik alleen was gekomen om de rust te bevorderen onder de Tidoreesche natie, aan wien met een zuiver en ongeveinsd hart, generaal pardon en amnestie was gegeven; dat ook plechtig van 's Comp. zijde zoude worden nagekomen. Maar dat mij ondanks die amnestie en heilige voornemens, om de Tidoreesche natie zoo gelukkig te maken als maar immer in mijn vermogen zoude wezen, met innerlijk leedwezen was gebleken, dat zich op Tidor slechts 2 à 3 menschen bevonden, die bij continuatie haar bût schenen te maken om de beste oogmerken van den ouden en jongen Sulthan te verijdelen en die door hare machtige influentie bij den ouden Sulthan, wien het zwak scheen te hebben, wat al te goed en inschikkelijk te wezen, als pernitieuse subjecten, zo wel voor de belangen van de Comp^e. als voor het Tidoreesche Rijk en Hare Hoogheden zelve, moesten worden beschouwd, en daarom ter voorkoming van verdere onheilen en desorganisatie tusschen de beide Vorsten, aan de Comp^e. moesten worden overgeleverd. Doch dat ik mij in dat geval dan ook reciproque plechtig aan Hare Hoogheden en Rijksgrooten verbond, met deze menschen te zullen handelen, niet naar verdiensten, maar uit deferance van zijn HH. den ouden Sulthan, zo als Hoogstdezelve liefst zoude begeren; want dat de Comp^e. geen andere vues in dezen had als de welvaart van het Tidoreesche Rijk en de rust en vrede in de Molukken te bevorderen.

Den Rijksgrooten, behalven de geene die op de zijde van den jongen Koning, en dus zeer voor de aflevering van die slechte menschen, waren eenigzinds verlegen (zo het scheen) met het door mij gerepliceerde op derzelver vraag, naar de reden van mijne komst. Advanceerden verder, naar eene geruime tusschenpozing, dat beide de Vorsten zekerlijk aan mijn verlangen zouden voldoen, zo ik maar inmiddens terug wilde keren naar Ternaten. Waarop ik andermaal repliceerde, dat Haar HH. gerust konden wezen, dat geen hostiliteiten tegen de onderdanen van het Tidoreesche Rijk zouden worden gepleegd. Dat ik met

die intentie niet was gekomen, maar wel om de rust te bevorderen, waarom de Tidoreesche natie zelf verzocht en waarna de Compe. reeds lange gewenscht hadde, en dat ik dadelijk aan Hoogstderzelver verlangen met mij van daar te verwijderen zoude voldoen, zoodra Hare HH. en Rijksgrooten reciproque maar de minste acceptable blijk van devoir en bereidwilligheid aan mijne billijke requisitien zoude hebben gegeven, en waarvan ik den uitslag met verlangen zoude te gemoet zien. Onder deze voorwaarde nochthans, dat bij aldien mij des anderen daags geen prealabel antwoord zoude worden gegeven, in hoe verre of op welke manier deze zaak door Hare HH. en Rijksgrooten het best zoude kunnen worden geremedieert, ik daaruit als dan zoude moeten concluderen, eene disobedientie en weerspannigheid, die geenzinds zoude stroken met de door hen zelven gedane betuigingen van leedwezen en berouw, en waarna ik in dat onverhoopt en singulier geval, verplicht zoude wezen mijne mesures te moeten nemen. Waarna en naar aflegging van de gewone complimenten, de Tidoreesche Rijksgrooten afscheid namen en vertrokken, behalven zekeren Kimlaha Marsoulie, die voor een van de schranderste onder zijne natie en voor den besten vriend van den jongen Koning werd gehouden, en daarom niet raadzaam oordeelde, ongeacht zijn vrouw en kinderen op Tidor had achtergelaten, wederom derwaarts te keren, maar mij instantig verzocht, vooreerst onder de bescherming van de Compe. te mogen blijven, want dat bij rethour op Tidor, zijn leven niet zeker was. Ik moest hierin notoir consenteren, wilde ik dien man, zo hij voorgaf niet blootstellen zijn leven te verliezen. Dan dezen stap van die man, die ik mij nader rappelleerde, dat wel wezenlijk de confidentie van den jongen Koning had, gaf mij al aanstonds geen favorable gedachten van de gesteldheid der zaken op Tidor, en ik moest notoir daaruit besluiten, dat den jongen Koning minder invloed en vermogen op zijn natie had, als zich zelve wel had voorgesteld, zo als bij het vervolg van deze materie, Vide de daarover ingekomen attesten dezer Sub Ltt A, B en D bijgevoegd, nader zal consteren.

Des anderen daags, noch ook den tweeden daarvan, geen antwoord van hare HH. en Rijksgrooten ontvangen zijnde, maar wel rapport, dat op onze vaartuigen die buiten Marieko om, van Ternaten naar de Pottebakker kwamen, verscheiden reizen met scherp, zo uit het kanon als met het handgeweer geschoten was, gaf ik last aan den Kapitain-Laut, om de nodige ordres

te expedieren onder de Hongievloot, dat alle Tidoreesche vaartuigen die onder haar bereik mochten komen, moesten worden aangehouden, tot mijne nadere dispositie; doch dat op doodstraffe niemand eenig leed zoude mogen worden gedaan, voor zoo verre niet defencief tegens de onze kwamen te ageren, en dat dadelijk van alle de vaartuigen die aangehouden waren, getrouwelijk rapport aan mij moest worden gedaan, ten einde bij eene nadere overeenkomst met Tidor, de geinteresseerden schadeloos zouden kunnen worden gesteld. Intusschen dat ik deze order expedieerde, zond ik des avonds zeker hoofd der Taborezen Kom Kom genaamd, op wiens trouw en moed ik staat konde maken, met den Tidoreesche Kimlaha Marsoulie, waarvan hiervoren gewach is gemaakt, naar Tommelau, waar de vader van Marsoulie zijn domicilium hield, en op welke negorij de jonge Koning althoos veel staat had gemaakt, met last om onder de wal langs te scheppen, ten einde door de welgezinde die zich daar volgens zeggen in menigte bevonden, des mogelijk te ontdekken hoe het met de zaken op Tidor en de jonge Koning gelegen was. Deze commissie kwam terug zonder veel ouvertures te kunnen geven: echter had men haar toegeroepen, dat ze niet te dicht onder den wal moesten komen, want dat Noekoe reeds zijn vertrouwde officieren daar had gezonden, om een wakend oog op de conduites van de Tommelauers te houden, en dat genoegzaam op alle de vaartuigen die op Soassie waren, klein geschut werd geplaatst — waarmede deze man, die denkelijk in zijn relaas verhinderd is geworden, in eene was verdwenen — hieruit moest men gevolgelijk opmaken, dat van Tidor niet anders als nieuwe onlusten te wachten waren, zooals ook kort daaraan het gevolg was en met verlies van vele manschappen over en weder werd bevestigd.

Dan ondanks alle deze fataliteiten, bleef mijn hoop, gegrond op de algemeene gevoelens, noch althoos gevestigd op de jonge Sulthan en den Rijksgrooten die hem waren toegedaan, maar helaas! hoe wierd ik tot in het binnenste van mijn ziel getroffen, toen zekeren Tommelauwer Mangal genaamd, wien den jongen Sulthan op Ternaten althoos gevolgd was, des ochtends op den 13 of 14 October 1800, met het aanbreken van den dag mij onder de Hongievloot kwam opzoeken, en mij al stamelende te kennen gaf, dat den jongen Sulthan reeds voor 2 à 3 dagen, op een allerverschrikkelijkste wijze, in zijn arrest slapende gemassaccreert was geworden. Dit relaas kwam mij ter eersten

instantie even als den Kimlaha Marsoulie eenigzinds twijfelachtig en suspect voor, of dit niet somwijlen een finesse was om mij van daar te krijgen, wijl geen exempel van Princen gezwijge Koningsmoord onder deze natie bekend was.

Ik liet dierhalven deze jongeling ernstig aantasten en vervolgens transporteren naar het Gouvernement, om door een serieus onderzoek, verzeld met dreigementen, des mogelijk te ontwaren of zijn relaas echt of gefingeert was. Dan helaas! niet alleen dat dezen jongeling bleef perissteren bij zijn eerste gezegdens (vide annexce attest Sub L^{tt} A:) maar deze onedle daad is sedert door verscheiden menschen, die daarna successive van Tidor zijn overgekomen nader bevestigd Waar door notoir de verleende amnestien komen te vervallen, en de vijandelijkheden tusschen Ternaten en Tidor wederom op nieuw zijn begonnen.

(Onder stond) Batavia den 6 November 1801.
(Was geteekend) W. J. Cranssen.

Accordeert
(Get.) J. C. Romswinckel.
Eg. Cl.

Hier volgen verder eenige verklaringen, afgenomen door den secretaris van Politie Rodijk en den secretaris van Justitie Otto, van eenige van Tidor gevlugte Tidorezen en Boeginezen, die de eene meer de andere minder wisten mede te deelen, hoedanig de moord van (Prins Hassan) den Sulthan Moeda had plaats gehad. L.

BIJLAGE N°. 3.

AMPLIATIE *op de Memorie van den ondergetekende, gedagt. Ternaten in het kasteel Orange ultimo Februarij* 1801. *Concerneerende eene beknopte verhandeling van eenige veranderingen gemaakt in de defencie van Ternaten, zedert de eerste actie met den Engelschen, in februarij jongst leeden; en wijders hoe zig de belegering van primo May tot den* 19 *Junij jl. gelijk ook de daarop gevolgde arrestatie heeft toegedragen.* [1]

Daar ik door de verradelijke en malitieuse behandeling van mijn Raad, gepriveert ben van verscheiden papieren en inzon-

[1] Het belangrijkste dat er tusschen de maanden Februarij en April 1801 voorviel, was de aanval van de Tidorezen op den 23 februarij op het Fortje te Sidangoly, die echter mislukte. Den 2 Maart werd het door hen herhaald; de kapitein Prang Sabtoe, die er het bevel voerde, in den vroegen morgen van dien dag een groot aantal Tidoresche Corra-Corra's ziende naderen, liet de poort van het fort sluiten, en verweerde zich met de bezetting, ongeveer 70 koppen sterk, zoo dapper van 's morgens zes uren tot 's avonds zes uren, dat de Tidorezen ophielden met vuren, eenige hunner zich naar hunne vaartuigen begaven en een grooter aantal zich aan wal verschuilden. Van deze gelegenheid maakte de kapitein Prang Sabtoe gebruik, om daar zijn kruid verschoten en de meeste kanonnen in eenen onbruikbaren staat geraakt waren, deze te vernagelen en het fort te verlaten, met medeneming van 20 geweren en een donderbus. Van de bezetting waren 5 man gesneuveld en 50 man gekwetst, waaronder de kapitein en een Ternaatsch sergeant, benevens eenige anderen, zeer zwaar. De kapitein verschool zich met zijn manschappen mede in het bosch, en toen de Tidorezen waren vertrokken, kwam hij op den 6e met den sergeant, 1 Europeesch matroos, 2 Christen ambachtslieden en 12 man van de bezetting te Ternate. Vaartuigen werden afgezonden van Ternate, om de nog ontbrekende manschappen, hunne vrouwen en kinderen op te zoeken en naar Ternate over te brengen, eenige dagen later kwamen eenige hunner aldaar aan. Een Ternaatsch kapitein van de bezetting, die bij de Tidorezen gevangen was geraakt doch weder ontvlugt was, verhaalde dat de Tidorezen in dien aanval op den 2 Maart 83 dooden hadden bekomen, waaronder de Kapitein-Laut van Maba, en meer dan eens zooveel gekwetsten, waarover zij zeer gramstorig waren geweest.

Den 3 Maart had er nog een gevecht plaats gehad tusschen 12 Ternaatsche

derheid van de annotatien die ik nopens de toedragt van de actie met de meeste exactitude heb laten houden en effenstellen, zal men zich bij deze memorie gelieven te vernoegen met het geene ik mij daarvan slegts kan te binnen brengen.

Wel inziende dat den trotschen Engelschman, die met important verlies van volk en ammunitie, naar eene zo verwaande sommatie van Ternaten moest opbreeken, het daarbij niet zoude laten, maar een nader attacque, met meerder beleid en force als de eerste, de een of anderen tijd zoude hervatten, was ik al aanstonds bedagt om de gebreken in het defenciewezen, die ik bij de eerste vijandelijke aanval ontwaard hadde, zo veel mogelijk naar gelang mijner bekrompen omstandigheden, met de vereischte spoed te verbeteren.

De weg boven Terlucco, waar den vijand de eerste reis was afgekomen en daar omstreeks, liet ik van de zee tot aan de bergkant demoilleeren, de schuins opgaande heuvels, waar het canon gevoeglijk konde worden opgebracht, liet ik steil 7 à 8 voeten afsteken.

Van Terlucco tot ongeveer 200 roeden bergwaards, liet ik suffizante palisaden zetten digt naast den anderen; in het midden van deze palisaden liet ik een batterij aanleggen van 6 à 7 canons van 6, 3, 2, en 1 ℔; welke batterij niet alleen Terlucco secundeerde, maar ook de passagie in de midden en bergwaards defendeerde. Het commando over deze batterij moest ik door gebrek aan vertrouwde officieren, opdragen aan den dapperen sergeant Aalseur, die zich inzonderheid bij de eerste actie, even als den Adjudant Rittemuller, zeer gedistinqueerd heeft. De bezetting bestond uit:

30 Militairen en Arthilleristen en 52 Alphoeren onder hare respective Hoofden.

Tusschen Terlucco en het Ternaatsche Zee-Hoofd heb ik laten aanleggen een redout, gemonteerd met 6 canons van 6, 4 en 1 ℔, en bezet met:

50 Ternatanen, gedeeltelijk met en gedeeltelijk zonder geweren, onder commando van den dapperen Major Parang Saptoe,

---

Corra-Corra's onder bevel van den Kapitein-Laut Prins Baytjies en 45 Tidoreesche Corra-Corra's voor Sidangoly, doch met geen gewenschten uitslag.

Gedurende de maanden Februarij, Maart en April kwamen er van tijd tot tijd Engelsche schepen, soms een, ook wel twee of drie in het gezigt van Ternate, zonder evenwel iets ernstigs te ondernemen vóór den 29 april als in den tekst. L.

Senghadjie Kalabat, benevens een bequaam canonier, om de Ternatanen te onderwijzen in de behandeling van het geschut.

In de defencie van Terlucco, Santossa en 's Konings Zee-Hoofd is zeedert de eerste attacque geen naamwaarde verandering gemaakt, als eeniglijk dat de stukken op de bovenste etagie van Santossa, bij de tweede belegering meest gepointeerd zijn geweest naar de land- of bergkant, om de trevasien? van achteren tegen te gaan, zo als zulks ook van zeer goed effect is geweest.

Achter de Ternaatsche Negorij heb ik laten aanleggen een batterij van 4, 2 en 1 ℔ en bemand met:

30 Ternatanen met en zonder geweer, en onder hare respective Hoofden, benevens

1 bequaame canonier tot onderwijs van de Ternatanen.

Van Terlucco of tot achter de Christennegorij, omstreeks drie quartier uur gaans, heb ik Inlandsche en Alfoersche piquetwachten, laten leggen aan den land- of bergkant, om de passagie van de toegankelijke berg — of bovenweegen, zoveel mogelijk met handgeweer en draaij-bassen tegen te gaan of ten minsten moeijelijk te maken.

Van 's Konings Zee-Hoofd tot aan de Noordkant van het kasteel, heb ik dubbelde puntige palissaden in zee laten zetten, om de landing bij nacht zo niet te verhinderen, ten minsten zo lang te vertragen tot het noodige secours zoude kunnen worden gezonden, en ook om met het geschut, dat zedert de eerste blocquade zodanig ingericht was, dat van drie kanten op alle plaatsen konde worden gepoincteerd, waar bij hoog en laag water geland konde worden, gerekend van Terlucco tot Kayumera het vereischte effect te kunnen doen.

In de defencie van het kasteel Orange en het gedemoilleert fort Overburg is sedert de eerste actie geen naamwaarde verandering gemaakt.

De zij-flanquen van de strandbatterijen tot defencie van de rheede, de Christen negorij en de Chineesche kamp, staande onder commando van den getrouwen Kapt.-Lieutenant Haan, heb ik zoodanig laten verlengen, dat de Noord-zijflank van de eerste of Noordelijkste batterij, niet alleen het strand Noordwaards maar ook de Chineesche kamp en de kil defendeert, en zo vervolgens, dat de eene batterij zoowel aan de Noord- als Zuidkant den ander croisseert; terwijl de Zuid-flank van de laatste of Zuidelijkste batterij, noch met twee canons van 18 en 12 ℔ caliber, verlengd en vergroot is geworden; waardoor niet alleen

de rheede meer gedefendeerd word, maar ook het strand langs de Kanangabomen. In voegen dat zo althans den vijand aldaar bij donkere nachten kwame te landen, zonder dat vroegtijdig genoeg ontdekt wierd, die twee stukken naar mijn inzien, alleen in staat zonden weezen den vijand van daar te repousseren.

Het open en zwak fort Kotta-baroe heb ik opgebroken, en verplaatst op het speelhuis van den Chinees Tan Konko, dat op een hooge heuvel is gelegen naast Kotta-baroe. Deze nieuwe post Jassim genaamd, heb ik even als de andere batterijen aangelegd met behulp van den presenten Koning van Ternaten, zonder bezwaar van de Compe. als alleen de kost en de inkoop van het voorschreven erf. Dezelve is omringd van een gracht diep 6 à 7 voeten en breed 4 vadems, waar men overgaat met een ophaalbrugh; om deze gracht zijn dubbelde reijen palissaden gezet, die voorzien zijn van ijzere pennen, en gesloten worden met dubbelde deuren. Het huis van Konko, dat vlak achter de post legt, heb ik laten approprieren voor casernen, en de toegankelijke weegen, zo aan de Noord- als aan de Zuidzijde van het voornoemde fort Jassim, heb ik door wolfskuilen laten demoulleren en met voetangels laten bezetten; zo dat genoegzaam alle wegen en thuinen, tusschen Kotta Jassim en Kayumera, gelegen ontoegankelijk zijn gemaakt.

De groote weg tusschen Kayumera en Tillingname, van waar men stelde dat zich den vijand, bij donkere nachten over Kallematte aan de berg- af landkant somwijlen een weg zoude banen, om Tellingname te attaqueeren, en zo langs dien weg in de negorij komen te vallen, of het fort Jassim, dat van achteren weijnig of althans geene genoegzame defencie had, van die zijde zoude willen attacqueeren, heb ik slangs gewijze van de eene tot de andere zijde, ter diepte van 3 à 4 voeten laten uitgraven, en met voetangels laten bezetten; waardoor die weg niet anders als door een enkeld man in front konde worden gepasseerd, en dan noch met de uitterste voorzichtigheid, zo dat langs dien weg volstrekt geen troupes in front, gezwijge van veldstukken konden opkomen.

Kayumera — mijn hartader — durve ik zeggen, was zo wel voorzien van de beste manschappen als van genoegzame ammunitie, en boven dien omgraven met een tweede gracht ter diepte van 5 à 6 voeten, waar in en omstreeks meer dan 100,000 voetangels waren gezet, zo dat den Engelschen zelfs hebben moeten bekennen, dat de sterkte en inrichting van dit fraaije

fort, voor eenige jaren aangelegd door den Majoor van Lutzow, naar het plan (van) wijlen den Heer Colonel Reimer, haar zonder verraad, meer volk zoude hebben gekost als het kasteel Orange, gezwijge dus van het fortie Terlucco waaraan zich die natie noch dikwerf met leedweezen zal herinneren; niet zo zeer om het verlies door dat fortie en corps der reserve bij de eerste actie geleeden, maar hoofdzakelijk om de verwarde en schandelijke retraite van hare troupes. De veld-schans Tellingname heb ik rondtom laten bezetten met suffizante palissaden 8 à 9 voeten hoog; alle de bomen die naar de kant van Kayumera, en aan de bergzijde in den omtrek van 150 à 200 roeden maar eenigzints hinderlijk konden zijn in de defencie van het geschut, heb ik laten omverhakken; rondom de palissaden heb ik voetangels laten zetten. Zo dat deze sterkte, wanneer door Kayumera van de landzijde behoorlijk gesecundeerd wierd, naar mijn opinie, zeer wel met een kleine bezetting konde worden gedefindeerd.

De gallij onder commando van den dapperen Lieutenant ter Zee Pieterzen, die ik tusschen de eerste en tweede actie aan strand vol water had laten lopen, heb ik wederom laten ophalen en armeren als bevorens, en even als de gearmeerde schouw onder commando van den braven Sous-Lieutenant Schroijenstein geplaatst voor de Kanangabomen, tusschen de groote bentinck en Kotta Jassim, om de landing aan die kant tegen te gaan, waar beide deze vaartuigen ook van ongemeen veel dienst zijn geweest.

De patrouilje prauwen, die eerst langs de wal hebben gevaren, heb ik naderhand door den Lieutenant Pieterzen een quart mijl van de wal laten leggen, op zoodanige distantie van elkanderen als ged. Pieterzen zoude nodig oordeelen, om van de Noord tot de Zuidkant, een behoorlijk gezicht te behouden op de vijandelijke vaartuigen, die de wil zoude hebben den wal te genaderen; van de legging dezer vaartuigen wierd des nachts op ongezette tijden door Pieterzen of de zijne inspectie genomen. Bij het aannaderen van vijandelijke vaartuigen moesten de patrouillie prauwen 2 geweerschoten doen, en daarna vluchten naar de posten daar bescheiden waren; van welke post dan dadelijk door het hijsschen van een lanthaarn aan een lange staak of bamboe, en van de gallij aan de groote top, onder het doen van twee canonschoten, sein moest worden gedaan, ten einde dan zodanige post, door de overige posten die ze bestrijken konden te helpen defenderen.

Intusschen dat ik met de verbetering van alle deze werken

liet voortgaan, waaraan in de tusschenruimte van de eerste en tweede actie, dagelijks 3 à 400 man onder het opzicht van Prins Jassim de presente Koning, zijn broeders en Prins Davot met een ongemeenen ijver en bereidwilligheid gewerkt hebben, liet ik de Ternaatsche Princen, Imans, Priesters en andere Ternaatsche en Maccassaarsche onderdanen, gedeeltelijk binnen het Casteel en gedeeltelijk op 's Koningsplein onderwijzen in de onderscheijden charcheeringen met het handgewheer; alzo ik bij de eerste actie op en bij Terlucco bespeurd hadde, dat de vrees van de Ternatanen en Maccassaren, meer voortkwam uit gebrek aan genoegzame kennis om met het handgewheer om te gaan, als wel uit vrees voor 's vijands vuur. Deze menschen en ruim 20 van mijn beste slavenjongens heb ik zo ver in de charcheeringen gebracht, dat ze bij de tweede verschijning der Engelschen voor de militairen niet behoefden te wijken; en waarlijk ik zoude er slecht bijgestaan hebben, zo ik hiertoe niet in tijds was overgegaan, want de ziekten namen onder de militairen naar de eerste belegering, zo geweldig toe, dat ik geen kasteel noch strandposten zonder die menschen meer zoude hebben kunnen bezetten. De zieken die zich te dier tijd in het Hospitaal bevonden, ongerekend noch die er buiten waren, kon men weinig genomen wel stellen op 160 à 170 koppen, en dus drie maal zoveel als volgens den ordinairen loop.

In de voorschreven gesteldheid, en zo als beschreven staat bij mijn memorie van ultimo februarij dezes jaars, bevond zich het defenciewezen van het gouvernement Ternaten, toen hetzelve voor de tweedemaal door den Colonel De Burr op den 29 April jl. wierd opgeeischt. Deze sommatie was zo heusch als de eerste impertinent ingericht, en includerende voor zoo verre ik mij herinneren kan, voor af eene dankbetuiging voor de goede behandeling, door mij aan de Engelsche krijgsgevangenen en geblesseerden, die bij de eerste actie in onze handen waren gevallen, bewezen. Dat het Gouvernement met alle desselfs afhankelijkheden andermaal kwam opeischen. Dat genegen was eene billijke capitulatie voor de dienaren en ingezetenen aan te gaan; doch dat bij rejectie van dien, de meeste hostiliteiten tegens het Gouvernement zoude bewerkstelligen, en dat om kort te gaan, den Gouverneur verantwoordelijk zoude worden gehouden voor het bloed dat onnoodig zoude worden vergoten. enz.

Daar dagelijks secours van volk en vivres van de overwal moest worden verwacht, en bovendien, noch een weijnig aan de

bovenzijde van Terlucco moest worden gewerkt, om een meer uitgestrekt gezicht te krijgen naar Daun Lassie, waar den vijand in Februarij bevorens geland was, stelde ik aan de Raadsleeden voor, om in dezen te veinzen, quazie of men eerst de opinien en sentimenten van de overwalsche Hoofden wilde innemen. Dat gesteld konde worden wel eenigzints bij den Engelschen in aanmerking te zullen komen, alzo ze niet ignorant konden weezen van de commotien die door de tournures en valsiteiten van de Tidorezen op Sahoe reeds ontgonnen waren.

Deze propositie geamplecteerd zijnde, werd gevolgelijk de rescriptie daar na ingericht.

Waarna door den Colonel Burr den 1 Maij een nadere commissie werd gezonden, medebrengende een missive en antwoord op de onze van 29 vermeld. Deze brief includeerde en substantie onder anderen, dat wel in ons verzoek van uitstel wilden treden, wanneer een van onze forten Terlucco of Kayumera aan een Detachement van hare troupes wierd afgestaan, en wij ons verbonden intusschen geene nieuwe werken te zullen aanleggen, en geen secours van elders te zullen accepteren; waarop wij moesten dienen van antwoord binnen den tijd van 12 uren.

Daar nu den vijand zoo het scheen zich niet langer door stratagemes wilde laten ophouden, moesten wij ons slechts vergenoegen met de daarbij geprofiteerde twee etmalen, in welke tusschen tijd wel geen secours ontfangen, maar echter de defencie in het gezicht naar Daun Lassie aanmerkelijk verbeterd was. Zo dat op mijn voorstel de nadere propozitien van den Colonel in heusche termen wierden geweezen van de hand, onder te kennen gave, dat wij van deszelfs aanbiedingen hoe genaamd die ook mochten zijn, geen gebruik konden maken als strijdig, met onzen Eed en plicht.

Even naar het afsluiten van onze voorschreven missive, wierd mij door den Secretaris Rodyk op een Cartebelletje gecommuniceerd, het aannaderen van de Engelsche scheepen en Tidoreesche Hongie-vloot. Waarop ik, wijl men met die demarches volstrekt niet anders als eene laffe bedreijging op het oog konde hebben, de Heeren Engelschen te kennen gaf, dat wij behalven het gerescribeerde bij onze voormelde missive, den Heer Colonel ook hartelijk bedankten voor het gegeven uitstel van 12 uren, wijl we sustineerden, zonder indiscreet te wezen, daarvan in dit geval, nu ook geen verder gebruik te kunnen maken.

Naar dat den Raad op verzoek van Kapitein Brougham en

de twee andere gecommitteerdens, zich voor een oogenblik geabsenteerd hadden, advanceerde gemelde Brougham, dat ik maar franchement zoude opgeven, hoedanig ik begeerde dat de capitulatie zoude worden ingericht. Dat den Colonel uit bijzondere deferancies alles zoude opvolgen wat ik zoude kunnen begeeren, in zoo verre maar eenigzints met de eer en interest van de Britsche natie zoude overeenkomen; en dat hij en Kapitein Walker gechargeerd waren, om met mij zoodanig prealable arrangementen te maken, als wij wederzijds zouden te rade worden. Waarop ik repliceerde, dat ik den Heer Colonel dankbaar bleef voor desselfs allezints noble en genereuze offertes; dat ik de eer en de belangens van mijn vaderland stelde boven alles wat mij dierbaar was; dat ik reeds met den Raad overwogen hadde, hoedanig in dezen te handelen, en dat ik dierhalven in geen verdere onderhandelingen of details met haar over die materie konde treden, maar bleef persisteren bij het bereeds gegeven antwoord.

Den Raad weder binnen getreeden, en door mij in het kort van het verhandelde tusschen mijn persoon, en de gecommitteerden geinformeerdt zijnde, namen de Heeren Engelschen afscheid, en vertrokken in voege gerecipieerd waren.

Het Engelsch esquadertie bestaande uit 7 scheepen en brikken, onder den Commodore John Hayes, en ruim 100 Tidoreesche vaartuigen; genaderd zijnde tot in de bocht van Tjobe, verdeelde zich vervolgens de Tidoreesche Hongie-vlooten in twee partijen, de eene helft om den Noord boven Terlucco en de andere met 2 à 3 Scheepen om de Zuid. De attaques die intusschen of van primo May tot den 19 Juny j. l., steeds zo van de land- als van de zee-kant zijn voorgevallen, kan ik mij niet genoeg herinneren om ze bij dezen punctueel aan te halen en daarom zal ik overstappen tot den:

4 of 5 May, wanneer mij door de Commandanten van Kayumera wierd gerapporteerd, dat den Engelschen en Tidorezen, een batterij hadden aangelegd aan de Zuidkant van dat fort, waarvan reeds naar het gemelde fort eenige schoten waren gedaan, doch zonder veel effect. Waarop ik mij dadelijk in persoon derwaarts begaf, om des mogelijk eenige nadere elucidatie te krijgen, nopens de gesteldheid en sterkte van die batterij; dan dit was vruchteloos, door de afloopende en onegaale grond naar de kant waar ze was aangelegd, en ik moest mij dierhalven vergenoegen met de elucidatie die men mij daarvan ter eerster instancie gegeven hadde. Ik verzekerde de bezetting, dat al was des vijands

macht noch eens zoo sterk als ze werkelijk was, dat ze noch door haar bij een manmoedige defencie, (zo als ik van haar stellen mocht,) gerepousseert zoude worden. Dat des vijands nieuw aangelegde batterijen, hoe die ook mocht zijn, niet gelijk konde worden gesteld met de sterkte en inrichting van Kayumera, en dat ze dierhalve nu mogelijk, meer dan ooit, in het geval waren zich te kunnen distingueren. Den officieren en onderofficieren, verzekerden mij van hare trouw, en de brave soldaten en canonniers bevestigden hare bereidwilligheid en courage met driemaal Hoezee te roepen. Maar hoe stond ik verbaast, toen ik des nachts tusschen den:

8 en 9 Mey, rapport kreeg door den braven Alphoerschen Kapitein Telco, dat Kayumera zonder een enkelde schot was overgegaan aan de Engelschen. Dat het volk, namentlijk de soldaten en canonniers onmogelijk hiervan kennisse konden hebben gehad; want dat hij anders voor (door) het doen van zijn patrouillies, daarvan wel iets bemerkt zoude hebben, en dat dierhalven alleen den Commandanten, en mogelijk ook wel eenige van de onderofficieren, in dit geval den schelm moesten hebben gespeeld. Ik zoude aan dit rapport meer getwijfeld hebben, als ik wel gedaan hebbe, zo Telco de man niet was van wien ik het ontfangen hadde. Ik begaf mij dierhalven dadelijk in persoon naar het corps de reserve, dat toen bij de kanangabomen geplaatst was, en zond immediaat een Commando van 24 gemeenen en een sergeant naar Tellingname, om inspectie te nemen hoe het daar gesteld was. Het commando teruggekomen zijnde, rapporteerde mij den sergeant, dat op Tellingname noch alles in de beste order was, en dat men daar in twijfel trok of die tijding wel echt was, wijl haar patrouilles naar den tijd dat het fort Kayumera zoude zijn overgegaan, noch verscheiden reizen van hetzelve waren aangeroepen. Dit bracht mij in een machtige twijfeling; en ik resolveerde dierhalven zulks in persoon te onderzoeken. Tegen het aanbreken van den dag op Tellingname gekomen zijnde, zag ik door mijn kijker en vond dat de brugh van het fort was opgehaald, zonder op de punten de minste beweging, zelfs geen schildwachten te ontwaren. Dit gaf notoir een vehemente suspicie van verraad, maar evenwel wachte ik noch een moment tot zonsopgang, en liet toen, onder het hijsschen van de Hollandsche vlag, een schot doen uit het zwaar geschut. Hier op noch geen beweging binnen het fort of op de punten bespeurende, liet ik dadelijk een van de 18-ponders, die naar

de zeekant gepoincteerd stond, ombaksen naar de kant van Kayumera, om te zien wat effect men daarmede op hetzelve zoude kunnen doen. Dit gedaan zijnde, liet ik vuur geven, dat men zien konde dat van zeer goed effect was, wijl de kalk van de punten 3 à 4 maal als stof en rook omhoog vloog. Het duurde naar deze manouevres niet lang, of wij raakten ten eenemaal uit de onzekerheid, door het antwoord van 2 punten, waarop den Engelschen inmiddens door de vergroting van de embrassures 12ponders hadden geplaatst. Dit deed mij resolveeren om dadelijk Tellingname te laten versterken, en aan de kant van Kayumera doorlopende beddings te laten maken, zo als ook ten eersten in werking wierd gebracht. Het vuur van Tellingname op Kayumera was hevig, en dat van Kayumera op Tellingname was niet veel minder; geen Engelschman had de courage, zich gedurende de actie anders als kruipende voor de embrassures te begeven, denkelijk omdat den eersten dag reeds 5 man van de hare binnen Kayumera gesneuveld, de ophaalbrugh aan stukkend en twee embrassures bres geschoten waren.

Den Engelschen wel inziende, dat ze Kayumera zo lange Tellingname niet anders wierd aangetast, moeijelijk zouden kunnen behouden, ten minsten dat ze door de gedurige canonnades gevaar liepen veel volk te zullen verliezen, waren straks op nieuwe middelen bedacht, en wisten zich door behulp van de behendige Tidorezen, een weg te banen van Kayumera bergwaards door het bosch naar Tellingname, alwaar ze op de distantie van ongeveer 200 roeden, aan de Westkant van de veldschans een batterij aanleiden, die door het bosch onzichtbaar was voor de onze. Welke batterij wel niet zo veel effect deed op Tellingname, als men zich daarvan in den aanvang had voorgesteld, maar evenwel had den vijand zich daardoor een weg weten te banen om Tellingname meer en meer te ontrusten; en ook om van tijd tot tijd door de Tidorezen, die toen zeer na aan de groote weg waren genaderd, en althoos een retraite naar die batterij hadden, van verscheiden kanten te worden geinvadeerd. Dit deed mij resolveeren Tellingname noch meer te versterken met ammunitie en manschappen, en naar eenige verwisseling, te stellen onder Commando van den dapperen Adjudant Rittemuller en Sous-Lieutenant Schroijenstein, die deze batterij ook tot het laatste moment, als mannen van eer gedefendeert hebben. Dadelijk naar de voorschreven versterking, begaf ik mij in persoon naar Tellingname. Daargekomen zijnde, vond ik dat van de nieuwe

Engelsche batterij, verscheyden reijzen met geschut van onderscheiden caliber op de onze geschoten wierd, zonder nochthans recht te kunnen zien van waar het vuur kwam. Om eenige meerdere toelichting te hebben van de gesteldheid en legging van deze batterij, zond ik Prins Baietje, des Konings broeder, des nachts met ongeveer 150 Ternatanen en Alphoeren, bergwaards, om des mogelijk inspectie te nemen van de voorschreven batterij. Met verder last om zich daar na met de zijnen te vervoegen bij den Lieutenant ter zee Pieterzen, niet alleen om een beter idee te krijgen van de gesteldheid des voorschreven batterij, maar ook om vervolgens met behulp van 60 of 70 vrijwillige militairen en matrozen, eene attacque op deze en ook op een tweede batterij, die een weijnig hooger gelegen en intusschen door den Engelschen aangelegd was, te wagen, of men somwijlen den vijand van daar niet zoude kunnen doen verhuizen. Dan hoe braaf ons volk en den Lieutenant Pieterzen en Sous-Lieutenant Schroijenstein, zich ook van hare plicht hebben mogen acquiteren, en hoe zij den vijand, die zich gedeeltelijk eerst op het open veld hadde geposteerd, zelf met verlies van veele manschappen over en weder, tot in haar verschanzingen hebben doen retireren, konden zij evenwel, schoon twee maal door haar met diezelfde moed en couragie hervat, den Engelschen en Tidorezen niet uit hare batterij, die met 3 verschanzingen gemaakt waren, doen delogeren, en ik moest, daar de invasien van alle kanten, het moorden van menschen, en het verbranden der thuinen door de Tidorezen, van dag tot dag toenamen, en door de gedurige attacques aan de Zee-kant en van de zij-flanquen, door gebrek aan volk, volstrekt niet konde worden tegengegaan, dierhalven bedacht weezen op nieuwe middelen. Namentlijk, om Tellingname, zelf met verzwakking van andere posten, noch meer te versterken of om hetzelve op te breeken en van positie te veranderen. Het eerste was bij eene gemodereerde overweging onmogelijk, en dus moest ik gebruik maken van het tweede, wilde ik mijn Gouvernement en het geene mij toevertrouwd was, als een eerlijk man tot het laatste moment of althans tot (het) uitterste defenderen. Voor dat ik dierhalven overging Tellingname optebreken, leide ik een formidabel redout aan, op den weg, niet ver van de Christen negorij in de Westelijke streek van het fort Jassim. Deze sterkte defendeerde niet alleen de algemeene weg, van waar den vijand zonder dezelve gevoeglijk het fort Jassim van achteren of de Christen Negorij zoude heb-

ben kunnen invallen, maar ook de weg en passage die Westwaards achterom liep van Tellingname naar de Negorij. Deze nieuwe redout waar aan met alle hens [1] onder opzicht van den Equipagie opzichter Samuel, en mede opziender van de werken den Lieutenant der Arthillery Ieswiet, gewerkt wierd, liet ik maken met door loopende beddings van planken en balken, die ik uit de pakhuizen en andere publieke gebouwen had laten breken. Want de houtwerken waren over het algemeen zoo machtig schaarsch, dat ik niet alleen heb moeten overgaan oude Paduwakangs tot dat einde in te kopen, maar zelf in het laatst der dagen gebruik heb moeten maken van het schavot.

Deze redout klaar zijnde, reed ik tegens het vallen van den avond met Zijn H.H. Ternaatsch Koning derwaards, met intentie om door 's Konings volk en der Ingezetenen slaven, gedekt door de Militairen en veldstukken, Tellingname noch dienzelfden nacht te laten opbreken, en het Canon en ammunitie te laten overbrengen naar deze nieuwe redout; zo als dien zelfden nacht onder opzicht van Zijn H.H. en mijn perzoon, ook noch effect sorteerde, invoegen dat tegens 2 uuren alles, zelfs tot de geringste materialen waren overgebracht. Naar dat ik vervolgens de stukken en bezetting wederom onder Commando van den Adjudant Rittemuller en Sous Lieutenant Schroijenstein, op deze nieuwe Veldschans in zelver voege als op Tellingname geplaatst hadde, bedankte ik zijn HH. voor deszelfs bewezen adsistentie in dezen; en recommandeerde voormelde Commandanten, even als op Tellingname en alle de overige posten en batterijen, van het begin der belegering had plaats gevonden, des nachts de arthilleristen met de brandende lonten bij het kanon te laten klaar staan, en voorts goede wacht te houden. Terwijl deze sterkte werd aangemaakt, liet ik intusschen het fortje Terbokko opbreken, en de ammunietie en bezetting transporteren en overgaan naar het oude fort Kotta-baroe, waarop ik, behalven het klein geschut van Terlucco, inmiddens wederom 2 kanons van 12℔ caliber had laten plaatsen, of de vijandelijke scheepen, door den opbrake van Tellingname, somwijlen in die bocht zouden willen ankeren. In welk geval en wanneer ter gelijker tijd in front wierde geattacqueerd, het fort Jassim, zonder de versterking van het voorschreven geschut beneden, waarmede waterpas op de schepen konde worden ge-

[1] Dit woord is nog in gebruik op de oorlogschepen voor alle man, bij voorb.: *alle hens aan dek!* al het volk op het dek komen; mogelijk afkomstig van het Engelsche: All hands up! L.

poincteerd, somwijlen wel eenig gevaar zoude hebben kunnen loopen, daarnu in tegenoverstelling het fort Jassim, Kotta-baroe voor eene landing, en Kotta-baroe wederom het fort Jassim tegen de vijandelijke schepen defendeerde.

Kort naar de voltooijing van de voorschreven werken, en verscheidene vruchtelooze attaques, zo van de zee- als landkant door den vijand op ons gedaan, leiden den Engelschen, met behulp van de Tidorezen des nachts en bij ontijden, een formidable (batterij) aan, in de bocht van Tellingname niet ver van strand, naast de gedemoileerde kalkoven van zekeren van der Plas. Zo dra ik hiervan onderricht wierd, begaf ik mij in perzoon naar Kotta Jassim, niet alleen om van de nieuwe Engelsche batterij inspectie te nemen, maar ook om te zien hoedanig men zich tegens dezelve wederom op nieuw zoude kunnen versterken. Ik zag door mijn kijker en vond werkelijk, dat de nieuwe Engelsche batterij sterk genoeg was, om het fort Jassim van die zijde veel nadeel toe te brengen. Waarom ik hetzelve onder opzicht van den Lieutenant ter Zee Pieterzen, dan ook dadelijk door een borstweering van 3 en 4 dubbelde rijen kalappusboomen naast den anderen liet versterken; terwijl intusschen Kotta-baroe met doorloopende beddings en twee 18'', die ik van de nieuwe veldschans tegen 6 ponders had laten verwisselen, versterkt wierde.

Deze nieuwe Engelsche batterij, die den vijand al meer en meer naar de stad deed approcheren, veroorzaakte niet alleen bij velen een magtige sensatie, maar is zeker een van de reden of ten minsten eene vervroeging van het schelmstuk door mijn laffe Raad aan mij bedreven.

Dadelijk naar den aanleg van de voorschreven Engelsche batterij en versterking van de onze, zond ik des nachts en somwijlen ook bij dag, den Lieutenant Pieterzen (die intusschen aan boord in desselfs Commando wierd opgevolgd door den braven Sous Lieutenant Baston) met de Compagnies Alphoeren, onder Commando van den dapperen Kapitein Tafoe, van tijd tot tijd achter de negorij in het gebergte, en langs de weg naar Tellingname om te recognozeren, en des mogelijk des vijands verderen aanleg van sterktens of batterijen zo niet tegen te gaan, althans te obzerveren. Bij welke gelegendheid door gen. Pieterzen ontdekt wierd, dat de Tidorezen vlak voor Tellingname op de groote weg, een bentink hadden aangelegd van 4 kleine stukjes, waarschijnlijk om de passage naar Kayumera te beletten, of ten

minsten moeijelijk te maken; want het schijnt uit alle de berichten en omstandigheden, dat den Engelschen noch altoos zijn beducht geweest voor een attacque van de onze op Kayumera.

Laastelijk, liet ik even als langs den weg van Terlucco naar de negory, ook achter dezelve en meer Zuidwaards op, aan den ingang van de toegankelijke wegen en passages, draaijbassen stellen van 1 en ½ ℔, die des nachts door piquetwachten uit onze dappere Gallilerezen gedekt wierden; zo dat de Christen, Maccassaarsche en Ternaatsche negorijen nu van alle kanten door posten en wachten gedekt waren.

Voor zoverre ik mij heb kunnen herinneren, afgehandeld hebbende al het merkwaardige met betrekking tot de defencie van Ternaten, zal ik voor een oogenblik overstappen en terugtreden tot eenige remarcable zaken en gebeurtenissen die intusschen zijn voorgevallen, en ten dien einde een begin maken met den

12 Meij, wanneer mij zijn HH. den Koning van Ternaten [1] een gesloten pacquet met papieren toezond, geadresseerd aan den Fiscaal van Dockum, gezonden met een Ternataan, uit het Hoofdquartier van den Engelschen Colonel Commandant Burr. Dit pacquet geopend zijnde, waarbij gem. van Dockum juist present was, vond men in hetzelve drie proclamatien van een en denzelfden inhoud, doch in onderscheiden talen, benevens een missive geschreven door den braven Wiel, gewezen Eerste Commandant van Kayumera, en almede geadresseerdt aan ged. van Dockum; welke proclamatie en origineele missive ik ter specu-

---

[1] Volgens het Dagregister zoude de Koning van Ternate eerst den 13 Mei 1801 zijn aangesteld, want wij lezen aldaar onder dien datum het volgende:

«'s Avonds om 5 uuren is weder vergadering van Politie gehouden, en tot Koning over het Ternaats Rijk aangesteld den Kapitein Laut. Prins Jassim, dewelke door de Raadsleden van Dockum en Rodijk met het rijtuig van den Heer Gouverneur, onder escorte van het Corps Pennisten, onder Commando van den Capitain Lieut. Wever van deszelfs woning binnen dit kasteel, en door een Ranket Militairen tot aan het Gouvernement geleid is; waarna het Corps Pennisten zich hebben gerandseerd voor de Vergaderzaal. Vervolgens heeft den Heer Gouverneur den aan te stellende Vorst, en de Raadsleden, door het Ranket Pennisten met presenteeren (van het) geweer en salut van den Officier binnen (de) Raadzaal geleid, alwaar zijn Hoogheid tot de genoemde qualiteit aangesteld en bevestigd is, onder het gewone Ceremonieel en vereyscht wordende plechtigheden, waarna zijn Hoogheid weder naar zijn woning, invoegen als afgehaald is geworden (geleid werd.)» Zie ook blz. 251.

latie bij dezen Sub Lt. A en B annexere en waarover, de zaak à posteriorie beschouwd, ik onnodig achte mijn sentimenten te developperen, den

13 Meij wierd mij door den Secretaris en Kapitein van de Pennisten Rodijk gecommuniceert, dat de Pennisten gedeclareert hadden niet langer te willen vechten, en dat hij ze met moeite wederom de wapenen had doen opvatten. Dit frappeerde mij machtig, wijl die menschen zich altoos wel gedragen, en ook even als de militairen, van de verstrekking van rijst en arak, sints de eerste belegering gejouisseert hadden. En ik moest daaruit gevolgelijk opmaken, dat hierin waarschijnlijk door indirecte wegen van een geheel anderen kant wierd gewerkt; en dat de Pennisten in dit geval slechts de werktuigen van anderen waren, die zich achter het scherm van welwillendheid en patriottismus zochten te bedekken. Waaromme ik dienzelfden ochtend dan ook vergadering van Politie liet beleggen, ten einde met den Raad te overwegen, hoedanig in dezen te handelen. De Vergadering geopend zijnde, communiceerde ik onder anderen de Leeden, het geene mij van het gedrach der Pennisten was gerapporteerd, en dat ik, om daar in met efficatieuse middelen te voorzien, denzelven had geappoincteerd binnen het kasteel. Dat ik sustineerde dat het gedrag der Scribenten niet voortkwam uit mallice, maar mogelijk uit gebrek aan behoeftens voor hare famillien en huisgezinnen. Dat ik zelf moest advoueren dat het gebrek aan levensmiddelen begon toe te nemen. Dat ik dierhalven daarin zeer gaarne op de best mogelijke wijze wilde voorzien, in zo verre zulks maar eenigzinds met de presente omstandigheden zoude overeeenkomen, en dat ik ten dien einde aan de Leeden voorstelde, om de gemeente, zelf tot de onchristenen huisgezinnen inclusive, naar het getal der koppen, voor zeker tijd te adsisteren met rijst, in hope dat intusschen wel eenig secours van sagoe van de overwal zoude worde aangevoerd. Hier op liet ik den Raad adviseren of zomwijlen eenige andere middelen en wegen wisten uittedenken om in dezen te voorzien. Waarop eerst den Fiscaal, en daar na tot mijn uitterste verbaasdheid, ook den Commandant en vervolgens den Secretaris adviseerden om te capituleren. Ik gaf daarop te kennen, dat ik dermaten gefrappeerd was, van het in dezen door den Raad gegeven advis: dat ze die zaak nog eens in ernstige overweging zouden nemen, wijl er noch 40 lasten rijst bij de Comp^{e}. aan handen waren. Dat wij dagelijks ontzet van levensmiddelen van Halma-

hera moesten te gemoet zien, en dat er dus noch geen periculen in mora was; en dat ik zo lange noch rijst en zout voor het garnizoen in voorraad was, en het gebrek aan levensmiddelen onder de gemeente maar eenigzinds dragelijk zoude wezen, volstrekt niet tot een capitulatie zoude concluderen. De Leden bleven persisteren bij haar gegeven advisen, met deze alteratie noghtans: dat men zoude zien welke verandering zich binnen den tijd van 14 dagen zoude opdoen, en in hoeverre men het daarna, met alle mogelijkheid, naar aftrek van de geprojecteerde verstrekking aan de gemeente, noch zoude kunnen uittrekken. Waarmede ik mij gevoeglijk konde conformeren, wijl het daarna noch altoos van de omstandigheden zoude dependeren, hoedanig in deze te handelen, en daardoor intusschen de angst, die ik zichtbaar bij den Fiscaal en den Secretaris bespeurd hadde, en waaraan de conduites van de Pennisten waarschijnlijk moest worden toegeschreven, althans eenigzinds verminderd en verzacht wierd. Daar ik bij ondervinding had, dat mijn Raad zelf in de gewichtigste zaken volstrekt geene geheimen konden bewaren, en deze consideratien zonder dat welhaast in 's vijands leger (bekend) zouden zijn, nam ik de Leeden (den eed) van secretesse af, even als ik dezelve afleide aan handen van het oudste Lid.

De Pennisten door mij op de bovenzaal geappoincteerd, over derzelver conduites serieus onderhouden, en van de dispositie nopens de verstrekking van rijst aan de huisgezinnen geinformeerd zijnde, keerden eindelijk, schoon schoorvoetende naar hunne posten terug.

Om nu wijders een ijder naar merites te belonen, en daardoor andere in onze critique situatie, des te meer te encourageren, wierd op approbatie van Haar HoogEdelhedens, den braven en onvermoeiden Kapitein-Laut Prins Jassim, aangesteld tot Koning (van) het Ternaatsche Rijk en dies ressorte; tot Kapitein Lieutenant den braven Lieutenant Walter; tot Lieutenants bij de Arthillery, den Seconde Lieutenant Hulzebosch, en wijders noch eenige mindere provisioneele aanstellingen bij het Militaire, die ik mij niet recht kan te binnen brengen, en laatstelijk tot Leden van Politie, den Onderkoopman Huizinga van Tadama, en den Boekhouder en Eerste gecommitteerde in de dispens, Smith, onder bevordering tot Onderkoopman dispencier en Soldy Boekhouder.

Kort en maar weinige dagen naar deze Vergadering, zag men drie Paduakangs de hoek van Tidor omkomen, die geconvoieert

(werden) door een van de Engelsche Brikken, die ze waarschijnlijk prijs hadden gemaakt, boven aan top een Engelsche en daar beneden een Hollandsche vlag voerden, en kort daaraan, den 16 of 17 May, zach men van de Noord een Brik genaderen, die even als de Paduakangs, aan top een Engelsche en daar onder een Hollandsche vlag liet waijen, en geconvoyeerd wierd door een andere Engelsche Brik, die beide bij het Commandors schip ten anker gingen.

Dit gaf over het algemeen een machtige sensatie, en ik had waarlijk veel moeite, inzonderheid mijn laffe Raad tot bedaren te brengen. Doch mijn hoop bleef althoos noch op de Gallilerezen en Kauwsche vloot gevestigd, van wiens trouw en bereidwilligheid ik mij konde verzekerd houden; en ook dat ze geen wegen of middelen zouden onbeproefd laten, om de eene of andere tijd over te komen en door 's vijands vlooth heen te dringen. En op mijn Zee- en Landofficieren, behalven eenige, die ik zelf meest althoos onder het oog had, konde ik even zoo veel staat maken, als op mijn trouwe onder-officieren en gemeenen, die daarvan tot de laatste oogenblikken, zelf ten spijt van de Engelschen en mijn verradelijken Raad, de evidendste blijken hebben gegeven.

Het getal van de geene die mij gebeden en gesmeekt hebben om met mij over te gaan, kan ik niet bepalen, maar wel, dat zonder de gestrenge en schandelijke middelen, die inzonderheid door den Fiscaal [1] en Onder Major Von Stubenvol geappliceerd zijn, zelf tegens de Capitulatie aan, mogelijk geen enkelde, of althans geen naamwaardig getal van den onder-officieren en gemeenen (zouden) in den Britten dienst zijn overgegaan.

Vijf of zes dagen naar het nemen van de voorschreven Brik, zond mij den Colonel Burr en Commandor Hayes een commissie, medebrengende twee brieven; namentlijk een van den Colonel en een van den Commandor, waarbij ze mij communiceerden, dat ze genomen hadden de ingehuurde Amerikaansche Brik the Hazard, gedestineerd voor Ternaten, en dat ze mij, als een blijk van achting toezonden, eenige particuliere brieven en bestelgoederen van Batavia, mogelijk om eens te zien hoe ik mij daarin zoude gedragen, en of al die fatale evenementen, mij niet zomwijlen van plan zouden doen veranderen. Dan hoe zeer ik over dit alles tot in mijn nerven getroffen was, hield

[1] Van Dockum.

ik echter zooveel mogelijk mijn contenance, en verzekerde de Heeren Engelschen, onder aflegging van mijne dankerkentenis, dat hoe onaangenaam deze nouvelles ook voor mij en mijn Gouvernement ook mochten wezen, wij evenwel aan de noodzakelijkste levensmiddelen en geld Comps. wegen noch geen gebrek hadden. Van welke conferentie, ik onder terhandstelling van de voorschreven twee Engelsche brieven, den Raad kennisse gaf, met last aan den Secretaris om daarvan aanteekening te houden. Want had ik bij die gelegenheid vergadering belegd, zoude mijn Raad, niet alleen wederom op nieuw op eene capitulatie hebben aangedrongen, maar den Engelschen zouden gewis, de hachelijke situatie waarin wij ons werkelijk bevonden, op het gezicht van mijn laffe Fiscaal en Secretaris gelezen hebben.

Kort en maar weinige dagen naar den ontfangst van de voorschreven fatale nouvelles. zond mij zijn HH. zeker Ternataan, die naar eenige tijd bij den Engelschen en Tidorezen gevangen geweest te zijn, zich weder van dezelve had weten te verwijderen. Deze man relateerde, dat zekere correspondentie tusschen den Engelschen en die van Ternaten moest plaats vinden, want dat hem tusschen Kayumera en Kotta Jassim, was gerencontreerdt, zeker soldaat van het laatstgemelde fort, en dat onder het descoureren bij toeval gezien hadde, dat deze soldaat een brief bij hem had met 2 à 3 cachetten. Dit gaf zooveel suspicie, dat ik dadelijk de brave Kapiteins Telco en Taffoe, die op dien post bescheiden waren, liet bij mij komen, om van die menschen des mogelijk eenige nadere toelichting te krijgen. De elucidatie die ik van deze menschen ontfing, was van dien aard, dat ik niet raadzaam oordeelde, de Commandant van het fort Jassim den Vaandrig Lambertus, langer het Commando op die post te laten behouden, maar hem dadelijk liet arresteren, [1] waarna ik het Commando opdroeg aan de brave Sergeants van Diets en Bombardier van Leeuwen.

Lambertus gearresteerd, en intusschen meer en meer suspicie tegen hem opgevat zijnde, stelde ik het onderzoek daarvan in handen van het officie Fiscaal, met last om tegen denzelven zijn ampt en plicht te betrachten. Hoe dit onderzoek zich eigentlijk heeft toegedragen, kan ik mij niet regt herinneren, maar genoeg,

---

(*) Waarna zijn Ed. den genoemden Lambertus zonder acces in den tronk heeft doen krom sluyten.

Dagregister, op den 30 Mei 1801. L.

dat niet alleen door zekeren Corporaal, die zijn schrijver was, de brief gedicteerd wierdt door Commissarissen van den Raad, zo als aan den Engelschen Commandant van Kayumera was afgezonden: maar ook een zijner slavinnen getuigd gezien te hebben, dat haar Heer een brief aan den voornoemden deserteur of zendeling had afgegeven. Om kort te gaan, de gandsche toedracht van deze zaak, wijst wel degelijk aan dat Lambertus de weg heeft willen inslaan van de Commandanten van Kayumera, en evenwel is deze brave man, dadelijk naar mijne arrestatie ontslagen en op vrije voeten gesteld. Dat althoos, hetzij met of zonder concessie van den Engelschen, den geenen die aan het hoofd van de complicie zijn geweest, die mij op zoo een schelmachtig verdenking brengd, reeds toen al de intentie te hebben gehad, de plaats in Engelsche handen te speelen, en dat dierhalven Lambertus in dit geval slechts het werktuig was, waarvan waarschijnlijk den Fiscaal en Secretaris de drijfveer zijn geweest; wijl bij het 18 articul van de capitulatie, de Engelsche Collonel en Chef slechts aan zich voorbehoud, om verlichting van straf te geven, aan de geene die kleijne misdaden hebben begaan, en dus daaronder geenzinds kunnen worden gecomprehendeerd de zulke, waartegen niet alleen de vehemenste suspicie, maar ook meer dan een halve preuve in rechten daar is, dat zich aan het crimen perduelliones hebben schuldig gemaakt.

Niet lang naar de voorschreven onaangename gebeurtenissen, ontfing ik tijding dat het volk van Sahoe rondement gedeclareert hadde, zich niet meer aan Ternaatsch Koning te willen onderwerpen. Waarop ik dadelijk met zijn HH. overeen kwam, om de Major Kimlaha Marsoulie naar Gamaknorra, en den Hoekum-Soassio naar Kaum (Kauw?) te zenden, voorzien van de nodige wapens en ammunitie, om Sahoe van twee kanten over land te attaqueren, en ze op die manier wederom te brengen onder de gehoorzaamheid van Ternaten; met verder last, om intusschen zo veel levensmiddelen van daar over te zenden als maar met eenige mogelijkheid zoude kunnen geschieden. Waaraan ook van tijd tot tijd in zo verre voldaan is geworden, dat niet alleen de sagoe intusschen particulier tegen 5, 6 en 7 Rijksd. het vat is te bekomen geweest, maar ook de verstrekking aan het guarnizoen, die inmiddens door gebrek gecesseert hadde en met rijst was gesuppleerd geworden, wederom was gebracht tot half rijst en half sagoe.

Dan ongeacht de particuliere aanvoer van sagoe, ofschoon

moeijelijk en met kleijne quantiteiten, noch niet ten eene male in deze belegering heeft stil gestaan, en ook niet met de waarheid kan worden gezegd, dat noch iemand van honger en gebrek in deze laatste belegering gestorven is, zo als ten tijde van den Heer Gouverneur Budach, bij de Tidoresche blocquade heeft plaats gehad, nam evenwel de geringe voorraad van levensmiddelen voor den soldaat, zodanig af, dat ongeacht mijn onophoudelijke zorg en herhaalde pogingen, gezwijge van eigen kosten, om de Eer en reputatie van de Compagnie door gebrek aan noodwendigheden niet in de waagschaal te stellen, ik nochtans zonder krachtdadig ontzet van levensmiddelen, geen uitweg meer zach om de zaken langer als 5 à 6 weken gaande te houden; en ik moest dierhalven bedacht wezen om tegens *die tijd* of te capituleren of alles aan het vuur op te offeren.

Het eerste kwam mij inderdaad verschrikkelijker voor als het tweede, maar ik begreep ook aan den andere kant, dat wanneer ik de zaak eens tot het uiterste liet rond staan, zo als werkelijk mijn plan was, en zonder verraad ook zoude hebben plaats gevonden, alles van zelve *naar die tijd* zoude cesseren, zodra voor den soldaat volstrekt geen levensmiddelen meer voorhanden waren; en dat dierhalven in dat geval, voor ons bij slot van rekening niet anders als een eerlijke capitulatie overschoot. Ten welken einde ik dan ook bij ledige oogenblikken, had ingezien zekere capitulatie van Pondichery, die door Haar Hoog Edelheden in 1796 was gezonden aan het Ministerie van Ternate, met last om zich daarna in dat onverhoopt geval te richten. Dan daar de locale situatie van de Molukkos, en hoofdzakelijk de Inlandsche zaken, niet gelijk konden worden gesteld met die van Pondichery, stelde ik ten dien einde over die materie eenige poincten zamen, die ik sustineerde dat behalven hetgeen uit de capitulatie van Pondichery konde worden overgenomen, noch bij de onze behoorde geampliceerd te worden. Zo als ook door mijn Raad, wien ik hiervan geinformeert hadde, letterlijk schijnt overgenomen te wezen. Dan ik wierd hier mede noch niet eens klaar, of ik wierd des avonds op den 19 Juni jl. aan tafel zittende met den Commandant von Munck, den Capitein-Lieutenant Haan en den Onder-Major von Stubenvol, onder het soupeeren, buiten alle verwachting, door een bende schelmen aangevallen, die met den verraderlijken van Dockum en Rodijk (aan) het hoofd, zo behendig den trap van het Gouvernement wisten op te komen, dat ik ze niet zag voor dat ik door van Dockum

in een strop gevangen, achterover gesleept, en vervolgens door Rodijk en meer andere met de pistolen op de borst, gedreigd wierde, dat ingevalle ik mij niet stil hield, Rodijk mij dadelijk zoude ter neer leggen. Ik repliceerde daarop dat ze maar zouden toeschieten; dat haar laffe dreigementen mij niet konden vervaard maken; dat ik ze rekende voor poltrons die geen couragie hadden, om met mij den vijand tot het uitterste het hoofd te bieden; terwijl ik intusschen op de aller infaamste wijze de trap afgesleurd, bij de haren getrokken en zo in de vergaderzaal van Politie gearresteerd wierd. De beschrijving van de overige omstandigheden betrekkelijk deze ongehoorde behandeling zal ik uitstellen tot een convenabeler gelegenheid, en bij deze noch maar alleen noteren:

1. Dat alle Officieren waarop ik docht eenig vertrouwen te kunnen stellen, even als mijn dappere lijfwacht, buiten het kasteel op de forten en batterijen of bij het Corps de Reserve geplaatst waren.

2. Dat mijn slave jongens die allen gedresseert waren in den wapenhandel, voor zoverre noodig was tot defencie, zonder onderscheid haar dienst gelijk de militairen hebben moeten presteren op de punten van het kasteel.

3. Dat de posten en wachten binnen het kasteel, voor het overige alleen bezet waren met invalides en reconvalescenten, die des avonds om 8 uren uit het Hospitaal gehaald en des ochtends wederom binnen wierden gebracht. Waaruit lichtelijk zal kunnen worden opgemaakt, dat er weinig couragie noodig was, om het aan mij gepleegde schelmstuk ter executie te brengen.

4. Dat de capitulatie tusschen den voornoemd Collonel Burr c. s. en mijn militairen Raad is gesloten op den 21 Junij jl.

5. Dat het gedrach van mijn Raadsleden in dezen gehouden, alleen aan vrees en eigenbelang moet worden toegeschreven, waarover ik mij, dit gerequireert wordende, nader zal expliceren.

6. Dat mij de Collonel, dadelijk naar het sluiten van de capitulatie, heeft toegezonden een Commissie van zijn Eerste Officieren om mij te verzekeren van zijne hoogachting, en dat ik met hem, ofschoon bij de capitulatie van de hand gewezen, konde blijven logeeren in het Gouvernement, tot ik zoude verkiezen met de mijne geambarqueert te worden, en dat ik wijders maar zoude opgeven, waarin de Collonel en de Heeren Engelsche Officieren mij konden plaiteeren.

Ik bedankte de Heeren voor de bizondere attentie, die den Heer

Collonel Burr en verdere Officieren wel voor mij geliefden te hebben, met verzekering reciprocquement van mijne hoogachting en respect, en dat ik van hare offertes bij gelegenheid, naar gelang mijner omstandigheden, een discreet gebruik zoude maken. Des anderen daags zond mij de Commandor Hayes, even als de Collonel Burr, een Commissie van de zijne, die mij ter hand stelde eene Missive, deze ter speculatie Sub Litt. C bijgevoegd. Het is der moeite niet waardig alle kleinigheden, ofschoon zommige wel eenige reflexcie zoude meriteren, bij deze memorie aan te halen; alleen zal ik onder overlegging mede van drie attesten of aanteekeningen, gehouden door den Lieutenant ter zee Pietersen, den Sous-Lieutenant Schroijenstein en Adjudant Rittemuller, Sub Litt. D, E en F, en twee brieven Sub Litt. G en H, de eene van de Commandant von Munck, gericht aan zijn HoogEdelheid den Heer Gouverneur-Generaal, mij in een open enveloppe de laatste dag aan boord gezonden, en de andere van het mede Raadslid Huizinga van Tadama aan mij gericht, zo meede zeeker order gegeeven door den Collonel Commandant Burr, en nader missive van den Commandor Hayes en de Commandant von Munck, deeze Sub Litt. I, K en L bijgevoegd, noch ten besluite noteren, dat ik met zo veel consideratie en eguard door den Collonel en de overige Officieren ben behandeld, zelfs tot het laatste moment, dat zulks volstrekt niet anders als klijnachting ende dan [1] voor mijn malitieuse Raad en haar schelmsche complice heeft kunnen ten gevolge hebben.

(Onder stond) Aan boord van de Cartel Brik de Kraaij, in den overtocht van Ternaten naar Batavia. Julij 1801.

(Was geteekend) W. J. CRANSSEN.

Accordeert

(Was get.) J. C. ROMSWINCKEL.
Egr. Cl.

Hierbij behooren verschillende bijlagen zoals uit den inhoud blijkt, doch daar de Commissie van eenige dezer, in het door haar uitgebragt rapport gebruik maakt, vermeenen wij het onnoodig ze alhier over te nemen.

L.

[1] Hier schijnt iets te ontbreken.

Bijlage N°. 4.

Extract *uit het Dagregister te Ternaten van den* 19, 20 *en* 21 *Junij* 1801.

Vrijdach den 19. Dezen dach is er zo van het Fort Jassim, als van de batterij op oud Kotta Baroe weder gevuurd geworden, die de Engelsche bij de kalkoven opgeworpen (had) gelijk van daar ook wederom geschoten is. Ook heeft de Heer Gouverneur noch een 18℔ canon op oud Kotta Baroe laten plaatsen. 's Avonds omstreeks 10 uuren heeft den Raad van Politie, geassisteerd van den Lieutenant Militair Moser en den Lieutenant ter zee Beekman, benevens eenige gewapende pennisten, zich begeven binnen het kasteel Orangie, op de bovenzaal van dit Gouvernement, en hebben den Heer Gouverneur in arrest genomen, en als arrestant geplaatst in de Raadkamer van Politie, om reden den Raad daartoe moverende, hoofdzakelijk bestaande in het breken van zijn Ed. Eed. betrekkelijk dezen Colonie gedaan, Waarna zijn Ed. slaven, die zich als voor hem gewapend op de punt Zee-Bolwerk bevonden, door den Onder-Major von Stubenvol, met een Commando militairen van daar gehaald, en ter voorkoming van alle confusie, provisioneel gearresteerd zijn. Voorts heeft den Raad hiervan door een politieque Commissie kennis laten geven aan Zijn Hoogheid den Koning van Ternaten, en aan de nodige buitenposten, ten einde de ordre van den Raad te observeren.

Zaturdach den 20. Namiddach tusschen 4 en half 5 uuren zijn de Leeden van Politie Rodijk en Huizinga, geassisteerd van den Lieut. ter Zee en Equipage opzichter Jan Samuel, en den Lieut. ter Zee Beekman, naar de Engelsche Collonel Burr op Kayumera gezonden, om uit naam van den Raad, de Collonel aan te bieden, die capitulatie, op welke voet den Raad besloten heeft, het Gouvernement Ternaten, met dies ab en dependentie over te geven; wijders is zo binnen als buiten het kasteel goeden wacht gehouden.

Zondach den 21e 's morgens omstreeks vijf uuren, zijn van Kayumera terug gekomen, den Lieutenant ter Zee Beekman, dewelke aan den Fiskaal de E. van Dockum, zo van wegens de Politieque Raadsleden Rodijk en Huizenga, als van den Engelsche Collonie Burr, rapporteerd, dat alle de bij de capitulatie voorkomende articulen waren geaccordeert, en den Heer Collonel bovendien aangenomen en belooft heeft, indien er zomwijlen noch het een of andere mochte wezen, dat tot welzijn zo van 's Compe. dienaren als burgers of andere op of ingezetenen konde strekken, en juist niet bij de capitulatie was uitgedrukt, zijn WelEd. zulks naderhand konde worden te kennen gegeven, en dat zijn WelEd. alles zoude naarkomen wat maar eenigzints met de billijkheid overeenkwam, even als of het in de capitulatie geinsereerd stond. Van het welke den Raad goedgevonden heeft zijne HH. den Koning van Ternaten, door den Lieut. en Equipage opzichter Jan Samuel, en den Eerste gezworen klerk Wever, te informeren en te kennen te geven, dat de Engelsche troupes om elff uuren stonden binnen het kasteel te marcheren. Met verzoek dat zijn HH. deszelvs onderdanen, ter voorkoming van confusie, zoveel mogelijk in de Ternaatsche negorij wilde houden; waarop Hoogstdezelve door de Commissianten den Raad heeft laten bedanken voor de gegeven communicatie, onder betuiging van aan 's Raads intentie te zullen beantwoorden.

Om 8 uuren zijn op order van den Fiscaal, de in dienst zijnde Alphoeren van Kotta-Baroe afgelost, en zonder geweren binnen het kasteel gemarcheerd, aan dewelke eenige padij is verstrekt geworden; waarna dezelve aan Zijn HH. den Koning van Ternaten zijn gezonden, met verzoek aan gem. Vorst om dezelve in voegen voorschreven in de Ternatsche negorij te houden; hetgeen zijn HH. belooft heeft te zullen naarkomen. Hierna heeft den Raad door twee Leden en den Secretaris van Politie, benevens de Arabische schrijver, geassisteert met een Commando militairen en een tambour, in de gebruikelijke talen, op de gewone straten doen publiceren, dat den Raad goedgevonden heeft, dit Gouvernement met dies ab en dependentie over te geven aan den Engelschen Collonel Burr, op zodanige favorable condities, als meest met de belangen der goede op en ingezetenen overeenkomt, dat dierhalven een ijder ten ernstigste word geinterdiceert de . . . . . [1] ? iemand der Engelsche troupes, staande

[1] Niet wel leesbaar.

onder Commando van den voorschreven Collonel, inzonderheid de Tidorezen, eenige hinder of molest aan te doen, sub poene van zodanige straffen als den Raad zal oordelen te behooren; en dat den voornoemden Engelsche Collonel aangenomen en belooft heeft, zijne troupes naar exigentie van zaken, en de Tidorezen dadelijk met de dood te zullen doen straffen, die aan 's Comp. dienaren, burgers op- of ingezeten van wat natie ook hoegenaamd eenig leed aandoet.

Omstreeks ½12 uren voormiddach, zijn de Engelsche troupes binnen het kasteel gemarcheerd met slaande trommen (en) vliegende vaandel, en zijn door het Battaillon en Corps Pennisten, die onder hunne respective Commandanten onder het geweer stonden, behoorlijk het militair honneur gegeven, zo als ook het zelve door de Engelsche weder gegeven is. Waarna het Battaillon en Corps Pennisten, met veldstukken, slaande trom' en vliegende vaandel, buiten het kasteel marcheerde en, op een zekere distantie het vaandel, benevens de geweren, houwers en patroontassen der gemeenen nedergelegt wierden; terwijl de gemeene militairen gelogeert wierden in het stadhuis.

De prijs der levensmiddelen is in deze dagen geweest, als: een maat rijst [1] bij de tjoepa tot R^d^ 45: een vardoe sagoe van 12 tot 14 R^d^; een gedroogde visch van 6 tot 8 stuivers en alles even schaarsch en enorm duur [2].

(Onder stond) Gehouden door mij
P. Wever, Eg. Klerk.
Accordeerd
(Was get.) J. C. Romswinckel, Egk.

---

[1] 75 pd. = 87,50 kil.

[2] Daar de prijzen der levensmiddelen, aan het einde van elke maand in het dagregister worden opgegeven, zullen wij die hier tevens opteekenen:

October 1800. De prijs der levensmiddelen in dezen maand is geweest, als:
Een maat rijst tot R^d^ 5.
Een tjakkalang visch of spring tot 1.12 R^d^.
en alles naar rato even schaars en duur.

November. De prijs der levensmiddelen is geweest gelijk in de gepasseerde maand October, als (alles?) schaars en enorm duur.

December. De prijs der levensmiddelen is in dezen geheelen maand geweest gelijk in de vorige maand November.

Januarij 1801. De prijs der levensmiddelen is in deze maand geweest, als: een maat rijst, bij kleine partijtjes van 8 tot 10 R^d^., een van sagoe tot 1¼ R^d^., een geep voor 12 stuivers, en alles naar rato even schaars en duur.

Februarij. De prijs der levensmiddelen in deze maand is geweest, als:

een maat rijst bij tjupas [1] tot 10 Rd., een vat sagoe tot 1 à 5¼ Rd.? gedroogde piekeniers? tot 40 St. 't pies [2] en zo alles even duur en schaarsch.

Maart. De prijs der levensmiddelen in deze maand is geweest als: een tjippah rijst van 12 tot 15, dus een maat van 75 pd. van 11 tot 13¾ Rd., een vat sagoe van 60 tot 80 à 120 ([3]) naar rato van de groote, een bottel versche klappus olij 30, en voorts de visch en andere noodwendige levensmiddelen zeer schaars (en) duur.

April. De prijs der levensmiddelen in deze maand is geweest als: de maat rijst tegen Rd. 25 bij de kleine maat, de vat sagoe tegen Rd. 4 en de visch en andere noodwendigheden zeer schaars en enorm duur.

Meij. De prijs der levensmiddelen, is gelijk met die van de maand April, except de rijst en sagoe die duurder is geworden.

---

[1] Tjoepah = ⅓ van een gantang = 1½ pond.
[2] Het stuk.
[3] Niet ingevuld.

BIJLAGE n°. 5.

CAPITULATIE *voor het Gouvernement Ternaten geslooten tusschen de Heeren Jan Rodijk en Lucas Huizinga van Tadama, als Commissarissen voor en van wegen den Raad van Politie der Molukkos; — en de Capitains Thomas Brougham eu Joseph Walker, als Commissarissen van wegen den Engelschen Colonel Daniel Burr, Commandant en Chef over de Expeditie van zijn Groot Brittanische Majesteit in de Molukkos.*

Antwoord.

Het Gouvernement Ternaten met alle deszelfs afhangkelijkheden en daar in gevonden wordende Comp. effecten, zal immediaat naar de teekening van deze Capitulatie wordende? overgegeven, en gesteld onder de magt der Brittanische wapenen.

Geëischt.

Vooraſgaand Articul.

Den Raad der Molukkus van wegens de Bataafsche Compagnie, proponeerd aan den Heer Colonel Daniel Burr, Commanderende de Zee- en Landmagt van zijn Groot Brittanische Majesteit in (de) Molukkos, om denzelven de plaats den 23 dezer maand overteleveren, met alle de daar in gevonden wordende Compagnies effecten, zo zij van heden af tot op dien tijd, geen secours bekomen; en eischen dat intusschen de hostiliteijten (zullen) ophouden van beide zijden, gelijk de werken, en dat er communicatie zij tusschen de belegeraars en de belegerde.

Art. 1.

Toegestaan. Doch zullen de wapenen voor het Kasteel Orange neder-

Art. 1.

Den Opperofficiers, het Guarnisoen en alle de andere troupes die Ter-

leggen, terwijl de Officieren die zullen behouden.

Art. 2.
Toegestaan.

Art. 3.
Toegestaan.

naten defendeeren zullen alle de Eere van den oorlog hebben. Zij zullen de poort van het Casteel Orange uittrekken met wapen, bagage, vliegende vanen, slaande trommelen, brandende lonten en ses metale kanons; die aan boord zullen geplaatst worden van het schip, waarop den Gouverneur en Raad zal overgaan. Daar zullen 10 schoten voor ieder Canon gegeven worden, en 12 patronen voor ieder soldaat, terwijl de Officiers haar wapens behouden zullen.

Art. 2.

Den Gouverneur en Raad (zo zij daartoe in het vervolg binnen zekeren te bepalen tijd zich declareren) zullen met hunne familien en verdere huishouding, slaven ect., zo mede degenen, die den Gouverneur tot zijn verder gezelschap, van de dienaren zal verkiezen bij zich te nemen, op kosten van zijn Brittanische Majesteit, zo commoot mogelijk naar de Hoofdplaats getransporteerd worden, met Engelsche schepen, goed en behoorlijk geproviandeerd. Dezelve zullen ook mede mogen nemen alle hare effecten, zonder gevisiteerd te worden.

Art. 3.

Tot het overbrengen naar Batavia van alle de overige dienaren, hetzij van Justitie, Commercíe, de Officieren van de Land- en Zeemagt, en alle die in zoldij van de Bataafsche Compe staan, in wat qualiteit het ook mag weesen (zo zij daartoe binnen zekeren te bepalen tijd inclineeren)

zullen twee andere schepen van zijn groot Brittanische Majesteit worden uitgekozen, behoorlijk geproviandeerd. Alle die getrouwd zijn zullen hunne familien, ook hunne verdere huishouding en derzelver effecten, zonder gevisiteerd te worden, mogen medeneemen.

Art. 4.

Toegestaan. — Except dat den Gouverneur een huis binnen het casteel naar zijn verkiezing zal gegeven worden, voor zo lang als hier present is.

Art. 4.

Den Gouverneur en Raad zal buiten hun eigen vrijen wil, niet verpligt zijn naar Madras of eenig ander Engelsch Etablissement over te gaan. Derzelver vertrek naar Batavia zal, zo dra zij met Comp^e. en haar eigen particuliere zaken zullen kunnen klaar komen, met alle spoed verhaast worden. Intusschen zal den Gouverneur binnen het Casteel op het Gouvernement mogen blijven logeren, tot den dag van zijn vertrek, zonder dat niemand zal kunnen pretenderen daar in gelogeerd te worden.

Art. 5.

Toegestaan.

Art. 5.

Men zal na Madras of eenig ander Engelsch Etablissement, geen Militaire of Civile Officiers overbrengen, ook niet de soldaten of matrozen, anders als de geene die daartoe bereidwillig zijn. Men zal niemand forceeren, zelfs solliciteeren den soldaten of matrozen in dienst te gaan van zijn Brittanische Majesteit of van de Engelsche Compagnie.

Art. 6.

Toegestaan.

Art. 6.

Het onderhouden subsistentie van de Opper Officieren, soldaten en

matrozen, en alle die op Ternaten tegenwoordig in dienst. van de Bataafsche Comp^e. zijn geemployeerd, zal geleverd worden, voor rekening van zijn Brittanische Majesteit, van heden af tot den dach dat er een convenable gelegenheid tot haar transport naar Batavia zal zijn. Terwijl allen degenen die als dan tot dit transport inclineren, van de verdere subsistentie zullen blijven jouisseren tot hunnen komst op Batavia, zo als het onder articul 2 en 3 gepetioneerd (is).

Art. 7.

Toegestaan — al was het voor een jaar of langer.

Art. 7.

Alle de zieken die thans in het Hospitaal zijn, en die er van heden af tot den 15 September noch zullen inkomen, zullen aldaar op kosten van zijn Groot Brittanische Majesteit, door onze eigene Doctoren gecureerd en onderhouden worden, tot derzelver volkomen herstelling.

Art. 8.

Toegestaan.

Art. 8.

De Arthillery, de wapenen, de ammunitie van oorlog, en in een woord, alles wat de Bataviasche Comp^e. in eigendom toebehoort en in deze plaats gevonden werd, zal op goede trouw overgegeven en ontvangen worden, volgens accurate inventaris aan diegeenen die daartoe zullen worden gequalificeerd. De wedergaders van deze inventarissen, zullen één in handen van den Gouverneur, en één in handen van den Raad worden gesteld.

Art. 9.

Toegestaan.

Art. 9.

Het Gouvernement, de forticatien, de magazijnen en andere gebouwen der Bataafsche Comp^e. gehoorend, zullen gehouden worden in haar tegenwoordige staat, waarvan zal opgemaakt worden een verklaring van arthillerie officieren dezer plaats, te zamen met een Commissaris of Ingenieur van wegen zijn Groot Brittanische (Majesteit) en daaraan zal geen vernietiging gedaan worden.

Art. 10.

Het eerste lid van dit artikel is bereids in art. 2 toegestaan, except negotie goederen, die na verloop van 3 maanden 's Heeren geregtigheid subject zullen zijn.

Art. 10.

De Militaire en Civile Officiers, de inwoners, de burgers, de negotianten en alle de andere ingezetenen wie het ook zijn mogen, zo wel de Europeanen als Indianen, effective binnen dit gouvernement en dies ressorte, gelijk ook de absente, waarvan de affaires door gemagtigden verrigt worden, zullen behouden met de vrijheid van haar personen, het volle en vreedzame bezit van eigendom van haare goederen, roerende en onroerende, koopmanschappen, slaven en andere effecten; zelfs haar schepen en vaartuigen, ook het gebruik van crediten en contracten, zo wel op Ternaten als op wat Compagnie of factorij het mag zijn. Zij zullen dezelve kunnen houden of daarover disponeren, zo wel bij de Bataafsche Comp^e., als die van zijn Groot Brittanische Majesteit, en dezelve mogen ruilen tegen transportable goederen, die zij de vrijheid zullen hebben naar Batavia of Java, dan wel naar andere neutrale plaatsen te mogen brengen, in

den loop van 15 maanden die deze zullen volgen, zonder onderworpen te zijn aan eenige geregtigheid.

Art. 11.

Toegestaan aan allen die zich wel comporteren.

Art. 11.

De Bataafsche onderdanen en dienaren wie het ook zijn mogen die hare bezigheden of expectance van fortuin op Ternaten zal houden, zullen de vrijheid hebben te mogen blijven. Zij zullen op geene manier gemolesteerd worden, maar aldaar genieten dezelve protectie als toegestaan werd aan de onderdanen van zijn Brittanische Majesteit, en het zal haar ten allen tijde toegestaan worden zich te mogen begeven waar het haar beliefd.

Art. 12.

Authentieke afschriften door den Colonel Burr onderteekend, zullen aan den Gouverneur en Raad tot hare decharge worden verleend.

Art. 12.

De Brieven en Papieren, die den Gouverneur en Raad tot haar decharge en verantwoording bij derzelver respective Superieuren nodig hebben, zullen aan den zelven afgegeven worden, om die mede te mogen nemen werwaards ze ook zullen vertrekken.

Art. 13.

Toegestaan, doch de prothocollen zullen aan een door den Colonel Burr te benoemen persoon worden overgegeven.

Art. 13.

De publieque dispositions, de goeren? of registers en papieren van de Raden, de ministers en de actens van de notarissen, en in het generaal alle de actens en papieren, die dienen kunnen tot de zekerheid van de bezetting, en het fortuin der burgers, en verdere ingezetenen binnen dit Gouvernement zullen gerespecteerd en geconserveerd worden, en op Ternaten blij-

Art. 14.
Toegestaan.

Art. 15.
Toegestaan.

Art. 16.
De Koning van Ternaten, zo hij de regte opvolger is, en deszelfs Rijksgrooten, zullen zo zij zich wel comporteren ten opzichte van de Engelsche natie, jouisseren van zodanige regten, prerogativen als heden bij de Nederlandsche Compe. plaats vinden, en zulks zo lange tot dientwege nader orde van zijn Groot-Brittanische Majesteit zal wezen erlangd.

Art. 17.
Als bij art. 16 is gezegd.

ven onder de berusting van de tegenwoordige dispositeuren, om daarvan het ordinaire en dienstig gebruik te maken; afwagtende dat de omstandigheden zullen kunnen aanwijzen, de zuiverste middelen die te nemen zijn voor zulke recommandable zaken.

Art. 14.
De Bataafsche onderdanen, hetzij Europeesche of Indianen, die in dit Gouvernement zijn en daarin zullen blijven wonen, zullen zich met de Inlandsche vorsten geenzints mogen bemoeijen.

Art. 15.
Het bestier van de Inlandsche zaaken voor zo verre het gebied der Molukkus betreft, tot de Sangireesche en andere eilanden, zal blijven op den voet zo als van al oude oude tijden bij de Nederlandsche Compe. is ingesteld geworden.

Art. 16.
Zijn Hoogheid den Koning van Ternaten en deszelfs Rijksgrooten, zullen blijven jouisseren van de recognitie penningen, privelegien en prerogatives, conform de successive gemaakte en noch subsisterende contracten, tusschen de voorn. Nederlandsch Compe. en Hare Hoogheden de Koningen van Ternaten.

Art. 17.
De recognitie-penningen voor Zijn Hoogheid van Ternaten en deszelfs

Rijksgrooten, zullen ingaan met den dag, dat dit Gouvernement met ab- en dependentie zal worden overgegeven, aan Zijn Majesteit den Koning van Groot-Brittanien.

Art. 18.

Toegestaan voor de zware misdadigers; doch de Engelsche Chef zal verligting van straf geven, aan alle die kleine misdaden hebben gedaan.

Art. 18.

Met de gedetineerden en gecondemneerden zal worden gehandeld, conform de despositive en sententien zo als die zijn gepronuncieert en gevallen zonder dat daarin eenige alteratien zal mogen worden gemaakt.

Art. 19.

Toegestaan.

Art. 19.

De geemigreerde Tidoreesche Koning Kamaloedien en alle de overige Tidorezen, die zich hier of elders onder de bescherming van de Bataafsche Compec. hebben begeven, zullen door het Engelsche Gouvernement niet alleen gemaintineerd (worden) tegen de aanranding van Prins Noekoe en de zijnen, maar in loco mogen blijven (of) overgaan werwaards haarlieden zal behagen.

Art. 20.

Toegestaan.

Art. 20.

Zijn Hoogheid den Koning Kamaloedien zal ter discretie van het Engelsche Gouvernement eenig defroyment werden toegelegd, tenzij daaromtrent eenige arrangementen konden worden gemaakt met het Tidoreesch Rijk, waardoor zijn Hoogheid en deszelfs familie de nodige subsistentie wierd toegelegd.

Art. 21.

Het Engelsche Gouvernement zal in vervolg van tijd, daarin zodanige

Art. 21.

Het Engelsch Gouvernement zal trachten niet alleen de rust en vrede

arrangementen maken, als het voor zich zelven ten meesten profijte zal nodig oordeelen.

te bewaren tusschen het rijk van Ternaten en Tidor, maar bovendien doen extirperen, alle de specerijen bomen die op de Tidoreesche de Batiangsche landen zullen worden gevonden, en voorts doen afschaffen en tegengaan, alle smokkelarijen die van die zijde sedert een geruimen hebben plaats gevonden, om zo en wanneer de Molukken naar dezen oorlog eens wederom mogt komen aan de Nederlandsch Compe., daarvan een gewenscht effect te mogen ondervinden.

Art. 22.

Alle de geemigreerde Ternaats onderdanen, die den Koning van Ternaten pardon zal willen verleenen, zal 't vrij staan onder zijne gehoorzaamheid terug te keeren, edoch het Engelsche Gouvernement wil daartoe niemand forceeren.

Art. 22.

Het Engelsche Gouvernement zal trachten alle pogingen aan te wenden, om de geemigreerde onderdanen van het Ternaatsche Rijk, voor zo verre zich in de Molukkes of elders op Engelsche territoiren bevinden, naar dat een generale amnestie van zijn Hoogheid Ternaatsche Koning zal wezen afgegaan, wederom te brengen onder de gehoorzaamheid van welmelte Vorst.

Art. 23.

Het Engelsche Gouvernement zal alle mogelijke zorg dragen, dat tusschen de Ternatanen en Tidorezen geen hostiliteiten worden gepleegd; doch zoo door de Tidorezen eenig molest worden gedaan, zullen de zoodanige met den dood gestraft worden. Het vertrek der Tidorezen kan niet vast bepaald worden, alzo men die somtijds zoude kunnen nodig hebben, doch zal daaromtrent alle mogelijke om- en

Art. 23.

Daar van een onverwagte bijeenkomst der Ternatanen en Tidorezen, naar zo een hardnekkig gevecht niet veel goeds zoude te wachten zijn, zoo zal de Tidoreesche natie van de eerste tot de laatste inclusive, behalven dengeenen die zich onder de bescherming van de Nederlandsche Compe. hebben gegeven, zich dadelijk naar dat deeze Capitulatie zal weezen getekend en bekragtigd, hebben te retireeren naar het Eiland

voorzigtigheid geobserveerd worden.

Tidore, tot zo lange het Engelsche Gouvernement eene minnelijke schikking tusschen dese twee natien (zal) hebben gemaakt, terwijl den Raad zig op het pligtste [1] interponeert, dat geene van de troupes van zijn Majesteit den Koning van Groot Brittanien eenig leed of hinder zal worden toegebragt, maar dat zelvs, dies begerende, gijselaars zullen worden afgegeven, tot een prompt naarkoming van het geene over en weder zal worden gecontracteerd.

Art. 24.

Naar regt en billijkheid zullen zodanige zaken beslist worden.

Art. 24.

Alle de artikelen die eenige interpretatie onderworpen zijn, of waar over in er tijd tusschen de dienaren en ingezetenen van de Bataafsche Republiek en die van zijn Majesteit den Koning van Groot Brittanien, eenig dispuut mogte ontstaan, zullen ten voordeele van de belegerden gedecideerd worden.

Art. 25.

De Engelsche Colonel Burr eischt afgave, van alle de kaarten en plans van de fortificatien en andere plaatsen in de Molukkes, die op dit Gouvernement aanhanden zijn.

Ternaten in het Engelsch Campament op Cajumera 21 Junij 1801.
(Was get.) J. BROUGHAM, Capitain.
JOS. WALMER. [2]

Art. 25.

Zo er eenige zijn zullen dezelve worden overgegeven.

Ternaten in het Engelsch Campament op Cajumera 21 Junij 1801.
(Was get.) J. RODIJK en
L. H. VAN TADAMA.

(Daar onder) (Was get.) D. BURR,
Colonel Commander en Chief of The Forces on the Ternate Expedition.
(Was get.) D. J. VAN DOCKUM,
Eerste Lid van den Politiquen Raad der Moluccos.
Accordeert J. C. ROMSWINCKEL. Egcl.

[1] Plegtigste?

[2] NB. in het hoofd der Capitulatie staat Walker.

Bijlage N° 7.

Aan Zijn HoogEdelheid den
HoogEdele Groot Achtbare Heere
Johannes Siberg,
Gouverneur Generaal enz. enz. enz.
Benevens
de WelEdelgestrenge Heeren
Raaden van Nederlands Indie, enz.

HoogEdeleGestrengen Groot Achtbaren Heer
en
WelEdeleGestrenge Heeren.

Ingevolge uwer HoogEdelhedens gevenereert Besluit van den 25 September jongst verweezen, aan den ondergeteekende geweesen Gouverneur en Directeur der Molukkos, ter hand gesteld zijnde, de door de geweesen, Ternataanschen Raad van Politie van Dockum c. s. aan uw HoogEdelheden geschreven Missiven en annexe bijlaagen, contineerende in substantie de overgave van dat Gouvernement aan de Engelschen, en de reden die ged. Raad van Politie daartoe, en tot de arrestatie van den ondergeteekenden heeft kunnen moveren; met last op het daarbij voorkomende in zijn bezwaar, te dienen van zijn belangens.

Den 6 October jl. heeft den ondergeteekenden de Eer gehad zich dien volgende prealabel aan uw HoogEde. te adresseren, met verzoek dat het Hoogstdenzelven mocht behagen, de bij de voorschr. missive

Bijlage N° 6.

Aan Zijn HoogEdelheid, den
HoogEdele Groot Achtbaare Heer
Mr. Pieter Gerardus van Overstraten
Gouverneur Generaal
Benevens
den WelEdelgestrengen Heeren
Raaden van Nederlandsch Indien, enz.

HoogEdele Groot Achtbaare Heer
en
WelEdeleGestrenge Heeren.

Wij moeten uw HoogEdelheden tot ons leedwezen bij dezen communiceeren, dat wij ons op den 19, 20 en 21 Junij h. a. in de onaangename verpligting hebben gevonden, het Gouvernement Ternaten, met alle desselfs afhangkelijkheden bij Capitulatie over te geven aan de magt der Brittanische wapenen. Dat wij om dit met goed succes te volbrengen en te verhaasten, alvoorens genoodzaakt zijn geweest, om den thans tot uw HoogEdelheden door den Engelschen Collonel Burr toegezonden wordende Heer Gouverneur Willem Jacob Cranssen, binnen het kasteel in de Raadkamer van Politie te arresteren, en zulks uit hoofde van de volgende ons en de geheele Colonie daartoe moverende redenen.

voorkomende poincten van accusatie, te willen laten voorhouden, om daarop te hooren, alle zoodanige personen, als jongst met de Engelsche Cartel Brik de Kraaij, herwaarts zijn overgekomen, en zich thans zoo hier in loco, als op Java's Noordoostkust bevinden; en hij zoude, in onderwerping aan de attestatien en getuigenissen van die menschen, en de uitspraak van al de gene die buiten de complicen van de arrestatie zijn geweest onnodig achten; [1] naar de exhibitie van de memorien, annexe bijlagen, betrekkelijk het defenciewezen van Ternaten, en de attesten die van wegen uw HoogEdelh. over en ter materie aan de voorschr. poincten van accusatie zullen wezen of noch worden ingewonnen; gevoegd bij de lecture van het door den Raad zelve overgezonden dachregister, uw HoogEdelheden met meerder demonstratien en defensive verthogen in Hoogst derzelver gewichtige bezigheden op te houden. Was het niet om uw HoogEdelh. in de gelegenheid te stellen, op het geene hij in margine van de voormelde poincten van accusatie of of eijgentlijk calumnie, tot verdediging van zijn reputatie, de eer zal hebben te advanceren, des noods noch de vereischte kondschap en informatie te kunnen nemen, en uw HoogEdelheden wijders te overtuigen, dat de poincten van bezwaar zo impudent door ged. Raad bij de

[1] De zin is onduidelijk, mogelijk is er uitgevallen: «kunnen verwijzen» of iets dergelijks.

voorschreven missive aangevoerd, alleen zijn gefingeert, en aan uw Hoog Edelheden bedeeld geworden, om was het mogelijk daar door een schijn van recht en billijkheid, aan haar schelmachtig en allezints strafwaardig gedrach bij te zetten. En dit zal hij de Eer hebben articulatum te bethogen, naar echter alvorens op de aanschrijving van den Raad, over zijne op- of toezending door den Engelschen Collonel D. Burr en passant aangemerkt te hebben, dat hij gaarne wil avoueren dat door den Collonel, (wien hem overigens met de grootste distinctie en consideratie heeft behandeld,) met zijn vertrek alle mogelijke spoed is gemaakt; en dat dus de expressie van den Raad, den thans tot uw HoogEd. door den Engelschen Collonel Burr toegezonden wordende Heer Gouverneur Willem Jacob Cranssen — zich daarop fundeert — maar waarom dan niet bij die periode voor de waarheid uitgekomen en gezegd: „Wij hebben op het spoedig depart van den Gouverneur bij de Collonel moeten aandringen, omdat wij angstig waren en noch altoos moesten vrezen voor de gevolgen, wijl de Gouverneur buiten de Capitulatie en dus niet in ons geval was.”

Dan hoe het hier ook mede gelegen zij? of hij door den Collonel werkelijk weggezonden of zo haast op eigen instancie vertrokken is, zijn spoedig vertrek, gevoegd bij de noble en gedistingueerde behandeling van de zijde der Engelschen, kan hem, zelf in beide gevallen,

even als de arrestatie, waarover hij zich reeds ampel bij zijne ampliatie op de memorie van defentie geexpliceert heeft, niet anders als tot eer en den Raad tot deshoneur strekken, en hij spoed zich dierhalven op de nevenstaande poincten van accusatie verder te advanceren.

1. Dat hij met den Raad moet advoueren, dat in de laatste belegering het gebrek aan levensmiddelen op Ternaten groot was. Dat de algemeene omstandigheden beklaaglijk waren, en dat van de arme ingezetenen misschien wel eenige voor een korten tijd ongewoon voedsel hebben moeten genuttigen. Edoch dat zo veele menschen door gebrek en slegt voedzel het leven zouden hebben uitgeblazen, is volstrekt buiten zijne kennisse, en hij twijffeld of daarvan wel een enkeld exempel door geloofwaardige menschen zal kunnen worden geprouveert; Vide het aangehaalde bij zijne ampliatie op de memorie van defencie, gedateert in de Cartel Brik de Kraaij July 1801.

1. Dat de hongersnood van dag tot dag reeds zo erg begon te worden, dat niet alleen vele van de arme ingezetenen door gebrek aan voedsel het leven hadden moeten uitblazen, maar dat wij en bijna alle de ingezetenen reeds in meer dan een maand geen voedsel voor onze slaven hadden kunnen krijgen, en dat deze en eene menigte inwoonders en dienaren, zich in al dien tijd met den stam van Pizang bomenbladen en allerhande slegt voedzel hadden moeten behelpen, en waardoor heden nog eene menigte schepselen aan de gevolgen van de daaruit voortkomende kwalen dagelijksch sterven.

2. Dat hij door zijn meer dan gestrenge regeering, oorzaak zoude wezen van de afvalligheid der Sahoerezen, en dat zeker Hoekum die door hem in ketings was geklonken, met noch andere voorname personen die niet minder gestreng door hem behandeld waren, thans op Sahoe de voornaamste rol zouden spelen! is onwaar, en zonder den minsten grond door den Raad bijgebragt.

2. Dat den Gouverneur Cranssen door zijne meer dan te strenge regeering over den Inlander, oorzaak was dat Sahoe, de spijskamer van dit Gouvernement ons af- en den Tidorezen reeds was toegevallen, waardoor in meer dan 2 maanden gene vaarthuigen van aanbelang van daar herwaards gekomen waren; zodat ons geen de minste hoop overschoot, om in het vervolg van

Want deze Hoekum, die verscheiden reizen op eene verregaande wijze aan zijn plicht gemanqueert hadde, en daarom in de ketings was geklonken, was van de Mahometaansche religie, en de commotien zijn begonnen en geeffectueert door zekeren Alphoersche Kap. Tidore genaamd, die het in deze trouble tijden, niet veel moeite koste om de overige wispelturige Alphoeren, die daar tien werff en meer zo sterk zijn als de Mahometanen, langzamerhand in zijn en Noekoes belang te krijgen. Waar nog bij komt, dat de straf, dezen Hoekum opgelegd, gewis niet anders als aangenaam bij de Alphoeren konde zijn, wijl deze natie altoos meer avers van den Mahometaan als Christen is. Dat in de Sahoerezen de geest van oproer, meermalen is bespeurd geworden, zelf noch ten tijde van de verzonden Koning Arahal, en zoo men zegt ook onder de regering van Koning Sarkam, en laatstelijk, dat de Senghadja en de verdere Mahometanen, waaronder zich gevolgelijk de voornoemde Hoekum en andere voorname Hoofden ook bevonden, zich niet dan op het allerlaatst door dwang en overmacht bij de Alphoeren, onder de bescherming der Engelschen en Tidorezen hebben gevoegd. Dan waar van den Raadsleden zeker geen kennisse of informatie hebben gehad, naar dien ze, zo als wel en ten rechten door denzelven bij artikel 4 wordt aangehaald, buiten bemoeijenissen der Inlandsche zaken tijd, zo het ons al eens gelukken mogt dat de Engelschen van hier weder opbraken, aan het nodige voedsel voor dit eiland te kunnen komen. Terwijl den Gouverneur boven zijne strengheid over de Moluccanen (die voor volkeren van een zagten aart bekend staan voor al den Ternataan) nog de onvoorzigtigheid had gehad, om zekeren Hoekum van Sahoe, die zijn Ed. over eenige ons onbekende redenen, in de ijzers had laten slaan, en aan Compe. gemene werken doen arbeiden, vervolgens weder los te laten; die met nog eenige voornamen en weinig minder streng behandelde overwalsche Hoofden, nu de voornaamste rol spelen en antagonisten van den Nederlandsche natie geworden zijn.

wierden gehouden — niet alleen omdat zulks een ordre en constant gebruik was — maar omdat ze, zo als den ondergeteekende reeds de eer heeft gehad bij het slot van zijn aparte missive, gericht aan Uw HoogEdelhedens ged. 30 September des vergangen jaars, te citeren, onkundig en bovendien volstrekt in geen zaken van eenig aanbelang of importantie te confieren waren.

3. Dat den Gouverneur den Raad den 6 October 1800 op een schelmsche manier bedrogen had enz. kan uit geen andere pen, als die van schelmen vloeien. Hoe kan den Raad zo impudent en onvoorzichtig zeggen, dat hij haar bedrogen heeft, met hun diets te maken, dat voor een plaisiertogtje naar Dodinga zoude gaan; daar hij haar volstrekt onwaardig achte, van belangrijke zaken aan haar eenige ouvertures te geven, en zo hij die al mogt hebben gegeven, dan was het waarlijk niet voor plaizier, maar wel om inspectie van het voorschr. fort te nemen. Voor het overige zij het hem vergund, uw HoogEdelheden, op dit subjet te mogen overwijzen naar de dezen bijgevoegde memorie betrekkelijk de nieuwe onlusten met Tidor en de massacre van den jongen Sulthan Hassam; onder aanhaling alleen dat volstrekt geen andere menschen van de voorschreven expeditie kundschap hebben gehad, als Prins Jassim c. s. Dat in plaats van onze vloot, die der Tidorezen is verjaagd geworden; en dat, om kort te gaan

3. Dat den Gouverneur ons den 6 October op een schelmsche manier bedrogen had, met ons diets te maken, dat met ruim 50 Tern. Corra Corra's en ruim 100 soldaten, (alle Europezen en Inlandsche kinderen, het beste volk van onze bezetting en buiten posten) voor een plaiziertogtje naar Dodingo zoude gaan, terwijl denzelve even op Dodinga geweest zijnde, met deze gearmeerde vloot voorbij Tidor schepte, en op de Pottebakker ging ankeren en aldaar aan eenige bij zijn Ed. gekomen Tidoreesche Hoofden, franchement declareerde dat om den zogenaamden Major Ceilon, den Koning van Djilolo en den mede te Tidor zijnde Maccassaarsch Lieutenant Djalaloedien gekomen was. Dat Prins Noekoe zijn Edele te gemoet moest komen in een prauw, alzoo met denzelven wilde spreken, en noch een menigte andere onberedeneerde en onbezonnen vragen etc. meer. Waarop de Tidorezen, door den jongen Koning Hassam, den Gouverneur hadden laten verzoeken, om zich van de Pottebakker te wil-

de Ternatanen en Tidorezen, nimmer zoo na aan den anderen en zo violent in actie zijn geweest, als te dier tijd. En op welke gronden dan durft of kan den Raad zo onbeschaamd zeggen, den Gouverneur heeft moeten vluchten. Moet niet ter contrarie een ieder die de waarheid hulde doet, zeggen de Gouverneur heeft zich dikwerf te veel geëxponeert, omdat geen enkelde van zijn Raadsleden, vooral niet in zaken daar zomwijlen het leven mede gemoeid konde wezen, te emploireren was en deze nietswaardige Raad durft hem taxeeren!

len verwijderen, hetgeen zijn Ed. volstrekt had gerefuseerd. Hetwelk ten gevolge had gehad, dat dezen Hassam, aan wien de dolheid van 's Gouverneurs ondernemingen en trouwloze handelwijze door eenige Noekoes gezinden, wierd toegeschreven, het allerwreedst noodlot heeft moeten ondergaan en cruel gemassacreerd is geworden; waarna zijn Edele, met bijna de geheele Ternaatsche vloot, door de Tidorezen is verjaagd geworden, in welke actie een Ternaatsch Corra Corra genomen en circa 30 koppen gemassacreerd zijn geworden. Dat zijne Ed. ons van alle deze zaken ignorant heeft gehouden, schoon het alle en een iegelijk in Ternaten ten overvloede bekend was; en inmiddens, om dit zijn onverantwoordelijk en voor de geheele Colonie ruineus gedrag bij Uw HoogEdelheden goed te maken, eenige verklaringen had ingewonnen, en nu de schuld van deze massacre, en de nieuwe onlusten met de Tidorezen attribueeren wilde aan den Koning Kamaloedien, daar wij en geheel Ternaten uw HoogEdelheden verzekeren, dat deze man daaraan ten eenenmaal onschuldig is.

4. Dat hij alle Inlandsche Zaken alleen en buiten voorkennisse van den Raad afdoet, ja zoo verkeerd en gestreng met den gemeenen Inlander handelde etc., kan hij voor zoo verre het eerste lid betreft niet ignoreren. Vide het geciteerde bij art. 3. Terwijl hij het overige op dit

4. Dat zijn Ed. alle Inlandsche zaken alleen, en buiten voorkennis van den Raad afdoet, ja zoo verkeerd en gestrenge met den gemeenen Inlander handelde, dat men daaruit niet anders als de allerakeligste gevolgen te duchten had, en dat zijn Edel zich in geen zaken

sujet aangehaald, overlaat aan de beoordeeling Uwer HoogEdelhedens; namelijk, in hoeverre serieuse instellingen nodig waren in een land, daar zo als hij de eer heeft gehad Uw HoogEdelheden bij zijn aparte missive te bedelen, de goede order ten eenenmale den bodem was ingeslagen. Zo als Uw HoogEdelheden, even als de verregaande onkunde van zijne onwaarde Raadsleden, ook elders zal consteren uit de aparte brieven van wijlen den Heer Gouverneur Budach van 1797 of 1798. Dat den Gouverneur den Koning van Loloda op ontboden had, met belofte dat hem geen leed geschieden zoude, en dat hij evenwel naar zijne komst dadelijk in den tronk was gesloten, is waar; maar dat hij order zoude hebben gegeven, om gem. regent daar in te laten creveren, is onwaar. Ofschoon Ternaatsch Koning en de Maatschappij hierbij niet veel zoude hebben verloren, wijl dit Koningjen, die inderdaad niet meer is als een der geringste Hoofden van de negorijen, zich zelf, en door zijn slechte directie, ook zijne onderdanen, dikwerf tegen de beste en heilzaamste ordres van den Gouverneur en Sulthan verzet hadde; en daarom verscheiden malen, zelf voor de komst van den teekenaar op Ternaten, in die zelfde tronk tot straf had gezeten. En daar nu dezen regent, behalven zijn weerspannig en halstarrig gedrach, zeer suspect wierd gehouden, dat hij zeker Sergeant Mentzel, die door den ondergeteekende derwaards in commissie was gezonden, van iemand liet geraden. Dat den Gouverneur den Koning van Loloda voor eenige maanden herwaards ontboden, en op zijn woord had laten verzekeren, dat dien man geen leed alhier geschieden zou; dat zijn broeder weder Kapitein-Laut. van Loloda zoude worden en veele andere beloften meerf Doch dat zijn Ed. dezen man immediaat naar zijn komst alhier in den tronk op Ternaten had laten zetten; met last om daarin te moeten creveren, hetgeen almede niet weinig consternatie aan de overwal verwekt had.

Dat zijn Ed. alle de Inlandsche zaken, die bij de resolutien verhandeld stonden, maar communiceerde en nooit iets in omvrage bragt, en dat men zich echter bij de teekening niet durfde opposeren, uit vreze van zijn leven in een rampzalige gevangenis te moeten eindigen.

door zijn broeder met vergift zoude hebben laten van kant helpen, en ged. regent boven dien in een zeer nauwe betrekking stond met zekere zoogenaamde Koning van Jilolo, Noekoes beste vriend, zij hem gepermitteert alleen deze vraag te mogen doen, of deze regent naar de van hem gedane characterestique beschrijving, wel aan 's Gouverneurs ordre voldaan, en zonder die politique gebruikt te hebben, naar Ternaten zoude zijn overgekomen? Zeker niet, en misschien niemand op Ternaten, buiten den eerlozen van Dockum c.s. zal onkundig genoeg zijn om te kunnen gelooven, dat ged. regent zonder die zachte middelen zoude zijn overgekomen, maar wel dat hij en de zijne zich misschien in het tegenovergestelde bij de partij van Noekoe zoude hebben gevoegd. Dat den Gouverneur de Inlandsche zaken die bij de resolutien verhandeld stonden maar communiceerde etc. is waar, voor zoo verre hij sustineerde, dat ze ter kennisse van zijn nietswaardige Raad mochten worden gebracht. Niet zo zeer, om dat hij dacht daar van kennisse of opening te moeten geven, maar hoofdzakelijk om daar van pro memorie aanteekening te houden. En dat men zich echter daartegen niet durfde verzetten uit vrees voor een rampzalige gevangenis, is waarlijk zo absurd en kinderachtig, dat hij zich hier op niet kan expliceren, maar dit liefst overlaat aan de getuigenissen van anderen en het wijzer oordeel uwer Hoog Edelheden.

5. Dat den Koning van Ternaten, reeds meer dan 60 koppen opgezwollen menschen, in stilte en buiten voorkennisse van den Gouverneur naar Djilolo had gezonden, is calumnie, en de taal die maar alleen kan opkomen in onbeschaamde menschen, die geen eer meer kennen. Want juist hier toe heeft hij op de propositie van den Koning, terstond de nodige ordres gegeven, met deze extensie, dat Zijn HH. niet alleen zo haast mogelijk al de opgezwollen en zieke menschen, maar zelf de vrouwen en kinderen die getransporteerd konden worden, moest overzenden, wijl daar van geen dienst maar wel nadeel in de levensmiddelen te wachten stond. En dat het grootste gedeelte zijner onderdanen door gebrek aan voedsel geemigreerd waren, is volstrekt bezijden de waarheid, en hij twijfeld of wel een exempel zal kunnen worden geprouveert, dat van 's Konings onderdanen een enkeld individu naar Tidore of andere landstreken uitgeweken is. Maar wel dat eenige weinige menschen, van tijd tot tijd naar de kust van Halmaheira, op Zijn HH. eigen territoir zijn overgegaan, om daar zo lang de belegering zoude duren, de nodige subsistentie te vinden. Dan dit kan in den eigenlijken zin genomen geen emigratie worden genoemd, om dat ze niet van meester zijn veranderd; en is dus verre van de wezendlijke uitwijking naar Tidor of andere vreemde quartieren, zo als in 1797 ten tijde wijlen den Heer Gouverneur Budach wer-

5. Dat den Koning van Ternaten, reeds meer dan 60 koppen in stilte, en buiten voorkennis van den Gouverneur, naar Djilolo had gezonden; meest alle menschen die, uit hoofde van het slegte voedzel, zoodanig aan het gehele ligchaam opgezwollen waren, dat zij notoir binnen eenige dagen den geest zouden moeten geven, terwijl den Koning de hardiesse niet had, om den Gouverneur van alle deze droevige omstandigheden kennisse te geven; zo min als dat reeds het grootste gedeelte zijner onderdanen door gebrek aan voedzel geëmigreerd waren.

kelijk heeft plaats gevonden; en zo als den malitieusen Raad, deze zoogenaamde emigratie, ook gaarne aan uw HoogEdelheden zoude doen voorkomen.

6. Dat het gesprek algemeen was, dat den Gouverneur den Koning van Ternaten Sarkam, de kwijlkuur had laten geven etc. kan hij niet ignoreren. Maar waarom dan wederom op een malitieuse wijze achter gehouden, dat Kreuselaar daar toe niet heeft mogen overgaan, dan naar dat alvorens in presentie van den ondergeteekende, door den Hospitalier Uitenbroek, van 's mans verouderde ulseratien, waarover ged. Kreuselaar reeds verscheiden maanden die suite? vruchteloos gepractiseert hadde, inspectie genomen en de sallivatie goedgekeurt was geworden. En dat den Koning aan de gevolgen daarvan zoude zijn overleden, zal moeijelijk kunnen worden geprouveert, want zijn HH. was reeds van zijne wonden genezen en de sallivatie had ook reeds lange opgehouden, toen Hoogstdezelve, misschien omdat zich moeielijk hadde gemaakt, aller onverwachts op nieuw retombeerde, en vervolgens den 15 Januarij jl. kwam te overlijden. Of nu zijn HHs. medicus misschien in het een of ander gemanqueert heeft, is even als de murmureeringen bij den Inlander tegen den Gouverneur, en het wantrouwen en de aversie, die daaruit tegen alle de Hollandsche dienaren zoude zijn voortgesproten, waarvan die laffe Raad zo veel ophef maakt,

6. Dat het gesprek algemeen was, dat den Gouverneur den Koning van Ternaten Sarkam, de kwijlkuur had laten ingeven, met ordre aan den Doctor Kreeuseler, om den Koning maar fris te laten doorkwijlen, tot zo lange dat Zijn Edele zoude ordonneren om uit te scheiden, hetwelk ook van dat gevolg is geweest, dat welmelte Vorst den 15 Januarij h. a. daardoor den adem heeft moeten uitblazen, en dat onder de geheele Inlandsche natien niet als murmureringen, wantrouwen en aversie voor den Gouverneur, en alle Hollandsche dienaren te weeg had gebracht.

is volstrekt buiten zijne kennisse of informatie. Echter kan hij Uw HoogEdelheden plechtig verzekeren, dat hem de dood van Koning Sarkam, als vriend machtig getroffen heeft, en dat niemand op Ternaten hier van, en van de goede verstandhouding, die tusschen den Gouverneur en den Koning werkelijk subsisteerde, ignorant was. En wien dan zoude buiten dien eerlozen Raad doch zulke sentimenten kunnen koesteren! Wien zoude buiten dien onwaardigen Raad, de beste oogmerken in het kwaadaardigst dachlicht stellen, en als zodanig aan UwHoogEdelheden doen voorkomen! Zeker niemand als de zulke die haar euveldaden en strafwaardig gedrach, door valsche accusatien een schijn van recht en billijkheid zoeken bij te zetten.

7. Dat den Gouverneur alle de ingezetenen, reeds meer dan een jaar belet had, naar Sahoe, Djilolo of Gamaknorra te varen etc. is waar, van zoo verre Sahoe betreft, omdat zulks linia recta aanliep:

1. tegens de aloude instellingen,

2. tegens de belangen van Ternaatsch Koning, en

3. tegens de belangens van het Gouvernement, en die van de arme ingezetenen.

Tegens de aloude instellingen: om dat de vaart en smallen handel op Sahoe, voorheen alleen is gereserveert gehouden voor Zijn HH. onderdanen, met seclusie van alle anderen, en eerst voor de Chinesen en Macassaren is opengesteld ge-

7. Dat den Gouverneur aan alle ingezetenen, reeds meer dan een jaar had belet, naar Sahoe, Djilolo, of Gamma Konora te varen, om van daar levensmiddelen te halen, en dat dit nu de wezenlijke oorzaak almede was, dat men op dit land geen rijst of sagoe in voorraad had. Terwijl dit almede een poinct was geweest, dat de Sahoerezen, van alle trocquering hunner producten tegen Lijwaten van de Chinezen etc. verstoken waren, liever den Tidorezen wilden toevallen, als onder den Ternataan of wel den Gouverneur langer te zitten zuchten.

worden, naar de opzending van Koning Arahal, ten tijde van nu wijlen den Heer Gouverneur Budach.

Tegens de belangen van Ternaatsch Koning: om dat wel 's Vorsten onderdanen, doch geenzins den Chinesen en Maccasseren aan thol of contributie bij zijn HH. subject waren.

Tegens de belangens van het Gouvernement en die der arme ingezetenen: om dat de rijst, die voor het Gouvernement moest worden aangehouden en geleverd, door den Chineesen en Maccassaren opgekocht, en tegens willekeurige en enorme prijzen aan de arme ingezetenen wederom gedebiteerd wierd. Terwijl slechts van Gama Knorra en Djilolo, voor een korten poos, en zeker niet langer als voor 3 à 4 maanden, zijn geweerd, degene die zich suspect hadden gemaakt, tegens de ordres op Sahoe, (dat zeer na bij deze plaats legd,) handel in rijst te hebben gedreven. Want zelf zijn nog passen voor Gama Knorra verleend geworden, tusschen de eerste en tweede belegering; en welke vaartuigen, behalven haar privé lading, noch verscheiden vaten sagoe voor rekening van de Comp. naar Ternaten hebben overgevoerd. En dat dit interdict nu de wezenlijke oorzaak mede was, dat men op Ternaten geen rijst noch sagoe in voorraad had etc. is even zo onwaar en verdicht, als dat het gemis in de trocquering van Lijnwaten tegens producten, oorzaak zoude wezen van de afvalligheid der Sahoerezen. En dit

zal hij de Eer hebben nader te bethogen, wanneer Uw HoogEdelheden slechts voor een oogenblik Hoogstderzelver attentie gelieven te vestigen.

Pr. Dat de cultuur van rijst zedert de komst van den ondergeteekende zodanig vermeerderd was, dat wanneer den Engelschen en Tidorezen, Ternaten niet hadden geblocqueert gehouden (waaraan de afvalligheid der wispelturige Sahoerezen, en al die ongelukkige evenementen alleen moeten worden toegeschreven) de leverantie van rijst, die nu wijlen den Heer Budach in het laatste jaar zijner regering niet hoger als tot 8 heeft kunnen brengen, in het jaar daaraan door den teekenaar is gebracht op 45, nu zonder al die fatale gebeurtenissen zoude zijn gebracht geworden op 100 lasten, en

Sec. dat den inzaam van rijst in dit lopende jaar eerst begonnen is in de maanden April en Maij, en dat men dus van die rijst (want van de oude was geen korrel meer per resto) op Ternaten, voor de tweede blocquade, die in het laatste van April begonnen en met de overgave eerst gecesseert is, niet wel voorzien konde wezen. Terwijl hij ten besluite van deze calumnieuse periode, Uw HoogEdelheden noch alleen wil doen opmerken, de verregaande impudentie en onkunde van den Raad, in de remarques op het stuk van de sagoe, als of het interdict tegens de vaart der Chinesen en Macassaren, op Sahoe en Djilolo,

een mede oorzaak zoude wezen, van het toen subsiterend gebrek aan dit artikel op Ternaten. Daar niemand die eenige kennisse draagd van zaken, zal ignoreren, dat den overvoer van sagoe, onvermindert het voorschreven interdict, naar gelang van de geringe hoeveelheid die van dit artikel, in de geciteerde quartieren door de preferable rijst culture geklopt en aangemaakt word, nimmer stilstaat; en dat de vaart van die nabij gelegen plaatzen althoos zo frequent is, dat de meeste vaartuigen, zelf met halve ladingen en minder naar Ternaten oversteken; waar zij dan in cas van trocquering, of bij contanten verkoop, op haar sagoe notoir althoos meer voordeel hebben, als wanneer dezelve door den baatzuchtigen Chinees zelf van daar word afgehaald. Zo dat noch de afvalligheid der Sahoerezen, die misschien alleen moet worden toegekend aan haar wispelturig character, en de ongunstige situatie waarin zich het Gouvernement toen reeds bevond, en waar van vijand en vriend, naar gelang zijner omstandigheden gebruik maakten, noch het toenmalig subsisterend gebrek aan vivres en noodwendigheden, aan het interdict tegens de vaart en smallen handel van den Chinezen en Maccassaren, op de voorschreven negorijen kan worden toegeschreven.

8. Dat de Gallilarezen reeds kort naar de actie op Terlucco, door den Gouverneur waren opgeroepen ect.

8. Dat de Gallilarezen reeds kort na de actie op Terlucco, door den Gouverneur waren opgeroepen,

is waar; maar niet voor medio Maart, en dus bijna 5 weken naar de voorschreven actie. Dat ze nader door den ondergeteekende gerappeleert, en echter niet verschenen zijn, is ook waar. Maar waarom nu al wederom de reden van dit achterblijven verzwegen, en waarom niet gezegd zo als het werkelijk met de zaak gelegen is. Galilla legd ver van Ternaten; de overtocht is bij onstuimig weder gevaarlijk; de levensmiddelen die gerequireerd waren, moesten door haar noch opgezocht en aangekocht worden. De natie, schoon braaf en dapper, is even als alle Oostersche volken, in de executie van alle zaken magtig langzaam en traag; en dit gevoegd bij de continueele bekruissingen der Engelschen en Tidorezen, is gewis de oorzaak waarom die menschen niet zijn overgekomen. Maar dan ook zouden Uw Hoog Edelheden terstond hebben opgemerkt, dat deze periode even als alle de andere, laster, en dus geen poinct van accusatie kan uitmaken; en daarom zal waarschijnlijk dien malitieusen Raad deze rede voor Uw Hoog Edelheden hebben achtergehouden.

en dat successive dan deze en gene naar derwaards wierden gezonden, om deze orde te repeteren; doch dat zij zich zedert vier maanden daaraan niet stoorden, waardoor de weinige levensmiddelen die men zomtijds bij geval noch konde te koop krijgen, zo exorbitant duur waren, dat ze voor de dienaren en ingezetenen niet betaalbaar waren.

9. Dat de Vaandrigs Wiell en Erbervelt c. s. het fort Kajumera alleen hadden overgegeven uit reden, van de slegte behandeling, eenige dagen bevorens haar door den Gouverneur aangedaan, is even zo schelmachtig en snood verdicht, als dat den Gouverneur, Wiell in presentie van de bezettingen, geschopt en

9. Dat de Vaandrigs Wiell en Erbervelt c. s. het fortres Kaju mera alleen hadden overgegeven, uit reden van de slechte behandeling eenige dagen bevorens hun door den Gouverneur aangedaan. Dat zijn Edele eerstgemelde, in presentie van de bezettingen geschopt en getrapt, ja uitgescholden, en gedreigd

getrapt of gescholden zoude hebben; en hij verzoekt Uw Hoog Edelheeren dierhalven zo eerbiedig als nadrukkelijk, dit stuk bij andere menschen, die Uw Hoog Edelheden hiervan misschien wel eenige nadere ouvertures zullen kunnen geven, met de vereischte exactitude te willen laten onderzoeken. Doch dat den Gouverneur den Cadet Bombardier van den Bergh, met de carwatch zoude hebben geslagen, is waar, en het spijt hem noch de zaak aposteriori beschouwd, dat deze Bombardier niet meer heeft gehad; en dat Wiell en Erbervelt, schoon daarvan te dier tijd geen questie was, niet werkelijk voor de tweede belegering gedeporteert zijn geworden; want dan zoude hij misschien den Brit, die door kracht van wapenen, geen stap gronds op hem veroverd of verwonnen heeft, reeds lang voor die reputatieuse overwinning, voor de tweede maal met beschaamde kaken naar Ambon hebben doen terugkeeren.

had om hem te zullen deporteren, roffelen etc. zo dra als de Engelschen maar weg waren (naar volgens zijn Edele dagelijksche manieren). Dat zijn Edele den Cadet Bombardier van den Berg, in het fortres Kajumera, met zijn Edelens karwas zodanig had toegetakeld, dat hij in zijn wezen bijna onkenbaar was; omdat de cardoezen voor de stukken te groot waren; daar deze man dezelve niet gemaakt, maar even als twee zijner predecesseuren zo overgenomen had. Dat de Officieren deze manier van behandeling, gevoegd bij het op den 10 Februarij aan hun gedaan dreigement, niet hadden kunnen vergeten, daar over deze weerwraak hadden genomen, met de Engelschen possessie te geven van het fortres Kajumera. Dat alhoewel wij dit als eene zeer slegte satisfactie beschouwden, echter niet konden ignoreren, dat de manier waarop deze Officieren door den Gouverneur waren behandeld, allezins onbillijk en ten hoogste wraakbaar was, en ook als de hoofdoorzaak van de overgave van Kajumera moest worden beschouwd, en niet als een terreur panique, vermits zij zich niet eens, maar verscheiden reizen allezins braaf en dapper hebben gedragen.

10. Dat al het beste volk van Kotta Baroe gedeserteert was etc. is waar; maar dat de overige manschappen niet in staat waren een goeden aanval uittestaan is onwaar, ten zij een van beiden, dien laffen Fiscaal of Secretaris, aan het hoofd

10. Dat al ons beste volk van Kotta Baroe gedeserteert, en noch maar een zeer gering getal bekwame manschappen overschoot, Dat het grootste deel der bezettelingen, door den zwaren dienst en de menigvuldige strabbeleringen? zodanig

was geweest! in welk geval den Engelschen zeker geen resistentie van eenig aanbelang zouden hebben gevonden. Dat de batterijen om de Noord slecht waren aangelegd, zoude mogelijk kunnen zijn, wijl den Gouverneur geen Ingenieur is, en zich ook nooit voor deskundig heeft uitgegeven. Maar indien deze batterijen werkelijk zo slecht waren aangelegd, waarom hebben dan den Engelschen en Tidorezen van haar eerste plan afgezien, en zich naderhand hoofdzakelijk bepaald, tot de aanvallen en attaques om de Zuid! hierop moet notoir affirmatif volgen, omdat ze van de Noordzijde waar zij meermalen gerepouseert waren, niet veel goeds te wachten hadden.

afgemat, en door het weinige voedzel ten eenemaal onbekwaam geraakt waren, dat men bij een goeden aanval onmogelijk eenige naamwaardige resistentie kon bieden. Terwijl bovendien onze batterijen aan den Noordkant van de Christen negorij zo slegt waren aangelegd, dat men ze niet kon defenderen.

11. Dat zich in het Hospitaal veele zieken bevonden, en dat het gebrek aan medicamenten groot was, is waar; en dat den Gouverneur aan Doctor Kreusselaar gelast hadde, geen zieken meer in het Hospitaal te zenden, maar ze op de punten en posten te houden, is ook waar; omdat Kreusselaar noch medicijnen had, waarvan den Hospitalier ontstoken was. En dus kan den ondergetekende met deze ordre of schikking, geen onverschillig of onmededogendheid, zoo als dien onbeschaamden en malitieusen Raad, het echter wel gaarne aan Uw HoogEdelheden zouden willen doen voorkomen, op het oog hebben gehad; maar wel die menschenliefde, die ieder individu voor zijn evenmensch, en bijzonder

11. Dat in het Hospitaal zich een getal van 138 koppen bevonden. Dat de beste en noodzakelijkste medicijnen mankeerden, waardoor een iegelijk die ziek of gekwetst wierd, buiten alle de miserien en rampen die ons drukten, van alle hulp en herstel verstoken was; terwijl den Gouverneur uit dien hoofde den Chirurgijn Kreusseler ook had gelast, om geen zieken meer in het Hospitaal te zenden, maar op de punten en posten, waar ze bescheiden waren, te laten blijven.

elk gebieder voor zijn onderdanen, zo ernstig is aanbevolen en opgedragen.

12. Dat het besluit den 13 Maij genomen, om Ternaten in 12 à 14 dagen bij Capitulatie over te geven aan den Engelschen, zo men in dien tusschen tijd geen secours of tijding van vrede kreeg, door den Gouverneur zo min wierd nagekomen als het ten zelven dage genomen besluit, om van 8 tot 8 dagen aan alle de ingezetenen rijst te verstrekken etc. Zo omtrent het eerste als tweede lid van het hiervoren geallegeerde, als met betrekking tot het verder geadvanceerde, dat den ondergetekende naar de vergadering van den 13 Maij voormeld, geen vergadering meer heeft gehouden, zij hem gepermitteerd Uw HoogEdelheden, ter evitering van een dubbel recit, eerbiedig te mogen verwijzen naar het aangeteekende over die materie, bij zijn aan Uw HoogEdelheden bereeds gediende ampliatie op de Memorie van defensie, onder de periode of gebeurtenissen van den 13 Maij jongst verweken. Terwijl hij op het verder aangehaalde, met relatie tot de resolutien van den 9 Maart en den 16 Maij jl. die door hem zonder voorkennisse van den Raad zouden wezen gecoucheerd, de Eer heeft Uw HoogEdelheden te elucideren, dat deze resolutien zijn gefundeert op 2 of 3 notulen van rond vragen; door hem zelven gesteld, en aan den Secretaris inhandigd en waarmede zich ook alle de leden schriftelijk

12. Dat het besluit den 13 May genomen, om dit Gouvernement over 12 à 14 dagen bij Capitulatie over te geven aan de Engelschen, zo men in dien tusschen tijd geen secours of tijding van vrede kreeg, door den Gouverneur zoo min wierd nagekomen, als het ten zelven dage genomen besluit, om van 8 tot 8 dagen aan alle ingezetenen rijst te verstrekken; maar dat Zijn Edele ter contrarie, het grootste gedeelte van de dienaren en ingezetenen, die om assistentie van levensmiddelen verzochten, door de ordonnancen of oppassers liet afwijzen. Dat den Secretaris Zijn Edele had voorgeslagen, om vergadering te houden over diverse noch onafgedane zaken, doch ten antwoord had bekomen: Neen, met de Heeren niet meer. Gelijk dan ook zedert de 13 Maij tot den dag van Zijn Edelens arrestering, geen vergadering gehouden is, alhoewel den Secretaris op Zijn Edelens ordre, een resolutie gedateerd 9 Maart, een van den 16 Maij, en noch meer andere over diverse zaken, buiten voorkennis van den Raad reeds klaar had gemaakt.

en bij ondertekening hebben geconformeerd.

13. Dat den Gouverneur ook tegens den Eerstgezw. klerk Wever zoude hebben gezegd: Ik ben Gouverneur en Raad, en ik zal doen wat mij behaagd, kan hij zich niet herinneren. Maar wel dat op den 16 Maij, bij de verschijning van den Kapt. Brougham c.s. geen vergadering heeft laten beleggen, om de aangehaalde reden, bij de voorschr. ampliatie op de Memorie van defencie, waaraan hij eerbiedig verzoekt zich op dat sujet te mogen gedragen. Terwijl hij met betrekking tot de aanstelling van Huizinga en Smith tot Leden van Politie, niet kan ignoreren zich machtig geabuseert te hebben; en werkelijk heeft gedacht aan deze menschen noch eenig soutien te zullen hebben. Echter zoude hij in allen gevalle Walter, en onder andere den Lieutenant Pieterzen geprefereert hebben boven deze Smith en Huizinga, zo daartegen geen andere omstandigheden, de moeiten niet waardig Uw HoogEdelheden te detailleren, geopereert (geopponeert?) hadden.

13. Dat den Gouverneur ook tegen den Eerstgezw. Klerk Wever had gezegd: Ik ben Gouverneur en Raad, en ik zal doen wat mij behaagd. Hetgeen zijn Edele ook gedaan heeft, alzo denzelven op den 16 Maij, bij gelegenheid, dat den Engelschen Capitain Brougham en Lieutenant Deane, tijding kwamen brengen wegen het nemen van de Brik de Hazard, en eenige particuliere brieven van Batavia mede bragten, met deze twee Officieren alleen in conferentie was getreden, en de drie eerste teekenaren, die zich even voor de komst van de Engelsche Officieren hadden laten annuncieren, had afgewezen, met ordre om niet boven te komen. Hetgeen volstrekt strijdig was, met den Eed bij de aanvaarding van het bestier, in dat Gouvernement, aan handen van den Fiscaal van Dockum, als oudste Lid van de Vergadering gedaan. Dat Zijn Edele de Leden Smith en Huizinga alleen had aangesteld, op hoop dat deze in alle zaken die bij de Vergadering zoude voorkomen, Zijn Edele zoude me-vallen, en vervolgens den Lieutenant Walter had gepresenteerd ook Lid van Politie te maken, doch die daarvoor zeer beleefdelijk bedankt had. Daar deze man wijzer aan heeft gedaan als den Gouverneur, alzoo UwHoogEdelheden wel zullen zien dat dezen man, ofschoon eerlijk en braaf, echter geenzins geschikt is voor een Lid van een Politique Vergadering.

14. Dat den Gouverneur zoude bekend gemaakt hebben, den Fiscaal in arrest te willen zetten, is zeer mogelijk, omdat met de Capitulatie bij Christ en onchrist rondliep! Maar dat hij hem in de kettings zoude hebben willen slaan, is calumnie, en kan immers in geen gezonde hersenen opkomen. Terwijl hij ten besluite van deze periode, den Raad noch zijnen dank moet betuigen, voor de allezinds voorzigtige en menschlievende precautien, die zij inzonderheid bij die heuchelijke arrestatie tot behoud van zijn bestaan, wel hebben willen in het oog houden, en waaraan hij zich noch dikwerf zal herinneren.

14. Dat zijn Edele niet alleen aan den Secretaris Rodijk, maar ook aan den laatsten teekenaar, zijn voornemen had bekend gemaakt om den Fiscaal van Dockum in arrest te zetten en krom te sluiten, met de op Zijn Edelens ordres gemaakte kettings. Doch dat Zijn Edele van dit voornemen, door den Secretaris op den 13 Maij jl. was gediverteerd geworden; en het geen ook waarlijk tot behoud van Zijn Edelen leven gestrekt heeft; alzo te dier tijd velen reeds op zo iets wachtende waren, om denzelven langs dien weg te kunnen van kant krijgen; dat ook bij de arrestering op den 19 Junij effect zoude hebben gesorteerd, zo wij daarin niet de beste voorzorgen gebruikt hadden.

15. Dat den Gouverneur den Lieutenant Jeswiet eigenhandig klinkslagen zoude hebben gegeven etc., is onwaar, en machtig gegrosseert. Echter kan hij niet ignoreren, dat deze Jeswiet en ook den pro interum Equipagiemeester Samuel, hoe zeer ook in andere gevallen hadden kunnen voldoen, hem over het trainissement in de constructie van zekere aller aangelegenste batterijen, bij gelegenheid dat verscheiden onaangename rapporten waren ingekomen, eens machtig in het harnas hebben gejaagd. En hij zoude juist het character van zijn Raadsleden, of ten minsten de verradelijke vuës van den schelmschen Fiskaal en Secretaris moeten hebben, om in dat oogenblik, waarin hij zich toen door een zamenloop van ongunstige om-

15. Dat zijn Edele den Lieutenant Jeswiet eigenhandig op het balcon klinkslagen gegeven, en bij die occasie deerlijk aan zijn hals gekapt had. Dat zijn Edele den Lieutenant en equipagie opzichter Samuel, op de weg en in presentie van verscheiden dienaren, uitgescholden, en gepresenteert had met zijn karwas zweepslagen te zullen geven, en naar dato publiek en bij herhaling gezegd, deze beide Officieren in de lange ketting te zamen zullen klinken. Terwijl Zijn Edele den Lieutenant en Hoofd der Burgerij, toen hij voor de arme burgers om assistentie van rijst verzocht, almede had gepresenteerd van de trappen te zullen schoppen, de Burgerij te zullen ontwapenen en diergelijke impertinentien meer.

standigheden bevond, niet over dit trainissement in passie te geraken. Doch dat hij den Lieutenant en Hoofd van de Burgerij, zoude hebben gedreigd van de trappen te schoppen, omdat dezen man voor de Burgerij was opgekomen is onwaar en snood verdicht, en kan dus maar alleen uit de pen van schelmen vloeijen.

16. Dat den Gouverneur den 16 Maij jl. alle de particuliere brieven van wien ze ook kwamen en aan wien geadresseert eigenhanden opengebroken had etc., is even zo waar, als de onkunde, die den Raad in dit geval al wederom aan den dach legt, met de aanschrijving (van) UwHoog-Edelheden in 1772 of in vredenstijd, applicabel te willen maken op de presente omstandigheden, en wel op een tijdstip dat de rheede geblocqueert, en het Gouvernement van alle kanten door Brit en Tidorees ingesloten was.

16. Dat zijn Edele den 16 Maij jl. alle de particuliere brieven van wien ze ook kwamen, en aan wien ze ook mogten wezen geaddresseerd, eigenhandig opengebroken had. Daar den Collonel Burr en den Commodore Hayes, zo discreet waren geweest, met ze ons allen ongeopend toe te zenden. Dat zijn Edele zich niet had vergenoegd met alleen te zien door wien ze waren onderteekend, en of ze van Batavia, dan wel of ze van de Engelschen aan ons geschreven waren, neen! maar ze allen van woord tot woord had doorgelezen. Dat is Hoog Edele Heeren! een authoriteit die een Souverain Vorst zich zelven, zonder verbreking van de wetten, niet kan of mag aanmatigen; anders als op vehemente suspicien van correspondentien met den vijand. Hoeveel minder heeft dan een Gouverneur daartoe de magt, gelijk Uw Hoog-Edelheden zelven in den jare 1772, aan den Gouverneur Munnik die zich daaraan alsmede had schuldig gemaakt, hebben geschreven.

17. Dat het weinig getal slavenjongens, die den Raad en eenige

17. Dat het weinig getal slavenjongens, die wij en eenige ingeze-

ingezetenen, naar zoo veel rampen noch hadden overgehouden, nacht noch dach niet vrij waren, maar althoos op de posten en batterijen present moesten wezen etc. is gedeeltelijk waar; doch even als het gebrek aan levensmiddelen en het drossen der slaven machtig gegrosseert. Terwijl hij op het aangehaalde over zijn despotismus etc. dat voor geen Turk nog vrije Nederlanders langer uittestaan was, eerbiedig verzoekt zich te mogen gedragen, aan de getuigenissen van brave menschen, die tot de laatste oogenblikken met den ondergeteekenden preuves van trouw en verknochtheid aan 's Comp. belangen hebben gegeven.

18. Dat, daar de Brik de Hazard genomen was, men op geen ander secours meer moeste staat maken etc. Hierop zij hem gepermitteert alleen te mogen aanmerken, dat alles wat den Raad op dit sujet aanvoerd, elendige en prauvagis (?) thaal is, waarmede zij haar strafwaardig en laf gedrach bij Uwe HoogEdelheden eenigzinds zoeken te palliëren.

tenen, naar zoo veele rampen nog hadden overgehouden, nagt nog dag niet vrij waren, maar altoos op de posten en batterijen present moesten zijn. Dat wij ze niets konden geven te eeten, en daarom ook dagelijksch wegliepen. Dat wij hier door, en door de enorme duurte, van dach tot dach in onze bezittingen, zodanig achter uitteerden, dat er geen middel van herstel voor ons overschoot; en dat wij dit alleen attribueren moesten aan de caprice van den Gouverneur, die zoo despotiek streng en barbaris handeld, dat het voor geen Turk veel min voor vrije Nederlanders om langer uittehouden was.

18. Dat daar de Brik de Hazard genomen was, wij, volgen het schrijven van Uw HoogEdelheden op geen ander secours meer moesten staat maken. [1] Dat de twee Spaansche schepen van de Manilhas, alkwamen die ook, zoo goed als verloren waren. Dat wij een voorbeeld gezien hadden van het naarkomen der ordres Uwer HoogEdelheden, in 1798, met ons van Maccassar, in steede van 300 lasten rijst, 60 te sturen; en dat dit nu waarschijnlijk niet veel beter zoude gaan, alzo de Maccassaren die successive herwaards gezonden waren, er ondervinding van hadden hoe slegt de meeste er van afkwamen.

[1] De Amerikaansche Brik the Hasard, was door de H. R. gehuurd, om rijst en andere behoeften naar Ternaten over te brengen; dit schip werd op den 22 Mei in de nabijheid van Ternaten genomen.

19. Dat den Raad niet langer moest traineren, alzo den Gouverneur zich ten eenemale doof hield en gevoelloos was voor de klachten van de arme ingezetenen etc., word wel aangevoerd maar niet bewezen; en hij verzoekt dierhalven zeer ootmoedig, zich op dit sujet te mogen gedragen aan de getuigenissen van menschen die de waarheid hulde doen, Terwijl hij Uw Hoog-Edelheden intusschen plechtig kan verzekeren, dat de pennisten van de verstrekking van rijst etc. even als de militairen, zedert de eerste actie gejouisseert hebben; doch dat hij een ieder niet heeft kunnen geven het geen hij wel met hart en ziel gewenscht hadde, kan hij niet ignoreren.

19. Dat wij dus ook niet langer moesten traineren, alzo den Gouverneur voor alle raadgevingen ten eenemale zich doof hield, en gevoelloos was voor de klagten van de arme ingezetenen. Dat van de arme ingezetenen, die van de diaconie alimentatiepenningen trokken, reeds drie door gebrek aan voedzel waren gestorven; en dat de overige zodanig waren opgezwollen dat men dezelve niet zonder betraande oogen konde aanzien. Terwijl den Gouverneur voor 36 koppen, 4 vaten sagoe met het begin van deze maand had laten geven, dat voor niet meer als 3 dagen toereikend was geweest. Dat zijn Edele op het nader verzoek van den Secretaris, als administrerend diaken zijnde, niets voor dezelve had willen laten verstrekken, maar beloofd, zo dra als er sagoe van de overwal zoude komen. Dat zijn Edele aan de pennisten, die met hunne huisgezinnen ruim 60 koppen sterk waren, niet meer als 3 maten padie en 20 ℔ zout heeft willen geven, dat even voor twee dagen toereikende was. Daar deze menschen dach noch nacht rust hadden, en bovendien zich met zulk sober inkomen moesten erneren, dat zij, eer een kwart gedeelte van de maand voorbij was al niets meer in handen, (hadden?) en zich dus met allerlei slegt voedzel moesten behelpen.

20. Dat den Gouverneur de rijst en padie gerekend op 40 à 50 Lasten, à 20 Rijksd. het Last, te Sahoe had laten inkopen, en daar-

20. Dat den Gouverneur den rijst en padie, gerekend op 40 à 50 Lasten schone rijst, à 20 Rijksd. het Last, te Sahoe had laten inkopen,

entegen weder liet verkopen, tegen 80 Rijksd. het Last, is in zeker opzichten waar. Doch deze verkoop, gezwijge van het geene hij gratis aan verscheiden behoeftige menschen heeft laten afgeven, heeft zich nimmer verder geextendeert, als aan die geene, die volstrekt geen anders als bij kleine parthijdjes en op herhaalde instancien [1]. Zo dat deze verkoop, niet kan worden beschouwd, zo als dien beschaamden (onbeschaamden?) Raad het gaarne aan Uw HoogEdelheden zouden willen doen voorkomen, als of daarmede, misschien naar vorige exempelen en haar slegte principiums, ten kosten van de arme ingezetenen voordeel en winzucht was bedoeld. Daar hij ter contrarie Uw HoogEdelheden plechtig kan verzekeren, met deze padie of rijst geen ander bût te hebben gehad, als om het gebrek bij de Comp^e^. eenigzinds te suppleeren, en zo veel mogelijk een ieder naar gelang zijner bekrompen omstandigheden te adsisteren. En dit zal Uw HoogEdelheden nader geblijken, wanneer Hoogstdezelven voor een moment gelieven in te zien, het door den Raad aan Uw HoogEdelheden overgezonden dachregister, daar zij zelve bij zeggen, dat de prijs van rijst successive geaccresseert is van 200 tot 1700 Rd. per Last. En waarom doch zoude hij daarvan, indien hij met die rijst of padie inderdaad voordeel wilde beoogen, en hij werkelijk zoo des- en daar en tegen weder liet verkopen tegens 80 Rijksd. het Last. Dat hij nu wijlen den Koning van Ternaten had beloofd, om den winst die daarvan komen zou aan zijn HH. te zullen afgeven; doch dat dezen Vorst, zo min als zijne erfgenamen, daarvan iets hadden gekregen. Terwijl zijn Edele nog bovendien Rd. 6691:32 uit Comp. Cas had genomen tot het inkopen van sagoe, daar gansch Ternaten wist dat (het) vardoe zijn Edele niet hoger aan de overwal te staan kwam, als 6 stuivers; en dat daarop geen verdere onkosten waren gelopen, exept 100 vardos tegen 4 en 100 tegen Rd. 3:16 het vat, die alhier gedurende het beleg door zijn Edele waren ingekocht. Zo dat voor de bovengemelde som hadden moeten worden geleverd 47866 vardos sagoe; daar wij zeer wel wisten, dat geen 10000 vardos, zo lang als zijn Edele in het bestier was geweest, waren geleverd; schoon zijn Edele zijn rekening wel zodanig zoude laten maken, dat de Comp. de lijdende parthij nog zou zijn, en waartoe den Negotieoverdrager Huizinga en den Dispencier Smit ook al gelast waren.

[1] Hier schijnt iets uitgevallen te zijn.

poticq was als den Raad voorgeeft, geen gebruik hebben gemaakt, om ze tegens die exorbitante prijzen, door Chinezen of andere menschen onder 's hands bij kleine parthijdjes te laten verkopen, zo medelijden en menschenliefde niet boven winzucht of eigenbelang bij hem geprevaleert hadde. Dat hij zijn HH. de overwinsten op deze rijst wel beloofd maar onthouden zoude hebben, is onwaar en culumnie; en dit zal hij nader bethogen, wanneer Uw Hoog-Edelheden slechts voor een oogenblik, Hoogstderzelver attentie gelieven te vestigen, op hetgene hij de Eer zal hebben ten dezen respecte te advanceren. Dat zijn HH., bij de komst van den ondergeteekende op Ternaten, noch 1300 en 300 Rd. respective bij de Comp^{e}. ten achteren stond. Dat zijn HH. zeer veel particuliere schulden had. Dat zijn HH. meeste pretiosas te dier tijd verpand waren. En dat evenwel zijn HH., noch voor deszelfs overlijden, en dus binnen den tijd van een jaar, met de Comp^{e}. en de meeste particulieren geliquideert en desselfs verpande goederen wederom ingelost heeft. Zo nu zijn HH. geen toevallige winsten gehad, en de Gouverneur aan zijn belofte werkelijk gemanqueert heeft, hoe dan was het mogelijk, dat zijn HH., tot verwondering van een ieder, in die ongunstige en korten tijd, op zulken effen voet konde geraken? Of zoude men een enkel exempel kunnen alleguëren, dat buiten den Gouverneur, andere menschen of omstandigheden, die hem misschien

onbekend zijn, daartoe hebben medegewerkt! Gewis, niemand op Ternaten, zelf niet op Tidor, buiten deze malitieusen Raad en haar Compplicen, zal ignoreren, dat den Gouverneur uit zijn privé, en dus tot zijn eigen ruine, niet alles heeft gespendeert, om de eer en reputatie van de Hollandsche natie op te houden, en de vervallen zaken zooveel mogelijk naar tijd en omstandigheden te herstellen. En hoe zoude hij dan in staat kunnen wezen, de goedaardigste aller Vorsten die zo machtig arm was, en het dus zo hoog nodig had, op zulke een lage wijze te prejudicieeren. Hier op moet notoir affirmatif volgen: niemand zal hem hiervan verdenken of daarmede bekladden, als de zulke die gewoon zijn andere te beoordeelen naar haar eigen slecht interieur.

Dat den Gouverneur noch bovendien Rds. 6691 uit 's Comp^e^. Cas had genomen tot het inkopen van sagoe etc., kenschetst al wederom het malitieus character van den Raad. Want deze Rds. 6691, waarvan eerst en direct afgaat, Rds. 466 tot den inkoop van 120 vaten sagoe, à Rds. 4 en 3 per vat, strekt niet alleen in restitutie voor de geleverde sagoe, maar ook voor de padie (en) rijst, die aan het guarnizoen en de hulptroupes is verstrekt geworden, voor de maanden Maij en Junij. Dat met het restant op de dag van zijn arrestatie, tot plus minus 16 à 17 Lasten, te zamen naar gissing uitmaakt, eene quantiteyt van 34 à 35 Lasten schone rijst, à

Rds. 60: bedraagd . .	Rds. 2720—
Hierbij gevoegd de geleverde sagoe van Maart 1800 tot Junij dezes jaars inclusive, en waar uit, behalven de considerable verstrekking aan de Hongievloot, zedert is gesuppleert geworden $\frac{1}{3}$ tot goedmaking van de minder verstrekte rijst aan het guarnizoen en de zeevaart, dat aan rijst naar gissing ruim 60 Lasten voor de Compe. heeft uitgewonnen, en deze sagoe bezwaard met alle de depences die tot voortzetting van die leverantie als anderzinds onvermijdelijk hebben moeten worden gemaakt, sommeert ruim	4000—
of te zamen . .	Rds. 6720—

Hier uit, en uit de algemeene berichten, gevoegd bij de actuele staat waar in hij zich thans bevind, zal men gevoegelijk kunnen opmaken, in hoe verre met grond en waarheid kan worden gezegd: de Gouverneur zal wel maken dat de Compe. de lijdende parthij is! Kan den Raad in waarheid wel een enkel exempel allegueren, dat de Gouverneur van al het gespendeerde in den zake van Tidor en nu wijlen de jonge Koning Hassam, noch ook aan zoveel Princen en andere brave en dappere Hoofden op Ternaten iets

ten lasten van de Compe. heeft opgebracht! Vind men, het zij hem geoorloofd uit de volheid van zijn gemoed, deze aanmerking te mogen maken, nu of in den vorigen Engelschen oorloch, op een van alle de verloren Etablissementen in Indien wel een exempel, dat alles met zulke geringe kosten, zo lange tot eer van de natie is gaande gehouden als op het rampspoedig en afgelegen Ternaten.

21. Dat de rijst en visch exorbitant duur en schaars te krijgen was, is waar, maar even wel in verre na niet zo als den Raad voorgeeft; en posito, de rijst is werkelijk zo enorm duur verkocht geworden als den Raad opgeeft, dan is het nochthans niet meer als voor een à twee keeren en misschien voor een à twee bamboezen geweest; want wie zal doch op Ternaten over het algemeen genomen, de rijst tegen zulke enorme prijzen inkopen, daarhet vat sagoe hoog genomen noch althoos tegen 8 à 10 rds. is te bekomen geweest. Dat de visch zo exorbitant duur was, om dat den Gouverneur aan alle de ingezetenen belet hadde niet aan den Zuidkant van het Kasteel te mogen visschen, is laster en verdraaid. Want alle menschen zonder onderscheid van welke classe, die buiten suspicie waren in eenige betrekking te staan met Tidor, zijn even als dien onbeschaamden Fiscaal voorzien geweest van licentie-billetten, om zo wel aan de Zuid- als Noordkant van het Kasteel te mogen visschen. Zo dat UwHoog-Edelheden hieruit, en misschien ook

21. Dat een bamboes rijst, zo men die bij geval nog al eens te koop kon krijgen, een rijksd. koste, zo dat het last te staan kwam op Rds. 1760. Terwijl zommige Ternatanen, die mogelijk noch 1 à 2 maten in voorraad hadden, daar wel eens zoo veel uitmaakten. Dat een gedroogd vischje van een vinger lang 7 à 8 stuiver koste, zo dat het ℔ hoger als een ducaton te staan kwam; vermits zijn Edele aan alle ingezetenen had belet van niet aan de Zuidkant van dit kasteel te mogen gaan visschen. Dat men voor een vardoe sagoe 12 en 14 rds. moest betalen. Dat de arak reeds op was, en dat de militairen en alle de anderen dienst en wacht doende menschen, in den regen geen enkeld soopjen konden krijgen; terwijl de saguweer ook al sedert den aanvang van het beleg niet meer te krijgen was geweest. Dat wij geen Lijwaten konden krijgen voor onze verschoning. Dat een paar schoenen $3\frac{1}{2}$ rds. koste; en om kort te gaan alle andere artikelen, wat men ook nemen mogt, of in het geheel niet

uit de relazen van andere menschen, wel dra zullen penetreren, dat met dit verbod, geen ander oogmerk is geweest als daar door zo veel mogelijk te couperen, de gevaarlijke correspondentien tusschen Ternaten en Tidor, en waar voor inderdaad niet genoeg konde worden gewaakt. Dan welke gronden den Raad al weder om op een verregaande malitieuse wijze UwHoogEdelheden zoekt te verduisteren, om was het mogelijk daardoor, haar strafwaardig gedrach eenigzinds te palliëren, en zijn gehouden directie bij UwHoogEdelheden in het hatelijkste dachlicht te stellen. Terwijl hij het overige door den Raad aangehaald bij deze periode even als bij artikel:

22. Namentlijk: dat op Ternaten niet anders was als de weinige restanten van de Compe. waarvoor Uw HoogEdelheden Compe. wegen jaarlijksch zulke enorme kosten moesten maken etc., eerbiedig verzoekt te mogen overlaten aan de beoordeeling Uwer HoogEdelheden, en op het laatste of:

te bekomen of zo enorm duur waren, dat men die met regt onbetaalbaar noemen mogt.

22. Dat in dit Gouvernement niet anders was, als de weinige restanten van de Compe. waarvoor Uw HoogEdelheden Compe. wegen jaarlijks zulke enorme kosten moesten maken om dit Etablissement staande te houden, en dat wij noch bovendien meestal daarvan verstoken waren gebleven; alzo het grooste gedeelte van de gedurende dezen oorlog herwaarts gezondene vaartuigen, in handen van de Engelschen gevallen waren, waardoor dit Etablissement de Compe. in dezen oorlog reeds meer dan een Millioen gekost had. Dat al eenige huizen van de zolder plan (ken) ontbloot waren, die zo wel als het schavot, bereids tot beddings voor de stukken waren geemploijeerd geworden; en dat den Gouverneur ook al reeds ordre had gegeven, om

de zolder uit de Kerk te nemen, en daardoor dit gebouw almede te ruineren, vermits zijn Edele zo wel als wij, zeer wel konde berekenen, dat er geene resources voor zijn Edele meer over waren om dit schone gebouw weder te herstellen.

23 Artikel, namentlijk: dat de negorij aan de Landkant open was voor de gedurige invasien der Tidorezen etc., alleen te mogen aanmerken, dat niet gezegd kan worden dat de negorij aan de Land kant open was, wijl zelfs de geringste passagies met draaibassen en piquet wachten des nachts bezet waren.

23. Dat onze negorij aan de Landkant open was voor de dadelijksche (dagelijksche?) invasien der Tidorezen, die ook nu en dan al eens een coup gewaagd hadden, waardoor wij zelfs niet eens, als met het grootste gevaar om gemassacreerd te worden, van het nodige brandhout konden worden voorzien. Dat wij ook reeds een voorbeeld hadden, hoedanig de Tidorezen twee onzer dappere Europesche Corporaals en een Javaan mishandeld hadden, en dat dit noodlot ons en alle die in hunne handen zouden vallen, almede zouden overkomen; vermits het scheen dat de Engelschen geen man meer van hunne troupes wilde resiqueren, maar ons dagelijks de Tidorezen op het lijf stuurden.

Den ondergeteekende hiermede op solide gronden gerefuteert hebbende, de hiervoren geciteerde zoogenaamde poincten van accusatie, verzoekt Uw HoogEdelheden zeer eerbiedig, met referte nochthans aan het overgezonden dachregister en de bereeds gediende memorie van den staat en de defencie van Ternaten bij de eerste en tweede belegering(en) annexe bijlagen, het overige

Alle deze poincten HoogEdele Heeren, hadden 19 Junij zo veel indruk op het gemoed van de teekenaren (gemaakt) dat wij (: overtuigd van 's Gouverneurs despotieke handelwijs, gevoegd bij zijn enorm tractement en verdere inkomsten in vergelijk van de overige dienaren, het welk alleen de voornaamste oorzaak was dat zijn Edele het zolang uithield:) het ongeraden

van des Raads voorschreven libel als elendig en beuzelachtig ongerefuteert te mogen passeren. Terwijl hij Uw HoogEdelheden voor het overige plechtig kan verzekeren, dat de arrestatie van den ondergeteekende, welke reden den Raad op dat sujet ook zoude kunnen of willen aanvoeren, volstrekt met geen ander oogmerk is geschied, als om daardoor des mogelijk te prevèniëren, dat den vijand, die bij de tweede sommatie zeer voordeelige propositien had gedaan, daarvan bij een langere defencie niet kwamen te resiliëeren; zo dat de conduite door dien Raad gehouden, alleen moet worden toegeschreven aan vrees en eigenbelang.

1. Omdat den vijand aan de Zuidkant met zijn batterijen begon te approcheren, waardoor de kogels om en bij de stad wierden gebracht.

2. Omdat er tijding was, dat den vijand noch secours zoude krijgen, zo als ook werkelijk naar de overgave noch ontzet ontfangen is.

3. Omdat volgens geaffirmeerde tijding, naar den ontfangst van het voorschreven secours de stad en het fort van drie kanten zoude geattaqueert en aan het vuur opgeofferd worden en

4. Omdat den Gouverneur, inzonderheid naar de tijding van de slechte gesteldheid der Engelschen, vide het aangeteekende bij het dachregister onder dato 12 Junij, en de dezen bijgevoegde verklaring, waarop hij bijzonder Uwer Hoog-Edelens attentie imploreert, zich telkens op nieuw tegen 's vijands vonden Zijn Edele eenige verdere propositien van overgave te doen, maar besloten om Zijn Edele dien zelven avond aan tafel te arresteren. Terwijl wij, zoo voor de zekerheid van zijn Edele als onze eigen personen, geraden vonden, om ons zelve te wapenen en het corps Pennisten en nog twee Officieren tot assistentie in cas van nood mede te nemen. Hetgeen ook van dat gewenscht effect is geweest, dat zijn Edele zonder veel beweging dien zelfden avond tusschen 10 en half 11 uren in de Raadkamer van Politie is gearresteerd geworden. Waarna wij ordre op de Regering stelden, en van het voorgevallen door de Leden Rodijk en Huizinga, aan Hunne Hoogheden de Koningen van Ternaten en Tidor, nog dien zelfden nagt communicatie lieten geven; dewelke betuigden daarin zeer veel genoegen te neemen. Inzelver voegen gaven wij de nodige ordre aan de Commandanten van de buijten posten, en de respective Hoofden der Burgerij en Inlandsche campongs, die ons lieten weten: dat zij en hunne onderhoorige manschappen, de ordres die hun door of van wegen den Raad zouden worden gegeven, met alle bereidwilligheid zouden obtempereren. Terwijl wij, uithoofde hunner bizondere diensten bij den Gouverneur, den Eed van getrouwheid aan ons lieten doen, den Kapitain Luitenant Johannes Haan en den Onder-Major Johan von Stubenvol.

Des morgens den 20 zonden wij den Secretaris Rodijk, om den Gou-

posten versterkte, en dus noch geen intentie scheen te hebben om te Capituleren. Zo dat men uit dit alles en uit de gansche toedracht van deze zaak, zeker mag stellen, dat den Raad, of eigentlijk den Fiscaal en Secretaris als de drijfveeren van de ongehoorde en verraderlijke arrestatie, bevreesd voor de gevolgen, liever het geprojecteerde schelmstuk ter executie brachten, als zich te exponeren stormenderhand ingenomen te worden, en op die manier zo niet haar leven, althans hare eigendommen te zullen verliezen.

Hij besluit deze zijne belangens, en imploreert hierop bij Uw Hoog-Edelheden een billijke dispositie, evenredig aan zijn gehouden conduite, en de omstandigheden waarin zij zich actueel bevind; met reserve nogthans, over den hem aangedanen hoon, zijne actie te mogen institueren daar en waar zulks behoord; ten einde in der tijd zodanige eclatant satisfactie te mogen erlangen, als met de billijkheid en het goed recht zal overeenkomen, en heeft overigens de Eer zich met verschuldigde hoogachting te onderschrijven.

(Onder stond) Hoog Edele gestrenge Groot Achtbare Heer en WelEdelGestrenge Heeren.

(Lager) Uwer HoogEdelhedens zeer gehoorzame dienaar

(Was get.) W. J. Cranssen.

(In Margine)

Batavia den 7 November 1801.

verneur te vragen of zijn Edele ook al aan de Capitulatie voor dit Gouvernement begonnen was; dewelke daarop tot antwoord heeft bekomen, dat zijn Edele reeds eenige artikelen, die betrekking hadden tot de plaatselijke Inlandsche Zaken in schrift had gesteld. Dat men dus kan zien dat zijn Edelens intenties ook waren om dit Gouvernement over te geven, alzo zijn Edele 'wel had gezien dat er geen middel van uitkomst meer te bedenken was. En welke artikelen wij dan ook zoodanig in de Capitulatie geinsereert hebben.

Ten zelfden dage qualificeerden wij de Leden onzer vergadering Rodijk en Huizinga (vide inclose copia ordre) om onder faveur van de witte vlag zich te begeven naar Cajumera, ten fine met den Engelschen Colonel Daniel Burr, zodanig favorable Capitulatie voor de dienaren en ingezetenen in dit Gouvernement aan te gaan, als haar Edele zouden kunnen verkrijgen. Waarmede de Rijksgrooten van Ternaten, alzo zijn HH. zich zedert eenige dagen aan een zware diärhe bevondt, uit naam van hunnen Vorst zich conformeerden. Gaande hiernevens een origineele Capitulatie, waaruit Uw HoogEdelheden zullen zien, dat alle onze eischen, doch zommige met eenige kleine veranderingen zijn toegestaan.

Inmiddens lieten wij aan alle ingezetenen voor vier dagen padie verstrekken, alzoo het restant, naar volgens opgave van den Dispencier Smit, voor niet langer als 8 dagen voor alle de ingezetenen toereikende

was; om dat wij niet verzekerd waren of de Engelschen wel dadelijk van deze plaats possessie wilden nemen.

Den 21 daaraan des morgens om 11 uren, gaven wij het Gouvernement met dies ab- en dependentien aan den Engelschen Capitain Joseph Walker over. Zijnde bij den inmarsch der Engelsche troupes, zo min als bij de komst van den Koning Noekoe, die ruim 5000 gewapende mannen tot zijn gevolg medebragt, geen de minste consternatie onstaan of geweldenarijen gepleegd geworden; vermits bij de Engelsche troupes onderhouden word eene zeer goede discipline. Den 26 van voormelde maand Junij lieten ons de Engelsche Capitains Brougham en Walker inviteren om over eenige zaken te besoigneren. Naar dat deze conferentie die over den overgaaf van Comps. effecten en eenige poincten van de Capitulatie was geweest, was afgelopen, communiceerde voormelde Capitains ons, dat den Gouverneur binnen 5 dagen zoude vertrekken, met den door den Chinees Tan Sition van de Nederlandsche Compe. gekochte paketbooth de Kraaij. Waarop wij gemelde Captains vraagden, of zulks het verzoek of den wil van den Gouverneur was. Dewelken ons repliceerden: Neen. Wij zenden hem omdat hij zich niet alleen gedraagd als of hij de God van Ternaten maar de God van het heelal is. Zo dat alle onze representatien en beroep op het 2e. artikel van de Capitulatie, geen ingang bij die Heeren konden vinden. Waaromme

wij dan ook, omdat wij zelve zagen en ondervonden hebben, dat zijn Edelens gedrag niet alleen ten opzichte van de Engelschen, maar (ook) tegen ons, zedert van dien aard is geweest, dat zijn Edele mogelijk gevaar zoude lopen, om of doodgeschoten te worden of dit lot een ander te doen ondergaan, begrepen, dat zijn Edelens presentie alhier schadelijk was, dierhalven liever van alle verdere verzoeken ten zijnen opzichte afzagen.

De magt die deze plaats zederd den 1 May tot den 21 Junij jl. geblocqueerd heeft, heeft bestaan uit vier schepen en drie brikken, benevens een formidable landmagt; die zedert nog met 300 militairen is vermeerderd, en welke van al het benodigde tot eene belegering van deze plaats genoegzaam was, uitgerust. Terwijl zij zich bovendien nog hebben geconjungeerd, met een vloot van ruim 100 Tidoreesche groote korra korra's.

De copien resolutien zederd den 30 december a. p. tot den 20 Junij inclusive, zullen Uw HoogEdelheden bij de eerstvolgende gelegenheid toegezonden, dan wel bij ons vertrek naar costy door ons medegebragt worden; alzo wij thans zo wel uit hoofde van gebrek aan schrijfpapier als aan tijd, in de onmogelijkheid zijn om Uw HoogEdelheden te kunnen toezenden.

Inmiddens moeten wij HoogEdelheden, als een poinct van het allergrootste aanbelang voor Nederlandsch Maatschappij, bij dezen

solliciteren, om nimmer weder een van Comp^s. bezittingen, te stellen onder het Oppergezag van den voormelden Gouverneur Cranssen. Alzo wij Uw HoogEdelheden verzekeren dat het er nimmer in kan welgaan; zo uit hoofde van zijn Ed. fiaire trotsheid, barbaars en wreedheid over de dienaren, als uit hoofde van de grillen dien denzelven bij tijden in het hoofd komen; en waardoor weinig (menig?) soldaat die zijn Ed. maar met een, door denzelven zogenaamd regt zoldaten oog aanziet, een roffel of de spitsroeden heeft moeten ondergaan. Dit mag men waarlijk wel barbaarsheid noemen, en waardoor het ook nimmer in een plaats daar een naamwaardig guarnizoen van Europezen ligt, kan welgaan.

Wij eindigen deze, met de ongelukkige dienaren en ingezetenen dezer Colonie, in de benevolentie van Uw HoogEdelheden aantebevelen. Zij zijn allen dubbelwaardig, het medelijden van Uw HoogEdelheden, hunne oude Souverainen. Zij zijn altoos geweest arme, behoeftige doch trouwe onderdanen, en hebben meer gedaan als de menschelijkheid van hun vorderen kan.

Wij recommanderen 's Comp^e. dierbare belangen en Uw HoogEdelheden illuster personen, in de veilige bescherming des allerhoogsten, en onze personen, in UwHoogEdelhedens gunstige protextie. Onder vuurige wenschen, dat nimmer een van 's Comp^s. bezittingen, mag ondergaan, de veelvuldige rampen

welke deze Colonie heeft uitgestaan, en noemen ons met de meeste hoogachting en allen eerbied.

(Onderstond) HoogEdele Groot Achtbare Heer en WelEdel-Gestrenge Heeren

(Lager) Uw HoogEdelheden zeer ootmoedige en getrouwe dienaren

(was get.) D. J. VAN DOCKUM.
. . . . MUNCK.
J. RODIJK.
P. SMIT.
HUIZINGA VAN TADAMA.

(In margine stond)
Ternaten in het kasteel Orange
den . . . . Junij 1801
Accordeert
J. C. ROMSWINCKEL
Eg.kl.

Bijlage N°. 8.

Commissariaal Rapport in de zaak van den Oud-Ternaetsch Gouverneur W. J. Cranssen.

Hoog Edele Heeren!

Toen op den 31 der jongst verweeken maand December, ter despositie deezer Regeering gebragt wierd, een door den gewesen Gouverneur en Directeur van Ternaten Willem Jacob Cranssen, gepresenteerd adres, houdende verzoek, invoege daarbij in het breede is gedetailleerd en voorkomt bij het notulair besluit van dien dag, en tevens door den Heer Gouverneur-Generaal ter deliberatie wierd gebragt, de onder de Heeren Leeden deezer Vergaderinge afzonderlijk geresumeerde stukken en bijlagen, de zaek van gem. Cranssen concerneerende, behaegde het uw HoogEdelheedens, om alvoorens daarover finaal te disponeeren, alle de papieren in originalia te laten afgeeven aan ons ondergeteekendens Raeden Extra ordinair Mr. Cornelis Adrianus Canter Visscher en Wouter Hendrik van IJsseldijk, en van ons te vorderen om te willen nagaen en onderzoeken:

Primo. Het gedrag door den gem. geweesene Ternaats Gouverneur Cranssen, geduurende zijn bestuur aldaar gehouden, opzigtelijk de defensie van dat Gouvernement, tot den dag dat hij door den Raed van Politie in arrest genomen is geworden.

Sec°. De beschuldigingen door den Raed van Politie te Ternaten, teegens voornoemde Cranssen ingebragt bij hunne missive van de maand Junij 1801, de daarteegens door hem ingebragte belangens, en de desweegen ingewonnen verklaaringen van zodanige personen als van daar overgekomen en alhier aanwezig zijn, en

Tertio. De handelwijze van den Raed van Politie te Ternaten, zo in het arresteeren van den gem. Gouverneur Cranssen, als het overgeeven van dat Gouvernement aan de Engelschen, (en) op dat een en ander te dienen van consideratie en advijs.

Wij willen niet voor Uw HoogEdelheedens ontveinsen, dat wij ons bijzonder vereerd gevonden hebben met het vertrouwen, dat Hoogstdezelve in deze wel in ons hebben willen stellen; waarom wij dien zaak dan ook met vermaek op ons genomen hebben, te meer, daar het ons uit de voorafgegaene lectuure der papieren, al ten eersten is toegescheenen, dat de zaak van gem:. Cranssen een aenschouw heeft, voordeelig genoeg om ons te mogen vleijen, dat het rapport dat daerover conform de waeren toedragt der zaek staat te worden uitgebragt, in 's mans voordeel zal uitvallen, en dit bij de zulken die zig met een dergelijke Commissie gechargeerd zien, dog altoos boven het daar tegens overgestelde te prefereeren is.

Wij zijn ook tot ons genoegen in staet gesteld, om aan het van ons gevorderde spoediger te voldoen, als men anders zouden hebben kunnen verwagten; dat te attribueeren is aan de advijsen die wij nodig geoordeeld hebben te moeten gereed houden, ingevallen Uw HoogEdelheedens de zaak direct na de eerste lectuure der stukken mogten hebben verkozen af te doen, en van welke advijsen wij dan ook nu het gepaste gebruik maken mogen.

Betreffende nu het eerste requisit of des Gouverneurs gedrag, met opzigt tot de defensie van gem. plaets, zij het ons vergunt aen te merken, dat als wij allen de orders en bevelen, de bewijzen van onvermoeijden ijver en de, na de omstandigheden waar in hij zig bevonden heeft, ingerichte wel overlegde maetregulen wilden opstellen, die hij Cranssen gegeven, betoond en genomen heeft, om de hem aanvertrouwde post voor zijn vaderland te behouden, dit voor Uw HoogEdelheedens so verveelende, als zulks inderdaad nutteloos zoude zijn; daer men het door den Raed van Politie zelve, en dus door zijn aanklagers overgezondene dagregister maar behoeft in te zien, om bijna op ijder bladzijde 's mans onvermoeijden ijver en trouwe op te merken, en van zijn pligtmatig gedrag in deezen overtuigd te worden.

De schriftelijke en bij de papieren overgelegde betuigingen van den trotschen Engelschman, die zo ongaarn de merites van een Nederlander in een voordeelig dagligd steld; de onlangs gegeevene en ongevraegde verklaring van den Amerikaansche Capitain Clarke: dat hij onder andere op Amboina gehoord heeft, dat den vijand zelve verklaarde, hij van het gem. Gouvernement geen meester souden geworden zijn, als het in

arrest neemen van den Gouverneur niet had plaets gevonden; de alhier ingewonnen verklaringen van de persoonen die van daar zijn teruggekomen, en dewelke bij den Hogen Raad van Justitie alhier beëedigd zijn; en eindelijk de nooijt te verantwoorden sijnde arresteering van zijn perzoon, door den Raed van Politie, om reedenen so als zij zelve zegt, dat hij het Gouvernement niet aan den vijand wilden overgeeven, zijn van dit alles spreekende bewijzen. So dat wij geen swarigheid maken te verklaaren, dat wij te kort zouden doen aan 's mans betoonde trouw aan zijn Vaderland en deezen Regeering, als zijn representeerende Souverain; den? zijn betoond manmoedig gedrag in het tegengaan van den vijand, en aan zijn onverschrokken standvastigheid, om het gem. Gouvernement niet als in den uitterste nood aan den vijand over te geven, als wij niet voor ons gevoelen uitbragten, dat hij Cranssen zig als een man van eer, in de defensie van het Gouvernement van Ternaten gedragen, en alles gedaan heeft wat men ooit van een wakker en getrouw Gouverneur verwagten kan. Dat hij de eere der Hollandsche natie daar door in deese gewesten, op de beste wijse gehandhaaft, en zig in het bijzonder eene daarmede evenreedige belooning Uwer HoogEdelheedens in der tijd, ja de erkentenis van het Bataafsche Volk waerdig gemaekt heeft.

Wij achten het geheel onnoodig om daarbij langer stil te staan, ons gerustelijk durvende verzekerd houden, dat Uw HoogEdelheedens, die de gemelte papieren met onpartijdigheid geleesen hebben, in dezen met ons in gevoelens niet verschillen zullen, en. kunnen dus overgaan tot het tweede requisit, namentlijk: om te onderzoeken de beschuldigingen die door den Raed van Politie tegens hem Cranssen zijn ingebragt etc. Wij kunnen voor Uw HoogEdelheedens niet onthouden, dat dienaangaande al ten eersten bij ons is in aanmerking gekomen, de reflexie of een Raad van Politie als deesen, uijt vijff leeden bestaande, waarvan twee door eijgenhandige, en bij de stukken overgelegde brieven aan denzelfden man, die zij gearresteerd en beschuldigd heeft, bereeds hebben verklaard berouw te hebben over haar gedrach, en zig verontschuldigen dat zij dien poincten van bezwaar mede hebben onderteekend, of een sodanige Raad, die bij de uijtkomst getoond heeft, hem Cranssen alleen in arrest genomen te hebben, om met voorbijgang van haar gehoudenis, het hun mede aanvertrouwde Gouvernement den vijand in handen te speelen, wel het regt kan worden toegekent om beschuldigingen

in te brengen, tegens iemand die zig als een man van eer, overeenkomstig zijn pligt gedragen, in so veele verklaringen als er op de onpartijdigste wijzen, van de zulken die zich mede pligtelijk gedragen hebben, zijn ingewonnen, behalven de eijgenhandige schriftelijke betuigingen van den Engelschen zelve, in zijn voordeel heeft.

Dan hoedanig deze reflexie ook mag worden beschouwd, wij mogen niet nalaten te voldoen aan de uitvoering van de ons opgedragen last, waar in wij niet gevoegelijker hebben vermeend te werk te kunnen gaan, als de door gemelde Raed van Politie tegens hem Cranssen ingebragte beschuldigingen te onderscheijden, in de zulken die of te weijnig valeur of te weijnig schijn van waarheid hebben, om de opmerking van Uw HoogEdelheedens te kunnen verdienen, en de zulken die de beweegredenen zouden hebben uitgemaakt, waarom den Raed het gem. Gouvernement, kort na de arresteering van den Gouverneur, aan den vijand heeft overgegeven, en waar door zij zoekt te betoogen dat haar gedrag misdadig zoude geworden zijn, als zij den zo even gem. Gouverneur in de verdere defensie der plaats waren behulpzaam geweest.

Onder de eersten dier beschuldigingen hebben wij vermeend te mogen stellen:

Het 4e articul, daarin bestaande, dat hij Cranssen alle Inlandsche Zaken alleen en buiten voorkennis van den Raad afdeed.

> Deese accusatie beschouwen wij sonder eenig valeur, alzo dit volstrekt overeenkomt met de oude ordres en gebruiken op allen buiten Comptoiren, en absolut nodig is, so om de secretesse die veel daar in gevorderd word, als om daar door veele zaken met den Inlander tot een goed einde te brengen, dat geen plaats zoude hebben, als een Gouverneur of Hoofd daar over eerst met so veele andere soude moeten handelen.

Het 5e poinct, waar bij voorkomt: dat den Koning van Ternaten bereids 60 menschen had weg gezonden, om dat zij door slegt voedzel ongesteld waren, heeft ons bedunkens geen meerder waarde.

> Behalven de wederlegging door Cranssen daarop gemaakt, kan men ligt nagaan dat er op een plaats als Ternaten, die levensmiddelen van elders ontfangen moet, geen overvloed geweest is in een tijd dat dezelve so nauw geblokkeerd wierd, het was dus belangrijk als alle oude en zieke

menschen konden verzonden worden; en dat dit met voorkennis en overeenkomst tusschen den Koning en den Gouverneur geschied is, blijkt uit de meeste verklaringen. So dat men alleen kan zeggen, dat den Koning verstandig gedaan heeft de zieken, en dus onnutte menschen, weg te zenden, zonder den Gouverneur daar over lastig te vallen. Het welk aangetoond word, dat hij niet uit vrees behoefde na te laten, wijl dien vorst en Cranssen dagelijks bij elkander waren, en eindelijk konde een sodanig getal, al waren die menschen ook gezond geweest van geen belang gereekend worden.

Het Sesde bezwaer bestaat daar in: dat den Gouverneur den Koning de kwijlkuur heeft laten ingeven en dien vorst daar onder bezweken is [1].

Wij vinden deeze beschuldiging te quaedaerdig en te absurd om er ons bij op te houden, en refereeren ons eijndelijk (eeniglijk?) aan het daarop geantwoorde door hem Cranssen.

Het 7e poinct behelst: dat den Gouverneur bereids over het jaar belet had na Sahoe, Djilolo of Gama Kanora te varen etc.

Deese beschuldiging, die hij Cranssen aantoond, dat ongegrond is, wijl zulx overeenkomstig was de oude ordres en instellingen, met de belangens van den Ternaetsch Koning en die van het Gouvernement, verliest daar door de meeste waarde. Ook word die accusatie in verscheijdene verklaringen wederlegd, so dat wij ons daaraan en aan het geposeerde door hem Cranssen daarover vermeenen te mogen gedragen.

Het 8ste articul, daarin bestaande: dat de Gallilaresen opgeroepen en niet gekomen waaren sederd vier maanden is van geen meerder valeur.

Uit dese periode consteert het duijdelijk, dat den Raed alles gedaan heeft wat mogelijk was om accusatien op te zoeken, dog daar in niet altoos evenwel na genoegen geslaagd is. Want al ware het ook dat die lieden anders zouden zijn opgekomen of zulx hadden kunnen doen, het welke egter door verscheijdene verklaringen word tegengesproken, so sal een ijder die den aart van den Inlander kend, gaern toestaan, dat hij zich liever stil en gerust t'zijnent zal ophouden, daar hij niets te vreezen heeft, als

[1] Aanteekening 2.

dat hij zich derwaerds zal begeven daar gebrek is, en hij gevaar loopt door den vijand gevangen genomen of afgegemaekt te worden.

De Contenue van het 10, 11, 12, 16, 17, 18, 19, 21, 22 en 23ste articul, waar in den Raed spreekt van zwaere dienst en vermoeijdheyd van het volk; van gebrek aan medicijnen; het niet overgeven van het Gouvernement over 10 à 12 dagen; en het zuinig verstrekken van rijst etc.; het openen van particuliere brieven door den Gouverneur; den zwaren dienst der slaven op de batterijen; de hopeloosheid van nader ontzet, sederd het nemen van de brik de Hazard; het niet luisteren na (den) Raed door den Gouverneur, en de noodzakelijkheid om daarom met het in arrest neemen niet langer te traineren; de duurte en schaarste die er heerschte; de geringheid der restanten; en dat het Gouvernement de Compe. te veel geld koste; en eijndelijk de vreese, dat dewijl de negorije aan de Landzijde open was, men van die kant door de Tidoreezen gemassacreerd zouden worden. Alle dese beschuldigingen Hoog Edele Heeren, zijn ons toegescheenen, dat aan niet anders als aan klijnmoedigheid, ongemesureerde stellingen, en nog onberekender gevolgtrekkingen, benevens de verleegendheid om zig voor Uw HoogEdelheedens, over zo een ongehoord als misdadig gedrag, als is het arresteeren van een Gouverneur, die zijn pligt doet, te verantwoorden, zijn toe te schrijven; en dewelke daerom na ons inzien bij Uw HoogEdelhedens ook geen verdere reflexie waardig zijn, als zulx ten aanzien van sommige in de verdere inhoud van dit rapport nog mogt te pas komen. Waerom wij daerover dan ook vermeenen te mogen heenstappen; te eerder om ons meer gedetailleerd te kunnen ophouden bij de overige beschuldigingen, die door meerm. Raed tegens hem Cranssen zijn ingebragt, en den aenschouw hebben van meer belang te zijn.

Wij hebben ons voorgenomen deese accusatien ijder in het bijzonder te verhandelen, en brengen daaronder: Eerstelijk: of er werkelijk eene sodanige hongersnood op Ternaten heeft plaats gehad, dat daaraan veele menschen gestorven zijn, zo als zulx bij articul 1 voorkomd, en waardoor men zoude hebben moeten toestaan, dat de stem der menscheijd, de overgave der plaats van hem gevorderd, en deese die van zijnen pligt, om deselve so lang mogelijk te behouden, verdooft heeft.

Ten aanzien van deese beschuldiging, hebben wij de eere eerbiedig te poseeren, het ons is voorgekomen, dat het daar

tegens ingebragte door meerm. Cranssen, alle presumptie voor zig heeft van geloofbaarheid, daar hij zelve avoueerd dat er schaarsheid was, dog te gelijk aantoont, dat er (geen?) menschen door den honger zouden zijn omgekomen; en hetwelk onder anderen ook betoogd word: door de verklaringen van den Luitenant ter Zee Pietersen, den Sous Lieutenant ter Zee Baston c. s., den Lieutenant der Arthillery Hulsebosch en anderen; die getuigen dat er op de bazaer nog altoos vivres, in katoepats en gebakke sago bestaande, zijn te koop geweest; dat den Gouverneur het meel uit het pakhuis heeft laten verstrekken; dat den Secretaris Rodijk daarin handel dreef; ja zelffs, dat in deselvde nagt dat men den Gouverneur gearresteerd heeft, nog 13 à 14 prauwen met levensmiddelen van den overwal zijn aangekomen; en voorts dat er niet meer als een man, en dat nog bij gerugte, door gebrek gestorven zoude zijn, hetwelk dus niet beweesen is. [1]

Dit geavanceerde word niet alleen bij de eene verklaring meer en bij de andere minder, van de zulken die zig met hem braaf gedragen hebben, geprouveerd, maar ook door de gegevene getuijgenissen van den opgem. Lieutenant ter Zee Pietersen en den Sous Lieutenant Schrooijenstijn, aan onze vijanden den Engelschen.

Welke reedenen — mogen wij vragen — kunnen deesen gehad hebben om so iets voor den vijand te verswijgen? daar het niet als tot haar en des Gouverneurs eer konden strekken, hem (hun?) meer en meer te overtuigen, dat het uiterste is te werk gesteld om het Gouvernement te behouden, en dit verregaande gebrek, als het al plaats gehad had, dus tot een nader bewijs zoude hebben gediend, van de duure prijs waardoor den Gouverneur zig voorgenomen had het zelve in zijn handen te stellen.

En in alle gevallen het ware eens so dat er menschen door gebrek waren omgekomen, was, dit mogen wij vragen, de schuld van den Gouverneur of van de omstandigheden waar in men zig door de [2] soigneuste? insluiting so van den Engelschen als Tidoreesen bevond? Het valt waerlijk moeijelijk te bepaalen, wanneer het oogenblik kan gereekend worden

---

[1] Aanteekening 3.

[2] Niet wel leesbaar.

daar te zijn, dat de pligt van een gebieder, aan wien de defensie van een plaats voornamentlijk is toevertrouwd, voor de stem der menscheid wijken moet en mag, sodanig dat men de overgave van so eene aanvertrouwde post voor zijn Souverain verantwoorden kan. Men behoefd alleen geen vreemdeling in de Historie van ons Vaderland te zijn, om te weten, hoeveel steeden er weleer door den hongersnood tot het uiterste gebragt zijn, en hoeveele menschen daarin niet door gebrek aan goed voedsel zijn omgekomen; en desniettegenstaande heeft men dezelve behouden, met dat vereerend gevolg, dat het nageslagt na eeuwen verloopens daarop nog roem draagd, so dat die gebeurtenissen nog jaarlijks plegtig gevierd worden.

Wij haelen dit hier alleen aan om te betoogen, dat al had er ook werkelijk een sodanig gebrek plaats gehad, dit geen genoegzame reeden gaf, om dat Gouvernement aan den vijand over te geeven, so lang alle hoop van behoud niet geheel en al was afgesneeden; hetwelk dan ook dusdanig door gem. Cranssen begreepen is. Dan dat hier in het bijzonder in zijn voordeel spreekt, is den voorraad van rijst die er nog voorhanden was, om ter verstrekking te dienen, en de levensmiddelen die er nog te krijgen waren; het welk niet alleen uit de verantwoording van hem Gouvèrneur blijkt, maar ook selve erkend word in het dagregister door meerm. Raed overgezonden, en de verklaringen daarover ingewonnen.

Het tweede poinct van beswaar, brengt de vraege voort: of den afval van het volk van Sahoe, volgens articul 2 is toe te schrijven aan de strenge regeering van hem Gouverneur; en of de gevolgen daarvan, en ook het in de ijsers slaen van zekeren Houkom, voor Ternaten so schaedelijk waeren, als den Raed heeft opgegeeven, en hij Cranssen den zo genaemden Koning van Lakoda (Loloda?) door schoone beloften in handen zouden gekregen hebben, die hij naderhand niet gehouden heeft.

Het valt niet gemakkelijk om de waerde van die accusatie alhier te taxeeren, daer een naauwkeurig en onpartijdig onderzoek, in der tijd bij dat volk zelve, daaraan alleen het nodig ligt zoude kunnen bijzetten. Maar als men reguardeerd op verscheijden verklaringen op dat articul ingewonnen, dat die van Sahoe een vreesagtig volk zijn, welke bereids ten tijde van wijlen den Heer Budach,

getoond zoude hebben, dat op hun geen staet te maken was, en men het op de door gem. Cranssen aan den dag gelegde gemanifesteerde voornemens, om alles te doen wat van hem afhing om de plaats te behouden, en deselve so veel mogelijk van voorraad te voorzien. Dan word men met vrij wat grond bewoogen, om eerder geloof te hegten aan de verklaring door hem gedaen, dat den Raed, die hij genoegzaem in zijne gediende belangens, aangetoond heeft, dat in geen zaken den Inlander betreffende konde worden geemploijeerd, niet van de motiven die daartoe aenlijding gegeeven hebben, is geinformeerd geweest; en dat de door hem in de ijsers geslotene Hoekum deese straf dubbeld verdiend had, als aen de beschuldigingen, ten deesen opzigte door den Raed ingebragt. Daar het zonder onbillijk te zijn niet te veronderstellen is, dat hij Cranssen, door eene ongemesureerde behandeling van dat volk, Ternaten waar aen hem so veel geleegen was, souden verstooken hebben van de so nodige toevoer van levensmiddelen. Waer om wij dan ook niet schroomen te verklaren, dat wij deesen beschuldiging in de rang stellen van so veele anderen, die bij elkander schijnen gebragt te zijn, om het misdadig gedrag van gem. Raed met den mantel van pligtsbetragting te bedekken.

En wat betreft de beloften die hij aan den Koning van Lekoda gedaan soude hebben, dat hem geen leed zoude geschieden, het welk meerm. Cranssen niet ontkend; dit articul heeft, wij erkennen het, in het eerst abord geen voordeeligen aanschouw, daar het houden van woord bij een ijder, en voor al bij een Gouverneur, een der eersten pligten is. Maar geeft men agt op de omstandigheden waarin hij zich bevond, en van hoe veel belang het hem was om deese snaek, die met den naem van Koning bestempeld word, dog niets meer was als een gering Hoofd, die ten tijde van den Heer Budach in den tronk gezeten schijnd te hebben, en een gedeclareerd vriend was van Noekoes vertrouweling, het Koningje van Djelolo. Die buijtendien bereids so veele meer als waarschijnelijker misdaeden op zijn rekening had, so als dat ampel in des Gouverneurs verantwoording voorkomt, en niet zoude zijn opgekomen, als hij van het voorneemen van den Gouverneur, om hem gevangen te houden, was geinformeerd geworden; dan blijkt

het dat deese demarche politiecq beschouwd, nuttig en noodzakelijk was, en daardoor dezelve den schijn verlooren heeft, van dezelve den Gouverneur als een misdaad op reekening te kunnen stellen.

De derde accusatie die wij van belang beschouwen, zouden zijn: dat den Gouverneur den Vaandrigs Wiell en Erberveld, benevens den Lieutenant Jeswiet slegd behandeld, de eerstgem. geschopt en getrapt heeft, onder bedreiging van hem te sullen deporteren, en den laatstgem. klingslagen zouden gegeven hebben; ook nog, dat hij den Cadet Bombardier van den Berg zodanig heeft geslagen, dat hij onkenbaar was, en dat deesen handelingen de oorzaak zouden geweest zijn, dat het fort Cajoe merra aan den vijand is overgegeeven.

Om ook in deezen met onpartijdigheid te werk te gaan, zullen wij geen gebruik maken van des Gouverneurs antwoord op eerstgemelde beschuldiging; schoon het vrij wat opmerking verdiend, dat hij daarbij expresselijk so eerbiedig als nadrukkelijk van Uw HoogEdelheedens versoekt, dat dit beswaar dat hij een snood verdigsel noemd, met de vereischte exactitude mag worden onderzogt.

Dat hier in meer bewijst, is het verklaerde door den Capitain Lieutenant Haan, den Lieutenant Walter, Adjudant Ritmuller, den Lieutenant der Arthillery Hulsebosch, den Lieutenant ter Zee Pietersen c. s. die de mishandeling van gem. Wiell en Erberveld niet alleen direct tegenspreeken; maar zegt den gem. Hulsebosch, dat Wiell altoos een van de beste vrienden van den Gouverneur Cranssen geweest, en door deesen kort bevorens tot Lieutenant bevorderd was; komende verders daar in overeen, dat die Officieren op de ontwaaring door den Gouverneur, dat de gemaakte cardoesen niet in de stukken pasten, door hem ten ernstigsten gereprocheerd zijn, en den Cadet Bombardier van den Berg werkelijk door hem geslagen is.

Wij vinden geen redenen, waarom men niet ten minsten aan die verklaringen, eeven en meer geloof zouden geeven, als aan het door den Raed in deese geposeerde, te minder, daar (de informatien) die op dat suject zijn ingewonnen, eenpariglijk getuigen, van die mishandeling nimmer iets gehoord te hebben, het welk in so een geval dog anders wel te veronderstellen is, dat zoude hebben plaats gevonden. Daarbij is in ons de bedenking opgekomen, dat zelve de waerschijnlijkheid

dat meerm. Gouverneur, die Officieren sodanig zouden hebben mishandeld, daarteegen opposeert; daar hij Cranssen in het Vaderland zelve in zijn jeugd gediend [1], heeft en dus behalven zijn bekende sugt voor den militairen staet (stand?) zeer wel wist, dat het caracter van een Officier te teder is, om met schoppen, trappen, schelden aangegraand? te worden. Vooral bij zulke Officieren, die zig tot die tijd wel gedragen hadden, so als van Wiell in het bijzonder getuigd word; uitgezonderd dat zij bij den eersten aenval in de maend van Februarij, niet geschoten hebben op een te nabij gekomen vijandelijk schip; dog het welk den Gouverneur, om dat hem gebleken was dat zulks uijt onkunde is voortgekomen, met arrest toen heeft gepasseerd; dan een dag daar na, zijn zij in haar post hersteld en even als bevorens met de verdediging van het fort vereerd.

Kan men nu — mogen wij vragen — veronderstellen, dat den Gouverneur tot een sodanige voor een Officier vernederende, of liever hem direct, sonder complete satisfactie, voor de dienst in die qualiteit onbekwaem makende, stap soude gekomen zijn, daar er hem so veel aan geleegen was, dat die posten met eer en pligt verdedigd wierden?

Dan eenigzints anders schijnd het geleegen te zijn, met het voorgevallene met den Lieutenant Jeswiet. So wel uijt des Gouverneurs eigen verantwoording, als uit de verklaring van den meerm. Pietersen, blijkt het: dat hij Gouverneur, toen hij zag dat men aan zijn ordres niet voldeed, en te lang traineerde met het opwerpen van alleraangelegenste batterijen, zig door drift heeft laten vervoeren [2]; dat ook het geval schijnt geweest te zijn met den Cadet Bombardier van den Berg, toen hij Gouverneur bevond dat de cardoezen voor de stukken te groot waeren. Dan alles wat men in deesen en diergelijken gepasseerde gevallen van minder belang, ons bedunkens zouden kunnen zeggen, is, dat die stappen van excesse, die men hem voor misdaden op rekening heeft gesteld, alleen natuurlijke gevolgen geweest zijn van den ijver die hem besielde om bij zijn pligt te volharden.

---

[1] Cranssen vertrok naar Indië met het schip de Jonge Hugo van de Kamer Enkhuizen, den 29 October 1779 als Korporaal à ƒ14 's maands, in het jaar 1781 werd hij Assistent in de Geldkamer. Zie het Extract uit de Gekwalificeerde Rolle te Batavia, hier achter.

[2] Aanteekening 4.

Wij laeten het gaern aan Uw HoogEdelheedens, die een waar gevoel hebben van de pligten van een gebieder ter beoordeeling over, hoedanig iemand moet gesteld zijn, die zijn eer tot het laest voor zijn Vaderland verdedigen wil. Die daar aan geen moeijte, geen ijver, geen beleid of zorgen spaerd, en ondervinden moet, dat men door zorgeloosheid, om het niet anders te noemen, die lofwaerdigste bedoeling in het dringendste gevaar brengd, om in eens vereijdeld te worden.

Het zij dus verre van ons, dat wij deese beschuldigingen in een so nadeelig dagligt zouden beschouwen, als meermelde Raed Uw HoogEdelhedens heeft voortgebragt; en even so min kunnen wij de minste waarschijnlijk(heid) toestaan, aan de door haar gestelde gevolgtrekking, dat die behandeling de oorzaak zoude geweest zijn van de overgave van het fort Caijoe-merra.

De gemelde Officieren wisten zeer wel, dat al ware het ook dat zij zig over den Gouverneur te beklagen had, ja, dat dezelve hun niet overeenkomstig haar caracter van Officier had behandeld, dit geen de minste atteinte zouden hebben toegebragt aan haar eer en reputatie, als zij getrouw in haar post gebleeven waren; daar hun geen regt zoude geweijgert zijn geworden, als zij zig op een wettige wijze, daar het behoord, hadden beklaagd. Waar uit het dus van zelve spreekt, dat dit door den Raad gestelde van allen grond ontblood is, en er geheel andere redenen moeten geweest zijn, die gemelde Officieren Wiell en Erberveld, buijten noodzakelijkheid tot een so lafhartig als ontrouw gedrag bewoogen hebben.

Alvorens van dit articul af te stappen, kunnen wij ook gevoegelijk een woord zeggen van de beschuldiging: dat de Gouverneur voorneemens zoude geweest zijn om den Fiscaal van Dockum in arrest te zetten en krom te sluijten. — Het laetste spreekt hij Cranssen volmondig tegen, met aanhaling dat zulkx in geen gezonde harsens kan opkomen; en ook getuigen die verklaringen, waar in dit articul voorkomt, daarvan nimmer iets gehoord te hebben. Dog den Gouverneur schijnt zelve te avoueeren, dat hij aan het eerstgemelde voornemen gedagt heeft, om dat den Fiscaal met de Capitulatie, die alleen was ingerigt om in het uiterste oogenblik, dat er ter behouding van de plaets, geen middelen hoegenaamd meer overblijven, en daarom een diep geheim moest blijven, bij Christenen en Onchristenen rond liep.

Dan wij kunnen dit stuk aan zijn plaats, en het aan van Dockum overlaten, zig te beklaegen als hij daartoe reden heeft; te meer wijl de zaek ten principaale geen gevolg heeft genoomen.

Het vierde poinct, dat in een zeer onvoordeelig dagligt door den Raad aan de Regeering is voorgesteld, behelst de beschuldiging: dat hij Cranssen zijn eigen voordeel ten prejudicie van de gemeente heeft gedaan, met den verkoop van rijst, en dat hij inzelver voegen gehandeld zoude hebben met Rds. 6691:32, die voor hem zouden zijn uit Comp$_s$. Cassa genomen.

Wij moeten het aan Uw HoogEdelhedens doorzigtig oordeel overlaten, in hoe verre de ampele verantwoording die hij Cranssen daer over onder art. 20 van zijn ingediende belangens heeft overgelegd, de schijn van aannemelijkheid verdiend. Eenelijk zij het ons vergunt aan te merken, dat indien het waarlijk des Gouverneurs oogmerk ware geweest, zig te verrijken met het verkoopen van rijst, het uit het dagregister blijkt, dat hij dezelve even zo wel voor Rds. 1700 de coijang bij klijne quantiteiten had kunnen laeten verkoopen, als voor 80 Rds. Dat het voor uitkomen van den Ternaets Koning, met zijn bekrompen en met schulden overladene Staat, gedurende des Gouverneurs bestier reeden geeft te gelooven, dat dien Vorst op alle convenabele wijzen door Cranssen bevoordeeld is. Dat de rekening die hij Cranssen overlegd, over het gebruik dat van de gemelde Rds. 6691:32 gemaakt is, alle schijn heeft van echtheid; en dat eindelijk so uit het dagregister als uit verscheidene verklaringen blijkt, dat den Gouverneur uit privé beurse, goede diensten beloond en uitgaven gedaen heeft, tot bevordering van zijn goede oogmerken, waar bij dan nog komt zijn geallegueerde aanmerking, dat er geen Etablissement in Indie, zig ter eere van de Hollandsche natie, so lang met zulke geringe kosten heeft staande gehouden als Ternaten. Door welke een en andere reedenen wij dan ook bewoogen worden, om deeze beschuldiging dezelve waarde toe te wijsen als aan de meeste der vorige [1].

Eindelijk komt er onder articul 13 nog een accusatie voor, die wij het laest verkosen hebben aantevoeren, om dat de selve de scheijn heeft van wel de gewigtigste te zijn, en in niets minder bestaat: als dat den Gouverneur zijn eed verbroken zoude heb-

(¹) Aanteekening 5.

ben, en alles na eigen zinnelijkheid, zonder de minste medewerking van den Raed gedirigeerd heeft; het welk zij zo ongepast als onvoorzigtig zegt, dat de voornaamste motive heeft uitgegemaakt, waarom zij heeft gecapituleerd, na dat den Gouverneur door haar gearresteerd was.

Bij het naleesen van de papieren, zijn ons twee gevallen voorgekomen, die het mogelijk is, dat in deese door gem. Raed bedoeld worden, namentlijk: Dat den Gouverneur zijn woord niet gehouden heeft in het overgeeven van het Gouvernement over 12 à 14 dagen, en dat hij geen vergadering of tusschenspraek met haar meer gehouden heeft sederd den 13 Maij over de omstandigheden; want dat zij daarmede zoude beoogd hebben, den vernieuwden eed van secretesse in de vergadering te dien dage, dat is niet te veronderstellen.

Uit gem. beschuldigingen blijkt het wel, dat den Raad zegt, dat hij Cranssen, de overgave over 12 à 14 dagen beloofd had, dog uit het door haar zelve overgezondene dagregister consteerd dit niet; maar wel dat ten dage voormeld, de pennisten zig en corps geopposeerd hebben tegens een verdere defensie; en gem. Gouverneur hun heeft aangetoond, dat zij nog geene bijzondere reedenen tot klagen konde hebben, vermits zij tot dien dag toe haar gagie en kostgeld genoten hebben, en hij hun verder met padij en vleesch zoude adsisteeren, so lang den voorraad zulks zoude toelaten; en elders blijkt het uit deselve papieren, dat den voorraad nog voor 5 à 6 weken genoegzaam was, in welke tusschentijd hij Gouverneur hoopte er verandering ten goede zoude komen. Waarop gem. pennisten dan ook van haar pretentie afgezien en haer dienst als bevorens gepresteerd hebben, zonder dat er iets in het dagregister blijkt van de gedaene belofte, om de plaets binnen 12 à 14 dagen overtegeeven. Alleenelijk komt voor bij des Gouverneurs ampliatie op de memorie van ultimo Februarij, dat, toen eenige Leden van den Raed van Politie, tot zijn verwondering geadviseerd hadden voor de Capitulatie, en hij hun daarvan had afgebragt, met te declareeren, dat er nog 40 Lasten rijst restant waren, en hij de plaats niet zoude overgeeven, zo lang er rijst en zout overbleef; hij zig als toen daar mede geconformeerd heeft om het nog een 14 dagen aan te zien. En het welke hij ook konde doen zonder daarom van zijn pligt aftewijken, om dat als dan het besluit nog wederom van de omstandigheden zoude afhangen, en welke omstandigheden hope

(gaf?) van verbetering, wijl er inmiddels volgens dagregister, tijding ingekomen schijnd te zijn, dat de situatie van de Engelschen niet voordeelig was.

En is het dat den Raed daer mede bedoeld heeft, dat hij Cranssen geen Vergadering meer belegd heeft, en met deselve minder communicatif als te voren te werk ging, dit dunkt ons word van zelve boven alle verdenking gesteld, door het gehouden gedrag van de meeste Leeden; die so als uit de papieren, en in het bijzonder uit het voorgevallene op den 13 Maij ter Vergadering blijkt, veels te veel met vreese waren aangedaan, dan dat zij een Gouverneur die zig voorgenomen had, de hem speciaal aanvertrouwde plaats zo lang mogelijk te verdeedigen en te bewaren, hem van eenige verdere dienst zouden hebben kunnen zijn, en het beleggen van Vergadering, met Leeden die alleen van Capitulatie spreken, direct tegens het belang van den Souverain zoude aangeloopen hebben.

Hier mede Uw HoogEdele Heeren vermeenen wij het tweede poinct, van de ons opgedragene Commissie na waarheid en best vermogen te hebben afgehandeld, en blijft ons nog overig het laeste articul, namentlijk: de handelwijze van meermelde Raed so in het arresteeren van den Gouverneur, als het overgeven van dat Gouvernement aan de Engelschen.

Bij het dagregister blijkt het, dat den Raed van Politie, geadsisteerd door den Lieutenant Moser en den Lieutenant ter Zee Beeckman, op den 19 Junij anno passato, den Gouverneur in arrest genomen en hem als sodanig in den Raedkamer geplaatst heeft; en komt het bij de opgem. ampliatie voor, dat zulks geschied is, door hem in een strop te vangen en agter over te sleepen; en onder bedrijging door den Secretaris Rodijk, die met het pistool in de hand gewapend schijnd te zijn geweest, om hem bij de minste tegenstand ter neder te sullen leggen. Dit geposeerde word ook getuigd door den Capitain Lieutenant Haen, de eenigste, die van de herwaerds overgekomene personen, daarbij is present geweest; met eenige ampliatien er bij, die alleen dienen om dit gedrag misdadiger te maken. De andere verklaringen spreeken alleen van die so veel gerugts makende gebeurtenis, als van een gepasseerde zaek, die den declaranten naderhand ter is oore gekoomen. Dan, waar uit men zien kan, dat die arresteering zeer onbesuijst en geweldadig moet te werk gegaan zijn, prouveeren niet alleen onder andere de

ijgenhandige brieven van den Commandant Munck, aan meerm. Cranssen geschreven, waer in hij over het gebeurde vergeeving vraegd, en declareerd: dat hij de herwaerts gezondene brief van beschuldiging, in blanco heeft moeten teekenen, en van den inhoud onbewust geweest is; maar ook zegt gem. Munck in een meede overgelegde brief aan wijlen Zijn Excellentie van Overstraten, dat hij door overweldiging heeft moeten teekenen, en nooit heeft kunnen denken dat men hem Gouverneur op een so elendige als schurkachtige wijze zoude hebben aangevallen. Het schijnt dus evident te zijn, dat het een en ander daarover aangeteekende niet kan worden tegengesproken.

Wij moeten betuigen geen denkbeeld te kunnen vormen, hoe het mogelijk geweest is dat den Raed zig in deese so verregaande heeft kunnen vergrijpen, te minder, daar zij door haar voorig gedrag gedurende den oorlog, de hooge goedkeuring en lof van Uw HoogEdelhedens, en zelve van het Bewind in het Vaderland verworven had, en zij zig nu in eens schuldig gemaekt schijnt te hebben aan een misdadige stap, die hoedanig men deselve ook beschouwd, ons bedunkens nimmer kan worden verantwoord en wel om deese reedenen:

Om dat er geen Periculum in mora was, maar integendeel de apparentie op ontzet, daar er nog genoegsaame levensmiddelen aanhanden (waren) om het nog eenigen tijd te kunnen uithouden.

Om dat in welke gevallen ook, zij verpligt is geweest zig na des Gouverneurs voorligting te schikken, en de plaats met hem tot het laast toe te verdedigen.

En eindelijk om dat zij door het Gouvernement aan den Engelschen over te geeven, zig schuldig gemaakt scheijnd te hebben aan pligtverzuim; dat in de gevolgen daarvan voor het Vaderland allernadeeligst kunnen zijn, en een langer verdeediging daar en teegen, het crediet van de natie in de Moluccos veelal wederom zouden hebben hersteld.

De gegrondheid van de eerstgem. reeden werd van zelve aangetoond, door het hiervoren onder verschijden articulen voorkomende, dat er nog geen hoogstgaend gebrek aan levensmiddelen was; dat een ijder daer van nog na de omstandigheeden geschikte wijse konde voorzien worden; en dat men ontset te wagten had, het welk dan ook denselve nagt van de arresteering nog is aangekomen. So dat wij daarbij niet behoeven stil te

staan, en niet veel langer vermeenen wij dat dit behoeft te geschieden omtrent de tweede reden, daar het is aangetoond hoe ongelukkig het er voor het Vaderland zoude uitzien, als een Gouverneur en gebieder van een plaats, zig zoude moeten schikken na de verhinderingen, die hem door anderen in de verdediging worden toegebragt en de gevolgen van den oorlog die daar aan altoos verknogt zijn. Buitendien had den Gouverneur door zijn manmoedig gedrag getoond, dat men hem de maneance van zaken gerustelijk konde toevertrouwen, waarom den Raed dus de saek der defensie verder aan hem had kunnen en moeten overlaten; in het vertrouwen dat hij zelve opening tot de Capitulatie zoude gegeven hebben, als alle middelen ter behouding afgesneeden waren, en hij kon bereekenen de laeste hand aan zijn pligtsbetragting gelegd te hebben. So als ook blijkt dat zijn voornemen geweest is, als hij zoude hebben vermeend dat, dat fatale oogenblik daar was, door het in gereedheid brengen van de beste mogelijke Capitulatie, eenigzints overeenkomende met die van Pondicherij.

Het volgd hier uit dus ook van zelve, dat den Raed in deese beswaerlijk zal vrij te spreken zijn van pligtverzuim. Dan dit te beoordeelen niet tot onse Commissie behoorende, moeten wij Uw HoogEdelheedens nog een oogenblik occupeeren, met het tweede gedeelte der laatstgem. reedenen van onverantwoordelijkheid, te weeten: dat de gevolgen van de overgave voor het Vaderland nadeelig kunnen, zijn en dat bij een verdere verdeediging, de eer der Hollandsche natie in de Moluccos apparent zoude zijn hersteld geworden.

Het is uw HoogEdelheedens ten vollen bekend, welke invloed het behoud van Ternaten, zoude gehad hebben op de andere Gouvernementen in de groote Oost; daar de Engelschen zig nimmer zouden hebben kunnen beroemen, geruste bezitters van de specerij-eijlanden te kunnen blijven, als dat Gouvernement in onse handen gebleeven was. Niet alleen omdat ons de geleegenheid daar nimmer zoude ontbroken hebben, om het geledene verlies in Amboina en Banda, gedeeltelijk door eijgen aanplanting van dat kostbaar voortbrengsel der natuur, te recouvreeren; maar ook om den ons steeds afgunstige Engelschman te beletten, daarvan de voordeelen, door het monopoliseeren daarin, alleen zig toe te eijgenen; en welke reedenen met vele anderen, dan ook doen vreesen, dat den vijand bij eene vreede langer in de teruggave van die Gouvernementen difficulteren sal, als

misschien soude hebben plaets gehad indien Ternaten was behouden gebleeven. En dat hier toe veel hope was, kan men behalven het geene daarvan bij het dagverhaal en het geposeerde door Cranssen voorkomd, als ook nog dat door den Americaansche Capitain Clarke getuigd is, opmaken, uit de verklaring van den van het fort Caijoe merra gevlugten Ternataan Salassa, die daarvan (: onder veele andere zaaken de verlegendheid der Tidoreesen kenmerkende :) getuigd vernomen te hebben, dat indien de Engelschen in een halven maand, geen meester van Ternaets Hoofdplaats konde worden, zij wederom van daar vertrekken wilden, om het gebrek dat er onder hun heerschte; so dat er niet als Biercasteelen (: so word de Jagon of Turkse tarwe aldaar genaamd :) pisang en dit nog in een zeer geringe quantiteit, te krijgen waeren.

Het valt moeijlijk te begrijpen dat den Raed, die van die verklaring kennis droeg, en deese maar 6 dagen bevorens gegeeven was, daar door niet van haar voorneemen is afgegaen; so om den lof waarin zij met den Gouverneur zouden mogen deelen, van andermaal den vijand te hebben genoodsaekt met schanden optebreeken, als om de groote verantwoording te ontwijken waaronder zij zig nu gebragt heeft. Welke reflectie te meer grond erlangd, als men let op den invloed die eene sodanige retraite soude gehad hebben op den rebel Noekoe en zijne aanhang, ja op de geheele Moluccus; also daardoor den Inlander op nieuw overtuigd zouden geworden zijn, dat de Hollandsche natie nog deselve is, die weleer het swaerd aldaar met zo veel roem geswaaijd heeft; en een ijder van hun daar door zoude bewoogen geworden zijn, om zig andermaal met vermaak, als aan een natie die haar in hunne regten kan maintineren, te onderwerpen, en welke avantagieuse waerschijnelijke gevolgen zij nu sonder de hoogste noodsakelijkheid vereideld heeft.

En wat nu eindelijk, ten besluite deeses, nog aangaet des Raeds gedrag, bij het overgeeven van het Gouvernement aan de Engelschen, daervan valt niets bijzonders te zeggen; als dat het blijkt, dat zij direct den dag na het arrest van den Gouverneur, tot de overgave besloten heeft; en dit maar al te duidelijk prouveert, dat die arresteering alleen met die intentie geschied is. Want al was het ook dat den Gouverneur hun en de dienaren, zo trots, barbaars en wreed behandeld had, dat het, so als zij zig uitdrukt, voor geen Turk, veel min voor vrije Nederlanders langer uittehouden was, waarom bleef, mogen wij

vraegen — zij niet aan haar Souverain getrouw — en defendeerde de plaets nog eenige tijd; profiterende van de levensmiddelen die nog voorhanden en in dezelve nagt met 13 à 14 vaartuigen aangekomen waren; te meer daar zij hoop hadden dat het nog maar om een halve maand te doen zoude zijn. Overigens vermeenen wij ons ten deesen opzigten, aan het door hun gedaen rapport van die overgave en de capitulatie die zij heeft overgesonden, te kunnen gedragen; en eindigen met voor ons advijs uijt te brengen, dat vermits het uit de (bij de?) Regering ontfangene papieren en de ingewonnen verklaring blijkt, dat hij Cranssen zig in de cardinale zaek, te weten: in de verdediging van Ternaten, die altijd afgescheiden blijft van hetgeen den Raed tegens hem heeft ingebragt, gedragen heeft overeenkomstig zijn pligt. Dat die beschuldigingen gedeeltelijk door de papieren wederlegd, en anderen niet van dien aart te beschouwen zijn, dat den Raed daardoor het regt zoude kunnen erlangd hebben hem te arresteeren, en daarop het Gouvernement over te geeven. Dat vermits het uit alle omstandigheeden gebleeken is, dat zijn gemanifesteerd voorneemen was om den vijand tot de opbrake te noodzaken, als daartoe maar eenige mogelijke kans meer overbleef. Dat het dus niet aan hem is toe te schrijven dat dit niet gebeurd, en de opgetelde waarschijnlijke gevolgen niet tot effect gebragt zijn, en zijne merites daarom dezelve honorabele pligtmatige aanschouw behouden, als had hij tot den eijnde, toe in zijn goed oogmerk mogen voortgaan, en in geenen deele betrokken kan worden in de overgave. Dat eijnde(lijk) den vijand zijne manmoedige conduite op de gratieuste wijze zelve erkend, en hem tot het laeste toe met alle distinctie behandeld heeft [1] en daarentegen omtrent den dikwerf gem. Raed het tegengestelde schijnd plaets gegeeven (gegrepen?) te hebben; wij om alle die reedenen vermeenen, dat er een gunstige reflectie op zijn gedaan verzoek kan geslagen worden, te weeten: om een billijke dispositie te mogen erlangen evenreedig aan zijn gehoudene conduite, en de omstandigheeden waarin hij zig actueel bevind.

(Onderstond) Batavia den 14 Januarij 1802.

(geteekend) C[s] Ad[s] CANTER VISSCHER.

W. H. VAN IJSSELDIJK.

(Accordeert)

(geteekend) J. C. ROMSWINCKEL.

Eg. cl.

---

[1] Aanteekening 6.

BIJLAGE No. 9.

EXTRACT *Gener. Resol. van den* 15 *Jan.* 1802, *houdende dispositie op het Commiss. rapport van de Heeren Raden Ext. Ord. Canter Visscher en van IJsseldijk; opzichtelijk het gedrag van den geweezen Gouverneur van Ternaten Cranssen, gedurende zijn bestuur en defensie van dat Gouvernement.* [1]

EXTRACT *uit de Generale Resolutien des Kasteels Batavia, genomen in Rade van Indie op den* 15 *Januarij* 1802.

De Heer Gouverneur-Generaal ter tafel gebragt hebbende, het rapport door de Heeren Raden Extra Ordinaer Mr. Cornelies Adrianus Canter Visscher en Wouter Hendrik van IJsseldijk, uitgebragt ter voldoening aan de resolutie commissoriaal dezer Regeering van den 31 December anno passato; waarbij hun Edelens, onder ter handstelling van alle de daartoe relative, alvorens bij den Heeren Leeden afzonderlijk geresumeerde, en bij de voorschreeven resolutie breeder vermelde stukken, concerneerende de overgave van het Gouvernement Ternaten, zijn verzogt, daarbij te willen nagaan en onderzoeken:

Eerstelijk enz.

Ten Tweeden enz. en

Ten Derde [2]

Volgende dat rapport hierna geinsereerd.

(Fiat insertie) [3]

Zo is hierover gedelibereert zijnde, in aanmerking genomen, dat den geweezen Gouverneur van Ternaten, Willem Jacob Cransen, zo als de Heeren Raden Extra Ordinair Canter Vis-

---

[1] Dit is het eenigste stuk dat in het Archief van het Hoog Ger. Hof van N. I. betreffende de zaak van den Gouv. Cransen wordt gevonden. Tijdsch. voor Ind. T.- L.- en Vk. Bestuursverg. 15 Mei 1866. L.

[2] Zie hiervoren bl. 309.

[3] Als voren blz. 309—327.

scher en van IJsseldijk, in het voorschreeven rapport te regt en in het breede hebben betoogd, zig allenzints verdienstelijk heeft gedragen, in het verdedigen van dat Gouvernement tegens de onderscheiden aanvallen van den vijand; en dat hetgeen den Leeden van den Raad van Politie, bij hunnen in de maand Junij 1801 aan deeze Regeering geschreeven briev daartegens inbrengen, als of hij Cranssen de verdediging van Ternaten te verre gepousseerd zoude hebben, geen de minste reflextie meriteert; en alleen schijnt ter neder gesteld te zijn, om de door hun gedane arrestatie van den Gouverneur Cranssen, en de daarop dadelijk gevolgde overgave van Ternaten aan de Engelsen, te doen voorkomen als noodzakelijk geweest te zijn, hij Cranssen niet alleen van alle pligtverzuim daaromtrend behoord vrij gekent te worden, maar het door hem in dezen gehouden gedrag verdient dat hem het genoegen dezer Regeering daarover werd te kennen gegeeven.

Dat het dus ook overbodig zoude weezen nu nog een justieel onderzoek hieromtrend te doen plaats hebben, te meer het zelve door de beschuldigingen van den Raad van Politie ingebragt bevestigd word, dat hij Cranssen het Gouvernement Ternaten manmoedig verdedigt heeft; tot dat door een geweldadige arresteering buiten eenig gezag gesteld, en de plaats zonder zijn voorkennis den vijand in handen gesteld is geworden. En derhalven het aanschrijvens door den Heeren Meesters bij meer dan eene gelegendheid gedaan, en wel bijzonder bij briev van den 8 January 1798 „dat omtrend de Hoofden en gebieders „van zodanige plaatsen of Comptoiren, als derzelver onderhorige „Gouvernement of plaatzen aan den vijand overgegeeven hebben „of nog zouden overgeeven, een allerstrikt justieel onderzoek „zal plaats hebben, aan Hun WelEdele Hoog Agtb. onder „toezending van alle de daar toe relative stukken, ten eersten „moeten worden kennis gegeven, om daarna over derzelver „gehouden gedrag finalijk te disponeeren„ geenzints van applicatie kan zijn of worden gemaakt op den Gouverneur Cranssen, en alleen kan en moet werken op de Leeden van Politie die het Gouvernement hebben overgegeeven.

Dat wat de verdere accusatien van den Raad van Politie betreft, dezelve op geenerlij wijze daar meede kunnen worden geconfundeert, en voor het grootste gedeelte niet alleen door de ingewonnen attesten voor vervallen gehouden moeten worden, en volgens het in het breede door de Heeren Berigters daar-

omtrend geavanceerde van weinig beduiding zijn, maar ook bij deeze Regeering in geen aanmerking kunnen komen. Zo om dat het niet blijkt dat die geene, welke door de behandelingen van den Gouverneur Cranssen bezwaard zouden zijn, daar overklagtig zijn gevallen; en het geene de Leeden van den Raed van Politie meede voor een van hunne grieven aanvoeren, namentlijk: dat den Gouverneur Cranssen alle Inlandsche zåken alleen en buijten voorkennis van hun heeft afgedaan, iets is, het geen navolgens de oude ordres op alle Buiten Comptoiren, alleen aan den Gouverneur is gedemandeert; (en) men zig moet verwonderen en beklagen, dat alle die Leeden van een zo oude als algemeene order onkundig hebben kunnen weezen of als een accusatie inbrengen; zulks genoegzaam prouveert dat hunne beschuldigingen voornamentlijk zijn ingerigt om haar eigen gehouden strafwaardig gedrag te betrekken (bedekken?) En mitsdien goedgevonden en verstaan, het door den geweezen Ternaats Gouverneur Willem Jacob Cranssen, gedurende zijn bestuur aldaar gehouden gedrag, opzigtelijk de verdediging van dat Gouvernement tegens de Engelzen, niet alleen te approbeeren, maar hem de goedkeuring dezer Regeering te betuigen, voor de betoonde iever, dapperheid en onophoudelijke pogingen, om dat aangeleegen Etåblissement voor de Comp^{e}. te behouden. Met dit gelukkig gevolg, dat den vijand bij zijn eerste komst en landing, niet alleen van alle verdere onderneemingen heeft moeten afzien, maar met groot verlies embarkeeren en terugkeeren; en hij die plaats teegen een herhaalde en verdubbelden aanval, gedurende den tijd van circa twee maanden met alle mogelijk beleid heeft verdeedigt, en zo hij daarinne niet was verhindert geworden, mogelijk onder Godes zegen voor de Maatschappij tot nog toe zoude zijn behouden gebleeven.

„De Heer Raad Ordinair Willem Vincent Helvetius van „Riemsdijk heeft tot dit besluit niet geconcureerd, maar ge„persisteerd bij zijn Edele ter resolutie van den 5 dezer geinse„reerd schriftelijk advis om deze zaak justicieel te laten „onderzoeken en af te doen.” [1]

Voorts in deliberatie genomen hebbende, het verzoek van den voorn. Gouverneur Cranssen, om een billijke dispositie ten aanzien van zijn veragterde staat, door het ambieeren van die

[1] Dit advies wordt onder de door de Hooge Regering overgezonden stukken niet gevonden. L.

bediening, is geremarqueert, dat de gecombineerde Vergadering van Heeren Commissarissen-Generaal en deeze Regeering, toen dezelve op den 23 Maij 1799 hem Cranssen tot Gouverneur van Ternaten aanstelde, wel heeft ingezien dat het ambieeren van die bediening in dat tijdstip gansch geen belooning was, voor iemand die zo veele jaren de moeijelijke en werkzame post van Opperkoopman des kasteels bekleed had, en hem Cranssen derhalven ook deze animeerende belofte hebben gedaan, dat: zo wanneer hij aan de billijke verwagting van Hoogstgemelde Vergadering kwam te voldoen, met een beter en lucrativer Gouvernement of andere considerable bediening begunstigd zoude worden.

Dat het zeker is, dat door hem Cranssen aan de verwachting die de gecombineerde Vergadering, blijkens het genoteerde bij derzelver Resolutie van den 23 Maij 1799, van hem gehad heeft is voldaan, voor zo ver zulks van hem heeft afgehangen, en dus op die toezegging aanspraak heeft. Dog daar de omstandigheeden dusdanig in zijn nadeel gewerkt hebben, hij als op zijn woord van eer ontslagen wezende, om gedurende dezen oorlog niet tegens den Engelzen te zullen dienen, vooreerst op de vervulling, zo zig al eene gelegenheid daartoe aanbood, hopen kan. Dat het de Compe. zeeker niet convenieert om op een andere wijze hem Cranssen schadeloos te houden, maar de billijkheid echter meedebrengt hem eenigzints in de geleeden nadeelen te gemoet te komen, en iets tot een bestaan toeteleggen, tot tijd en wijlen hij weder in den dienst van de Compe. zal kunnen worden geemploijeert, en zulks uit kragte van de aan hem gedane gunstige toezegging. Alzo uit den verderen inhoud van voorschreven Resolutie genoegzaam blijkt, dat de gecombineerde Vergadering niet gewild heeft, dat die aansteling, welke geschiede in een tijd dat zeeker niemand zig daartoe zal hebben aangeboden, zoude strekken tot nadeel van hem Cranssen; die uit hoofde van de lange jaren dat hij onderscheiden werkzame posten had bekleed, aanspraak op een Gouvernement konde maken, wiens situatie minder critiek en de vooruitzichten voor hem minder ruineus waren. Zo is goedgevonden en verstaan, den gemelden Gouverneur Cranssen, tot die gemoetkoming in de geleeden nadeelen en verliezen, toeteleggen rijksdaalders twaalfduizend eens, in papieren van credit; en tot een middel van bestaan rijksdaalders zeven honderd vijftig ter maand, of de helft van het geen aan hem door de

gecombineerde Vergadering, als Gouverneur van Ternaten is toegelegd geweest. Gereekend van den dag van zijn aankomst alhier, tot dat hij weder zal kunnen worden geemploijeert of genieten het effect van de Resolutie der gecombineerde Vergadering van HH. Commissarissen-Generaal en deeze Regeering, genomen op den 23 Maij 1799, namentlijk: dat hij aan de billijke verwagting van Hoogstgemelde Vergadering voldoende, met een beter en lucrativer Gouvernement of andere convenable bediening begunstigd zoude worden; en te laten uitbetalen het tractement dat hij op Ternaten mogt hebben te goed behouden tot den dag van overgave.

„De Heer Raad Ordinair Willem Vincent Helvetius van „Riemsdijk heeft zig met dit besluit niet geconformeerd; waar-„van op zijn Edele verzoek deze aanteekening gehouden wordt.„

En wijders in overweging genomen zijnde, het door den Raad van Politie te Ternaten gehouden gedrag, ten aanzien van het arresteeren van den Gouverneur Cranssen, en het overgeven daags daaraan van dat Gouvernement aan den Engelzen, is begreepen: dat zo als de HH. Raden Extra Ordinair Visscher en van IJsseldijk in hun Edelens rapport hebben gelieven aantemerken, die in arrestneming alleen geschied is om de plaats overtegeeven. En door de onmiddelijk daarop gevolgde overgave van het Gouvernement Ternaten aan den vijand, den voornoemden Raad van Politie gevallen zijnde, in de termen van het hiervoren aangehaald aanschrijvens van Heeren Meesters van den 8 Januarij 1798, denzelven ook met alle de stukken daartoe betrekking hebbende, moeten worden gesteld in handen van den Advocaat Fiscaal, om overeenkomstig de intentie van het door Hun WelEdele Hoog Achtbare daarbij aanbevolene, en navolgens de cinosure die deeze Regeering, blijkens het aangeteekende bij de Resolutien van den 19 en 30 Augustus 1796 en meer ander gehouden heeft, met de bij Haar ingekomene papieren, rakende de overgave van onderscheiden gedurende dezen oorlog in 's vijands handen gevallen possessien, de Leeden van den gemelden Raad van Politie te Ternaten, bij aankomst alhier, naar riguer der wetten worden geoordeeld, en navolgens het striktste regt hare welverdiende straffe erlangen, voor zulke ongehoorde als 's Compe. belangens noodlottige handelwijze. En mitsdien goedgevonden en verstaan, alle de voormelde stukken betrekkelijk het door den Raad van Politie te Ternaten gehouden gedrag, zo in het arresteeren van den Gouverneur en

Directeur Cranssen, als het overgeeven daags daaraan van dat Gouvernement aan den Engelzen, nadat daarvan alvorens afschriften zullen zijn genomen, in originalie te laten afgeeven aan het officie Advocaat Fiscaal; met last om bij aankomst van een of meer Leeden, den Raad van Politie te Ternaten uitgemaakt hebbende, voor den Hoogen Raad van Justitie van Nederlands Indie, zijn ambt en pligt tegens dezelve te betragten, zo wel ten aanzien van het geweldadig arresteeren van den meergem. Gouverneur Cranssen, als het overgeeven van dat Gouvernement aan den Engelzen.

Mitsgaders den Heeren Meesters van de in dezen genomen dispositie, door aanbieding van een extract uit de Resolutie van heeden, en copia's van alle de voorschreven stukken, bij eerste geleegenheid eerbiedig kennis te geeven, met instantie om Hun WelEdele Hoog Achtbare goede officie te willen aanwenden, ter erlanging van het ontslag van den voorn. Gouverneur Cranssen, van zijn gegeeven woord van eer, om gedurende dezen oorlog niet tegens den Engelzen te zullen dienen; het zij door uitwisseling teegens een persoon van een gelijkstandige qualiteit of rang, dan wel zoodanig als Hun WelEdele Hoog Achtbare naar Hoogstdezelver wijsheid hierin zullen gelieven te voorzien.

En zal den Hoogen Raad van Justitie van Nederlands Indie, bij een extract uit de notulen van heden van de voorschreven dispositie tot Hun WelEdele Hoog Achtbare narigt, worden geinformeerd.

Accordeerd

(was get.) F. VAN BRAAM

Secr.

AANTEEKENINGEN.

Aant. 1. Den Kapitein Luitenant Militair J. Haan.

Den	Kapitein Luitenant Militair	J. Haan.
〃	Luitenant	J. L. Walter.
〃	Adjudant	J. Rittmuller.
〃	Luitenant ter Zee	J. Pietersen. [1]
〃	〃	Schroijensteijn.
〃	Sous Luitenant ter Zee	G. Baston.
〃	〃	J. S. Lucardie.
〃	Luitenant bij de Artillerie	F. A. Hulsebos.
〃	Chirurgijn	M. Riger.
〃	Sergeant	J. Alsowe.
〃	Korporaal	A. H. Turrendamme.
〃	Soldaat	H. Hein.
〃	Bottelier	H. Hopner.
〃	Bombardier	A. van Leeuwen.
〃	Kanonnier	A. Dankers.
〃	〃	J. W. Loen.
〃	〃	H. van de Sol.

De Vaandrig T. Belleman, de kadet W. Feldt en de kannonier J. v. d. Horst lagen in het Buiten Hospitaal, en den Chirugijn T. Smet te Tanjongpoera, zoo dat deze niet werden gehoord.

Te Samarang waren verbleven: de Bootsman C. G. Ditloff, en de Javanen Carto, Taijer en Barissa; hunne verklaringen werden afgenomen, den 8 en 11 Januarij 1802.

Van den te Soerabaija achtergebleven Sergeant J. Hesselman werd eene verklaring afgenomen den 18 Maart 1802.

Voor zoo verre wij het hebben kunnen nagaan, bleef er van het Guarnisoen te Ternate achter:

De	Kommandant en Hoofd der Militie	Baron von Munck.
〃	Kapitein Luitenant	Snofsky.
〃	Luitenant	Moser.
〃	Onder Majoor	Von Stubenvoll.

---

[1] Ook veel al Petersen genoemd.

De Vaandrigs	Barthold, Wiell en Erberveld.
〃 〃 der Artillerie	Jeswiet.
〃 Vuurwerker	Giesebeth.
〃 〃	Ruyl.
〃 〃	Van der Velde.
〃 Kapitein Luitenant ter Zee	Kloeth.
〃 Luitenant ter Zee Equip. opzigter	Samuel.
〃 Luitenant ter Zee	Beekman.
〃 Opperchirurgijn	Kreusseler.
〃 〃	Wiesener.
〃 〃	Uittenbroek.

en mogelijk nog eenige kadets.

Van de Compe. bedienden, behalven de hoofdleiders der overgave, den

Onderkoopman, Fiskaal enz.	van Dockum.
〃 Secretaris van Politie	Rodijk en de
Negotie-overdrager	Huizinga van Tadama.
nog: den oud-onderkoopman	V. Bartholomeus.
Eerstgezworen Klerk	Wever en
Gezworen Klerk	Otto.

Toen door Commissarissen, tot het overnemen der Oostersche Bezittingen, uit handen der Engelschen in 1803 te Ternate, en die volgens hunne Instructie geauthoriseert waren, om op eene openlijke wijze, de zilvere medaille, geslagen en bestemd om aan de meest verdienstelijke Officieren der bezetting, die onder den Gouverneur Budach deelgenomen hadden, aan de verdediging van Ternate, en die zij bevinden zouden dat zich dit blijk van goedkeuring van hun gedrag, sedert niet onwaardig zouden hebben gemaakt, uittereiken, komen van de bovengenoemde Officieren de volgende voor, als:

de Luit. en Vaandrig der Artillerie	Jeswiet
〃 Vuurwerker	Van der Velde
〃 Opperchirurgijn	Wiesener
〃 〃	Kreusseler
〃 Kapit. Luit. ter Zee	Kloeth en
〃 Vaandrig der Militie	Barthold.

Aant. 2. Sulthan Sarkam was in Augustus 1796 opgetreden in plaats van Sulthan Aharal, die afgezet was. Hij overleed den 25 Januarij 1801 en werd twee dagen later ter aarde gebragt; het Dagregister geeft een uitvoerig verslag van deze plegtigheid.

Aant. 3. De Sergeant Hesselman en de Javanen Carto, Taijer en Bariesa verklaarden, de eerste: „dat er verscheide„ de overigen „dat er veele menschen door honger en ellende op Ternate zijn omgekomen.„

Aant. 4. De Luit. ter Zee Pietersen zegt in zijne verklaring „dat hij wel gezien heeft dat den Heer Cranssen den Luitenant Jeswiet, de kling in den nek gelegd heeft, met te zeggen, dat zijn Ed. hem zoude deporteren, bij aldien hij de orders niet obedieerde, doch dat hij niet weet dat gemelde Jeswiet daardoor gekwetst is geworden.„

De Sergeant Hesselman verklaarde „hij zeer nabij is geweest toen de Luitenant Jeswiet door de Gouverneur op de balcon mishandeld is geworden, waarna gemelde officier, door 1 Corporaal en 4 gemeenen, na de post Talame (Telingname) is overgebragt.

Wat den Kadet van den Berg betrof, verklaarde den Adjudant Rittmuller „dat hij wel gezien heeft, dat den Cadet van den Berg door zijn Ed. is geslagen geworden om dat de Cardoezen te groot waren.„

Geen der getuigen verklaarden, iets te weten van de redenen waarom de Officieren Wiell en Erberveld, Kajoemera hadden overgegeven, of wisten iets te zeggen betrekkelijk de mishandelingen dien hun door den Gouverneur zoude zijn gedaan. De Bottelier Hopner „kon getuigen dat de eerstgemelde Officier bij de differente actien met de Tidorezen zich altijd boven anderen gedistingueerd had,„ terwijl de Sergeant Hesselman verklaarde: dat den Gouverneur aan den Onder-Majoor Stuvenvol een klap zoude gegeven hebben, om dat hij de tijding aan zijn Ed. bragt van de overgave van het gemelde fortres.

In het Dagregister leest men op den 28 April „'s morgens heeft den Heer Gouverneur, den Lieutenant der Burgerij Hoest benevens den Cadet bij de Infanterie Laurens, binnen het Kasteel laten arresteeren, om reden dat niet ter behoorlijke tijd gisteren avond op hunne bescheiden posten zijn present geweest, en de laatstgem. met eenige klingslagen doen afstraffen„. De Luit. Hoest werd 's middags met een ernstige reproche ontslagen.

Aanteek. 5. In het Dagregister hiervoren gemeld, wordt meermalen melding gemaakt, van premiën door den Gouverneur beloofd uit zijn privé beurs te zullen geven: dan eens voor het met spoed oprigten eener batterij of borstwering; voor het

afbreken eener brug of het onbruikbaar maken van eene weg; van het ontdekken van den vijand en daarvan het eerst kennis te geven enz.

Aanteek. 6. Daags vóór het vertrek van Cranssen met het Kartel scheepje de Kraaij naar Ternate, gaf den Engelschen Commandant en Chef order: dat den volgenden dag „een honoraire wacht of eereguarde van een subaltern Officier, een sergeant, twee corporaals, een tambour, een pijper en veertig gemeenen, tegens elf uren voor het Gouvernementshuijs (zoude) optrekken, ten einde zijn Ed. naar het vaartuig, waarmede hij staat te vertrekken, te escorteren. Een salut van 15 schoten canon, zullen van de wallen van Orange 't fort gevuurd worden, zo dra zijn Excellentie de poort van 't guarnisoen passeert, en de Hoofdwagt zal zijn Ed. bij 't passeren de gewoonlijke honneurs geven."

De Luitenants ter Zee Pietersen en Schroijesteijn zeggen in hunne annotatien, dat in de gesprekken die zij met de Engelschen hadden, deze zich zeer ongunstig hadden uitgelaten, over de wijze waarop Ternate in hunne handen was gevallen, en de persoonen die daarin de hoofdrol hadden gespeeld, met weinig consideratie behandelden.

Extract uit de Gekwalificeerde Rolle te Batavia.

Willem Jacob Cranssen, geb. te Wedda, is 29 October 1779, van Texels reede voor de Kamer Enkhuizen, met eene gage van *f* 14 's maands, als Korporaal naar Oost-Indie vertrokken met het schip „de Jonge Hugo" was in:

1780	bij aankomst Korporaal.
1781 *t/m* 1787	Assistent in de geldkamer.
1788	wordt hij niet aangetroffen.
1789	Boekhouder (provisioneel) op het Equipage kantoor te Batavia.
1790 *t/m* 1794	Opperkoopman 2e rang op het Kasteel " "
1795 *t/m* 1798	Opperkoopman 1e " " " " " "
1799 en 1800	Gouverneur van Ternate.
1801	Oud-Gouverneur van Ternate, in Commissie naar Banjermassing.
1802	Bestemd tot geëligeerd Gouverneur en Directeur voor Malakka.
1803	te Batavia als " " "

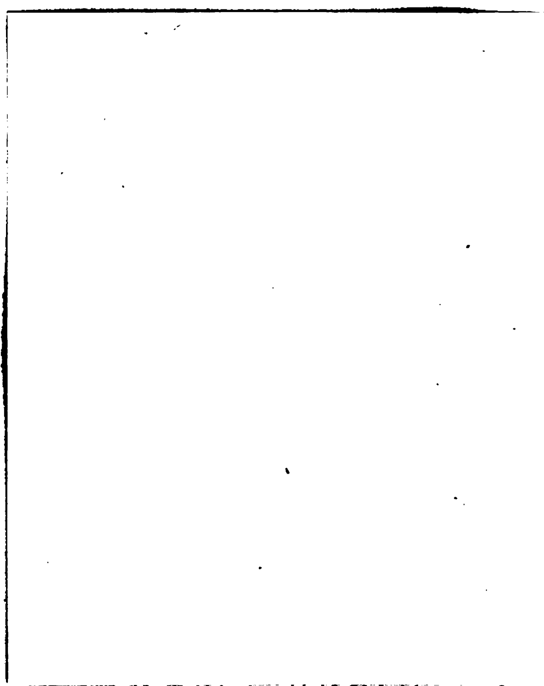
1804	te Amboina Gouverneur en Directeur.
1805 t/m 1807	als boven.
1808	Oud-Gouverneur en Directeur van Amboina; staat herwaarts te komen.
1809	Ambtenaar zonder Emplooi (Oud-Gouv. en Dir. v. A.)
1810	President van het plaatselijk Collegie Schepenen en ambtenaren te Batavia.

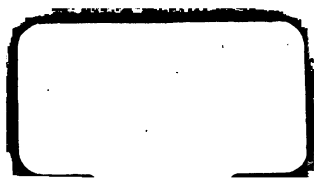
VERBETERING.

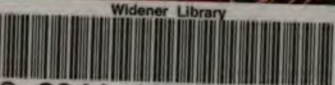
Op bladz. 219, regel 7 van boven, staat: „die hebben bewogen", lees: die hen hebben bewogen.

INHOUD.

INHOUD.

Widener Library
3 2044 105 181 838